

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

4

**Prednášky XI. letného seminára
slovenského jazyka a kultúry**

STUDIA Academica SLOVACA

4

**PREDNÁŠKY XI. LETNÉHO SEMINÁRA
SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY**

JÚ

22554

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
knížnica

Panská 26 813 64 Bratislava

304/94

D

BRATISLAVA

1975

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím
Ministerstva školstva SSR

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej
literatúry, n. p., Bratislava

Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor

Juraj Koutný

© ALFA, Bratislava 1975

Predhovor

Teoretická zložka letných seminárov slovenského jazyka a kultúry sa programovo koncipuje tak, aby sa z roka na rok rozširovala tematika a zvyšovala úroveň vedeckých prednášok, ktoré odznievajú na pôde inštitúcie Studia Academica Slovaca a publikujú sa v zborníku tohto istého znenia. Čoraz viac sa totiž ukazuje, že vydávané prednášky sa využívajú nielen na tých 20 zahraničných univerzitách, na ktorých sa vyučuje slovenčina, ale aj na ďalších vedeckých slavistických pracoviskách u nás i v cudzine, orientovaných na hlbšie poznávanie slovenského jazyka, kultúry a umenia.

Predkladaný 4. zväzok obsahuje takmer všetky vedecké prednášky, ktoré odzneli na XI. seminári slovenského jazyka a kultúry, konanom v čase od 28. júla do 24. augusta 1975 v Bratislave. Tentoraz je zväzok tematicky orientovaný na 30. výročie oslobodenia. Prevládajú v ňom texty uplatňujúce a zdôrazňujúce synchronický kontext. Jazykovedné sú prevažne komparatistické.

Zásahu na publikovaní predkladaného študijného materiálu má najmä Zahraničný odbor MŠ SSR, menovite jeho riaditeľ Ing. J. Erben, CSc. Texty v zborníku - okrem úvodného - sú usporiadané podľa abecedného poriadku autorov.

Jozef Mistrík

**Slovensko
v oslobodenom
Československu**

Miloš Gosiorovský

9. mája t. r. uplynulo presne 30 rokov odo dňa, keď súčasne s víťazstvom pokrokových síl celého sveta nad hitlerovským fašizmom sa ukončilo definitívne oslobodenie českého a slovenského národa spod nacionálneho a sociálneho útlaku. Totiž viac ako šesť rokov pred 9. májom 1945 žili obidva tieto bratské národy násilne odlúčené od seba v podmienkach národnej a sociálnej neslobody.

9. máj 1945 bol definitívnym završením toho boja, ktorý obidva bratské národy - český a slovenský - viedli za obnovenie ich spoločnej štátnej nezávislosti. Pravda, najlepším silám obidvoch týchto bratských národov bolo jasné, že ak má byť ich obnovená spoločná vlasť naozaj šťastnou domovinou tak Čechov, ako aj Slovákov, musí sa vyvarovať všetkého toho, čo v minulosti oslabovalo ich osudovú jednotu tak na poli nacionálnom, ako aj sociálnom. O čo tu šlo?

Celá história, prítomnosť a aj zymýšľanie sa nad budúcnosťou obidvoch týchto národov potvrdili a potvrdzujú, ako sú na seba navzájom čoraz viac odkázané. Ide totiž o to, že sa po zániku Veľkomoravskej ríše životné osudy Čechov a Slovákov viac ako tisíc rokov, t. j. až do rozpadu Rakúsko-Uhorska vyvíjali v dvoch odlišných častiach tohto stredoeurópskeho konglomerátu národov, predsa len najvýznamnejšie - kľúčové - problémy svojho národného života prežívali, precítovali aj pred rokom 1918 spoločne. Svedčí o tom najmä fakt, že obidva národy sa v moderné národy formovali, konštituovali v živom povedomí vzájomnej odkázanosti jedného na druhého /napr. české a slovenské národné obrodenie/, v živom povedomí príslušnosti k

rodine ostatných slovanských národov, najmä v živom povedomí významu veľkého ruského národa v tejto rodine. Nebolo naozaj nič prirodzenejšie než to, že obidva národy sa na konci prvej svetovej vojny pri rozpade habsburského žalára národov rozhodli utvoriť spoločný štát. V podmienkach samostatnej Československej republiky tak český, ako aj slovenský národ nesmierne vyspeli. Český národ získal dňom 28. októbra 1918 plnú národnú slobodu, slovenský národ sa v podmienkach Československej buržoáznej demokracie z národa bez škôl, bez múzeí, bez divadiel, bez solídneho spoločenského fundamentu pre rozvoj plnokrvného národného života, stal tiež moderným národom. Pravda, vinou vtedajších vlád sa táto existencia moderného slovenského národa oficiálne popierala. Z osudovej vzájomnej odcudzanosti Slovákov na Čechov a Čechov na Slovákov, z osudovej česko-slovenskej vzájomnosti sa vyvodila "teória", že vraj Česi a Slováci sú vlastne jeden národ, a tak predmníchovské Československo bolo budované ako centralistický štát tohto fiktívneho "národa československého".

To, že predmníchovská republika nemohla splniť všetky nacionálne túžby svojich národov, zavinilo, že ani po roku 1918 nebolo /a v podmienkach vtedajších sociálno-ekonomických pomerov ani nemohlo byť/ postavenie slovenského národa, ktorý sa pred rokom 1918 vyvíjal v nepriaznivejších národnopolitických podmienkach, rovnoprávne a postavením bratského národa českého. Táto skutočnosť využívali regresívne sily na Slovensku na to, aby sa pokúšali menej uvedomelé vrstvy slovenského národa stavať proti českému národu ako celku, obviňujúc z nerovnoprávného postavenia Slovenska nie vtedajšie vládnuce sily českej spoločnosti, ale "Čechov". Pritom vtedajšie vládnuce skupiny českej politiky a ekonomiky svojou protiludovou /a teda aj protislovenskou/ politikou liali často vodu na mlyn regresívnym

silám slovenskej spoločnosti, hoci pred menej uvedomelými vrstvami českého národa sa usilovali vystupovať ako jediní obrancovia nového národného štátu Čechov a Slovákov.

Vinou regresívnych síl vo vtedajšej českej a slovenskej spoločnosti obidvom národom v predmníchovskej republike hrozilo odcudzenie a do ich vzťahov sa nakúpilo veľa nedorozumení. To, že sa táto hrozba odcudzenia nemohla realizovať, že akékoľvek nedorozumenia sa dalo odstraňovať, zostane zásluhou pokrokových síl českej a slovenskej politiky a kultúry. Toto úsilie pokrokových síl českej a slovenskej politiky a kultúry zabráňovalo zneužiť nedoriešenie slovenskej otázky v prospech regresívnych síl na Slovensku, paralyzovalo v masách tak slovenského, ako aj českého národa vplyvy či už slovenského alebo českého nacionalizmu. Pravda, v zložitej medzinárodnej situácii okolo jesene 1938 a jari 1939 nemohlo úplne zabrániť dočasnému regresu, mníchovskému diktátu a rozbitiu Československa.

Mníchovský diktát na jeseň 1938 a rozbitie Československej republiky na jar 1939 bolo národnou porážkou tak českého, ako aj slovenského národa. Český národ sa dostal pod prízvu okupáciu hitlerovského fašizmu, slovenský národ pod titulom tzv. slovenského fašistického štátu do ponižujúceho postavenia hitlerovského satelita. Rozhodujúcim faktorom rozbitia Československej republiky bola síce agresia hitlerovského fašizmu /teda činiteľ vonkajší/ - bez nej by nebolo nikdy došlo k rozbitiu nášho spoločného štátu, no hitlerovské Nemecko pritom vedelo využiť aj spomenuté nedorozumenia v dovtedajšej českej a slovenskej spoločnosti. Teraz šlo o to, či v prípade porážky hitlerovského fašizmu sa má - a ak áno, tak na akých základoch, na akých princípoch - obnoviť spoločný štát dvoch bratských národov. Predstavitelia predchádzajúcich vládnuúcich kruhov, vedúci činitelia ktorých emigrovali najmä do Londýna, ho-

vorili o potrebe navrátiť sa do predmníchovských pomerov; predstavitelia satelitného slovenského fašistického štátu výslovne strašili slovenský ľud, že obnovenie Československa by znamenalo návrat k popieraniu samostatnej existencie samobytného slovenského národa. Naproti tomu predstavitelia progresívnych síl českého, ako aj slovenského národa či už doma /v českých krajinách a na Slovensku/ alebo v moskvskej i v londýnskej emigrácii, neustrácali zo zreteľa myšlienku obnovenia spoločného štátu Čechov a Slovákov /ako dvoch blízkych bratských národov/, na nových základoch sociálnych i národných. Preto keď sa koncom roku 1943 podarilo utvoriť Slovenskú národnú radu, ako vrcholný orgán podzemného odboja na Slovensku, v jej programovom dokumente, v tzv. Vianočnej dohode, sa na prvom mieste proklamovalo:

"Želáme si, aby slovenský a český národ ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej Československej republike, spoločnom to štáte Čechov a Slovákov, a na podklade princípu rovný s rovným."

Čiže bola to, hovoriac slovami jedného článku v týždenníku Československé listy, ktorý vyšiel 15. 9. 1943 v Moskve "túžba po nacionálnom slovenskom slobodnom živote a viera v slobodný slovenský život po boku Čechov", ktorá priviedla celý slovenský národ opäť pod zástavu Československej republiky. A tak pod zástavou novej Československej republiky /novej nielen v sociálno-ekonomickom, ale aj v národnom ohľade, novej v orientácii na Sovietsky zväz, vedený najväčším slovanským - ruským - národom/ nastúpil slovenský ľud do svojho národného povstania v jeseň 1944. V ňom, v Povstaní, slovenský národ odmietol podvod o tzv. slovenskom štáte; v ňom ukázal, že sa nikdy nestotožnil s počínaním úzkej skupiny regresívnych síl slovenskej spoločnosti z jesene 1938 a z jari 1939 /práve

tak, ako sa s počínaním vedúcich síl predmníchovskej republiky nikdy nestotožnil ani český národ/; v ňom - v Slovenskom národnom povstaní - slovenský ľud pred celým svetom vyhlásil obnovenie Československej republiky a poskytol tak pomocnú ruku bratskému národu českému, ktorý vtedy trpel pod brutálnou hitlerovskou okupáciou a nemohol sa ešte verejne vysloviť za opätovné štátne zjednotenie s bratským národom slovenským.

Pravda, boj o obnovenie demokratického Československa bol symbiózou boja slovenského národa s bojom bratského českého národa. Najmä záverečná časť tohto boja si vyžadovala spoločný postup všetkých demokratických síl tak českého ako aj slovenského národa, t. j. tak tých, ktorí - ako sme to povedali - bojovali za toto obnovenie proti hitlerovskému Nemecku so želaním návratu do predmníchovských pomerov, ako aj tých, ktorí si toto obnovenie predstavovali na nových základoch sociálnoekonomických i národných. V záujme úspechu tohto spoločného boja bolo treba vypracovať taký program národnej a demokratickej revolúcie, ktorý by zabezpečil jej úspešné prerastanie v revolúciu socialistickú. Preto sa predstavitelia progresívnych síl v moskovekej emigrácii /najmä Klement Gottwald/ obrátili na svojich slovenských súdruhov /G. Husáka a L. Novomeského/ ešte v januári a februári 1945 s prosbou uvážiť, či v pripravovanom vládnom programe bude účelné v otázke úpravy nových vzťahov medzi obidvoma bratskými národmi už na začiatku dešifrovať požiadavku "rovný s rovným" tak, ako ju postavila Slovenská národná rada, t. j. ako úpravu smerujúcu k federatívnej výstavbe obnoveného Československa. Bolo jasné, že významní čechoslovakistickí spojenci v boji za porážku hitlerovského fašizmu, ktorí mali vtedy veľkú autoritu u početných zložiek najmä českého národa, by s takou požia-

devkou neboli nijako súhlasili. To by vtedy skomplikovalo úsilie o jednotný postup všetkých protihitlerovských zlo-
žiek českého a slovenského národa, takže bolo sa treba v
začiatkoch národnej a demokratickej revolúcie /ako symbió-
ze dvoch národných revolúcií/ usilovať o rozumný kompro-
mis. Tak sa tzv. Košický vládny program z jari 1945 stal
naozaj symbiózou českej a slovenskej /teda českosloven-
skej/ národnej a demokratickej revolúcie, pričom jedna je-
ho kapitola - VI. kapitola -, hovoriaca o novej úprave vzta-
hov medzi českým a slovenským národom, bola tým rozumným
kompromisom. Tento rozumný kompromis znamenal, že z jed-
nej strany sa síce skoncovalo s dovtedy prevládajúcou kon-
cepciou čechoslovakizmu v oficiálnych prejavoch a doku-
mentoch dovtedajších československých vlád a dejateľov
/t. j. Česi a Slováci sa uznali za dva rovnoprávne náro-
dy/, no postavenie Čechov a Slovákov ako dvoch samobyt-
ných národov nebolo ešte štátoprávne upravené formou fe-
derácie, ale iba akýmsi kompromisom medzi federáciou a
autonómiou.

Za 30 rokov, ktoré uplynuli od prijatia Košického
vládneho programu, sa od základu premenila sociálnoekono-
mická štruktúra Československa. Slovensko, ktoré v dôsled-
ku svojho nepriaznivejšieho národno-politického vývinu v
polofeudálnom Rakúsku-Uhorsku a v predmníchovskom buržoáz-
nom Československu zaostávalo v ekonomickom ohľade za vys-
pelejšími českými krajinami asi o päťdesiat rokov, vykro-
čilo na cestu búrlivej premeny života moderného sloven-
ského národa. Súbežne s premenou nepriaznivej sociálno-
ekonomickej štruktúry Slovenska, s premenou prevažne zaos-
talej agrárnej krajiny na modernú agrárno-priemyselnú
krajinu prebehla na etnickom území tohto národa aj socia-
listická kultúrna revolúcia. Jej výsledkom je skutočnosť,
že doslovne celý národ užíva plody bohatej kultúrnej,

umeleckej i vedeckej činnosti, že doslovne celá slovenská spoločnosť sa ustavične a na čoraz vyššej úrovni školí. Veľký rozkvet dosiahlo školstvo všetkých stupňov. Dnes už niet na Slovensku ani jedného priemyselného, poľnohospodárskeho, vedeckého, umeleckého alebo hocijakého iného odboru, v ktorom by neboli vysokokvalifikované slovenské národné kádre; počet kvalifikovanej slovenskej inteligencie vzrástol niekoľkonásobne. Dnes má Slovensko celú armádu vedcov, umelcov, učiteľov, lekárov, inžinierov a ďalších špecialistov s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním.

Táto premena nebola za krátke obdobie 30 rokov ani len mysliteľná bez bratskej pomoci vyspelejších českých krajín, pričom zase na druhej strane najlepšie sily českého národa chápali, že industrializácia Slovenska je súčasne cestou k vnútornému a medzinárodnému upevňovaniu celého Československa, teda aj českého národa, pričom obidvom národom nesmierne pomáhala a pomáha celé spoločenstvo socialistických národov, najmä národy Sovietskeho zväzu, ktorý už v rokoch 1944-45 niesol hlavnú ťarchu boja za oslobodenie slovenského a českého národa spod hitlerovského fašizmu.

Pravda, ako historici veľmi dobre vieme, že história ani jedného štátu, ani jedného národa, ani jednej triedy, ani jedného ľudského úsilia /a to ani toho najušľachtilejšieho úsilia/ nie je priamočiarou cestou len úspechov a víťazstiev, ale strieda sa s rozličnými neúspechmi, prekážkami, ba aj dočasnými porážkami. Nebolo to ináč ani v úsilí o rozvíjanie Košického vládneho programu, konkrétne: v tej jeho časti, ktorá mala byť pôvodne iba kompromisom medzi čechoslovakistickými spojencami českých a slovenských bojovníkov za naozaj úplnú rovnoprávnosť dvoch bratských národov. No najlepším silám českého a slovenské-

ho národa bolo jasné, že súbežne s premenou sociálno-ekonomickej štruktúry krajiny, s obrovskými úspechmi v kultúrnom živote českých krajín a Slovenska treba upraviť aj štátoprávny vzťah obidvoch bratských národov cestou socialistickej federácie podľa príkladu Sovietskeho zväzu. A tak 28. októbra 1968, v deň 50. výročia vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov bol prijatý ústavný zákon o československej federácii.

Vznikom Slovenskej socialistickej republiky, ktorá teda už tvorí s Českou socialistickou republikou spoločný štát dvoch bratských /na seba navzájom odkázaných/ národov, sa na Slovensku odstránil posledný pozostatok XIX. storočia. Najlepším silám na Slovensku odpadla úloha hľadať predovšetkým demokratický model vzťahu medzi dvoma bratskými národmi, lebo - naopak - môžu sa v plnom rozsahu a v naozaj bratskej zhode s najlepšími silami bratského českého národa v rodine všetkých rovnoprávných národov socialitického spoločenstva venovať riešeniu všetkých tých problémov, ktoré nielen pre Slovákov a Čechov, ale aj pre ostatných členov tohto spoločenstva vyplývajú z postupujúcej integrácie nielen ekonomiky, ale aj politiky, vedy, kultúry a ostatných oblastí nášho života.

A aj pri riešení týchto úloh sa budú najlepšie sily českého a slovenského národa, medzi nimi príslušní pracovníci v oblasti spoločenských vied, opierať o spoluprácu so všetkými čestnými kolegami všetkých národov. Veľkou pomocou pri riešení úloh, ktoré prináša dnešok a ktoré prinesie zajtrajšok, je skutočnosť, že uplynulých 30 rokov v podstate odstránilo všetko to, čo medzi týmito bratskými národmi v minulosti zapríčinili regresívne zložky ich spoločnosti, to, že vďaka vysoko prevažujúcim pozitívnym výsledkom uplynulých 30 rokov sa začalo formovať nové vedomie obidvoch národov, vedomie osudovej spo-

ľupatričnosti, nerozlučného československého vlastenectva a úcty k pokrokovým silám celého sveta.

To je a bude súčasne zárukou, že vzťahy medzi obidvo-
ma bratskými - mimoriadne blízkymi - národmi sa budú aj
naďalej ustavične upevňovať, že obidve národy sa budú ešte
lepšie a účinnejšie navzájom poznávať a ovplyvňovať na
prospech svojich národných republík, na prospech svojej
spoločnej federatívnej vlasti, na prospech mieru, demokra-
cie a sociálneho pokroku na celom svete.

**Pohľady
na súčasnú poéziu**

Albín Bagin

V štúdií Regenerácie symbolizmu v slovenskej poézii 20. storočia vymedzil básnik a esejiata Milan Rúfus dve základné tradície moderného slovenského lyrizmu - novosymbolistickú a avantgardnú. Obe tradície už od dvadsiatych rokov žili vedľa seba navzájom sa popierali i ovplyvňovali, v určitom vývinovom rytme sa obnovovali a presadzovali v úlohe básnickej dominanty. V priebehu rokov sa stali nositeľmi mnohotvárných myšlienkových posolstiev a často sa do nerozoznania krížili dokonca v tvorbe jediného autora. Na avantgardnom póle znamenala kvalitatívne novum najmä lyrická aktivita davistov /Novomeský, Poničan, F. Král/, ktorá vniesla do slovenskej literatúry socialistický životný názor, a neskôr nadrealistická negácia krízových spoločenských javov na prahu a v priebehu druhej svetovej vojny. Novosymbolistická tradícia sa výrazne uplatnila pri obrane základných životných hodnôt /Lukáč, Plávka, Kostra/.

Avšak Rúfusovo vymedzenie platí aj pre situáciu súčasnej poézie. V období posledných desiatich - pätnástich rokov, ktoré patrí spoločensky i literárne k najzložitejším v celom vývine našej literatúry, prevládali spočiatku v uvedenom rámci živalné diferenciálne tendencie. Zdalo sa dokonca, že popri spomínaných poetikách sa konštituuje ako tretí typ tradícia jazykovo-experimentálnej básne, v ktorej sa dostáva do popredia autorský subjekt, resp. jazykový materiál a oslabujú sa skutočnostné väzby poézie i jej kontakty s čitateľom. Táto cesta sa časom ukázala ako neproduktívna. Jej zisky sa stali súčasťou výrazového bohatstva slovenskej poézie iba v tých prípadoch, keď

sa zhodnotili v slúžbách myšlienkového posolstva básne /máme na mysli nové typy metafory, aktualizáciu frazeologických spojení, využitie presahu, novotravy atď./.

V poslednom období, v prvom polčase sedemdesiatych rokov, nadobudli prevahu tendencie integrácie. Stanislav Šmatlák vidí príznačné črty tohto obdobia vo dvoch momentoch: v obnove vnútornej organickosti a vo vývinovej kontinuite slovenskej lyriky. Kým v predchádzajúcom období strhávala na seba básnickú iniciatívu generácia válkovsko-rúfusovská, ba i mladší autori, dnes sú vývinové úlohy rozložené rovnomernejšie a každá generačná vrstva plní v orchestri súčasnej slovenskej lyriky špecifickú funkciu. Podľa Šmatlákovkej charakteristiky nesú zbierky starších autorov pečať ľudskej múdrosti, dielo autorov strednej generácie sa vyznačuje črtou mužnej zrelosti a tvorba mladších v sebe skrýva nádej budúceho rozletu. Dovolili by sme si vidieť celú situáciu o niečo zložitejšie: múdrosť posledných Plávkových zbierok /Testament, Neumrel na koni/ je pre nás nádejná, lebo potvrdzuje vzostupný trend autorovej tvorby; Rúfusova zrelosť, vyťažená zo skúseností celých pokolení, zdá sa nám byť múdra a debuty niektorých mladých básnikov, napríklad Jána Švantnera, pôsobia na nás ako vskutku zrelé produkty lyrickej tvorivosti. Ide o to, že spomenuté "úlohy", vyplývajúce z generačnej zaradenosti spisovateľov, sú len rámcové a môžu byť skutočným tvorivým činom popreté a presiahnuté. Dnešnú situáciu slovenskej lyriky charakterizuje "otvorenosť" možností. I vďaka tomu je pravdivé Šmatlákov konštatovanie, vyslovené pri inej príležitosti, že práve poézia, lyrika je druhovou dominantou slovenskej literatúry šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Nedošlo v nej ani k pretrhnutiu vývinovej línie ani k strate "vedomia súvislostí" s domácimi básnickými tradíciami.

Svedectvom o zosilňovaní integračných procesov môže byť aj skutočnosť, že sa otupili hrany medzigeneračných a skupinových rozdielov. Spomínané procesy sú motivované tým, že súčasných básnikov spája záväzok aktívnej účasti na socialistických premenách prítomnosti. Dostredivou silou je obnovené vedomie nadosobnej služby, ktoré sa, pravda, realizuje v rôznom stupni a rôznym spôsobom podľa individuálnych dispozícií tvorcov. Popri záväznosti vzrástla aj závažnosť básnickej výpovede: prestala byť podľamovaná verbalistickou produkciou veršov. Tým sa vytvorili predpoklady pre nadviazanie dialógu medzi básnikom a čitateľom. Intenzívnejšie a mnohostrannejšie navodzovanie väzieb so spoločenskou skutočnosťou v slovenskej poézii /od typu príležitostných básní až po náročné lyrické reflexie/ zodpovedá obdobným tendenciám v slovenskej próze posledných rokov. Zasiahli najmä tvorbu mladých autorov /Habaj, Švenková, Jurík/, no navyvolali dosiaľ k životu rovnako nesporné hodnoty.

Zaujímavo sa potvrdzujú dostredivé sklony súčasnej slovenskej poézie i zo žánrového hľadiska. V predchádzajúcom období kryštalizovalo úsilie lyrikov prevažne v krátkych útvaroch. Rozbehy za väčšími skladbami po Miroslavovi Váľkovi zväčša stroskotávali, ba aj u Váľka sa dezintegračné momenty prejavili v jeho štvrtej, zatiaľ poslednej zbierke. Ani jazykový experiment nevyhľadával väčšie priestory, a uspokojoval sa s plochou lyrickou miniatúrou, kde mu natoľko nehrozilo nebezpečenstvo opakovania. Funkciu stavebne pevného útvaru, a tým aj protiváhy lyrických fragmentov a torz plnil v uplynulom desaťročí sonet. Siahali po ňom hlavne básnici strednej generácie /Mihálik, Turčány/. Svoju pozíciu si v podstate udržal i dnes. No zároveň prežívajú renesanciu rozsiahlejšie, prevažne lyricky komponované skladby /J. Šimono-

vič: Deti, J. Buzássy: Braček rozum, sestrička harmónia, Š. Záry: Svetojanský sen, Horovov cyklus Lúboštných dvojíc v Modrom období atď./.. Na druhej strane treba priznať, že pociťujeme absenciu určitých lyrických žánrov a útvarov, ktoré predtým tvorili súčasť výrazového repertoáru slovenskej poézie. Platí to predovšetkým o piesňovom útvare, ktorý má v slovenskej literatúre bohatú tradíciu, zakotvenú v jej folklórnom pôvode; vytráca sa však s ústupom spontánneho lyrizmu. Postrádame - po Novomeského skvelej intervencii - útvary lyrickoepickej poémy s rozsiahlym až univerzálnym záberom skutočnosti. Pravdepodobne s tým súvisí i ďalšia okolnosť: slovenská poézia je ešte stále zakorenená v dedinskej skutočnosti. Uniká jej svet mesta a zložitý profil súčasného človeka.

Ako to v danej chvíli vyzerá s "regeneráciou symbolizmu" a avantgardných tradícií v súčasnej slovenskej lyrike? V šesťdesiatych rokoch sa prejavovala v podobe určitého rozštepú predmetnosti /ktorá vystupovala pod dobovým heslom "konkrétnej" a reflexívnosti. Prvú vyzdvihli vo svojich zbierkach tzv. konkretisti, básnici mladšej strednej generácie a namierili ju proti všeobecnosti a tézovitosti poézie päťdesiatych rokov. Reflexívnosť ostala príznačná pre niektoré knižky starších autorov /Horov, Bunčák/. Oba póly básnickej tvorby sa ocitli v ostrej opozícii, hoci zo strany kritiky nechýbali výzvy k "mysleniu" u prvej skupiny a k predmetnému osvieženiu básne u druhej skupiny autorov. Mimo tvorivej pozornosti ostávala skúsenosť Laca Novomeského, ktorý už v polovici tridsiatych a potom znovu v polovici šesťdesiatych rokov - na novej úrovni ľudského i umeleckého poznania - obe polohy syntetizoval. Jeho syntézu začala súčasná básnická tvorba akceptovať až na prahu sedemdesiatych rokov. Myšlienkové spracúvanie a osvojovanie skutočnosti

nadobudlo odvtedy prevahu nad jej zmyslovým, "konkretistickým" odrážaním.

Novomeského knihy zo šesťdesiatych rokov v určitom zmysle predznačili aj neskoršie premeny lyrického subjektu. Tento pohyb by sme mohli vystihnúť slovami P. Eluarda ako smerovanie od horizontu jedného k horizontu všetkých. Prekonávanie výlučnosti lyrického subjektu prebiehalo trojakým spôsobom: a/ návratom do minulosti a príklonom k revolučným tradíciám /Plávka, Žáry/; b/ stotožnením básnika s ľudmi práce /roľnícky mýtus u Ráfuse a i./; c/ prihlásením sa k rodinnej a rodovej tradícii /návraty domov u väčšiny mladých v prvých zbierkach/. Literárnu motíváciu tvorivého hľadania si ponechávajú len dvaja básnici, ale aj u nich ide o prijatie kolektívnych kultúrnych noriem a záväzností, nie o výboje na vlastnú päsť. Máme na mysli Viliama Turčányho s adaptáciou modelu talianskej stredovekej a renesančnej lyriky a Jána Buzássyho s adaptáciou klasického antického modelu životnej harmónie. Ako do týchto vývinových premien zasiahol svojou tvorbou Novomeský? Vila Tereza predstavuje u neho riešenie prvého typu s presahmi do ostatných dvoch /príklon k revolučným tradíciám/, poéma Do mesta 30 minút riešenie tretieho typu s presahmi do ostatných dvoch /prihlásenie sa k rodinnej a rodovej tradícii/.

Situácie slovenskej poézie v sedemdesiatych rokoch vytvorila priaznivejšie podmienky pre dozrievanie mladých básnických talentov. Vnútroliterárne a medziliterárne podnety v predchádzajúcom období boli totiž sprecúvané nerychlo, ba neraz sa celkom obišli. V atmosfére hodnotovej atomizácie často chýbala potrebná orientácia, takže v poézii začínajúcich autorov nedochádzalo k formovaniu osobitnej koncepcie skutočnosti, bez ktorej niet opravdivej lyrickej tvorby. Novým momentom súčasnej situ-

ácie je uvedomelé pôsobenie na nastupujúcu básnickú generáciu na stránkach Nového slova. Priaznivejšie podmienky dozrievania sa odrazili v niektorých pozoruhodných debutoch posledných rokov /J. Švantner, M. Chude a i./.

Z básnických činov posledného obdobia najviac zaujali zbierky Andreja Plávku, Pavla Horova, Viliama Turčányho, Milana Rúfusa a Jána Buzásyho. Niekoľko slov o každom z nich.

Pozoruhodnou renesanciou prechádza v posledných rokoch tvorba Andreja Plávku. Básnik opúšťa tradičný hviezdoslavovský a symbolistický zorný uhol v mene vyjadrenia zážitkového sveta moderného človeka. Plávkova modernosť je preto skôr v autorskom postoji než v básnickom pomenovaní. V predposlednej zbierke Testament ide v tomto zmysle o bilancovanie spisovateľovej životnej cesty, o hľadanie esencie ľudského bytia, ekéhosí "kameňa mudrcov". Touto polohou i predtým neznámou metaforickou sviežosťou sa približuje dnešnej poézii Pavla Horova.

Posledná zbierka Neumrel na koni sa napája na tretiu vlnu slovenskej poézie o Povstaní. Ak v prvej vlne, ktorú sme pri inej príležitosti nazvali poéziou "apelov a zázanomv", išlo o bezprostrednú reakciu na udalosti jaseňa 1944, v druhej vlne "pokusov o syntézu", o začlenenie týchto udalostí do kontextu dejín /do historického času/, v tretej vlne "návratov" sa básnici usilujú včleniť povstalecké deje do času ľudského života. Tak aj Andrej Plávka. Venoval sa povstaleckej téme po celých 30 rokov a prispel k jej básnickému uchopeniu vo všetkých troch vlnách. V poslednej sa mu Povstanie stalo integrálnou ľudskou hodnotou, preto ho už nielen faktograficky zaznamenáva a analyzuje, ale smeruje od faktov k osvetľovaniu ich zmyslu, emocionálne ho aprítomňuje a predkladá ako mravnú výzvu k nasledovaniu. Pre zbierku

je charakteristické citové zvrátenie, s akým Plávka skúma úsek od Povstania po súčasnosť, stopy po mŕtvych a jazvy v psychike pozostalých.

Pavol Horov je básnik vnútorného nepokoja, skrytých duševných kríz a bolestného predierania sa k pozitívnym životným hodnotám. Ako ukázali dávnejšie i nedávne prieskumy /J. Zambor/, ústredným princípom jeho básnického názoru na skutočnosť je kategória času. Nájdeme ju v Horovovom diele vystupovať v trojekej podobe - ako čas historický, čas ľudského života a čas prírodný. V rôznych obdobiach svojej tvorivej aktivity kládol básnik dôraz vždy na jednu z týchto podôb. V Ponurej rieke je to čas ľudského života, presnejšie: jeseň človekovho pobytu na zemi. To je zároveň pre autora príležitosť zamyslieť sa nad jeho zmyslom, nad hodnotami dočasnými i trvalými a nad vlastným podielom na ich vytváraní. Popri metaforickej originalite, ktorá bola vždy Horovovou doménou, aktivizuje sa v tejto zbierke i zvuková zložka a výsledkom je v slovenskej poézii zriedkavá polyfónnosť výrazu.

V tvorbe Viliama Turčányho bývajú spravidla významovým signálom už názvy zbierok. Ak teda Jarky v kraji a zbierka V toku naznačovali motívy plynutia a širšie - výprav, dobrodružstiev poznávania, knižka U kotvy znamená návrat k zemi a domov. V Turčányho poézii je síce prítomný aj tón rustikálneho splynutia s prírodou, ale hlavne je domov pre básnika miestom ľudskej práce a lásky ako najzákladnejších životných hodnôt. Takmer každá jeho báseň je svojskou konfiguráciou troch motívov - prírody, lásky a piesne, pričom všetky sú navyše bohato inštrumentované. Autor ich spravidla zasadzuje do dvoch scenérií - rodnej trnavskej roviny /je ďalším jej básnikom po Válkovi, Stachovi a Šikulovi/ alebo do stredomorskej krajiny so stopami dávnych civilizácií /v tomto

smere nemá v slovenskej poézii predchodcu/. Dôraz kladie na presnú prácu so slovom, ktorou uvoľňuje vo svojich veršoch nové, étericky jemné významy. Nezaprie sa v ňom milovník a prekladateľ talianskej stredovekej a renesančnej poézie ani exaktný teoretik verša. Tieto polohy Turčányho poézie potvrdzujú i dva dosiaľ nepublikované cykly v jeho súbore Oliva - Nové bukolíky a Piesne potulného pavca. Ak v predchádzajúcej básnikovej tvorbe miestami prekážali racionálne konštrukcie, v poslednej fáze sa dostáva viac k slovu lyrická spontánnosť; realizuje sa však so zmyslom pre čistotu tvaru.

Zem je prvoradou hodnotou aj v tvorbe Milana Rúfusa, ako o tom svedčí zbierka Stôl chudobných. Rúfus sa pozorne zahľadel do života slovenského roľníka. Nezaújima ho však natoľko individuálny osud; skôr z množstva opakovaných jednotlivín stavia svoje podobienstvá a mýty o ľudskom údele. Tieto básne môžeme chápať ako svojrázny príspevok do estetiky jedinečného a všeobecného. Rúfus tu postupuje analogicky ako tvorcovia ľudových prísloví: nepotrebuje veľa slov a opakovanú skúsenosť ukladá do gnómickej formy. Jadrom rúfusovských gnóm je myšlienka o nepretržitosti ľudskej práce; v nej sa koncentruje doterajšie básnikovo poznanie o človeku a spoločnosti. V situácii výrazovej askézy stúpa významová závažnosť nápovedí, gest a pomí. Básnickú tvorbu Milana Rúfusa pravidelne sprevádza esejistická aktivita /Človek, čas a tvorba, O literatúre/. Medzi oboma oblasťami by sme našli početné myšlienkové príbuznosti. Stretávajú sa v mravnom kriticisme, a akým Rúfus odmieta všetko, čo bráni plášiemu rozvoju našej spoločnosti.

Knihou Chlapec maľuje dúhu Milan Rúfus nedávno odkryl vlastnú tvorivú genézu. Krátko pred ním to urobil Miroslav Válek publikovaním cyklu renej poézie pod náz-

vom Zápalky v Štyroch knihách nepokoja. V posledných rokoch sa tento básnik plne venuje verejnej činnosti a len z času na čas básnickej tvorbe pre deti.

Básnikom svojráznej orientácie je v súčasnej poézii Ján Buzássy. Pri formovaní vlastnej básnickej koncepcie sa vrátil k myšlienkovým impulzom antickkej kultúry. Je to pozoruhodné najmä preto, že po klasicistovi Jánovi Hollom sa slovenská poézia preorientovala na iné európske kultúrne tradície. Buzássy si však nezvolil antický svet za objekt svojho záujmu zo staromilstva alebo z potreby odlišenia. Hľadá tu potvrdenie vlastného autorského typu, ktorý bytostne inklinuje k harmónii. V zbierke Krása vedie kameň sa k nej približuje viacerými spôsobmi: zrovnoprávňovaním prírody a človeka, spájaním racionálnych postupov typu paradoxu a definície s básnickým obrazom. Buzássyho túžba po harmónii však býva vybojovaná a tomuto zápasu nechýba dramatickosť. Tým získava jeho poézia dva atribúty skutočnej tvorby - mrevnú naliehavosť a jedinečnosť autorského rukopisu. V časopisecky publikovanej skladbe Braček rozum, sestrička harmónia a v cykle sonetov na prírodné motívy cítiť úsilie výraznejšie sa včleniť do vývinového kontextu slovenskej literatúry. Pátosom túžby po harmónii v prírode a skutočnosti sa Buzássy zbližuje s Andrejom Sládkovičom. Táto súvislosť sa zdá na prvý pohľad náhodná, ale do istej miery odráža skryté objektívne spojivá, ktorými je prepletený organizmus každej národnej literatúry. Buzássyho poézia sa pociťuje v súčasnom kontexte ako odlišná a ťažko zarediteľná možno práve preto, že tento autor aktualizuje podnety zo starších vývinových etáp slovenského a svetového básnictva, než je v prítomnej chvíli obvyklé.

Uvedené pohľady na súčasnú slovenskú poéziu nie sú, pravdaže, úplné. Chýba charakteristika nových tvorivých

činov iných príslušníkov staršej, strednej i mladšej generácie. Chceli sme len naznačiť niektoré problémy a smerovanie dnešnej básnickej tvorby, ktorá sa hlási o svoje slovo v národnom, česko-slovenskom a najlepšimi tvorivými výkonmi azda i v širšom kontexte.

**O zhodách
medzi poľštinou
a slovenčinou**

Ferdinand Buffa

Pri každom porovnávaní spisovnej poľštiny so slovenčinou sa nevyhnutne vychádza z faktu, že ide o geneticky príbuzné jazyky, teda jazyky, ktoré vyšli z prepokladaného spoločného základu a ktoré v dodatku sa ďalej vyvíjali za veľmi podobných podmienok. Máme tu na mysli najmä bezprostrednú geografickú blízkosť a s tým súvisiaci podobný vývin v oblasti materiálnej i duchovnej kultúry, ďalej v mnohom analogický sociálno-ekonomický i politický vývin nositeľov týchto jazykov atď. Uvedené fakty spôsobili, že pôvodný, predpokladaný spoločný základ oboch týchto jazykov sa v mnohom vyvíjal paralelne, pravda, popri viacerých svojskostiach, takže ešte aj dnes nachádzame medzi nimi veľa zhôd /najmä v znakoch všeobecnejšieho rázu/, ktoré prevažujú nad diferenciami /obyčajne v jednotlivostiach/, čo spôsobuje, že bez väčšej predbežnej prípravy je možné dorozumenie sa medzi nositeľmi oboch týchto jazykov.

Z mnohých zhôd medzi spisovnou poľštinou a slovenčinou sa pozastavíme pri dvoch okruhoch pri zhodách:
1. v hláskosloví a 2. v slovnej zásobe.

1. Vo vývine pôvodných slovenských samohlások nastali v poľštine i slovenčine značné zmeny. Veľmi zjednodušene možno konštatovať, že v poľštine sa zmenili najmä pôvodné dlhé samohlásky /spisovný jazyk ich väčšinou stratil, v prípade ó sa zmenila kvalita; v poľských nárečiach sa takto kvalitatívne zmenila väčšina pôvodných dlhých samohlások, okrem vysokých: i, u, ďalej pôv. e, ě sa v istých pozíciách depalatalizovali, no zachovala sa odlišná výslovnosť samohlásky y a ostali nosovky. V slo-

venčine sa zmenili najmä pôvodné nosovky /prešli v ústne samohlásky/ a splynula výslovnosť pôv. y so samohláskou i, ale zachovali sa pôv. dlhé samohlásky, v mnohých pozíciách realizované ako diftongy. Vplyvom takéhoto vývinu zásoba poľských samohlások je v porovnaní so slovenčinou dosť chudobná, takže v sume zhody medzi spisovnou poľštinou a slovenčinou sa obmedzujú predovšetkým na základné ústne krátke samohlásky i-e-a-o-u /zdedené už od najstarších čias/. I keď distribúcia týchto samohlások v poľštine a slovenčine - vzhľadom na spomínané historické zmeny - nie je rovnaká, veľmi často sa však uvedené spoločné samohlásky vyskytujú v oboch jazykoch v tých istých pozíciách /či už ide o korene slov alebo o ich koncovky, resp. slovotvorné afixy/, takže tieto zhody sú veľmi dôležité a v značnej miere sa pričiňujú o to, že poľština a slovenčina sa pocitujú ako veľmi blízke jazyky.

Uvedenú blízkosť medzi poľštinou a slovenčinou posilňuje ďalej fakt, že aj niektoré spomínané odlišnosti v oblasti vokalizmu nie sú až takým ostrým diferenciačným príznakom, najmä pokiaľ ide o ich fonetickú realizáciu. Takými menej výraznými diferenciami sú napríklad nezhody medzi slovenskými dlhými a paralelnými poľskými krátkymi samohláskami /hoci ide o fonologickú vlastnosť/ alebo nezhoda pri poľskom y a slovenskom i. Podobne značne oslabená je aj diferenciačnosť poľských nosoviek najmä tým, že sa väčšinou - vzhľadom na ich asynchronickosť - vyslovujú ako spojenia vokálu s nosovou spoluhláskou, ako nosovky sa realizujú väčšinou /t. j. okrem koncového -ę/ iba pred úžinovými spoluhláskami, /čomu v slovenčine je veľmi blízke v nenútenej výslovnosti spojenie "vokál+n" pred úžinovou spoluhláskou, najmä pred e v prípadoch typu: konský, panenský a pod., kde sa vyslovuje úžinové n/. Pokiaľ ide o diftongy, ktoré sú také bežné v slovenčine,

epísóvná poľština ich síce nepozná, no v bežnej výslovnosti nie sú zriedkavosťou, najmä v minulom čase typu zgar-nou = zgarnęł a zriedkavejšie aj v 3. os. pl. typu oni słyšou = oni słyszą, pripomínajúce náš žen. inštr. sg. ženou, dušou a pod. /hoci fonologicky to tiež nie je dif-tong/. Ako fonetický diftong hodnotí Slovák vo svojom jazykovom povedomí aj poľské spojenia mäkkých perných a zadných spoluhlások so samohláskou /okrem i, y/ typu: bieg, piana, miano, kiedy a pod., pretože ich väčšina Po-liakov vyslovuje so zreteľnou jotáciou /hoci jazyková norma tu pripúšťa iba náznak jotácie/.

Opačná situácia ako pri samohláskach je v konsonan-tickom systéme porovnávaných jazykov, kde poľština si zachovala skoro v pôvodnom rozsahu protiklad mäkkých a tvrdých spoluhlások, kým v slovenčine je počet pôvodných mäkkých spoluhlások veľmi zredukovaný, takže o zhodách tu môžeme hovoriť iba pri fonéme h a pri l /proti slovenskému l stojí poľské stredné l a variantné l̥, ktoré sa vyskytu-je iba v spojení s i/; v istom zmysle o fonetické zhody ide aj pri hláskach đ, t̥ /v poľštine sa však vyskytujú iba v prevzatých slovách v spojeniach di, ti/ . Značné zhody medzi poľštinou a slovenčinou sú však pri tvrdých spoluhláskach. Skoro všetky tvrdé konsonanty sa v poľšti-ne i slovenčine realizujú rovnako, iba spoluhlásky ś, ź, ć, dź sú v poľštine "tvrdšie" ako paralelné slovenské s, z, č, dž /chrbát jazyka má pri ich artikulácii v poľ-štine tvar lyžicovitej prehĺbeniny, kým v slovenčine sa dvíha v miernom oblúku k podnebiu/; okrem toho oproti slovenskému tzv. "tvrdému" l stojí v poľštine l̥ /bežne však realizované ako neslabičné u/ . Poľština ďalej nemá znelé hrtanové h.

Ako z uvedených poznámok vyplýva, medzi poľštinou a slovenčinou sú v oblasti hláskoslovia zhody predovšetkým

v základnom rade hlások: v krátkych samohláskach a v tvrdých spoluhláskach. Nezhody medzi týmito jazykmi v uvedenej oblasti súvisia s tým, že slovenčina si zachovala /a ďalej rozvinula/ bohatý pôvodný slovanský systém samohlások, kým jej pôv. spoluhláskový systém sa značne zredukoval a v poľštine naopak, zredukoval sa pôvodný samohláskový systém a rozvinul sa pôvodný systém spoluhlások. Medzi poľštinou a slovenčinou je tu však zhoda v celkovom rozsahu ich hláskových systémov, ktoré čo do počtu foném sú dosť vyrovnané $/6+34=40$ poľských a $15+27=42$ slovenských hlások/.

2. V oblasti slovníka zhody medzi poľštinou a slovenčinou závisia najmä od veku jednotlivých slov a od ich pôvodu. Vzhľadom na spomínané genetické vzťahy medzi poľštinou a slovenčinou je len prirodzené, že čím ďalej do minulosti, tým je lexikálnych /ale aj iných/ zhôd medzi uvedenými jazykmi viac. A tak napríklad veľké zhody medzi poľštinou a slovenčinou sú v starých slovách, pri ktorých sa predpokladá ešte ide. pôvod. Také sú napr. názvy týkajúce sa priamo človeka, napr. brat, dcéra, mat, otec, sestra, syn, svokor, vdova, ujec, zať ap., jeho tela, napr. jazyk, krv, lekeť, nos, oko, srdce, ucho ap., jeho činností, napr. kuť, plieť, sieť, šiť, trieť, viť ap., ďalej sú to pomenovania živočíchov, napr. bobor, drozd, hus, jeleň, mucha, myš, ovca, prasa, sviňa, vlk ap., ako aj iných javov prírody, napr. slnko, soľ, zlato, med, pleva, zrnó, žaluď, vlna atď. Podobné zhody sú aj pri starých názvoch cudzieho pôvodu ešte z tzv. praslovenskej epochy; také sú napr. slová ako: doska, košela, ocot, víno, chlieb, kotol, peniaz a pod. Rozdiely medzi poľštinou a slovenčinou sú pri takýchto prestarých slovách nepatrné.

V ďalšom vývine sa spomínaná /predpokladaná/ spoloč-

ná pol. vrátva slovníka rozvíjala už v jednotlivých slovanských jazykoch predovšetkým vlastným tvorením nových pomenovaní z uvedených slov ako základov a preberaním z rozličných iných jazykov, v čom je tiež principiálna zhoda medzi poľštinou a slovenčinou. No výsledky uvedených procesov sú v týchto jazykoch často odlišné, takže zhôd medzi dnešnou slovnou zásobou poľštiny a slovenčiny je značne menej ako pri spomínaných prastarých slovách.

Pre porovnanie dnešnej domácej lexiky v spisovnej poľštine a slovenčine sme si vzali okolo 5000 slov začínajúcich sa na p /porov. Mały słownik języka polskiego, Warszawa 1969/. Z tohto počtu je okolo 25% slov zhodných v oboch uvedených jazykoch, a to tak po stránke formálnej /okrem bežných hláskových a morfológických diferencií/, ako aj významovej /aspoň v jednom význame/. Sú to slová prvé, napr. pán, para, pás, pász, pomoc, piť, pri ap., aj odvodené, napr. piatok, pavučina, prosba, protivník ap., resp. zložené, napr. polguła, penobeton, prvovzor, pięboj, prawdopodobny ap., ďalej okrem slov z bežnej slovnej zásoby sú to aj odborné termíny, napr. podmet, podpor, podsev, poludnik, polokoks, przedhorie ap., ako aj slová štylisticky príznakové, najmä zastarané a hovorové, napr. pachola, pevec, pollitrovka, pyskacz, pyskaty, pyskować ap. K týmto slovám sa pripája malá skupina pomenovaní /ani nie 2%/, ktoré sú formálne i významovo v zásade zhodné v poľštine i slovenčine, ale sú medzi nimi rozdiely v ich štylistickom využívaní. Niektoré z nich sú v poľštine štylisticky neutrálné, ale v slovenčine sú príznakové, najmä nárečové, ale aj iné, napr. pastuch, patyk, piepor, plúkać, polknąć, poderunek, psuć, peknosć, poryv, premoc ap.; pri iných takýchto slovách je to naopak, v poľštine sú príznakové, najčastejšie knižné a zastarané, ale aj iné, kým v slovenčine sú neutrálné, napr. pastier, pestovať, po-

čet, pôvab, podolok, pridať, pútník, pestún, príslovie ap.

Inú menšiu skupinu /niečo vyše 6%/ tvoria také slová, ktoré majú v poľštine i slovenčine ten istý význam i spoločný slovotvorný základ, ale sa líšia odvodzovacími prostriedkami; obyčajne sú v oboch jazykoch utvorené inými afixmi. Najčastejšie sú to diferencie v rozličných sufikoch, a to najmä pri slovách z bežnej slovnej zásoby, napr. parník - poľ. parowiec, polovica - poľ. połwa, pijavica - poľ. pijawka, plavec - poľ. pływak, pohonič - poľ. poganiacz, popolník - poľ. popielniczka, premokevý - poľ. przemakalny, počiatkový - poľ. początkowy, perný - poľ. perzysty, pečatiť - poľ. pieczętować, píliť - poľ. piłować ap., ďalej pri deminutívach, napr. pavúček - poľ. pajacek, papierik - poľ. papierek, plátnik - poľ. płótek, políčko - poľ. półko ap., ale aj pri odborných názvoch, napr. padúcnica - poľ. padaczka, prvosienka - poľ. pierwiosnek, príslovka - poľ. przysłówek ap. Zriedkavejšie sú takéto zhody iba v slovotvorných základoch, ale s odlišnými prefixmi, napr. zásielka - poľ. przesyłka, predpis - poľ. przepis, zbežný - poľ. pobieżny, príručný - poľ. podręczny, napovedať - poľ. podpowiadać, dovoliť - poľ. pozwolić ap., resp. s odlišnými aj prefixmi aj sufikmi, napr. príručka - poľ. podręcznik, predsudok - poľ. przesąd, sprievodca - poľ. przewodnik, oprava - poľ. poprawka, zostarnúť - poľ. postarzeć ap.

Poslednú malú skupinu /vyše 2%/ tvoria v našom materiáli slová zhodné v poľštine i slovenčine iba formálne, pretože významovo sa odlišujú. Sú to väčšinou staré slová, z ktorých k pôvodnému významu majú bližšie v niektorých prípadoch slovenské a inokedy poľské slová, napr. palec, paseka, pleť, plyn, pohlavie, porada, povaha, pôvod, pozor, pôžitok, priazeň, psota, pachnúť, počuť, podobat sa, porozumieť sa a pod., ale sú tu aj novšie odvodeniny

typu písanka, platnosť, poťah, podchod, poklad, poslanec, príborník, príchod, prípis, príprava, prírastok, pukať, plaviť, poctivý, popredný a pod.

Ako z týchto poznámok vidieť, pri domácich slovách je okolo tretiny spoločných slov v poľštine i slovenčine, pričom pri niektorých z nich zhody nie sú úplné, ale sú medzi nimi diferencie štylistické, slovotvorné i sémantické.

Na porovnanie slovnej zásoby cudzieho pôvodu sme si vzali slová začínajúce sa na literu a /v cit. Maľom slovníku języka polskiego/. Asi polovica takýchto slov je známa spisovnej poľštine i slovenčine /pravda, s patričnými hláskovými a tvaroslovnými svojnosťami/. Väčšinou sú to odborné pomenovania, napr. aberácia, adhézia, efekt, akvarel, alegória, almanach, amplitúda, andante, ážio ap., ale nezriedka aj slová bežne používané, napr. absolvent, abstrakcia, adresa, akcia, akt, amortizácia, anténa, apel, aréna, atmosféra, autor, avantgarda, averzia ap. Najčastejšie sú to slová latinského a gréckeho, zriedkavejšie aj francúzskeho, nemeckého a iného pôvodu. K nim treba pripočítať také slová /je ich asi 3%/, ktoré sú síce známe poľštine i slovenčine v tom istom význame i v tej istej forme, ale sa líšia štylistickým zaradením: v poľštine sú to slová neutrálne, ale v slovenčine figurujú ako slová zastarané, napr. abažúr, advokatura, ednotácia, ekciza, alarm, artikul, artiléria, asekurácia, apetít, eventúra ap., alebo ináč štylisticky príznakové, napr. afirmácia, akurát, sportovať, spatieka, erešt ap. Niektoré takéto slová cudzieho pôvodu sú v poľštine a slovenčine rozlične slovotvorne adaptované, napr. abso-lútne - poľ. absolut, anemonka - poľ. anemon, azalka - poľ. azalie, najmä adjektíva typu: atletický - poľ. atletyczny, autentický - poľ. autentyczny ap.; v niektorých

prípadoch poľština si zachovala pôvodné zakončenie, napr. akcjonariusz - slov. akcionár, antykwariusz - slov. antikvár, arkusz - slov. hárok, archiwum - slov. archív ap., inokedy slovenčina má zakončenie bližšie pôvodnej forme, napr. absolutizmus - poľ. absolutyzm, altruizmus - poľ. altruizm, archaizmus - poľ. archaizm, absurdum - poľ. absurd, anestetikum - poľ. anestetyk, antibiotikum - poľ. antybiotyk ap.

Ako vidieť, slová cudzieho pôvodu stihol podobný osud v poľštine ako slovenčine s tým rozdielom, že nie všetky prevzaté slová majú ten istý osud v rozoberaných jazykoch a že takýchto slov je v poľštine oveľa viac ako v slovenčine, lebo poľština bola k nim tolerantnejšia.

Záverom prichodí konštatovať, že aj na základe tohto obmedzeného materiálu iba z dvoch jazykových rovín je zrejmé veľká blízkosť spisovnej poľštiny a slovenčiny, a to tak v istom repertoári jazykových prostriedkov, ako aj v ich podobnom vývine. V uzavretom hláskovom systéme je to najmä zhoda v počte hlások a v ich základných jednotkách, ako aj v mnohom ich podobný historický vývin a dnešná fonetická realizácia. V otvorenom slovníkovom systéme je to najmä zhoda v prastarej vrstve slov a v analogickom ďalšom rozvoji tejto vrstvy v oboch jazykoch a nakoniec aj značná zhoda pri novších prevzatých slovách. V uvedených zhodách sa odráža najmä spomínaná genetická príbuznosť i geografická, sociálna a iná blízkosť nositeľov poľského a slovenského jazyka.

Matica slovenská

Michal Eliáš

Štvrtý august 1863 stal sa pamätným dňom slovenského národa - v ňom sa vyplnili túžby celej generácie slovenského obrodzenia - vznikla prvá legálna celonárodná inštitúcia Matica slovenská. Augustové zakladajúce zhromaždenie Matice slovenskej v Martine znamenalo vyvrcholenie snáh našich vzdelancov po vytvorení celonárodnej kultúrnej inštitúcie. Prvú zmienku o potrebe založiť Maticu slovenskú vyslovil P. J. Šafárik v liste adresovanom Jánovi Kollárovi roku 1827, zaiste pod vplyvom vzniknutej Matice srbskej, ktorá bola prvou slovanskou maticou, založenou roku 1826. Účinkovanie Matice českej /vznikla roku 1831/ dalo reálnejšie predstavy aj našim vzdelancom. Myšlienky sa chopili mladí revolučne naladení štúrovci, ktorí v programe svojho tajného revolučného krúžku Vzájomnosť /1837/ mali aj založenia Matice slovenskej. Ich plány sa však vtedy neuskutočnili. Myšlienka však nezapadla, dostávala reálnejšiu podobu.

Vznik Matice slovenskej v Martine v roku 1863 bol výsledkom snáh slovenských revolučných demokratov o vytvorenie samobytného slovenského národa v druhej polovici minulého storočia. Národné Matice iných slovenských národov Rakúsko-uhorskej ríše utvárali priestor pre zakladanie národných, kultúrnych a vedeckých inštitúcií a samy plnili len čiastkové kultúrne úlohy. Matica slovenská v ťažkých podmienkach národného, sociálneho a hospodárskeho útlaku bola jediným priestorom pre politickú a kultúrnu sebarealizáciu Slovákov.

Postavená na spolkovom základe, hospodársky odkáza-

ná na dary a obete širokých ľudových vrstiev a národne uvedomelej inteligencie, vykonávala národno-buditeľské poslanie, napomáhala vedeckú prácu na Slovensku, podporovala rozvoj umenia a literatúry. Svoju ľudovú výchovnú činnosť orientovala na slovenský ľud v presvedčení, že tak prispieje k odstráneniu jeho biedy a k jeho hospodárskemu povzneseniu. Napriek tomu, že jej nepovolili zriaďovať miestne odbory, stala sa celonárodnou inštitúciou s významnými úlohami - položila základy slovenskej národnej vedy, múzejníctva, archívniectva, vydávateľskej a ľudovú výchovnej činnosti. V duchu slovenskej vzájomnosti udržiavala styky s maticami slovenských národov a inými kultúrnymi spolkami, napr. od r. 1864 živú spoluprácu udržiavala aj s Naukovým tovarištvom v Krakove a i. Intenzívne spolupracovala s Maticou českou a inými českými spolkami i jednotlivcami. Historickou zásluhou Matice slovenskej je, že vedela preklenúť staršie slovensko-české rozpory v otázke spisovnej reči a zbližila obidva bratské národy.

Násilné zatvorenie Matice slovenskej roku 1875 bolo prejavom potláčania slovenského národného hnutia vládnúcim byrokratickým aparátom. Matica slovenská sa však stala symbolom národa a jeho existencie. Jej myšlienky nežili iba v bezvýsledných pokusoch o jej obnovenie, ale aj v činnosti iných vládou povolených spolkov.

Po rozpade žalára národov - Rakúsko-Uhorska - a utvorení spoločného štátu Čechov a Slovákov pôsobila Matica slovenská, oživotvorená 1. januára 1919, v priaznivejších podmienkach pre rozvoj národného a kultúrneho života Slovákov. Zložité ekonomické, politické a sociálne pomery vplývali na matičnú činnosť. Ona sa opierala o národné a demokratické tradície, o vlastenecké cítenie

slovenského ľudu. Bola spolkom stojacim mimo vtedajších politických zoskupení, bola spolkom nadnáboženským, zjednocujúcim "všetkých milovníkov národa a života slovenského, aby spoločnými silami pracovala na pozdvihnutí slovenskej vzdelanosti, a tým i na hmotnom dobrobyte slovenského národa". Jednotlivé skupiny vládnucej buržoázie sa usilovali dostať Maticu slovenskú do svojich služieb. Hoci sa v tom čase nevyhla niektorým omylom a kolísaniam, ostáva faktom, že vďaka svojej orientácii na službu kultúrnym potrebám slovenského národa, vďaka tomu, že bola od štátu hospodársky nezávislá, úspešne čelila pokusom vládnućich kruhov buržoázie dostať ju do svojho ideologického područia.

Poprední činitelia Matice slovenskej /J. Škultéty, Š. Krčméry/ sa v 20. - 30. rokoch nášho storočia ostro postavili proti ideológii čechoslovakizmu, pomohli obhájiť samobytnosť slovenského národa i slovenčiny. Prítom Matica stále dôsledne na stanovisku spoločného štátu Čechov a Slovákov i kultúrnej spolupráce obidvoch bratských národov. Matica slovenská odolala i pokusom slovenských ľudákov dostať ju za Slovenského štátu do služieb režimu.

Svojou spolkovou činnosťou v období medzi dvoma vojnami enezila sa obsiahnuť vedeckú, umeleckú tvorbu i popularizáciu vedeckých poznatkov a umeleckých diel, kultúrno-osvetovú prácu, prácu s knihou, ochotnícku umeleckú i vydavateľskú činnosť. Dôležitým činiteľom v jej organizme boli jej miestne odbory, ktoré združovali a kultúrne aktívizovali tisíce členov. Pre rozvoj slovenskej národnej vedy nevytváral buržoázny štát potrebné podmienky. Matica slovenská vlastnými finančnými prostriedkami, získanými z členkých príspevkov a vydavateľskej

činnosti, vykonala záslužnú bádateľskú i popularizačnú činnosť. Vedecké a umelecké odbory Matice slovenskej, ktoré združovali slovenských vedeckých pracovníkov z oblasti histórie, literárnej histórie, jazykovedy, estetiky, národopisu, filozofie, sociológie a iných vedných disciplín prírodných a technických vied, nahrádzali nejestvujúcu akadémiu vied.

Snahy Matice slovenskej o rozvoj vedeckej práce podporila aj Komunistická strana Československa, ktorá v Pláne hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska, prijatom na banskobystrickej konferencii 16. - 17. mája 1937 žiadala "vybudovať a rozšíriť vedecké, literárne a umelecké odbory Matice slovenskej na úroveň akadémie vied a umení". Miestne odbory Matice slovenskej vykonávali významnú kultúrnoosvetovú prácu v oblasti vzdelávania, vlastivednej činnosti i ochotnícko umeleckej tvorivosti. Zberateľská činnosť Matice slovenskej zasahovala najmä oblasť písomníctva a ňou sa položili základy slovenskej národnej knižnice a literárneho archívu.

Pokroková činnosť Matice slovenskej sa prejavila v najťažších chvíľach slovenského národa. Jej miestne odbory, vedecké i umelecké odbory boli pod priamym vplyvom pokrokových síl matičného členstva. To jej umožnilo odraziť pokusy na zneužitie Matice slovenskej na prot ľudové ciele v období ohrozenia Československej republiky fašizmom. Komunistická strana Československa roku 1938 mobilizovala pokrokové sily na obranu republiky proti fašizmu výzvou "Nech prehovorí ľud a Matica slovenská". Maticu slovenskú sa nepodarilo politicky zneužiť ani za Slovenského štátu. Demokratické sily v ústevoch Matice i v miestnych odboroch bojkotovali plnenie štátom nariadených úloh /revízia obecných knižníc a pod./; naopak, viaceré miestne odbory stali sa organizačnými bunkami prí-

pravy Slovenského národného povstania. Pokrokové relácie matičného rozhlasového vysielania od roku 1943 dráždili ľudáckych činiteľov, a v apríli 1944 vysielanie zakázali. Rozhlasové štúdio i s aparatúrou Matica slovenská uchovala, a v Slovenskom národnom povstaní prešlo do služieb povstania. O účasti pracovníkov Matice slovenskej v SNP svedčí skutočnosť, že po ústupe povstania do hôr prepustili ľudáci zo služieb Matice slovenskej pre účasť v SNP alebo pre podozrenie z účasti 53 pracovníkov z celkového počtu 102 zamestnancov.

Matica aj počas Slovenského štátu vydávala diela ruských a sovietskych autorov knižne i v časopisoch. Jej knižnica opatrovala ruské vydania Lenina a inú marxistickú literatúru, ktorú počas SNP previezla aj s inými knihami do Banskej Bystrice pre knižnicu Slovenskej národnej rady. Matičná kníhlačiareň tlačila pre potreby povstania bankovky a funkcionári MS ich v čase, keď Martinu hrozilo obsadenie nemeckými fašistami, previezli do Banskej Bystrice.

Prvé roky po oslobodení znamenali vrcholný rozkvet mnohostrannej činnosti Matice slovenskej na báze spolkovej. Pre jej aktívny odpor proti fašizmu Slovenská národná rada vyňala ju spod zákona o rozpustení spolkov. Očistená v centre i v miestnych odboroch od ľudáckych živlov rozvíjala vedeckú, vydavateľskú, kultúroosvetovú činnosť a starostlivosť o zahraničných krajanov. Prvé valné zhromaždenie po oslobodení zvolilo za predsedu Matice slovenskej Ladislava Novomeského.

Členská základňa Matice slovenskej sa rozširovala najmä o robotníkov a roľníkov /v roku 1946 Matica dosiahla 100 000 členov/. Rozvoj miestnych odborov Matice slovenskej v Čechách finančne podporil aj Klement Gottwald.

V centre pozornosti Matice slovenskej boli najmä oblasti južného Slovenska, prínavrátené oblasti, v ktorých budovala knižnice zničené za okupácie. Okrem množstva vedeckých zborníkov Matica slovenská v tomto období vydávala 16 osvetových časopisov, ktoré mali významné poslanie v popularizácii vedeckých poznatkov, v občianskej výchove i pri rozvoji záujmovo-umeleckej činnosti. Súčasťou kultúrnoosvetovej práce bola starostlivosť o Slovákov žijúcich v zahraničí - zasielala im knihy, učebnice, pomáhala ich ochotníckym súborom a podobne.

Februárové víťazstvo robotníckej triedy nad buržoáziou v roku 1948 určilo nový smer kultúre, a tým aj Matici slovenskej. Prejavilo sa to formovaním socialistického charakteru vedeckej práce, popularizovaním marx-leninského učenia a cieľavedomým smerovaním kultúrnoosvetovej činnosti.

Ďalší rozvoj spolkovej činnosti Matice slovenskej nepokračoval. Z objektívnych potrieb ďalšieho rozvoja slovenskej vedy odčlenila sa vedecká činnosť Matice slovenskej v máji 1948 a postupne prešla i s pracovníkmi do novoutvorenej Slovenskej akadémie vied. Poklesol rozsah edičnej činnosti najmä po znárodnení tlačiarne a po vytvorení viacerých špecializovaných vydavateľstiev. Kultúrno-výchovná činnosť sa stávala náplňou práce spoločenských organizácií, veľký dôraz sa kládol na štátne riadenie kultúry. Na postupný rozklad členskej základne Matice slovenskej vplývala aj politická atmosféra v období boja proti vykonštruovanému "buržoáznemu nacionalizmu", z ktorého obvinili aj predsedu MS Ľudislava Novomeského. V roku 1951 zanikli miestne odbory Matice slovenskej a postupne aj starostlivosť o Slovákov v zahraničí.

Pri určovaní novej náplne pre Maticu slovenskú bola rozhodujúcou skutočnosť, že mala najbohatšie knižné a

rukopisné zbierky dôležité pre poznanie národnej kultúry Slovákov a Slovenka. Slovenská národná rada v apríli 1954 prijala zákon o Matici slovenskej, podľa ktorého sa stala štátnym vedeckým ústavom vo funkcii národnej knižnice a knihovedného ústavu. Zákon zužil jej pôsobnosť, ale rešpektoval jej hlavné zameranie na zberateľskú a dokumentačnú činnosť pamiatok národnej kultúry. Matica slovenská sa stala ústavom jedinečného typu - komplexom, v ktorom je sústredené viacero činností, ktoré u iných národov bývajú rozptýlené vo viacerých inštitúciách.

Významným prelomovým rokom v práci Matice slovenskej bol rok 1963. Matica v ňom oslávila storočnicu vzniku a pri tej príležitosti dostala vysoké štátne vyznamenanie Rad republiky. Vedecká konferencia o MS ocenila jej záslužnú činnosť a nastolila ďalšie úlohy pri formovaní socialistickej kultúry. Začal sa výrazný kvantitatívny i kvalitatívny rast. Zvedečtuje sa charakter jej práce - organizuje množstvo vedeckých konferencií, seminárov a iných podujatí - rozširuje sa jej publikačná činnosť, najmä o vedecké zborníky a iné odborné publikácie. Matica slovenská dostala príjemný dar - začala sa výstavba novej špecializovanej budovy pre zbierky a pracoviská. Náplň Matice slovenskej sa postupne rozširovala o nové vedecké úlohy, na plnenie ktorých mala podmienky a nevykonávali ich iné inštitúcie na Slovensku.

Nový zákon Slovenskej národnej rady o Matici slovenskej, vydaný v júni 1968, podstatne rozšíril pôsobnosť MS - obnovil jej členskú základňu a rozšíril jej inštitucionálnu zložku. Podľa tohto zákona sa Matica slovenská stala celonárodnou kultúrnou ustanovizňou, "ktorá na základe dobrovoľného členstva zjednocuje tvorcov i organizátorov národnej kultúry, svojou dokumentačnou a bá-

detetskou činnosťou rozvíja slovenskú kultúru a vykonáva prácu národnovlastivedného charakteru doma i za hranicami". V profile Matice slovenskej ostali a tvorivo sa rozvíli dovtedajšie výskumné, dokumentačné a metodické úlohy, knižné, bibliografické, knihovedné, literárnoarchívne a literárnomúzejné. Zákon k nim pripojil aj úlohy biografické a výskum i kultúrne styky so Slováckmi mimo územia Slovenska, a najmä úlohy spojené s oživením členskej základne Matice slovenskej. Podobne aj zákon SNR z decembra 1973 rozšíril pôsobnosť MS o úlohy Ústredného informačného strediska odvetvia kultúry a zdôraznil jej socialistický charakter. Na čele Matice slovenskej je Výbor Matice slovenskej, v ktorom sú významné osobnosti slovenského kultúrneho a vedeckého života/spolu 34/ a Predsedníctvo výboru MS /7 členné/. Predsedom Matice slovenskej je národný umelec Vladimír Mináč a čestným predsedom národný umelec Ladislav Novomeský.

Knižné zbierky Matice slovenskej vzrástli od roku 1954 dvadsiťnásobne. Dvojmiliónový fond Národnej knižnice dnes reprezentuje úsilie mnohých generácií vybudovať pokladnicu knižnej kultúry na Slovensku. Sústavne rozširuje svoje úlohy najmä na zachytenie čo najširšej palety súčasnej slovenskej tlačenej produkcie, a to kníh, časopisov, špeciálnych tlačí /gramoplatne, plagáty, pohľadnice a i./. Národná knižnica sa stará aj o dopĺňovanie starších tlačí, nielen výskumom v ČSSR, ale aj za hranicami.

Bibliografický výskum v Matici slovenskej sa orientuje na racionalizáciu a metodológiu bibliografických procesov a na vytváranie bibliografických-dokumentačných súborov univerzálnych /tvorba národnej bibliografie/ a špecializovaných súborov podľa vedných oblastí, ako aj tvorbu a fungovanie celého bibliografického systému na

Slovensku. Hlavným cieľom je vytvoriť v Matici slovenskej stredisko spracúvania a poskytovania všetkých bibliografických informácií fixovaných v slovacikálnych dokumentoch.

Oddelenie teórie, výskumu a metodiky MS teoreticky rozpracúva otázky knihovníctva a bibliografie osobitne i vo vzťahu k príbuzným odborom, najmä zaradenie knižníc do integrovaného informačného systému a uplatňovanie technických prostriedkov v knižničnej a bibliografickej praxi vrátane strojového spracúvania národnej bibliografie. Metodicky usmerňuje jednotnú sústavu knižníc na Slovensku.

Literárno-archívne oddelenie venuje sa výskumu života a diela slovenských literárnych a národných dejateľov. Sústreďuje a spracúva základný archívny materiál literárnej, hudobnej a fotodokumentačnej povahy vyše 1 300 000 archívnych jednotiek, a tým vytvára podmienky pre výskumnú činnosť mnohých vedných disciplín /dejiny, dejiny literatúry, hudby a školstva, divadelníctva a i./. Skúma, spracúva a sprístupňuje písomné pozostalosti slovenských literátov a hudobníkov, publikuje doteraz nevydané pramenité texty, samostatne i v spolupráci s inými inštitúciami usporadúva vedecké konferencie a semináre. Vydáva súpisy archívnych fondov, faksimile vzácných rukopisov a popularizačné vydania fotosúborov významných slovenských dejateľov. Spracúva a sprístupňuje materiál spisovného archívu Matice slovenskej a pracuje na vedeckých dejinách Matice slovenskej.

Literárno-múzejné oddelenie MS je ústredným slovenským literárnym múzeom. Pripravuje trvalú expozíciu slovenskej literatúry v prvej budove MS v Martine a buduje svoj múzeálny fond. Usporaduje aj príležitostné výstavy slovenských spisovateľov a slovesnej tvorby. Teoreticky

rozpracúva otázky literárneho muzejníctva a metodicky usmerňuje prácu literárnych muzejníkov na Slovensku.

Biografické oddelenie MS buduje súčasnú a retrospektívnu biografickú dokumentáciu širokej slovenskej reprezentácie, spracúva biografické štúdiá, monografie a heslá o slovenských národných dejateľoch, vydáva biografické pramene. Skúma teoretické problémy biografickej literatúry. Hlavnou úlohou oddelenia je pripraviť a vydať reprezentačný Slovenský biografický slovník.

Významnú úlohu má nové pracovisko MS - Ústredné informačné stredisko odvetvia kultúry. Bude zbierať faktografické informácie, odborné i kultúrno-estetické a informačné dokumenty z celého Slovenska, spracúvať ich počítačom a sprístupňovať záujemcom. Bude prepojené na integrovaný medzinárodný informačný systém.

Vydavateľskú činnosť Matice slovenskej v súčasnosti reprezentuje okolo 100 neperiodických publikácií, z toho je 8 vedeckých zborníkov a 3 periodiká /kultúrno-spoločenský dvojtyždenník Matičné čítanie, mesačník pre prácu knižníc Čitateľ a štvrťročník Knižnice a vedecké informácie/.

Osobitné kultúrno-politické úlohy sú spojené s náročnou úlohou udržiavať a rozvíjať kultúrne styky so Slovákmí mimo hraníc našej vlasti a získavať ich kladný postoj voči ČSSR. Oddelenie zahraničných Slovákov MS skúma život a podmienky práce našich krajanov v zahraničí, vydáva odborné publikácie a nadväzuje kultúrne styky s jednotlivými spolkami Slovákov /zasíela literatúru, organizuje výmenu umeleckých súborov a pod./.

Členská základňa Matice slovenskej zapája členov do aktívnej a angažovanej kultúrno-osvetovej činnosti v záujme budovania vyspelej socialistickej spoločnosti,

zvyšovania kultúrnej úrovne členov MS a ostatných pracujúcich, rozvíjania ich národného povedomia v duchu československého socialistického vlastenectva a socialistického internacionizmu. Miestne odbory Matice slovenskej sústreďujú pozornosť predovšetkým na tie oblasti kultúrno-osvetovej činnosti, ktoré nadväzujú na úlohy inštitučnej zložky Matice slovenskej. Propagujú a rozširujú pokrokovú klasickú literatúru a súčasné diela slovenských a českých autorov i autorov ostatných socialistických krajín.

Naše socialistické zriadenie vytvára pre Maticu slovenskú optimálne podmienky. Jej funkcionári už nie sú odkázaní na milodary priaznivcov. Matica slovenská má dnes už vyše 300 pracovníkov a náklady na jej činnosť ročne presahujú 20 miliónov Kčs.

Z doterajšieho vývinu i práce Matice slovenskej je zrejmé, že vždy stála na strane pokroku, v službách slovenského ľudu. V jeho záujme udržiavala národné povedomie v minulom storočí, rozvíjala vedu a osvetu a v jeho záujme pracuje aj teraz, pri rozvíjaní socialistickej kultúry.

**Z problematiky
prekladania veršov**

Ľubomír Feldek

1. Verný preklad, autorské štádium, parafráza

Na to, aby niekto zhrnul do jediného hesla cieľ básnického prekladu, nemusí byť ani veľkým odborníkom. Vystačí s trochou tautológie: básnický preklad má byť básnický.

Zdá sa, že o čosi záslužnejší môže byť pokus o vyskúšanie ciest, ktoré k nášmu cieľu vedú. Je ich viac a iba zriedkavo sa stáva, že vystačíme s jedinou.

Dva sú extrémne. Prvú zvykneme nazývať verným prekladom. Je to prípad, keď sa nám tými istými slovami podarí povedať to isté. S tým, že sa nám čosi také podarí, môžeme rátať najskôr vtedy, keď prekladáme voľný verš.

Na opačnom póle nachádzame čosi, čo si dovoľujeme nazvať autorským štádiom prekladu. Je to prípad, keď inými slovami povieme iné. Z originálu ostáva už iba hodnota veľmi všeobecná, nejaký básnický princíp. Ak je básnický princíp všeobecný, ak je všeobecným vlastníctvom, ak nehovoríme o preklade vtedy, keď vidíme ako preberá nejaký princíp básnik od básnika, nemali by sme vlastne preklad princípu už zahrňovať do problematiky básnického prekladu. Núti nás však k tomu prax skromných prekladateľov, ktorí zvyknú niekedy vydávať vlastné diela za preklady. Ako príklad uvediem prekladateľov Chlebnikova vo chvíli, keď prekladajú nepreložiteľný obrateň.

To, čo som nazval autorským štádiom prekladu, sa zvykne označovať aj termínom parafráza. Nepovažujem to za správne. Ak chceme dosiahnuť terminologickú presnosť, musíme vymedziť pojmu parafráza trochu užší rozsah. Para-

fráza je pojem neprávom zdiskreditovaný. Používa sa na označenie akejkoľvek prekladateľskej voľnosti a najmä na označenia svojvoľnosti.

V skutočnosti je parafráza zlatou strednou cestou básnického prekladu, priestorom, v ktorom má prekladateľ najlepšiu možnosť ukázať, čo vie. Totiž vo chvíli, keď lúskať tie najťažšie prekladateľské oriešky, keď je vylúčené, aby sme povedali tými istými slovami to isté a chceme sa vyhnúť tomu, aby sme povedali inými slovami iné, musíme hľadať spôsob, ako povedať slovami to isté. Teda parafrázujeme a vonkoncom to neznamená, že by sme zabúdali na disciplínu.

Pochopiteľne, nemožno a priori stanoviť, v akom pomere majú byť tieto tri základné postupy, ich pomer sa mení od prípadu k prípadu. Stanoviť možno iba ich poradie. Najprv sa snažíme prekladať verne a až celkom nakoniec, tam, kde nepomohla ani parafráza, sa uchylujeme k autor-skému štádiu. O tom, čomu kedy dáme prednosť, rozhodujú často veľmi jemné dôvody a najlepšie bude, ak si dovoľím osvetliť svoje postuláty ukážkou z vlastnej praxe.

Záver Prológu Majakovského Flauty chrbtice znie v origináli takto:

Iz tela v telo veselie lejte.
Pust' ne zabudetea noč nikem
Ja sivodnja budu igrat' na flejte.
Na sobstvennom pozvonočnike.

Toto štvorveršie možno rozdeliť na dve časti. Posledné dva verše sú významnejšie. Ťažšie na nich čosi zmeniť. Ak majú byť preložené dobre, dajú sa preložiť iba doslovne. Prvé dva verše sú však tvárnejšie. Môže pri nich začať pracovať prekladateľova schopnosť povedať inými slovami to isté, metóda parafrázy, čiže prekladateľ má priestor, aby sa mohol popri sústreďení sa na adekvát-

ne vyjadrenie obsahu sústrediť aj na vynájdenie kvalitného rýmu. Nabudem podrobne opisovať, ako sa vyvíjal môj preklad tohto miesta. Stačí povedať, že som sa pri hľadaní rýmu na slovo "chrbtici" dopracoval až k metaforickému vyjadreniu zmyslu Majakovského verša. Čo to značí, že sa na nejakú noc nezabudne? Značí to, že sa ktosi postará o zvečnenie tej noci. Kto? Kto iný, ako básnici. Tak vznikol verš "Zvečnite tú noc, básnici." Pokiaľ ide o verš, v ktorom sa mala prelievat' radosť z tela do tela, bol na slovo "flaute" po ruke veľmi dobrý rým "plavte", slovo, pomocou ktorého by sa malo dať povedať čosi podobné, ako povedal Majakovskij pomocou slova "lejte". Spôčiatku ma brzdil fakt, že na toto slovo natrafil aj môj predchodca, ktorý prekladal "veselie od tela k telu plavte", a preto sa v časopiseckom uverejnení môjho prekladu objavil na tomto mieste verš "z tiel do tiel šťastiu cestu pripravte". Neskôr som si však povedal, že rým nepatrí prekladateľovi, ktorý ho použije prvý, ale prekladateľovi, ktorý ho použije lepšie. "Veselie od tela k telu plavte" som považoval za neprirodzené riešenie. Pátral som, či nemá slovenčina v zásobe už čosi hotové, vytvorené pomocou slova "plaviť". Našiel som to. Hovorí sa predsa, že niekoho zaplaví šťastie. Netreba teda vymýšľať násilné predstavy "plaviaceho sa veselia" ani "vpleskávajícího veselí", ktoré nachádzame v českom preklade, ale stačí, aby sme jednoducho vyzvali telá - zaplavte sa šťastím. V knižnom vydaní znel potom môj preklad celého tohto štvorveršia takto:

Telá, vy telá šťastím zaplavte.

Zvečnite tú noc, básnici.

Ja vyhrávať dnes budem na flaute.

Na svojej vlastnej chrbtici.

/V druhom vydaní ešte došlo k zmene 3. verša, ktorý

nadobudol podobu "Dnes budem koncertovať na flaute"./

Myslím, že je to preklad dobrý, sčasti úplne verný a sčasti vytvorený metódou parafrázy, alebo - ako som to alternatívne nazval - metódou metaforického vyjadrenia zmyslu originálu. A aj táto analýza stačila hádam na to, aby sme si ozrejmili, že pojmy ako "verný preklad" alebo "parafráza", ktoré tradične používame na označenie typu toho ktorého kompletného prekladu, je možné rovnako vhodne, alebo ešte vhodnejšie /podobne ako pojem "autorské štádium"/ používať na označenie prekladateľských metód, uplatňujúcich sa viac alebo menej rovnocenne v procese práce na každom preklade.

2. Prekladateľský problém Jeffersa

Z prekladateľského hľadiska je na Jeffersovi - napriek tomu, že definícia poézie sa v jeho prípade rozlieva do šírky a presahuje až do pásma prózy - predsa len najzaujímavejšia tá stránka jeho výrazu, kde bol básnikom v tom najužšom zmysle slova. Verne prekladať Jeffersa znamená medziiným aj sledovať jeho často až dojímavo plachú snahu o metaforickú drobnokresbu na robustných kvádroch rozprávania.

Veľmi dobrú príležitosť na prebádanie tejto oblasti Jeffersovho talentu nám poskytuje český preklad Kamila Bednáře, respektíve jeho kritický rozbor. Pri všetkej úcte k Bednářovmu životnému dielu a bez toho, že by sme chceli spochybniť jeho prekladateľskú metódu v celom rozsahu, musíme konštatovať, že práve v tomto jednom bode si Bednář Jeffersa prípad neprípustne zjednodušil: prekladal ho ako básnika, ktorý grafickým gestom nepovyšuje na poéziu nič iné ako holú prózu. I keď pripustíme, že vznik básne je i touto cestou možný, vieme, že Jeffers

je ešte o čosi zložitejšia a ťažko predpokladať, že by sa pokusu o takúto interpretáciu bezo zvyšku poddal. Skutočne - keď si preštudujeme Bednářove preklady, vidíme, že všade tam, kde Jeffers Bednářovmu enu o všadeprítomnej hovorovisti vzdoroval, musel Bednář originál opravovať, to jest odpoetizovať.

Porovnajme a Bednářovým prekladom päť veršov originálu Grošovaného žrebca /Roan stallion/.

Originál:

The dog barked; then the woman stood in the doorway, and
hearing iron strike stone down the steep road
Covered her head with a black shawl and entered the light
rain; she stood at the turn of the road.
A nobly formed woman; erect and strong as a new tower;

Bednářov preklad:

Pes zaštekáľ; ve dverách se objevila žena, zaslechla
jak dole na příkré cestě drkotají obruče po kamení,
hodila si přes hlavu černý šál a vyšla do drobného deště;
v zákrutu cesty zůstala stát.
Žena ušlechtilého vzhledu, napřímená, statná, podobající
se hrdé věži;

Hneď v druhom verši sa vyskytuje závažná oprava, a ktorej obdobou sa môžeme stretnúť na viacerých miestach prekladu. Jeffers, básnik podstaty, sa usiluje zmieniť iba o tej vlastnosti predmetu, ktorá je nemenná. Použíja preto synekdochu a i keď myslí na obruče, hovorí o železe, i keď myslí na kamenie, hovorí o kameni. Bednář naopak: domnieva sa, že sa Jeffers vyjadruje takto nedopatrením alebo že sa vyjadruje pre naše ucho nejasne, a preto namiesto surovín dodáva už hotové výrobky: spracované železo - obruč, spracovaný kameň - kamenie. Nepostrehne synekdochu, nezbadá ani jej zánik. A ako sme už spomenuli, toto obrazoborectvo ešte viac ráz opakuje.

Napríklad tam, kde bude Jeffers hovoriť, že muž Kalifornii odvieďol "silu, ktorá by jej mohla poslúžiť" /"the strength that might have served her"/ preloží, že jej odvieďol "kobyľku, na ktoré by mohla vyjet". A v tomto systéme, možno už celkom neuvedomele, zájde Bednář až do minucióznosti: tam, kde má povedať "kopytá" /"hooves"/, dá prednosť "podkovám".

Vráťme sa k nášmu citátu. V treťom verši si žena prehadzuje cez hlavu čiernu šatku, aby "vkročila do ľahkého dažďa". Tento jej vstup v nás vyvoláva nespornú básnickú predstavu - akoby sa povedalo "miestnosť dažďa". Bednář urobil iba jemný posun - "vyšla do drobného dešťa" - a stačilo to na to, aby sa metaforický pocit celkom vytratil. A to sme ešte neporovnávali slová "ľahký" a "drobný". Ak táto analýza vyzerá príliš malicherne, poďme o dva riadky ďalej. Tam už nachádzame ženu stát na ohybe cesty, "vzpriamenú a silnú ako nová veža". Pôsobivosť tohto prirovnania spočíva jednak v tom, že vežu prirovnávame k čomusi, čo je "vzpriamené a silné", a jednak v tom, že ženu prirovnávame k "novej veži". Bednář si dal tú prácu, aby zlikvidoval prirovnanie odpredu aj odzadu. Prvú časť syntakticky osamostatnil, takže slová "naprímená, statná" stratili vzťah k veži. Vo vzťahu k žene sú to bežné prozaizmy. V druhej časti sa podarilo nájsť Bednářovi kliše "hrdá vež", takže aj keď formálne tu ešte stále ide o obraz, nie je už taký svietivý, ako keby prekladateľ ponechal nedotknuté slovo "nová". Prívlaskosť "hrdá" v súvislosti s vežou aj ženou môže napadnúť komukoľvek, netreba na to básnika. Abeurdné je, že práve o to Bednářovi šlo. Totiž iba to, čo môže napadnúť komukoľvek, je preňho dostatočne jeffersovské. Preto keď sa malá Kristína prebudí, nemôže začuť "prázdny dom" /"the house empty"/ ale iba "ztichnout dům". Preto je nemožné,

aby "doska stola bola červeným jazerom" /"The table-top was a red lake"/ - môže iba byť "jako rudé jezero".

A čo tam, kde sa naplno valí epický tok? Tam ho už básnik nestačí pribrzďovať drobnokresebnou metaforikou, no to ešte neznamená, že by ho zabúdal štylisticky modelovať. Ak ničím iným, tak napríklad už len tým, že kladie vetu vedľa vety bez spojkovvej väzby vtedy, keď čitateľ spojkovú väzbu očakáva, prípadne očakáva inú, vhodnejšiu. Ozvláštnenie sa z významovo silných slov vzťahuje na slová druhého lexikálneho sledu, aby tu trvalo s novým pôvabom: je to pôvab filmovej metafory, prestrihu. Bednár si i v týchto okamihoch počína opäť, ako treba: pridáva chýbajúce spojky, alebo ich nahrádza vhodnejšími. Neprekladá "... zlostne skríkla. Kobyla stála ..." /"... shouted angrily. The mare stopped ..."/, ale "... zhurta zakríčela. Kobyla však stála dál ...".

Tým, že sa Bednár snaží prispôsobiť Jeffersa svojej predstave a že si ho predstavuje výlučne ako autora hovorovej prózy, lámanej do veršov, nie je ešte vyslovené všetko. Treba dodať, že Bednárova predstava o tom, ako má dobrá hovorová próza vyzeráť, nám nie je celkom príjemná. Jeffers je pokojný, nemoralizuje. Bednár doňho na niektorých miestach vnáša predramatizovanosť ľahkého dobrodružného čítania a svoju sentimentálnu etiku. V pasážach, v ktorých sú jeho postavy v najvypätejších situáciách, je Jeffers najnezúčastnenejší. Prejavuje sa to napríklad tým, že vtedy nekomentuje priamu reč uvádzacími vetami, ponecháva zábleskom pramej reči ich autonómne dramaticko. Bednárov duch to nie je schopný vydržať. "Ach, mama, trafila si Bruna!" /"O mother, you 've hit Bruno!"/ má Jeffers. Bednár pridáva "vykřikla Kristina". "Ach, mama, strieľaj, strieľaj!" /"O mother, shoot, shoot!"/ stačí Jeffersovi. Bednár musí pridať "volalo

ditě".

Tu neostáva nič iné, iba konštatovať, že náš najväčší, keďže prakticky jediný znalec Robinsona Jeffersa, svojmu básnikovi v určitých chvíľach dobre nerozumel. Usiloval sa zbaviť Jeffersa podozrenia, že je neľudský. A zatiaľ neľudskosť bola Jeffersovou najobľúbenejšou autoštylizáciou /hľa, tu ju máme: metaforu životného postoja/. Chcel ho vyjasniť práve vtedy, keď chcel byť Jeffers temnejší. Chcel ukázať Jeffersovu citlivosť práve tam, kde sa Jeffers správal zásadou, že citlivosť je to, čo sa neukazuje. V Jeffersovej básni vystupuje "kobyľa" /"mare"/. U Bednáře "kobylika". Tam kde Kalifornia hovorí, že má "dievča" /"girl"/, ju Bednář necháva povedať, že má "holčičku". O tom, ako Bednář namiesto k novej prirovnal ženu k hrdej veži, a nahradil tak krajšie škaredším, sme už hovorili. Ale povedzme to ešte raz, trochu ináč: poetické, postavu nezjednodušujúce slovo je nahradené odpoetizovaným, pozitívnym slovom, dávajúcim čitateľovi už i akési mravné naučenie. Alebo táto výrečná pasáž: Kalifornia sa ocitla v dramatickej situácii, keď jej veľmi záležalo na tom, aby kobyľa poslúchla, a prešla brod. Žena pokojne vyavetlila kobyľe, čo od nej očakáva, potom "Vyliezla na sedadlo a zlostne skríkla" "She climbed into the seat and shouted angrily"/. Pre Bednáře má táto citová škála príliš iracionálnu šírku. V nebezpečnej chvíli nedovolí Kalifornii vyjednávať so zvieratom "angrily" - rozumnejšie sa mu zdá nechať ju vyjednávať iba "zhurta".

Pre úplnosť dodávam, že pravdepodobne nie som prvý, kto si všimol, ako Bednář Jeffersa v určitých momentoch skresľuje. Už v knihe Jeffersovej lyriky "Prirodzená hudba", ktorú preložili Vojtech Mihálik a Ján Vilikovský /Slovenský spisovateľ 1967/, nájdeme pasáže, v ktorých sa slovenský preklad práve v prístupe k metafore zásadne lí-

ši od českého. Například v básni "Ó, překrásna skala" čítame "Kamenné steny a horské hřebene nám vešali nad hlavy les za lesom" /originál nemám k dispozícii/, zatiaľ čo rovnaké miesto znie u Bednářa "Skalní stěny a horské hřbety, samý les a les, nám trčely nad hlavou".

Ostáva už len zhrnúť. Ako sa nám prekladateľský problém Jeffers javí po kritickom rozboře prekladu Kamila Bednářa? Ak sa Bednářovi - popri všetkom cennom, čo svojimi jeffersovskými prekladmi vykonal - podarilo vyvolať u nás dojem, že Jeffers je predovšetkým básnik zabezpečujúci na pôde básne existenčné práva prozaickej dikcie, pre ďalších jeffersovských prekladateľov tým vznikla povinnosť dokázať čosi iné - že je to básnik nielen "prirodzenej", ale naozaj i "hudby".

**Slovenské nárečia
z lexikálneho hľadiska**

Anton Habovštiak

Slovenské nárečia rozšírené na území terajšieho Slovenska tvoria celok, charakterizovaný spoločnými znakmi v oblasti hláskoslovnia, tvaroslovnia i lexiky. Na základe viacerých jazykových osobitností sa zvyčajne delia na tri základné skupiny: na stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia. Podkladom pre takéto delenie boli najviac hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti, lebo boli doteraz najpreskúmanejšie. Tak napr. pre stredoslovenské /strel./ nárečia proti západoslovenským /zsl./ a východoslovenským /vsl./ nárečiam sú charakteristické

A/ hláskoslovné znaky ako 1. znenie rat-, lat- za pôv. ort, olt v slovách rakita, režeň, laket, zsl. a vsl. rot-, lot-; 2. jerové striednice a vkladné e, o, a /ie, uo, ó v dlhých slabikách/ v slovách ako sen, voš, viator, zdochnúť, ocot, pjesok, moch/mach, raž/rož, daska/doska, mušiek, laták, sestár, spadou. V zsl. a vsl. nárečiach v takýchto prípadoch je zvyčajne hláska e alebo aj iné hlásky odlišné od strel. stavu; 3. striednica ä za psl. ę v slovách ako päť, mäso, deväť, žriebä. V zsl. a vsl. nárečiach sa hláska ä nevyskytuje; 4. výslovnosť hlások ď, ť, ň, ľ pred hláskami e /z pôv. ę, ě, ь/, í a pred dvojhláskami ia, ie; deťi, choďte, na dediňe, leto, ľipa, postel; 5. výslovnosť skupín šť, žd v slovách ešte, šťestní, rážďa, hvižďať ap.

B/ tvaroslovné znaky ako 1. tvary ľudia, bratia, rodičia, synovia; 2. prípona -ou v inštr. sg. fem. typu s tou dobrou ženou; 3. tvary na -ia v nom. sg. podst. mien neutr. typu zbožia, prúta, kovaňa; 4. charakteristické tvary na -ou typu peknou dievča, ručo pole; 5. tva-

ry typu dobrieho, dobriemu a dobriho, dobrimu /zsl. dobrého, dobrému, vsl. dobrehu, dobroho, dobremu, dobromu/ i iné znaky.

Vzniká otázka, či sa slovenské nárečia členia na tri výrazné skupiny aj z lexikálneho hľadiska na základe lexikálnych zvláštností charakteristických pre stredoslovenskú, západoslovenskú a východoslovenskú nárečovú oblasť, resp. či sa v oblasti slovnej zásoby zistilo aj také členenie, ktoré sa nezhoduje s hláskoslovným a tvaroslovným členením. Aký je teda vzťah lexikálnej členitosti slovenských nárečí k členeniu slovenských nárečí z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska? A napokon aký je vzťah slovenčiny z hľadiska nárečovej členitosti k ostatným slovenským jazykom?

Rozborom lexikálneho materiálu získaného priamym výskumom v teréne a spracovaného metódami jazykového zemepisu sme zistili, že na základe lexikálnej diferenciácie sa utvárajú väčšie i menšie areály, pre ktoré sú charakteristické viaceré prvky slovnej zásoby. Zistili sme najmä tieto výrazné skupiny:

1. Do prvej skupiny patria prvky slovnej zásoby, ktoré sa z lexikálneho hľadiska na území Slovenska nediferencujú. Sú to slová z najrozmanitejších oblastí hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského života /napr. názvy častí tela ako ruka, noha, hlava, oči, názvy zvierat krava, kôň, ovca, vlk, názvy starých nástrojov ako pluh, kosa, hrable, motyka a p./ i niektoré slovné druhy ako číslovky, zámená, predložky a spojky.

2. Do druhej skupiny zaraďujeme tie prvky slovnej zásoby, ktoré utvárajú na území Slovenska tri výrazné areály, a to na základe slov charakteristických pre stredné, západné a východné Slovensko. Sú to teda slová iné na strednom a iné na západnom i východnom Slovensku.

Všeobecne o nich možno povedať, že sú to strsl. a zsl. a vsl. lexikalizmy. Patria sem slová z rozmanitých významových okruhov, ako napr. strsl. čriada, zsl. stádo /krdel/, vsl. gul's, falka, šerak; strsl. ústa, zsl. huba, vsl. gamba /gemba/; strsl. zákruta, zsl. zatáčka, vsl. ker, kera, kiera; strsl. bochník, zsl. peceň, vsl. chľeb /okruhli, cali/; strsl. klinček /*Dianthus*/, zsl. hrebíček, vsl. hvozdič /na Spiši aj neglik/.

3. Do tretej skupiny zaraďujeme lexikálne zvláštnosti, ktorými sa stredoslovenské nárečia odlišujú od zsl. a vsl. nárečí. Pre tieto prvky je charakteristické, že tak ako v oblasti hláskoslovie a tvaroslovie, aj v oblasti slovnej zásoby sa vyskytujú viaceré slová, ktoré poukazujú na vzťah medzi západoslovenskými a východoslovenskými nárečiami. Takýmito prvkami sú napr. slová strsl. tuňa, zsl. a vsl. tjeň; strsl. skela, zsl. a vsl. kameň, strsl. belčov, zsl. a vsl. kolíska /na Záhorí aj kolébka/; strsl. tuční, zsl. a vsl. tlatí; strsl. krútnava, zsl. a vsl. vír; strsl. iba, zsl. a vsl. len /na Záhorí enem/; zsl. a vsl. plajbas /klajbas/, strsl. céruza.

Z dokladov vidno, že medzi týmito slovami sa vyskytujú najmä slová staršej vrstvy, nie sú však zriedkavé ani slová novšieho pôvodu, ako napr. céruza/plajbaz.

4. Do štvrtej skupiny patria viaceré lexikálne prvky, ktoré sú spoločné pre strsl. a zsl. nárečia, ale odlišné vo vzťahu k vsl. nárečiam. Je to skupina slov, ktoré poukazujú na úzky vzťah západoslovenských a východoslovenských nárečí. Na ilustráciu uvedieme aspoň slová ako strsl. a zsl. chutní, vsl. smační; strsl. a zsl. dedina, vsl. valal; strsl. a vsl. pítvor, vsl. priklet, strsl. a zsl. stonat/stenať, vsl. stukac; strsl. a zsl. svedomie, vsl. sumeňe.

5. Výrazná je aj piata skupina lexikálnych prvkov,

ktoré sú spoločné pre stredné a východné Slovensko, ale odlišné vo vzťahu k zsl. nárečiam, napr. slová ako strsl. a vsl. mutní, zsl. kalní; strsl. a vsl. mačka, zsl. kočka; strsl. a vsl. brechať, zsl. štekať; strsl. a vsl. lievik, zsl. trachtár/traktár; strsl. a vsl. paraďajka, zsl. rajčina; strsl. a vsl. stoh /slamy/, zsl. kozol; strsl. a vsl. klát /na rúbanie dreva/, zsl. nátoň.

Táto skupina lexikálnych zvláštností svedčí o úzkom vzťahu stredoslovenských a východoslovenských nárečí, na rozdiel od spomenutej štvrtej skupiny, ktorá poukazuje na spoločný vývin stredoslovenských a západoslovenských nárečí.

6. Šiestu skupinu lexikálnych prvkov tvoria slová, ktoré z nárečového hľadiska rozdeľujú územie Slovenska na dve približne rovnaké oblasti, a to na juhozápadoslovenskú a na severovýchodoslovenskú polovicu. Pre takéto členenie je príznačné, že sa viaže najmä na staršiu vrstvu slov, medzi ktorými zreteľne prevládajú slová domáceho pôvodu, resp. aj slová rozšírené v ostatných slovenských jazykoch. Ako príklad na takéto dichotomické členenie uvádzame slová žito/pšenica /vo význame *Triticum*/, raž/žito /vo význame *Secale*/, jačmeň/jarec /*Hordeum*/, praslica/kúdel, borovica/soena /*Pinus silvestris*/, horní/višní, jalovička/telička, sliepka/kura, prst/palec, špina/brud, plešina/lisina, naspät/nazad, ekurát/práve, studení/zimní.

7. Na dve približne rovnaké polovice delia Slovensko aj iné lexikálne zvláštnosti, ale v smere severozápadnom, proti juhovýchodnému. Utvárajú ich slová ako izba/chiža, hladní/lační, hádzat/rúcať, metať, lúčať. Členenie v tomto smere pokladáme za novšie ako predchádzajúce v smere juhozápadnom proti severovýchodnému smeru. Podkladom pre túto diferenciáciu však pôvodne mohlo byť staršie člene-

nie, t. j. staršia vrstva slov. V súčasných nárečiach sme zistili, že spomenuté skupiny vytvárajú skôr slová novšaj vrstvy ako napr. koberec/pokrovec a slová, ktoré prenikli z iných jazykov, napr. z maďarčiny, ako bocian/gola /maď. gólya/, pastier/gondáš /maď. kondás/.

Z náčrtu základného členenia slovnej zásoby vidieť, že sa jednotlivé lexikálne areály zhodujú s hláskoslovným a tvaroslovným členením /typ 2, 3/. Ostatné typy /4 - 7/ sa pri členení hláskoslovie a tvaroslovie nevádzajú.

8. Vnútri základných areálov sme zistili ďalšie členenie, ktoré sa v istých prípadoch zhoduje, ale aj nezohoduje s hláskoslovným a tvaroslovným členením slovenských nárečí. Zo skupiny zsl. nárečí sa aj z lexikálneho hľadiska najvýraznejšie vydeľujú záhoraké nárečia /napr. sú to slová ako zelí = kapusta, trnka = slivka, kuropatva = jerebica, zeď = múr a i./ . Zistili sme však aj celý rad slov charakteristických pre trenčiansku, najmä však pre severotrenčiansku oblasť /napr. slová ako oliva /španielsky gbez/špenihel, petrov = patro/, tvaroh = syr/, oklebok = otieпка/.

Zo strsl. nárečí sa výrazne vyčleňujú najmä gemerské nárečia, ktoré však majú už aj veľa lexikálnych prvkov spoločných s val. nárečiami. Zreteľná je skupina slov charakteristických pre tzv. južnostredoslovenské nárečia, a to slová z oblastí Zvolena, Hontu, Novohradu a Gemera /napr. byob = fezula, kalit = bieliť stenu, sapún = mydlo/ . Nateraz však niet dostatočných dokladov na slová z tzv. staršej vrstvy. Ako je známe napr. názov Krečún na označenie Vianoc je charakteristický nielen pre túto južnú časť strsl. nárečí, ale aj pre južný Zemplín a užské nárečia. Na východnom Slovensku sa utvára výrazný zväzok izolex najmä na rozhraní šariášskych a zemplínskych

nárečí. Zreteľná je aj skupina užských nárečí.

9. Takmer všetky lexikálne príklady, ktoré sme doteraz uviedli, možno z geografického hľadiska sledovať na celom území Slovenska. V slovenských nárečiach sa však vyskytujú aj také lexikálne prvky, ktoré sú rozšírené iba v časti slovenských nárečí, resp. na niektorých miestach. Do tohto okruhu slovnej zásoby patrí napr. terminológia, ktorá sa vzťahuje na pomenovanie vecí a činností známych len na niektorých miestach Slovenska. Takouto je napr. vinohradnícka terminológia známa v južnej časti Slovenska alebo terminológia, ktorá súvisí s rúbaním, odvážaním i spracovaním dreva, rozšírená najmä v hornatých častiach severného Slovenska.

10. V oblasti tzv. karpatského areálu, t. j. v oblasti Vysokých Tatier, Nízkych Tatier, Slovenského Rudohoria a Beskyd dejú sa sledovať viaceré prvky slovnej zásoby, ktoré sa viažu na chov oviec salašníckym spôsobom a na spracovanie ovčieho mlieka. Takýmito slovami sú napr. názvy predmetov a činností, ktoré sa viažu na pastiersky život, na výrobu syra a rozmanitých výrobkov z ovčieho mlieka. Sú to slová ako bača, honelník, salaš, koliba, košiar, prt/pirť, brindza, žinčica, sirovátka, geleta, putira, podišiar, rediknť sa, vatra, javura/hafura i mnohé iné slová, známe nielen v slovenských nárečiach, ale aj na iných miestach karpatského oblúka, kadiaľ prechádzala valašská kolonizácia.

Niektoré z týchto slov sú dnes známe na celom území Slovenska /napr. slová bača, koliba, brindza/, niektoré však iba v časti slovenských nárečí /napr. slová prt/pirť v stral. nárečiach/ alebo na malej oblasti /napr. hafura, javura z rum. afina/.

11. Slovná zásoba slovenských nárečí tvorí z jazykovo-zemepisného hľadiska istý celok, charakterizovaný

celým radom lexikálnych zvláštností typických iba pre slovenčinu. Nárečovú diferenciu si však neslobodne všímať izolovane, ale v súvislosti s vývinom v iných jazykoch, najmä však s tými jazykmi, s ktorými slovenské nárečia bezprostredne súvisia.

Pri porovnávaní lexiky slovenských nárečí so slov-
nou zásobou iných slovanských jazykov vystupujú do pop-
redia prípady, keď sa lexika našich nárečí javí ako jed-
notná v pomere k nárečovodiferencovanej lexike iného slo-
vanského jazyka /porov. celoslovenské dúha oproti poľ.
tęcza, dęza, pijawa/pijawka, luna, prenga/prynge/. Vys-
kytujú sa však aj opačné prípady, keď slovo v slovenských
nárečiach bohato diferencované má v iných slovenských
jazykoch názvy utvorené od spoločného základu /porov.
slov. rasca /raša, roša, roš, rosc, rosca/, kmín,
kmínek, stokláska, v slovanských jazykoch sa používajú od-
vodeniny od lat. cuminum/.

Viaceré slová sú charakteristické iba pre slovenči-
nu, resp. pre slovenské nárečia. Tak napr. slovo lichva,
známe na Slovensku ako označenie statku, dobytku sa pou-
žíva v tomto význame iba v slovenčine /porov. sln. domače
živoli, sch. stoka, mac. stoka, dobitok, bulh. dobiták,
stoka, čes. dobytěk, luž. skot, poľ. dobytěk, bydło,
ukr. chudoba, bre. bydło, statak, rus. skot/.

12. Slovenskú nárečovú diferenciaciu si nemožno vší-
mať izolovane, ale v súvislosti s členením a vývinom slov-
nej zásoby v ostatných slovanských jazykoch, najmä však
s tými jazykmi, s ktorými slovenčina bezprostredne súvi-
ší. Je celkom prirodzené, že mnohé slová rozšírené na zsl.
nárečovej oblasti súvisia nielen s nárečiami na Morave a
v Čechách, ale majú paralely aj v iných slovanských jazy-
koch, čo je vysvetliteľné tým, že ide o slová zo všeslo-
vanskej slovnej zásoby. Napr. slovo okno sa vyskytuje aj

v iných jazykoch /porov. čes. okno, poľ. okno, hor. luž. wokno, dol. luž. hokno, rus. okno, ukr. wikno, sln. okno, sch. okno, okno/. Stredoslovenský názov oblok má zasa korelácie v juhoslovenských jazykoch /porov. čaj. chorv. oblok, kaj. chorv. oblók, sln. oblak/. V hor. luž. je wöblak, ale v inom význame.

Slovná zásoba stredoslovenských nárečí poukazuje na úzky vzťah k lexike iných slovenských jazykov. Výrazné sú najmä paralely medzi stredoslovenskými lexikálnymi prvkami a juhoslovenskými jazykmi, napr. strsl. skala /nem. Stein, fr. pierre/ je aj v slovinčine a vo význame skalisko, bralo aj v iných slovenských jazykoch /napr. v ruštine/. S juhoslovenskými jazykmi je príbuzné aj strsl. vrece /*vert-je/, porov. aj sln. vreča, sch. vreca, bulh. vretište, čes. pytel. Etymologicky s týmto slovom súvisí aj rus. verétje, ktoré je však z hláskoslovného hľadiska značne vzdialené.

13. Slovenčina aj z lexikálneho hľadiska má viac prvkov, ktoré sú charakteristické pre západoslovenské jazyky. Tak napr. slovo slimák je nielen v slovenčine, ale aj v poľštine /ślimak/ a v časti bieloruských a ukrajinských nárečí, v češtine je šnek. V slovenských jazykoch na Balkáne sú názvy utvorené od *plž a v ruštine a bieloruštine je ulita, ulitka, slizeň. Pre západoslovenské krajiny je charakteristický názov netopier /čes. netopýr, luž. njetopyr, poľ. nietoperz/. Vo východoslovenských jazykoch sa používajú viaceré názvy, a to br. kažan, ukr. kažan, rus. letučaja myš, a na Balkáne šišmiš, slījepi myš i netopier v srbochorvátskom, liljek v macedónčine, prilep v bulharčine.

Je zaujímavé zistenie, že v slovenčine sa vyskytujú niektoré prvky slovnnej zásoby, ktoré nie sú charakteristické pre západoslovenské a juhoslovenské jazyky, ale pre

východoslovenské jazyky. Takýmto je napr. slovo chvost známe v ruštine, bieloruštine, ukrajinčine a slovenčine. V ostatných jazykoch sú už iné názvy /porov. čes. ocas, pol. ogoń, dl. ogen, hl. wopus, slovin. a srbochorv. rep, mac. opaš, opaška.

Aj vo východoslovenských nárečiach sú viaceré lexikálne prvky, ktoré poukazujú jednak na vzťah so susednými poľskými a ukrajinskými nárečiami, jednak na vzťah s ostatnými slovanskými jazykmi. Napr. vsl. názov draha [= cesta "dorga/ je známy vo viacerých slovanských jazykoch /porov. čes. dráha = cesta, železnica, pol. droga, ukr. bielorus. doróga, rus. doroga, hl. dróho, sln. draga = priekopa, sch. drage = dolina/. Na strednom Slovensku sa toto nevyskytuje ako apelatívum, známe je však ako chotárny názov. Slovo palec používané na celom východnom Slovensku a v časti strel. nárečí /Gemer, vých. Liptov a Orava/ vo význame prst má sémantické paralely v ruštine /palec/, bieloruštine, ukrajinčine, poľštine /palec/ a v hor. lužičtine /palc/.

14. V súvislosti s členením slovenských nárečí na väčšie i menšie nárečové oblasti sa vynára otázka o pôvode tejto diferenciácie. Pri výklade tzv. trichotomického členenia slovenských nárečí na tri základné skupiny sa dosť často uvádza, že tak strel. ako aj zsl. a vsl. nárečia sa už od 13. stor. rysujú ako tri vyhranené nárečové útvary. Zároveň tu vzniká otázka, či aj tzv. binárne členenie slovenských nárečí v juhozápadnom a severovýchodnom smere treba pokladať za rezíduum staršieho stavu alebo za výsledok jazykového procesu v novšom období. Binárne členenie viacerých lexikálnych prvkov v slovenských nárečiach priamo nadväzuje na diferenciáciu slovnnej zásoby v iných slovenských jazykoch. Svedčia o tom napr. názvy na pomenovanie žita/raži /vo význame Secale/

alebo sosny/borovice /Pinus silvestris/. Pre pomenovanie tejto všeobecne známej obilniny sú v slovanských jazykoch rozšírené iba tieto dva názvy, a to raž /rož, rež/ v juhozápadnej polovici Slovenska, v časti Moravy a napokon v rozsiahlom území ruských nárečí. Pre české, lužické, poľské, ukrajinské, bieloruské nárečia a pre severovýchodnú polovicu Slovenska je charakteristický názov žito. Aj na pomenovanie borovice/sosny sú v slovanských jazykoch iba dva názvy /s výnimkou lužičtiny, kde je chójna, chójca/, a to sosna v poľštine, ruštine, ukrajinčine a bieloruštine oproti bor v slovinčine, srbochorvátčine, macedónčine, bulharčine a češtine /v podobe borovice/. Hranica lexém sosna/bor prechádza cez slovenské jazykové územie. Vzhľadom na to, že obidve slová boli známe už v praslovenčine, treba toto binárne členenie v slovanských jazykoch i v slovenčine pokladať za staré.

Ďalšie nárečová členitosť je výsledkom historického procesu v nasledujúcich stáročiach. Začlenenie slovenského územia do zväzku uhorskej ríše od konca 10. stor. a administratívno-hospodárske rozčlenenie slovenského územia na stolice podporovalo ďalšiu diferenciáciu slovenských nárečí. A tak sa dá predpokladať, že v priebehu 10. - 13. stor. vznikajú podmienky na vyhranenie troch základných nárečových oblastí, t. j. tzv. trichotomické členenie.

V súvislosti s národnouvedomovacím procesom slovenskej národnosti v 14. a 15. stor., a to najmä v slovenských mestách, vznikajú na území Slovenska podmienky pre integráciu slovenských nárečí. Pre slovenské nárečia je takto príznačná na jednej strane vnútorná členitosť, na druhej strane zas ich vzájomná spätosť, ktorá súvisí so spoločným vývinom slovenskej národnosti v rámci istého hospodárskeho a kultúrneho celku. Nárečová diferenciácia

slovnej zásoby slovenských nárečí je v mnohých prípadoch veľmi výrazné a súvisí s viacerými hospodársko-spoločenskými podmienkami, v rámci ktorých sa vyvíjal slovenský jazyk. Analýza slovnej zásoby a jej porovnávanie so stavom v ostatných slovanských jazykoch prináša nové a dôležité poznatky o vývine slovenského jazyka.

**Konfrontácia spisovnej slovenčiny
a spisovnej bulharčiny**

Emil Hgrák

Slovenská porovnávací jazykoveda sa tradične zameriava najmä na zhody medzi slovanskými jazykmi. Buď to preto, že táto jazykoveda bola v minulosti a je aj v prítomnosti viac diachronická než synchronická. A diachronický aspekt pri opise geneticky príbuzných jazykov nevyhnutne privádza jazykovedca k spoločnému východisku a potom k opisu paralelného vývinu porovnávaných jazykov.

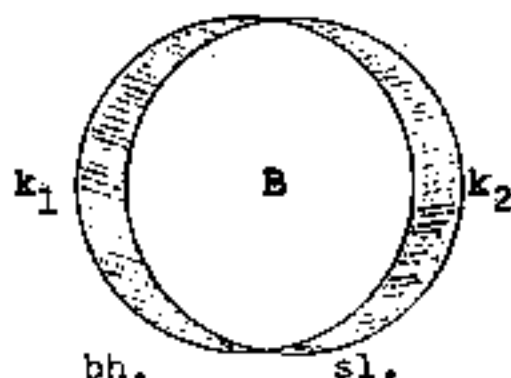
Ale v posledných dvoch desaťročiach tradične diachronické zameranie slovanskej komparatívnej jazykovedy prekonáva rusistika synchronickým konfrontačným opisom zameraným najmä na potreby praxe - na výuku ruštiny ako svetového jazyka. V synchronickom porovnávacom výskume rusistika - aj slovenská a česká - už dosiahla pozoruhodné výsledky, a to nielen v čiastkových porovnávacích štúdiách, ale aj v syntetických konfrontačných opisoch ruštiny a iných slovanských jazykov. V tomto smere však za rusistikou zaostáva konfrontácia jednotlivých slovanských jazykov mimo ruského jazyka, napr. slovenčiny a bulharčiny, slovenčiny a erbochorvátčiny, slovenčiny a ukrajinčiny a podobne. Pri porovnávaní jednotlivých slovanských jazykov /mimo ruštiny/ sme ešte stále na samom začiatku, hoci stúpajúci záujem o poznanie /ale aj aktívne poznanie/ slovanských jazykov naliehavo kladie pred slavistov /nerusistov/ vážnu úlohu: na konfrontačnom základe systematicky opísať gramatické stavby súčasných spisovných slovanských jazykov.

Pravda, v tejto súvislosti sa vynára otázka metódy konfrontačného opisu súčasných spisovných slovanských jazykov, pretože princípy a postupy historicko-porovnávacej metódy, ktorá sa dobre osvedčila v diachronických kompa-

ratívnych opisoch, nevyhovujú opisom zameraným predovšetkým na súčasný stav slovanských spisovných jazykov. Ak sa totiž diachronická porovnávacia jazykoveda zaoberá predovšetkým východiskom a vývinovými procesmi jednotlivých jazykových javov, synchronnú porovnávacu jazykovedu zaujímajú predovšetkým výsledky /produkty/ týchto vývinových procesov a ich distribúcia v jednotlivých slovanských jazykoch. Výsledky vývinu jednotlivých jazykových javov sa totiž v slovanských jazykoch /napr. v slovenčine a bulharčine/ podstatne, t. j. kvalitatívne odlišujú nielen od svojho spoločného východiska, ale aj navzájom medzi sebou, ba práve týmito výsledkami sa jednotlivé slovanské jazyky dnes od seba odlišujú, vďaka týmto výsledkom sú "samy sebou". Ak budeme túto skutočnosť domýšľať ďalej, dospejeme k záveru, že základným východiskovým pojmom synchronného opisu slovanských jazykov bude kontrast vo výsledkoch vývinového procesu jednotlivých slovanských jazykov. Kontrasty sú konštitutívnymi prvkami osobitosti slovanských jazykov, sú navrstvené na spoločnej genetickej báze týchto jazykov.

Dôsledné rozlišovanie kontrastov a bázy, nazdávame sa, bude mať základný význam aj pre rozpracovanie metodiky vzájomného osvojovania si slovanských jazykov. /Pod pojmom "vzájomné osvojovanie" slovanských jazykov rozumieme, že jazyk L_1 - materinský - i jazyk L_2 - osvojovaný - sú slovanské jazyky. Ale jazyk L_1 môže, najmä u Neslovanov, suplovať aj iný, už osvojený slovanský jazyk. Napríklad u slavistov z neslovanských krajín, ktorí ovládajú bulharčinu a zoznamujú sa so slovenčinou, bude jazyk L_1 suplovať bulharčina. Srbochorvátčina môže suplovať jazyk L_1 u tých slavistov, ktorí ovládajú srbochorvátčinu a podobne. Preto budeme ďalej jazyk L_1 označovať ako východiskový jazyk a jazyk L_2 ako osvojovaný jazyk./

Špecifickosť naznačeného vzájomného osvojovania slovanských jazykov by sme mohli schematicky naznačiť na takejto schéme:

Ak bude prvý kruh znázorňovať bulharský jazyk a druhý kruh slovenský jazyk, potom pole B bude znázorňovať spoločnú genetickú bázu týchto jazykov. Pole k_1 bude označovať kontrasty, ktorými sa bulharčina odlišuje od slovenčiny, a pole k_2 bude zase označovať kontrasty, ktorými sa slovenčina odlišuje od bulharčiny.

Zo schémy je zrejmé, že pre Bulhara, ktorý si chce osvojiť slovenčinu, budú na slovenčine podstatné tie javy, ktorými sa slovenčina odlišuje od bulharčiny, a bude to platiť aj opačne. Pre metodiku vzájomného osvojovania si slovanských jazykov treba z toho vyvodiť záver, že v procese osvojovania si jedného slovanského jazyka, napr. slovenčiny, budú najzávažnejšie špecifickosti, ktoré vyplývajú zo vzťahu tohto jazyka k druhému slovanskému jazyku, napr. k bulharčine, t. j. pole k_2 . Preto pokladáme aspekt kontrastívnosti za základný aspekt, ktorý bude potrebné uplatňovať pri výuke alebo naznačenom osvojovaní si slovanských jazykov. A pretože nám ide o súčasné a pritom spisovné slovanské jazyky, potom je len prirodzené, že tento aspekt budeme dopĺňať aspektmi synchronnosti a spisovnosti, lebo prihliadanie na nárečia, ako aj pohľad do

minulosti, sťažuje pri osvojovaní si jazyka pevné uvedenie a fixovanie kontrastov medzi východiskovým a osvojovaným jazykom. Keď pri osvojovaní jazyka zdôrazňujeme aspekt synchronnosti, núti nás k tomu potreba osvojovať si, učiť sa "živý" súčasný spisovný jazyk. V pedagogickej praxi sa napokon presvedčujeme, že sa pri vzájomnom osvojovaní slovanských jazykov neosvedčuje používanie sprostredkujúceho ďalšieho slovanského jazyka, lebo sa tým oslabuje fixovanie kontrastov medzi východiskovým a osvojovaným jazykom. Preto k predchádzajúcim dvom aspektom, ktoré dopĺňajú aspekt kontrastívnosti, priradujeme ešte aspekt bilaterálnosti.

Z toho, čo sme uviedli, vychodí, že vzájomné osvojovanie slovanských jazykov zakladáme na postupe od zvláštneho /kontrasty/ k všeobecnému /spoločná báza/. Osvojovanie si slovanského jazyka potom značí proces, v ktorom sa stierajú hranice medzi kontrastmi a bázou /zachovávajú sa iba hranice medzi kontrastmi/ a aktívne osvojovanie si jazyka znamená funkčné napojenie kontrastov /pole k_1 i pole k_2 / na bázu.

Ukazuje sa, že potreby praxe nám v základných črtách naznačujú aj povahu konfrontačného synchronného opisu súčasných spisovných slovanských jazykov. Mohol by to byť kontrastívny opis, ktorý by sa - ako špecifická metóda konfrontačného opisu geneticky príbuzných jazykov - zakladal na týchto princípoch: kontrastívnosť, synchronnosť, spisovnosť a bilaterálnosť.

Tieto poznámky, nazdávame sa, bolo potrebné uviesť, aby sa ozrejmil zmysel nášho ďalšieho postupu, v ktorom sa pokúsime vyčleniť podstatné kontrasty medzi spisovnou slovenčinou a spisovnou bulharčinou. Bude to pohľad na súčasnú spisovnú slovenčinu cez prizmu hláskoslovných a gramatických zákonitostí spisovnej bulharčiny.

1. Spisovná slovenčina sa odlišuje od spisovnej bulharčiny už inventárom hlások. Slovenčina má 33 hlások, bulharčina má 40 hlások.

V slovenčine je podobne ako v bulharčine 6 vokálov. V piatich vokáloch sa porovnávané jazyky zhodujú. Špecifickým vokálom slovenčiny je vokál ä, bulharčiny vokál ä. Kvalitu týchto vokálov naznačuje už ich miesto na schémach vokalických systémov spisovnej slovenčiny a spisovnej bulharčiny:

bh.	i	ä	u	sl.	i	u
	e	o		e	o	
	a			ä	a	

Slovenskému prednému, mäkkému a nízkemu vokálu ä /ako striednici za pôvodnú prednú nosovku/ zodpovedá v bulharčine vokál e. Porov.: päť - pet, mäso - meso, pamäť - pamet, päta - peta, deväť - devet. Pravda, vokál ä je v slovenčine silne pozične obmedzovaný, pretože sa vyskytuje iba po spoluhláskach b, p, m a v.

Proti bulharskému vokálu ä /ako striednici za tvrdý jer a zadnú nosovku/ stoja v slovenčine vokály: a, e, o a u. Porov.: žatva - žatva, rač - rač, sän - sen, läv - lav, láža - lož, säm - som, gäläb - holub, mäj - muž, bädem - budeme. Tento vokál je v bulharčine osobitne produktívny.

2. Slovenčina si na rozdiel od bulharčiny zachovala kvantitu, a tak má slovenčina oproti bulharčine navyše päť dlhých vokálov a štyri diftongy. Systém slovenských vokálov /dlhých i krátkych/ možno proti bulharskému vokalickému systému naznačiť takto:

bh.	i	u	sl.	i	í	u	ú	/iu/	
	ä			e	é	/ie/	o	ó	/ö/
	o	o		ā	ia	a	á	/ia/	
	a								

Porov.: mám - imam, nosí - nosi, história - istoria, problém - problema, lietat' - letja, viera - vjara, piati - peti. Diftong uo v slovenčine sa zapisuje grafémou ô: kô-ra - kora, kôš - koš, ôsmy - osmi.

Kvantita má v slovenčine aj fonologickú platnosť. Napr.: raď : riad - reď : sǎdove, mesto : miesto - graď : mjesto, vina : vǐna - vina : /ot/ vino, súď : sud - bǎčva : sǎď. Ale kvantita v spisovnej slovenčine je pozične obmedzovaná tzv. rytmickým zákonom, podľa ktorého v jednom slove nemôžu nasledovať za sebou dve dlhé slabiky. Napr.: dobrý, ale krásny, čierny, biely; volám, ale chválím, pílim, hlásim; prvý, ale ôsmy, deviaty a iné.

3. Kvantitatívne rozdiely v inventári spoluhlások porovnávaných jazykov spôsobuje väčší počet mäkkostných korelácií v bulharčine. Proti 15 mäkkostným koreláciám v bulharčine sú v slovenčine iba štyri mäkkostné korelácie: d - ď, t - ť, n - ň a l - ľ.

Napriek tomu, že bulharčina v porovnaní so slovenčinou má veľký počet mäkkostných korelácií, slovenčina je "mäkší" jazyk než bulharčina, pretože: a/ slovenské mäkké konsonanty nie sú pozične obmedzované ako v bulharčine, kde sa mäkké konsonanty nachodia iba pred zadnými vokálmi: a, o, u a ǎ; b/ v slovenčine sa mäkké konsonanty vyskytujú aj na konci slova; c/ pred samohláskami i a e sú konsonanty d, t, n a l v slovenčine vždy mäkké.

Oproti bulharčine má slovenčina navyše znely konsonant h /vznikol zmenou g > h/. Teda proti slovenskému protikladu : h - ch, v bulharčine je ch - š. Porov.: hladný : chladný - gladen - chladen, brebeň - greben, hranica - granica. host - gost, hora - gora

4. V slovenčine sú konsonanty r a l slabikotvorné a navyše môžu byť, podobne ako vokály, krátke alebo dlhé. Napr.: vrch - vrǎch, mrǎstiť - mrǎštja, slnko - slǎnce,

hĺbka - glĺbina.

5. Slovenčina na rozdiel od bulharčiny nepozná redukciu vokálov. Vokály majú rovnakú hodnotu vo všetkých pozíciách.

6. Proti bulharskému volnému a pohyblivému dynamickému prízvuku v spisovnej slovenčine je prízvuk ustálený na prvej slabike slova /pri jednoslabičných a dvojslabičných slovách/. Pri viacslabičných slovách býva v slovenčine prízvuk na prvej alebo predposlednej slabike.

7. V gramatickej stavbe slovenčiny v porovnaní s bulharčinou sú značné rozdiely. Väčšina týchto rozdielov sa zakladá na protiklade analytický typ jazyka /bulharčina/ - flektívny typ jazyka /slovenčina/. Bulharčina navyše veľmi silne rozvinula kategóriu určítosti, čo značne zasiahlo nielen mená, ale aj slovesá.

8. Slovenčina nepozná kategóriu určítosti. Bulharský postpozitívny člen /-ät, -jät, -ä, -jä, -ta, -to, -te/ nemá v slovenčine ani formálny, ani významový ekvivalent.

9. Proti bulharskému všeobecnému pádu /casus generalis/ má slovenčina rozvinutý systém pádov. Ak sa v bulharčine vzťahy medzi slovami vyjadrujú spojeniami: predložka + casus generalis, v slovenčine sa vzťahy medzi slovami vyjadrujú buď samým určitým pádom alebo spojením predložka + určitý pád /G D A L a I/ Porov.:

sl. N muž	bh. mǎž /ät/		sl. žena	bh. žena/ta/
G muža	na	mǎž/ä/	ženy	na
D mužovi	za		žene	ot žena
A muža	ot		ženu	za /ta/
L o mužovi	pred		o žene	nač
I mužom	pri		ženou	pri
	s ...			s ...ai.

Rozdiely v realizácii tohto kontrastu porovnej v bode 30.

Pri ohýbaní podstatných mien v slovenčine sa prihliada na rod /mužský, ženský, stredný/, číslo /jednotné, množné/, zakončenie kmeňa /tvrdé, mäkké/ a na kategóriu životnosti pri podst. menách muž. rodu /životné - neživotné/.

10. Napriek tomu, že sa v slovenčine skloňovanie zachovalo, zanikol v slovenčine vokatív, resp. zachovali sa z neho iba zvyšky. V bulharčine naopak, zanikli ostatné pády, ale zachoval sa vokatív, preto sú medzi bulharčinou a slovenčinou takéto rozdiely: bh. Ivane! narode! mážo! učitelju! drugarko! majčice! - sl. Ivan! nároč! muž! učiteľ! súdružka! mamička!

11. Slovenčina nepozná koncovku -ove v nominatíve plurálu podstatných mien mužského rodu. V slovenčine aj jednoslabičné slová mužského rodu majú v prvom páde množného čísla príponu -y, -i alebo -e. Porov.: bh. znak - znakovce, nožove, plod - plodove, brjag - bregove, boj - boe-ve - sl. znaky, plody, brehy, nože, boje.

12. Proti analytickému stupňovaniu prídavných mien typu: po + pozitív / = komparatív / alebo naj + pozitív / = superlatív / v slovenčine je flektívne stupňovanie prídavných mien príponami: -ší a -ejší. Porov.: bh. širok - po-širok - naj-širok - sl. široký - širší - najširší, bh. mǎďǎr - po-mǎďǎr - naj-mǎďǎr - sl. múdry - múdrejší - najmúdrejší.

13. V slovenčine sa prídavné mená skloňujú a zhodujú sa v rode, čísle a páde s menom, s ktorým sa spájajú. Napr.: dobrý človek, dobrého človeka, dobrému človekovi, dobrom človekovi, dobrým človekom alebo: zaujímavá kniha, zaujímavej knihy, zaujímavej knihe, zaujímavú knihu, zaujímavou knihou.

14. Podoba osobných zámen sa v slovenčine odlišuje od podoby osobných zámen v bulharčine takto:

sl. ja, ty, on, ona, ono, my, vy, oni /muž. rod/, ony /žen. a stred. rod/; bh. az, ti, toj, tja, to, nie, vie, te /pre všetky rody/.

Proti zvyškom pádov pri osobných zámenách v bulharčine v slovenčine sa osobné zámená skloňujú takto:

N ja	bh. az	sl. my	bh. nie
G mňa, ma		nás	
D mne, mi	— mene, mi /na mene/	nám	— nam, ni/na ni
A mňa, ma	— mene, me	nás	— nas, ni
L mne		nás	
I mnou		nami	

15. V slovenčine 3. osoba nemá rodové privlastňovacie zámeno ako bulharčina. Sl. jeho /= bh. negov, -a, -o, -i/
jej /= bh. nein, nejna, -o, -i/
ich /= bh. techen, tjachna, -o, techni/

16. Slovenčina sa odlišuje od bulharčiny aj tvermi ukazovacích zámen. Porov.:

sl. tento, táto, toto, títo /muž. rod/, tieto /žen. a stred. rod/;

bh. tozi, тази, това, тези alebo: toja, taja, tuj, tija;

sl. ten, tá, to, tí /muž. rod/, tie /žen. a stred. rod/;

bh. onzi, onazi, onova, onezi alebo: onja, onaja, onuj, onija.

17. Slovenské opytovacie zámená majú podobu: kto? čo? aký? ktorý? či?, bulharské: koj? kakvo? što? kekāv? koji? čij? kolko?.

V slovenčine sa v takejto podobe opytovacie zámená používajú aj vo funkcii vzťažných zámen. Porov. bh. koj-to, kakāvto /koj + to, kakāv + to/ a podobne.

18. Neurčité zámená sa v slovenčine tvoria celým radom častíc: -si, nie-, da-, hoci-, voľa-, všeli-, leda-, -koľvek-; bh. ne-, nja-, edi-, -gode, da e, si/. Napr.

ktosi, niekto, dakto, hocikto, niekto, volakto, všelikto, ktokolvek a podobne.

19. Slovenčina má na rozdiel od bulharčiny gramatickú kategóriu mužskej osoby, ktorá sa vyjadruje tvarmi typu: dva, traja, piati, desiat. V bulharčine týmto tvarom zodpovedajú číselné osobno-mužské formy typu: dvama, tri-
ma, petima. Porov.: traja učitelia - tria učiteli, piati vojaci - petima vojnici.

20. V slovenčine sa číselovky skloňujú a zhodujú sa v páde a počítaným predmetom. Slovenčina teda nepozná ani tzv. číselnú formu /"brojnu formu" pri podst. menách mužského rodu /s príponou -a/-ja/. Porov.: bh. tri grada, ot tri grada, a tri grada je v slovenčine: tri mestá, troch miest, trom mestám, a troma mestami a podobne.

21. Proti bulharským spojeniam da + tvar prítomného je v slovenčine infinitív. Tvorí sa príponou -ť. Porov.: spievať, čítať, nosiť, vidieť /- bh. da peja, da četa, da nosja, da vidja/.

22. V slovenčine a bulharčine sú v prítomníku tieto rozdielne osobné prípony:

bh.	-ā, -jā,	-m	-m,	-me	sl.	-m	-me
	-ē		-te		-š	-te	
	-/ø		-āt, -jāt		-ø	-u, -ū	-a, -ia

23. Pri tvorení minulého času sa v tretej osobe jednotného a množného čísla pomocné sloveso "byť" v slovenčine nepoužíva. Porov.:

bh.	chodil sam	chodili sme	sl.	chodil sem	chodili sme
	chodil si	chodili ste		chodil si	chodili ste
	chodil e	chodili sa		chodil ø	chodili ø

24. Proti analytickému budúcemu času v bulharčine typu: šte + prítomník sa budúci čas v slovenčine tvorí pomocou budúceho času slovesa byť + infinitív. Porovnaj:

bh. šte choďja	šte chodim	sl. budem chodiť budeme chodiť
šte choďiš	šte chodite	budeš chodiť budete chodiť
šte choďi	šte choďjat	bude chodiť budú chodiť

V slovenčine funkciu budúceho času pri dokonavých slovesách plní prítomník. Porov.: donesiem, donesieš, donesie, donesieme, donesiete, donesú /= bh. šte donesa, šte donešeš, šte donese, šte donesem, šte donesete, šte donesat/.

25. Proti zložitému systému časov v bulharčine/prítomník, aorist, imperfektum, perfektum, pluskvamperfektum, budúci čas v minulosti, futúrum exaktum a i./ má slovenčina iba tri základné časy: prítomný čas, budúci čas a minulý čas /popri minulom čase - perfekte sa používa aj pluskvamperfektum typu: bol som písal/. Používanie pluskvamperfekta v slovenčine je však oveľa zriedkavejšie než v bulharčine.

26. Slovenčina má tri slovesné spôsoby: oznamovací, rozkazovací a podmienkový /prítomný a minulý/. Nepozná reprodukčný spôsob /bh. preizkazno naklonenie/, ktorý bulharčina využíva na reprodukovanie dejov.

27. Proti bulharským imperatívnym príponám -i, -ite sa v slovenčine tvar rozkazovacieho spôsobu rovná druhej podobe prítomníkového kmeňa: noz! choď! seď! V množnom čísle je prípona -te. Prípona -i sa pridáva iba vtedy, keď sa prítomníkový kmeň končí na neobvyklú skupinu spoluhlások. Napr. padni! pozri! tri!

28. Podmienkový spôsob sa v slovenčine tvorí z minulého času a častice by: chodil by som, chodil by si, chodil by, chodili by sme, chodili by ste, chodili by /= bh. chodil bich, chodil bi, chodil bi, chodili bichme, chodili bichte, chodili bicha/.

29. Prechodník sa v slovenčine tvorí od druhej podoby prítomníkového kmeňa príponami -úc/-uc/, -iac/-ac/. Napr. čítajúc, píšuc, mysliac, stojac. Jeho významovým

ekvivalentom v bulharčine je prechodník /"deepričastie"/ typu: četejki, mislejki, chodejki a pod.

30. Medzi spisovnou slovenčinou a spisovnou bulharčinou sú značné rozdiely v sémantike predložiek. Sú to rozdiely, ktoré nastali jednak špecifickým vývinom slovenského predložkového systému, jednak zmenou flektívnej stavby bulharčiny na analytickú stavbu. Na ilustráciu uvedieme aspoň niektoré diferencie.

Významovým ekvivalentom bh. predložky y je sl. predložka do: otivam v grada - idem do mesta. Ekvivalentom bh. predložky do sú sl. predložky pri a k: sedja do dărvoto - sedím pri strome, stignachme do seloto - došli sme k dedine. Iné rozdiely: bh. pri - sl. k: otivam pri brat si - idem k bratovi, bh. za - sl. o: govorja /mislja/ za ... sl. hovorím /myslím/ o ..., bh. ot - sl. z: izlizem ot kăštata - vychádzam z domu, bh. iz - sl. po: razchoždam se iz parka - prechádzam sa po parku, bh. zađ - sl. za: vărvi zađ nego - kráča za ním a iné. Mnohé vzťahy, ktoré sa v bulharčine vyjadrujú predložkou na, sa v slovenčine vyjadrujú genitívom alebo datívom. Napr. krajăt na vojna-ta - koniec vojny, časti na račta - časti reči/slovné druhy, služă na naroda - slúžiť národu, govorje na kogo - hovoriť /komu/ a podobne.

V súčasnej slovenčine je celý rad špecifických podvojných predložiek typu ponad, popod, popred, popri a i. Ich významovými ekvivalentmi v bulharčine sú jednoduché predložky nad, pod, pred a i. alebo sekundérne predložky. Porov. lietadlo letí ponad mesto - samoletăt letí nad grada, voda tečie popod most - vodata teče pod mosta, a pod.

Podstatný rozdiel pri používaní predložiek v slovenčine a bulharčine je ten, že v slovenčine sa protiklad dynamickosť - statickosť signalizuje protikladom pádov

A - L, A - I. Porov.: sl. kladím knihu na stôl /A/ - kniha leží na stole /L/ proti bh. alagam knigata na masata - knigata leži na masata.

31. V slovenčine a bulharčine sa formou zhodujú iba tri spojky: a, i, no. V slovenčine má spojka a na rozdiel od bulharčiny význam aj zlučovací. Rozdiely pri ostatných spojkách majú viac-menej lexikálny charakter. Porov. priraďovacie spojky: ni - ani, ili - alebo, ama, smi - ale, päk - však, avšak, dori - ba, aj, ne samo - no i - nie-len - ale aj, togava - a preto, i tãj - preto, makar - hocí, dori i - i keď, obače - lež a i., podradovacie spojky: da - že, aby, kato - ako, kým - dokato, poneža - pretože, ako bi - keby, štom kato - len čo, kato če li - akoby a iné.

32. Pri tvorbe opytovacích viet slovenčina v porovnaní s bulharčinou málo využíva formálne gramatické prostriedky. Proti bulh. časticiam li, nali, dali, nima je v slovenčine iba častica či. Uvedené častice pri tvorbe opytovacích viet supluje v slovenčine stúpavá intonácia.

Porov.: Tí li si me társil? Ty si me hľadal? Utra šte dojdeš li? Zajtra prídeš?

33. Slovenčina nepozná tzv. zdvojený predmet ako bulharčina. Porov.: Pesenta ja pejat vsičkite momi. Mene mi pomagat. Tebe te vikat. /= sl. Pieseň spievajú všetky dievčatá. Pomáhajú mi. Teba volajú./

34. Ekvivalentom bulharských tzv. da - viet sú v slovenčine konštrukcie infinitívu s modálnymi slovesami a príslovkami. Porov.: Iexam da četa. Želaja da naprevja nešto chubavo. Trjabva da se otbeleži, če .../= sl. Chcem čítať. Chcem urobiť niečo pekné. Treba poznamenať, že .../.

35. Slovenčina nepozná neosobné vety typu: Jađ me e. Beše ja srem. Strach me beše da ida deto njemach nikogo poznat. /Nazov/ - /= sl. Hnevám sa. Hanbila sa. Báł som

sa ist' ta, kde som nemal nikoho známeho/.

Slovenčina na rozdiel od bulharčiny nepozná ani vety typu: Spi mi se. Plačeše í se. Ne mu se plašta. /sl. Chce sa mi spať. Chcelo sa jej plakať. Nechce sa mu platiť./

36. Sloveso mať v slovenčine nemá význam existenciálny ako bulharské sloveso imam. Porov.: Imá razlika. Imá vreme do kato se vărne. Gărmi,šte imá dăžd. Nikogo tuk njama. /= sl. Je rozdiel. Je čas, kým sa vráti. Krmí, bude pršať. Nikoho tu niet./

37. Medzi slovenčinou a bulharčinou sú rozdiely aj v slovoslede, a to najmä pri kladení enklitik v záporových vetách. Proti bh. ne mi se struva je v slovenčine nezdá sa mi, bh. ne go slušaj - nepočúvaj ho.

38. Pri tvorbe slov sa porovnávané jazyky odlišujú viac-menej v produktívnosti jednotlivých sufixov. Slovenčina nepozná sufixy, ktoré bulharčina prebrala z turečtiny /napr. -džiya, -lăk/ v slovenčine sa nepoužíva sufix -in na označovanie príslušníkov národa alebo štátu /porov.: bh. Bălgarin - Bulhar, Sărbın - Srb, Angličanin - Angličan/. Proti bh. sufixu -izăm v cudzích slovách má slovenčina sufix -izmus, napr. socializăm - socializmus, komunizăm - komunizmus. Slovenčina nepozná adjektívny sufix -ičeski, jeho ekvivalentom v slovenčine je sufix -ický, napr. klasičeski - klasický, istoričeski - historický, demokratičeski - demokratický.

39. V bulharčine a slovenčine sa odlišujú formou i významom tri slovesné predpony. Proti bh. predponám: iz-, pro- a raz- v slovenčine sú predpony: vy-, pre- a roz-. Porov.: bh. iznesa, izkopaja, pročeta, probija, razpleta - sl. vyniesť, vykopať, prečítať, prebiť, rozplieť.

Pri ďalšom teoretickom konfrontačnom výskume slovenčiny a bulharčiny sa v rámci jednotlivých vyčlenených kon-

tračov budú odhaľovať ďalšie kontrasty. Osobitnú pozornosť by si zaslúžil výskum analytickej stavby bulharčiny v porovnaní so slovenčinou najmä vzhľadom na zmeny v sémantike bulharských predložiek, lebo aj v praxi - pri osvojovaní si týchto dvoch jazykov - sa najprenikavejšie prejavuje interferencia práve pri predložkách. Ak sme pri porovnávaných jazykoch nevyčlenili kontrasty napríklad pri príslovkách, časticiach alebo citoslovciach, to neznamena, že by sa v týchto slovných druhoch porovnávané jazyky úplne zhodovali. Kontrasty pri týchto slovných druhoch majú totiž viacmenej lexikálny charakter.

Súhrn. Porovnávané dva spisovné slovanské jazyky majú na rozdiel od ostatných slovanských jazykov vo vokalic-kom systéme špecifické fonémy: slovenčina fonému ā, bulharčina fonému ǣ. Fonéma ǣ je v slovenčine pozične značne obmedzená, fonéma ā je v bulharčine osobitne produktívna. Bulharčina stratila kvantitu, ale si zachovala pohyblivý dynamický prízvuk. V slovenčine je prízvuk ustálený. Slovenčina si zachovala kvantitu a v spojitosti s ňou rozvinula diftongy. Slovenčina si navyše zachovala sonórne r a l, ktoré môžu byť podobne ako vokály krátke alebo dlhé. Aj keď má bulharčina bohatší inventár mäkkostných korelácií než slovenčina, pre slovenčinu je vo vzťahu k bulharčine príznačná mäkkosť, lebo bulharské konsonanty sú "polomäkké" a navyše pozične značne obmedzované. V bulharčine ďaleko pokročil vývin pri menných kategóriách /zánikom pádovej flexie a vznikom člena/, v slovenčine pokročil vývin ďalej pri slovesách /najmä rozpadom zložitého systému časov/. Tieto rozdiely sa odrážajú aj v syntaxi porovnávaných jazykov, a to najmä pri používaní modálnych sloves a infinitívom /v slovenčine/ proti tzv. da-vetém v bulharčine, ďalej v rozdielnej distribúcii jednotlivých vetných typov, v zdvojenom predmete

/v bulharčine/, pri postavení enklitik, v štruktúre opytovacích viet a i. Pre bulharskú slovnú zásobu sú príznačné turecké /menej grécke/ a ruské slová, slovenčinu lexikálne ovplyvnila zasa čeština.

**Konfrontácia spisovnej slovenčiny
a spisovnej srbochorvátčiny**

Emil Horák

Keď pri konfrontačnom opise slovanských jazykov osobitne podčiarkujeme význam kontrastov, to neznamená, že by sme podceňovali poznávanie a poznanie bázy, ktorá bola tradične predmetom diachronických komparatívnych opisov. Kontrastívna metóda synchronného opisu slovanských spisovných jazykov nie je, ale ani nemôže byť jednoduchou negáciou historicko-porovnávacej metódy. Kontrastívna metóda neguje iba princípy a postupy historicko-porovnávacej metódy vlastnými princípmi a postupmi, prostredníctvom ktorých odhaľuje kontrasty v súčasných spisovných slovanských jazykoch, a teda bezprostredne nadväzuje na výsledky, ku ktorým dospela diachronická komparatívna jazykoveda práve historicko-porovnávacou metódou.

Ale výsledky diachronickej jazykovedy možno, ba treba plodne využívať aj pri vzájomnom osvojovaní si slovanských jazykov, lebo vzťah dvoch slovanských jazykov je založený nielen na kontrastoch, ale aj na báze. Kontrasty a bázu treba chápať v ich dialektickej jednote. V teoretických konfrontačných opisoch budeme kontrastívnou analýzou odhaľovať v báze kontrasty, aby sme prostredníctvom nich v praxi ľahšie odlišovali prvky dvoch /alebo aj viacerých/ jazykových systémov tejto bázy.

Z naznačených súvislostí vychodí, že výsledky diachronického opisu slovanských jazykov netreba podceňovať ani pri naznačenom vzájomnom osvojovaní si slovanských jazykov. Pozorujme napríklad v spoločnej báze odlišné podoby srbochorvátskych a slovenských slov, ktoré sú produktom takých vývinových procesov, ako boli vokalizácia jerov, denszalizácia, palatalizácie, jotácie a iné zmeny spolu-

hláskových skupín: noć - noc, pomoć - pomoc, sveća - svie-
ca, medja - medza, rdja - hrdza /= vývin -kti, dj, tj/;
dan - daň, starac - starec, sen - sen, pijesak - piesok,
petak - piatok /= vokalizácia jerov/; pet - päť, meso -
mäso, veći - väčší, težak - ťažký, mesec - mesiac /= dena-
zalizácia/; glas - hlas, govoriti - hovoriť, knjiga - kni-
ha /= v sl. zmena g > h/; unuk - vnuk, uzeti - vziať, ukus
- vkus, uzor - vzor /= v sch. zmena v > u/; vuk - vlk, su-
za - slza, sunce - slnce, dubok - hlboký, jabuka - jabl-
ko /= v sch. zmena l > u/; orao - orol, sto - stôl, misao
- myseľ, beo - biely, nosio - nosil /= v sch. zmena l > o/;
zemlja - zem, zdravlje - zdravie, grmljava - hrmavica,
kupljen - kúpený /= epentetické l/; sred - stred, srijes-
ti - stretnúť /= v sl. zmena sr > str-/; crven - červený,
crn - čierny, crv - červ /= vývin skupiny čr-/; plaćen -
platený, vraćen - vrétený, myšljen - myslený /= jotácia
v sch./; preci - predkovia, radosna - radosná, oca - ot-
ca, srce - srdce /= zjednodušovanie spoluhláskových sku-
pín v sch./ a mnohé iné.

Netreba osobitne dokazovať, aký význam môže mať pre
osvojovanie druhého slovenského jazyka poznanie vývinových
zákonitostí procesov, ktoré k naznačeným rozdielom v dvoch
jazykoch priviedli. Ak totiž poznáme spoločné východisko
a zákonitosti vývinových procesov v osvojovanom jazyku,
potom môžeme podobu desiatok slov osvojovaného jazyka jed-
noducho predpokladať. Vývinové procesy, ktorými slovenči-
na dospela od spoločného východiska k dnešnému stavu, sú
v slovenskej jazykovede dobre opísané na širšom slevis-
tickom porovnávacom základe v prácach J. Stanislava - De-
jiny slovenského jazyka I. - V., 1967-1973, E. Paulínyho
- Fonologický vývin slovenčiny, 1963 a R. Krajčoviča -
Slovenčina a slovenské jazyky, 1974. V týchto prácach na-
chádzame nielen zhody medzi slovenčinou a ostatnými slo-

vanskými jazykmi v minulosti, ale aj veľa signálov a impulzov pre hľadanie a odkrývanie kontrastov medzi slovenčinou a ostatnými slovanskými jazykmi v súčasnosti/.

Naznačená báza slovenčiny a srbochorvátčiny sa realizuje v celom rade kontrastov. Uvedieme aspoň tie najzákladnejšie.

1. Súčasná spisovná slovenčina má 33 hlások: 6 vokálov a 27 konsonantov. Spisovná srbochorvátčina má 30 hlások: 5 vokálov a 25 konsonantov. Rozdiely v systéme vokálov medzi srbochorvátčinou a slovenčinou možno schematicky naznačiť takto:

sch.	i	u	sl.	ī	u
	e	o		e	o
				ä	ä

Slovenčina má oproti srbochorvátčine navyše vokál ä, ktorý sa vyskytuje po spoluhláskach: b, p, m a v. V srbochorvátčine mu v tejto pozícii zodpovedá vokál e. Porov.: opet - opät, veći - väčší, mek - mäkký, savez - zváz, vetnuti - vädnút.

2. V oboch provnávajúcich jazykoch môžu byť vokály krátke i dlhé. Platnosť dlhých vokálov majú v slovenčine aj diftongy: ia, ie, iu a ö, ktorými sa slovenčina odlišuje od srbochorvátčiny.

Systém krátkych a dlhých vokálov v slovenčine a srbochorvátčine možno schematicky naznačiť takto:

sch.	i - í	u - ú	sl.	i - í	u - ú /iu/
	e - é	o - ó		e - é /ie/	o - ó /ö/
	a - á			ä - ia	a - á /ia/

Porov.: cudzia - tudja, cudziu - tudju, cudzieho - tudjeg /a/, nosia - nose, osmy - osemi, kôň - konj.

Na rozdiel od srbochorvátčiny kvantita v slovenčine je pozične obmedzovaná tzv. rytmičným zákonom. Pravda, rytmičný zákon má v slovenčine viaceré výnimky. Napr.: listie,

trnie, vtáci, pávi, hlásia, chvália, básni, piesni, niečí a iné.

3. Spisovná slovenčina má proti srbochorvátčine navyše dva konsonanty: h a dz. Sú to znelé protiklady k neznelým konsonantom: ch a c. V slovenčine sú teda protiklady: h - ch, c - dz. V srbochorvátčine takéto znelostné protiklady chýbajú: ø - ch, ø - c. Porov.: hladný : chladný - gladan : chladen, dúha : dúcha - duga : duha/ducha/, hľadisko : gledište, práca : priadza - predja, medza : medja, hovädzí : govedji.

4. V spisovnej slovenčine sú štyri mäkkostné korelácie: d-ḍ, t-ṭ, n-ṇ, l-ḷ oproti štyrom mäkkostným koreláciám a jednému vždy mäkkému konsonantu j v srbochorvátčine: d-ḍj, t-ṭj, n-ṇj, l-ḷj a j. Konsonanty d, t, n a l sú na rozdiel od tých istých konsonantov v srbochorvátčine vždy mäkké, keď sa nachádzajú pred vokálmi e a i. Napr.: deti, dedina, leto, deň, neviem, otec, lebo /čítaj deťi, leto, deň, neviem, otec, lebo/.

5. Slovenčina má dva slabikotvorné konsonanty: r a l. V srbochorvátčine je slabikotvorný iba konsonant r. Napr.: vrch - vrh, vrba - vrba, krv - krv, ale: dlh - dug, slza - suza, plný - puni. Obidva konsonanty môžu byť v slovenčine krátke i dlhé: hrdlo, srdce, vlk, slnce, vršok, mŕtvy, stĺp, slz.

6. Proti melodickému /stúpacému a klesavému/ prízvuku v srbochorvátčine je v slovenčine prízvuk ustálený a viazaný na prvú slabiku slova /v slovách jednoslabičných a dvojslabičných/. Pri viacslabičných slovách prízvuk stojí na prvej alebo predposlednej slabike.

7. Proti jednému pohyblivému vokálu a v srbochorvátčine je v slovenčine celý rad pohyblivých vokálov. Porov.: sestra : sestara - sestár - sestier, kaplja : kapalja - kvapiek - kvapôk, laž : laži - lož - lží, orač : orla -

orol : orla, daeka : dasaka - doska : dosiek/dosák, grašak : graška - hrášok : hrášku, voda : voda - voda : vód, íci : išao - íst : išiel.

8. Medzi slovenčinou a srbochorvátčinou sú aj rozdiely v spodobovaní spoluhlások. Proti sch. s ocom, s majkom, sa sinom je v slovenčine s otcom, s matkou, so synom /čítaj: z otcom, z matkou, zo synom/. Ale proti sch. mi smo je v slovenčine my sme /čítaj: my zme/, podobne nesma, vášmu, nášmu /čítaj: nezme, vášmu, nášmu/. V slovenčine sa znelé spoluhlásky na konci slova dôsledne spodobujú, napr.: dub, hraď /čítaj: dup, hrat/, proti sch. hrađ, rab, brođ /kde spodobovanie nenastáva/.

9. V slovenskom pravopise je pevnejšie zastúpený morfológický a etymologický princíp než v srbochorvátčine, kde je primárny fonetický princíp. V slovenčine sa preto spodobovanie v rámci slova nevyznačuje ako v srbochorvátčine /napr. vrabec - vrapca, kosba - kozba/ a fonéma i sa zapisuje dvoma grafémami: i a y. Porov.: silný, príčina, chybný, hlasitý, bylina, očistiť, pripísať. V slovenčine sa uplatňuje gramatická interpunkcia, v srbochorvátčine je logická interpunkcia.

10. Slovenčina nepozná pádový synkretizmus, ktorý sa vyskytuje v srbochorvátčine pri skloňovaní podstatných mien v pluráli. Proti sch. pádovým príponám -ima /v D L a I plurálu muž. a stred. rodu/ a -ama /v D L I plurálu žen. rodu/ v slovenčine sú tieto pádové prípony: D -om, L -och, I -mi /v muž. rode/ a D -ám, L -ách, I -ami /v žen. a stred. rode/. Porov.: sch. D L I * mladícima, selima, ženama. Sl. D chlapom, L chlapoch, I chlapmi, D ženám, mestám, L ženách, mestách, I ženami, mestami.

11. Proti jednotnej sch. prípone -a v genitíve plurálu všetkých rodov slovenčina má v G plurálu prípony -ov /v muž. rode/ a -ŏ /v žen. a stred. rode/. Porov.:

sch. mladica, žena, sela, - sl. chlapov, žien, miest.

12. Životné podstatné mená muž. rodu majú v D a L príponu -ovi proti sch. prípone -u. Sch. mladicu - sl. chlapovi, mužovi.

13. Pri podstatných menách ženského rodu sa v slovenčine rozlišuje tvrdé a mäkké skloňovanie proti sch. jednotnému /mäkkému/ skloňovaniu. Porov.: sch. N žena, G žene, D ženi, A ženu, V ženo! L ženi, I ženom - sl. N žena, G ženy, D žene, A ženu, V = N, L žene, I ženou /= tvrdé skloňovanie/. N ulica, G ulice, D ulici. A ulicu, V = N, L ulici, I ulicou /mäkké skloňovanie/.

14. Proti sch. prípone -om v inštr. podstatných mien žen. rodu je v slovenčine prípona -ou. Sch. ženom, ulicom - sl. ženou, ulicou.

15. V spisovnej slovenčine sa z vokatívu zachovali iba zvyšky. Funkciu vokatívu plní v slovenčine nominatív. Porov.: sch. profesore! družo! predsedniče! učiteľjice! ženo! mladicu! - sl. profesor! súdruh! predsaeda! učiteľka! žena! mladík!

16. Slovenčina nerozlišuje krátke /neurčité/ a dlhé /určité/ tvary prídavných mien. Proti sch. dobar čovjek : dobri čovjek, vreo pijesak : vrelí pijesak v slovenčine je iba dobrý človek, horúci piesok.

17. V genitíve a datíve jednotného čísla prídavných mien muž. a stred. rodu slovenčina má prípony -ého a -ému, proti sch. príponám -og/a/ a -om/e/. Sch. visokog/a/, visokom/e/ - sl. vysokého, vysokému.

18. V žen. rode jednotného čísla prídavných mien má slovenčina v genitíve, datíve a lokáli jednotnú príponu -ej proti sch. príponám v genitíve -e a v datíve a lokáli -oj. Sch. G visoke djevojke, D visokoj djevojci, L visokoj djevojci - sl. G vysokej dievčiny, D a L vysokej dievčine.

19. Slovenčina v nominatívne plurálu prídavných mien nerozlišuje prípony podľa rodov. Porov.: nové domy, nové ulice, nové mestá oproti sch. visoki dječaci, visoke djevojke, visoka brda.

20. Komparatív sa v slovenčine tvorí príponami -ší alebo -ejší oproti sch. príponám -ji a -iji. Sch. ďalek - ďalji - sl. ďaleký - ďalší, sch. slan - slaniji - sl. slaný - slanší, sch. gladan - gladniji - sl. hladný - hladnejší, sch. glasen - glasniji - sl. hlasný - hlasnejší.

21. Suppletívne tvary osobných zámen sa v slovenčine a srbochorvátčine odlišujú takto:

sch.	N ja,	G mene,	D meni,	A mene,	L meni,	I mnoh
sl.	N ja,	G mňa,	D mne,	A mňa,	L me,	I mnou

Oproti synkretickým tvarom v D, L a I plurálu nama a vama v srbochorvátčine sú v slovenčine tvary D nám, vám, L nás, vás, I nami, vami.

22. Opytovacie zámená majú v slovenčine podobu: kto? čo? ktorý? aký? či? proti sch. ko? tko? što? šta? koji? kakav? čiji?

23. Významovým ekvivalentom sl. ukazovacích zámen ten, tá, to, tí /muž. rod/, tie /žen. a stred. rod/ sú sch. ukazovacie zámená taj, ta, to, ti, te, ta. Významovým ekvivalentom sch. zámen: ovaj, ova, ovo, ovi, ove, ova sú slovenské ukazovacie zámená tento, táto, toto, títo /muž. rod/, tieto /žen. a stred. rod/.

24. V slovenčine sa neurčité zámená tvoria týmito časticami: -si, nie-, da-, hoci-, -koľvek, voľa-, leda-, všeli-, proti sch. ne-, ni-, i-, ova-, gdje-, koje-, što-, ko-, ma-, bilo ko, ko mu drago. Napr.: ktosi, niekto, dakto, hocikto, ktokolvek, volakto, ledakto, všelikto.

25. Pri číslovkách dva, tri a štyri sa v slovenčine pád čísloviek zhoduje s pádom počítaného mena. Napr. tri okná, troch okien, trom oknám a pod. Porov.: sch. tri

prozora, triju prozora, trima prozorima.

26. Číslovky od päť do deväťdesiatdeväť sa v slovenčine skloňujú a zhodujú sa s počítaným menom. Napr.: päť kníh, piatich kníh, piatim, knihám, piatimi knihami a pod. Porov.: v sch. pet kniga /tu sa číslovka nesklonuje/.

27. Slovenčina na rozdiel od srbochorvátčiny má osobitné tvary pre 1. pád mužského rodu /životného/, tzv. kategóriu mužskej osoby. Napr.: piati chlapi, traja priatelia, desiat učiteľia. /Významovým ekvivalentom týchto tvarov v srbochorvátčine sú číselné podstatné mená s príponou -ica: dvojica pesnika, deseterica učitelja./

28. V slovenčine sa skloňujú obe časti zložených radových čísloviek. Napr.: dvadsiaty tretí, dvadsiateho tretieho, dvadsiatemu tretiemu, dvadsiatom treťom a pod. Porov.: v sch. dvadeset treći, dvadeset trećeg, dvadeset trećem, dvadeset trećim a pod.

29. V príponách prítomníka sa slovenčina odlišuje od srbochorvátčiny v 1. a 3. osobe plurálu takto:

sch.	-m	-mo	sl.	-m	-me
	-š	-te		-š	-te
	-o	-u, -e		-o	-ú, -u
					-ia, -a

sch. pišemo - pišu, govorimo - govore, sl. pišeme - pišu, hovorimo - hovoria, nesimo - nesú, stojimo - stoja.

30. Proti štyrom minulým časom v srbochorvátčine /aorist, imperfektum, perfektum, pluskvamperfektum/ máme v slovenčine iba dva minulé časy - perfektum a pluskvamperfektum. Ale aj pluskvamperfektum sa v slovenčine používa značne zriedkavejšie než v srbochorvátčine. Slovenčina nepozná ani futúrum exaktum.

31. Pri tvorení minulého času sa v tretej osobe singuláru i plurálu vynecháva v slovenčine pomocné sloveso byť.

Porov.:

sch.	čítao sam	čítali smo	sl.	čítal som	čítali sme
	čítao si	čítali ste		čítal si	čítali ste
	čítao je	čítali su		čítal ø	čítali ø

32. Budúci čas v slovenčine sa tvorí pomocou tvaru budúceho času pomocného slovesa byť + infinitív. Napr.: budem čítať, budeš čítať, bude čítať, budeme čítať, budete čítať, budú čítať /Porov.: sch. hoću da čitam //hoću čitati// čitat ću//čitaću a i./

Pri dokonavých slovesách plní funkciu budúceho času prítomník. Napr.: prečítam, napíšem, urobím a pod. /sch. hoću da prečítam, hoću da napišem, hoću da uradim//prečitaću, napisaću, uradiću a i./

33. Podmieňovací spôsob sa tvorí v slovenčine z minulého času a častice by. Napr.: spieval by som, spieval by si, spieval by, spievali by sme, spievali by ste, spievali by /=pevao bih, pevao bi, pevao bi, pevali bismo, pevali biste, pevali bi/.

34. Prípina rozkazovacieho spôsobu sa v slovenčine zhoduje s druhou podobou prítomníkového kmeňa: nes! hovor! rob! piš! Na rozdiel od srbochorvátčiny sa tu teda nepridáva prípona -i. Porov.: sch. nes! govor! radi! piši! /Prípina -i sa v slovenčine pridáva len vtedy, keď sa kmeň končí na neobvyklú skupinu spoluhlások, napr. padni! žni! sadni!/ V pluráli imperatívu v slovenčine sú prípony -me, -te /nesme!, neste!, hovorme!, hovorte!, robme!, robte!, pišme!, pište!/ oproti sch. príponám -imo a -ite /nesimo!, nesite!, govorimo!, govorite! a pod./

35. Celý rad rozdielov medzi srbochorvátčinou a slovenčinou je v sémantike predložiek. Napríklad významovými ekvivalentmi najfrekvencovanejšej sch. predložky u sú slovenské predložky do a v. Porov.: idem u školu - idem do školy, radim u tvornici - pracujem v továrni. Pre slo-

venčinu sú príznačné podvojnú predložky *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, *pomedzi*, *popri*, *povedľa*, *pomimo* a i. Ich významovými ekvivalentmi v srbochorvátčine sú podvojnú predložky *iznad*, *ispod*, *ispred*, *iza* alebo sekundárne predložky. Porov.: *plaviť sa popod strmý breh* - *ploviti ispod strme obale*, *prachádzať poza dom* - *prolaziti iza kuće*, *kráča popri lese* - *korača pored šume*.

Rozdiely v sémantike predložiek medzi slovenčinou a srbochorvátčinou sa v súčasnosti zväčšujú, pretože v sch. primárnym predložkám stále viac konkurujú sekundárne predložky.

36. Kontrasty medzi slovenčinou a srbochorvátčinou pri spojkách majú viac-menej lexikálny charakter. V pláne formy sa zhodujú iba tri spojky: *i*, *a*, *no*. Na rozdiel od srbochorvátčiny spojka *a* má v slovenčine aj zlučovací význam. Významovým ekvivalentom sch. časovej spojky *čim* je slovenská časová spojka *len čo*. Porov.: *javiću ti se čim stignem* /= sl. *Ohlásim sa ti, len čo prídem.*/. Významovým ekvivalentom najfrekventovanejšej sch. spojky *da* je slovenská spojka *že* a spojka *aby*. Porov.: *Obećali su nam da će se uskoro vratiti. Sjeli smo da se malo odmorimo* /= sl. *SMúbili nám, že sa čoskoro vrátia.; Sadli sme si, aby sme si odpočinuli.*/.

37. Oproti srbochorvátckým časticiam *li*, *da li*, *zar*, pomocou ktorých sa tvoria opytovacie vety, v slovenčine je iba častica *či*. Ale aj táto častica sa v porovnaní s uvedenými sch. časticami používa zriedkavajšie. Porov.: *Jesi li to ti učinio? Da li biste mi pokazali put? Jeste li razumeli? Zar nisi čula?* /= sl. *Ty si to urobil? Či si to ty urobil? Ukázali by ste mi cestu? Rozumeli ste? Či si nepočula?*/. V slovenčine sa pri tvorbe týchto viet využíva najmä stúpavá intonácia.

38. Slovenčina nepozná neosobné vety typu Strach me je. Sram ga je. Priča joj se. Djetetu se ne spava. /= sl. Mám strach - bojím sa. Hanbí sa. Chce sa jej rozprávať. Dietatu sa nechce spať./

39. V slovenčine nemá sloveso "mať" existenciálny význam ako srbochorvátske sloveso "imati". Porov.: Niko-ga tu nema. Tu ima mnogo rada. Još ima dobrih ljudi. /= sl. Nikoho tu niet. Tu je veľa práce. Sú ešte dobrí ľudia./.

40. Ekvivalentom produktívnych viet so spojkou da /najmä v erbskom variante spisovnej srbochorvátčiny/ sú v slovenčine konštrukcie modálnych slovies a prísloviek s infinitívom. Porov.: On zna da radi. Treba još da napišem pismo. Hteli bismo da ostanemo s vama. /= On vie pracovať. Ešte musím napísať list. Chceli by sme ostať s vami./

41. Medzi slovenčinou a srbochorvátčinou sú rozdiely aj v postavení enklitik. V slovenčine nemôže zámená enklitika stáť pred zvratným zámenom sa ako v srbochorvátčine. Porov.: sch. ja ga se bojím - sl. ja sa ho bojím. Poradie enklitik v spisovnej slovenčine je takéto: čas-tica by - tvary pomocného slovesa byť - zvratné zámeno sa, si - zámenné enklitiky v datíve - zámenné enklitiky v aku-zatíve. V slovenčine neľobodno klásť enklitiky ani medzi atribút a meno ako v srbochorvátčine. Porov.: Njegove su želje skromne. Svake ga je riječ skupo stajala. /* sl. Jeho želania sú skromné.-Má skromné želania. Každé slovo ho veľa stálo.-Každé slovo mu prišlo drahé./ Rozdiely medzi srbochorvátčinou a slovenčinou v kladení enklitik sú aj pri záporových vetách.

42. Pri tvorbe slov sa v slovenčine a srbochorvátčine využívajú v podstate rovnaké slovotvorné prípony. Rozdiely sú iba v produktívnosti jednotlivých prípon. Oproti

značne produktívnym srbochorvátskym deminutívnym sufixom -ić, -ica, -ce v slovenčine sú sufixy -ík, -ka, -ička, -ko, napr. ključić - kľúčik, stočić - stolík, nožić - nožík, šeširić - klobúčik, sestrice - sestrička, bakica - babička, ručica - ručička, grančica - halúzka, vince - víno, perce - pierko, kridelce - krídelko a pod. Oproti sch. sufixu -anin, -janin je slovenský sufix -čan: Beogradjanin - Belehradčan, Dubrovčanin - Dúbrovničan; Srbin - Srb, Bugarin - Bulhar. V novších sufixoch je rozdiel medzi sch. sufixom -izam a slovenským -izmus v cudzích slovách: marksizam-leninizam - marxizmus-leninizmus, strukturalizam-štrukturalizmus. Pri prídavných menách oproti sch. sufixom -eki, -čki je slovenský sufix -cký: dramski - dramatický, fizički - fyzický. Oproti sch. sufixom -irati, -isati a -ovati je v slovenčine sufix -ovať: fotografirati - fotografisati - fotografovati - sl. fotografovať.

Významovým ekvivalentom srbochorvátskych predpôn iz-, pro- a raz- sú slovenské predpony vy-, pre- a roz-. Porov.: sch. izglati - sl. vyhladiť, sch. progovoriti - sl. prehovoriť, sch. rasplakati - sl. rozplakať.

V úvode sme upozorňovali na závažnosť poznania bázy pri vzájomnom osvojovaní slovenských jazykov. Pravda, ani tu neslobodno prejsť do krajnosti a spoliehať sa na zhodu v pláne formy medzi dvoma slovenskými jazykmi, lež treba neustále prihliadať na vzťah formy a obsahu jazykových javov. Napríklad interferencia predložiek pri vzájomnom osvojovaní si slovenčiny a srbochorvátčiny nás upozorňuje, že za formálnou zhodou dvoch jazykových javov sa môžu skrývať hlboké diferencie. Predložky sa totiž v pláne formy zhodujú medzi slovenčinou a srbochorvátčinou až na 70%, ale v pláne obsahu sa zhodujú iba na 30%, a práve tento rozdiel vytvára veľmi priaznivé podmienky pre interferenciu. V tejto súvislosti je zaujímavé, že iba vo

veľmi malej miere pozorujeme interferenciu pri spojkách, v ktorých sa porovnávané jazyky práve v pláne formy zhodujú iba v dvoch-troch prípadoch.

V ďalšom konfrontačnom opise porovnávaných jazykov bude potrebné úplňovať aj kvantitatívnu kontrastívnu analýzu bázy. Porovnávané jazyky sa totiž veľmi často rozchádzajú nielen v protiklade prítomnosť - neprítomnosť určitej kategórie, ale aj v rozličnej distribúcii istej gramatickej kategórie v dvoch porovnávaných jazykoch. V spisovnej slovenčine sa napríklad podobne ako v spisovnej srbochorvátčine používa datív posesívny, genitív kvalitatívny, inštrumentál časový, pluskvamperfektum a pod., ale sú značné rozdiely vo využívaní týchto kategórií v porovnávaných dvoch jazykoch. Napríklad slovenské konštrukcie s posesívnym datívom typu žena som ti, syn som mu sa formálne zhodujú so srbochorvátskymi konštrukciami žena sam ti, sin sam mu. Ale v slovenčine sa tieto spojenia dnes už počítajú ako štylisticky príznakové, proti nepríznačným som tvoja žena, som tvoj syn, čo sa preukázane odráža na rozdielnej frekvencii posesívneho datívu v porovnávaných jazykoch. A práve preto kvantitatívna analýza môže odhaliť zásadné rozdiely v oblasti obsahu tam, kde sa ukazujú zhody v oblasti formy.

Súhrn. Pre vokálny systém spisovnej slovenčiny v porovnaní so spisovnou srbochorvátčinou je príznačný vokál a a štyri diftongy. Distribúcia vokálov je v slovenčine vyrovnannejšia než v srbochorvátčine, pre ktorú je charakteristická hypertrofia vokálu a. V slovenčine nejestvuje melodický prízvuk a kvantita je pozične obmedzovaná tzv. rytmickým zákonom. V inventári mäkkostných korelácií obidva porovnávané jazyky sú vyrovnané /okrem vždy mäkkého konsonantu j v srbochorvátčine/, ale mäkkosť je pre slovenčinu vo vzťahu k srbochorvátčine príznačná, preto-

že konsonanty d, t, n a l sa mätko vyslovujú vždy pred vokálmi e a i. Konfrontácia gramatickej stavby slovenčiny a srbochorvátčiny nenaznačuje, že by srbochorvátčina v súčasnosti smerovala k analytizmu, ako sa to niekedy tvrdí na základe pádového synkretizmu. Naopak, v súčasnej srbochorvátčine sa často používajú bezpredložkové pády tam, kde sa už v slovenčine používajú pády s predložkami. Vývin v porovnávaných jazykoch je v súčasnosti pri niektorých javoch konvergentný, pri iných divergentný. Napríklad vývinom systému časov smeruje srbochorvátčina k stavu, aký dnes nachádzame v slovenčine. Podobný vývin pozorujeme v srbochorvátčine pri vyjadrovaní posesivity /od datívu posesívneho ku konštrukciám so slovesom "mať"/ ako v slovenčine. Na druhej strane sa divergentné tendencie prejavujú pri vývine predložkových systémov porovnávaných jazykov. Naznačené rozdiely sa odrážajú aj v syntaxi, a to najmä v rozličnej distribúcii jednotlivých vetných typov, v rozličnom využívaní modálnych slovies v spojení s infinitívom, v štruktúre opytovacích viet, vyjadrovaní záporu a v polohe enklitik.

Kontrast, ako produkt synchronného kontrastívneho opisu slovanských jazykov, má zásadný význam aj pre teoretický komparatívny opis slovanských jazykov. Všimnime si napríklad vzájomnú distribúciu kontrastov medzi slovenčinou, bulharčinou a srbochorvátčinou:

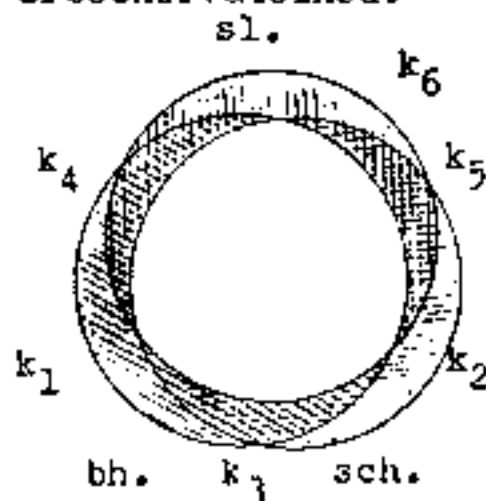

Schéma naznačuje, že všetky tri jazyky sa zakladajú na spoločnej báze, resp. všetky tri jazyky túto bázu tvoria. Ale každý jazyk participuje na tvorbe tejto bázy ináč. Rozdielna participácia jazykov na tvorbe bázy /B/ je práve znakov špecifickostí jednotlivých slovenských jazykov. Napríklad bulharčina je poľom k_1 a k_4 špecifická vo vzťahu k srbochorvátčine a opačne srbochorvátčina vo vzťahu k bulharčine je špecifická poľom k_2 a k_5 , obidva tieto jazyky sú špecifické vo vzťahu k slovenčine poľom k_1 , k_2 a k_3 , slovenčina poľom k_6 rozširuje spoločnú bázu o vlastné špecifickosti /napr. fonéma $\ddot{a}$, rytmicke zákon a i./ a podobne. Keby sme na schéme ďalej zakreslili všetky slovenské spisovné jazyky, potom by sme celé pole označujúce bázu B prekryli kontrastmi, čo by nám veľmi názorne naznačilo vzťah bázy a kontrastov. Kontrasty totiž nie sú mimo bázy, ako by sa to ukazovalo pri porovnávaní dvoch jazykov, ale sú v báze, tvoria ju. Keď budeme mať na zreteli všetky slovenské jazyky, báza bude iba abstrakcia, lebo neexistuje taký slovenský jazyk, v ktorom by sa súčasne uplatňovali všetky vlastnosti bázy /t. j. všetky kontrasty/. Báza sa vždy prejavuje iba v súhre istých konkrétnych kontrastov, t. j. v konkrétnom slovenskom jazyku. Každý slovenský jazyk je slovenským jazykom /nie germánskym, ani románskym a pod./ preto, že má spoločnú bázu s ostatnými slovenskými jazykmi, ale každý slovenský jazyk je osobitným slovenským jazykom práve preto, že je s ostatnými slovenskými jazykmi v kontrastnom vzťahu. To znamená, že ani spisovnú slovenčinu /podobne ako ktorýkoľvek iný slovenský jazyk/ nemôžeme vyčleniť ako súbor kontrastov k súboru všetkých kontrastov, t. j. k báze, ale vždy iba bilaterálne k druhému súboru istých konkrétnych kontrastov, t. j. k druhému

slovanskému jazyku. A preto pojem kontrast /bilaterálny kontrast/ bude nielen základným pojmom v praxi, ale by sa vari mal stať ústredným pojmom aj teórie konfrontačného opisu súčasných spisovných slovanských jazykov.

**Sociológia
tvorenia slov**

Ján Horecký

V oblasti tvorenia slov je slovenčina dost dobre preskúmaná. Jestvujú prehľadné práce /J. Horecký/, ale aj monografické práce /K. Buzássyová/ a väčší počet štúdií /J. Horecký, J. Furdík/. Popri synchronnom štúdiu sa slubne rozvíja aj výskum tvorenia slov. V prevažnej väčšine slovotvorných prác sa postupuje od formy k obsahu: za základ sa berie istý slovotvorný typ a skúmajú sa jeho významové vlastnosti. Je však možný aj postup od obsahu k forme: vyberie sa istý významový typ /vymedzený napríklad súborom sémantických príznakov/ a skúma sa, akými formálnymi prostriedkami sa daný význam vyjadruje /J. Horecký/. Napokon jestvujú aj nábehy k štatistickému hodnoteniu istých slovotvorných typov.

V oblasti tvorenia slov sa veľmi výrazne prejavuje rozdiel medzi systémom a normou, resp. úzom. Mnohé systémové miesta ostávajú prázdne, pričom dôvod pre ich nevyplnenie býva nejasný. Na vysvetlenie treba preto pribrať jednak historické fakty a skúmať, odkiaľ bolo prevzaté slovo fungujúce na slovotvorne prázdnom mieste, jednak sa ukazuje potrebné vziať do úvahy spoločenské motívy a skúmať "sociológiu" tvorenia slov.

O tom, ako vlastne funguje slovotvorný systém v širokom kruhu používateľov jazyka, je zatiaľ veľmi málo údajov. O priamočiarom využívaní systémových prvkov svedčia niektoré práce o vývine detskej reči: deti, ktoré ešte neovládajú normu, dotvárajú si slová podľa systémových pravidiel: vrátiteľ - kto vracia, bránik - kto bráni a pod.

Predbežnú sondu do spôsobov, ako ľudia tvoria slová,

resp. ako chápu slovotvorné možnosti, nám umožnila urobiť Čs. televízia, ktorá v zime 1974/75 vysielala reláciu Dražba s abecedou. Súťažiaci v tejto relácii mali z náhodne vybraných ôsmich písmen /určených hodením kocky/ utvoriť všetky správne slová. Okrem toho diváci mali tvoriť slová z maximálneho počtu hodených písmen, t. j. zo 16 písmen. Práve táto divácka súťaž priniesla bohatý materiál. Okrem toho sa urobil pokus s výzvou utvoriť slovenské názvy pre badminton a rallye.

Možnosti tvoriť slová - ako sme už spomenuli - boli obmedzené náhodne vybranými písmenami, ale aj tak možno ukázať, aké spôsoby tvorenia slov diváci najčastejšie používali.

Z materiálu, ktorý sme mali k dispozícii, možno ľahko pozorovať, že diváci pomerne zriedka siahali po derivácii. Našli sme napr. slová federálnik, smerovadlo, pridelovka, filmovisko, predfilmovisko, drienovisko, premiešadlo, vínkar, nežihateľný. Dost často sa objavovali predponové, resp. predponovo-príponové slovesá, napr. predkosievať, prikosievať, predškoliť, dokrášľovať, dopriemiešať.

Najčastejšie však účastníci súťaže siahali po skladaní. A tu prekvapuje, aké divotvorné slová vedeli vymyslieť. Niektoré zo zložených slov zodpovedajú pravidlám skladania, napr. sedmoslivkárit, veľkoeštráda, veľkomásiar, veľkovýpad, severoklíma, mliekosféra. Prevažná väčšina navrhovaných zložených slov však nevyhovuje pravidlám. Napr. prienikoznejka /tabuľa znázorňujúca prienik dvoch telies a vydávajúca signál po stlačení gombíka/, chrípkonouznejka /lekárka, ktorá neuznáva chorého na chrípku/, zábehtelefónik /prístroj na zabíjanie telefónu/, mäso priemvlek /vlek pre mäsový priemysel/, zinkopraženie /praženie zinku/, prachozníženie /zníženie prachu/,

prechkozakniženie /prechké zakníhovanie/, spevdefilírka /defilírka so spevom/, spevfídlíkár /nešikovný spevák/, mimopresadilka /presaďená mimo/, predfilmoveska /vieska pred filmovaním/, zákonohniloba /zákon o hnití/, nehobaletka /nežná baletka/, železníckobane /železné bane/, žehlíteb-nokazný /nedajúci sa žehliť/, znakožehliteľný /na žehlenie znaku/, neprenizizajko, zrnkopchajknieža atď.

Ako vidieť z uvedených príkladov, diváci mali predstavu, že v slovenčine možno skladať všetko. Pravda, táto predstava podľa všetkého nereprezentuje skutočné ovládanie slovotvornej normy, lebo ich zábery boli obmedzené danými písmenami /teda prvkami, ktoré nemajú slovotvornú funkciu/.

Zložené slová sa objavujú aj v návrhoch na slovenskú podobu slova badminton: volnotrap, križotrep, vrtkovrh, sieťkovrh, treskoblesk, švih-pink; pre rallye vznikli návrhy na autozlet, autozjazd, autoštart, autozbeh. Izolované sú návrhy ako tuštartuj, alebo mechanické skladanie prvých hlások v návrhoch preces /pretek cestný/ a dopret /dopravný pretek/.

Krátky prehľad materiálu ukazuje, že pravidlá príponového, predponového, resp. predponovo-príponového tvorenia slov sú pevnejšie uložené v predstevách hovoriacich. Pravidlá skladania nie sú také pevné, a preto mnohí súťažiaci vytvárali niekedy fantastické zloženiny.

**Konfrontácia
spisovnej slovenčiny
a spisovnej ruštiny**

Dezider Kollár

Vychádzame z dvoch základných aspektov:

1. že ide o porovnanie motivované didaktickými cieľmi, s dôrazom na zhody konfrontovaných jazykov,

2. že konfrontovanými jazykmi sú príbuzné jazyky, čo má isté špecifiká.

Z toho vyplývajú ďalšie postuláty:

1. Aby sme mohli zistiť rozsah zhôd, musíme poukázať aj na rozdiely.

2. Poukaz na rozdiely je mimoriadne dôležitý práve pri konfrontácii príbuzných jazykov, kde základný rámec zhôd je daný genetickou príbuznosťou, spoločným jazykovým dedičstvom, ale ďalšie rozvíjanie a zveľaďovanie tohto dedičstva prináša so sebou isté rozdiely, viac-menej funkčného charakteru. Preto sa sem-tam uchýlime aj k historickým exkurzom.

3. Pretože ide o didaktické ciele, konfrontáciu musíme viesť dvoma smermi: a/ po línii lingvistickej teórie /pretože aj tu sa vyskytnú občas rozdiely/, b/ po línii jazykových systémov, a to postupne podľa jednotlivých jazykových rovin.

I. H l á s k o s l o v i e

Medzi slovenskou a ruskou teóriou hláskoslovía niet podstatnejších rozdielov.

Konfrontácia hláskoslovných systémov poskytuje vcelku takýto obraz:

1. Inventár foném

Proti 45 fonémam slovenského jazyka stojí 42 foném

ruského jazyka, z čoho konsonantický systém vyказuje pomer 29 : 35 pri 25 zhodách /odlišnosti spočívajú v 4 slovenských a 11 ruských neekvivalentných fonémach: dz, dž, r, í : ú, ó, á, é, ѳ, ё, á, к, р, х, п/ a vokálny systém pomer 15 : 7 pri 5 zhodách /odlišnosti spočívajú v 10 slovenských a v 2 ruských neekvivalentných fonémach: ä + é, é, í, ó, ú + ia, ie, iu, ѳ /а, м/.

2. Inventár grafém

Nejde tu o hľadanie totožnosti grafém, ale o vzťah medzi fonémou a grafémou. V našich jazykoch v zásade každá fonéma zodpovedá jednej graféme. Odchýlky v tomto smere sú nepatrné, a týkajú sa týchto javov:

dz, dž		
ch		
x, q		я, е, ё, /ж/, в, ш ъ, ь /vnútri slova majú platnosť "j"/

Graféma y označuje v osobitných prípadoch fonému "i" a netvorí paralelu ruskému и.

3. Vlastnosti foném:

- a/ prízvuknosť/neprízvuknosť
- b/ dĺžka/krátkosť
- c/ tvrdosť/mäkkosť
- d/ znelosť/neznelosť

Aj keď prízvuk možno považovať za vlastnosť slabiky, nie fonémy, predsa jeho nositeľom je samohláska a v ruštine úzko súvisí s jej kvalitou.

Prízvuk a dĺžka navzájom súvisia, ale majú v našich jazykoch rozdielne funkcie. Prízvuk v ruštine mení kvalitu fonémy, a má teda významotvornú platnosť, kým dĺžka je sprievodný, fonologicky irelevantný prvok. V slovenčine naopak, dĺžka mení kvalitu fonémy, a má významotvor-

nú platnosť, kým prízvuk je samostatný jav, fonologicky i gramaticky irelevantný.

V súvislosti s dĺžkou slabík treba upozorniť na tzv. rytmický zákon v slovenčine, podľa ktorého dve dlhé slabiky nemôžu nasledovať bezprostredne za sebou. Pravda, tento "zákon" má mnoho výnimiek.

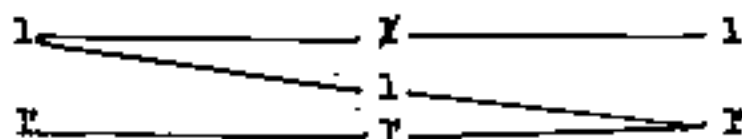
Už inventár foném ukázal rozdiely v korelácii mäkkosti a tvrdosti spoluhlások. Pokiaľ ide o označovanie mäkkosti spoluhlások, treba rozlišovať dve pozície: Na konci slova stojí proti slovenskému mäkkeňu /ʃ/ ruský mäkký znak /ь/, no so širším uplatnením. Vnútri slova treba rozlišovať dva prípady: a/ označovanie mäkkosti v pozícii pred prednými samohláskami e, i - tu je zhoda /okrem slovenských výnimiek vo výslovnosti/; b/ označovanie mäkkosti v pozícii pred zadnými samohláskami a, o, u - proti slovenským -a, -o, -u stoja ruské з, ё, ю.

Historický exkurz

Hoci ruština a slovenčina majú rovnakú mäkkostnú koreláciu medzi l a Ľ, treba upozorniť na rozdiely vyplývajúce z historického vývoja trojitej korelácie hlások ʎ, l, Ľ.

slovenčina

ruština

V dôsledku rozdielného vnímania tzv. stredného l v slovách preberaných z rovnakého prameňa dochádza k mäkkostnej diferenciácii tohto l v takých slovách ako

kultúra - культура alkohol - алкоголь pláž - пляж
film - фильм amalgám - амальгама blooming - блуминг

Znelostná korelácia vykazuje tieto rozdiely:

Slovenčine chýbajú páry p - b, k - g, f - v, s - z,

kým ruština nemá zasa znelé koreláty spoluhlások ц, ч /v slovenčine с - дз, џ - дž/. Rozdiely sú aj v znelostnej asimilácii. V slovenčine vo vnútri slova а na jeho konci hláska в nestráca svoju znelosť. Rozdielny odraz majú otázky asimilácie aj v pravopise. V slovenčine /na rozdiel od ruštiny/ nedochádza k asimilácii з > а pri predpone roz-/rozkopat', rozbiť-pacckopat', pasokty'/a naopak, predpanové а sa asimiluje na з /stíct', zbiť - cтepety, cбиты/.

Historický exkurz

K zvláštnostiam slovenského vokalizmu patrí okrem iného výskyt diftongov ia, ie, iu, ô a samohlásky ä. Uvedenie si existencie istého paralelizmu v našich jazykoch, ktorý je výsledkom historického vývoja spoločného samohláskového systému, pomáha orientovať sa v týchto otázkach. Slovenská dvojhláska ia a jej krátky variant ä, ktorý sa vyskytuje len v krátkych slabikách po p, b, m, v /po ostatných spoluhláskach а/, sú spolu s ruským а reflexom bývalej nosovky я. Preto v koreňoch slov spoločného pôvodu si tieto hlásky korešpondujú:

päť - piaty / пять

zmätok - zmiať / смятение

svätý - sviatok / святой

vzal - vziať / взять

Podrobný výpočet prípadov výskytu diftongu ia by zaujal veľa miesta, preto od neho upustíme.

Po spoluhláske б sa ä vyskytuje len v prípade prípony označujúcej mláďatá, ktorá má v ruštine paralelu v prípone - ёнок:

holúbä, žriebä - голубёнок, жеребёнок

Variantom tohto sufiku po krátkej slabike je sufik -iatko:

mača - mačiatko - котёнок

prasa - prasiatko - поросёнок

tela - teliatko - телѣнок

Ide tu vlastne o expresívno-deminutívny sufix -ko, pripojený k variantnému kmeňovému sufixu -iat /+ et/. Neskôr sa tento rozšírený sufix stal variantom sufixu -ä, -a vo forme -ätko, -etko:

žriebä - žriebätko, holúbä - holúbätko, vtáča - vtáčatko, káča - káčatko, húse - húsatko, háďa - háďatko, mláďa - mláďatko.

Diftong ie ako variant e v dlhej slabike je reflexom slovanského jať /ѣ/, ktoré sa zachovalo v staršej ruštine /v pravopise do r. 1917/:

verit' - viera / ВѢРА

deti - dieťa / ДЕТИ

Výskyt diftongu iu je obmedený; vyskytuje sa iba v dat. sg. podstatných mien vzoru vyvedčenie /znameniu, prútiu ap./, v ak. sg. prídavných mien ženského rodu typu cudzí, páví /cudziu, vtáčiu/ a v ak. sg. podstatného mena pani /paniu/. K obdobným faktom môže dôjsť len v prvom prípade /vydaníu - выда́ннѹ/. V ruštine tu však nejde o diftong.

Diftong o sa vyskytuje len v dlhých zatvorených slabikách. Ako pomôcka tu môže slúžiť paralelné české ů: kůň - kůň, stůl - stůl, můj - můj atď., ale nie všade: dom - dům, boh - bůh, doba - doba/dob, koza - kůz/kozí, noha - nůh/nohou a pod.

Pre lepšie pochopenie slov spoločného pôvodu je dobré uvedomiť si aj niektoré ďalšie paralely /pozri k tomu tabuľku na nasledujúcej strane/.

SLOVENČINA	RUŠTINA
r, ř, l, í /slabičné/	ар, ах, ор, ох /ре, ле, ро, ло/
smrť, mŕtvy, krst, krt, žltý, žltok, slza, vlk, jablko	смерть, мёртвый, крест, крот, жёлтый, желток, слеза, волк, яблоко
ra, la /vnútri kmeňa/	оро, оло /ра, ле/
zdravie, vráta, slama, slávik, strana, sláva	здоровье, ворота, солома, соловей, страница, слава
re, rie, le, lie /vnútri kmeňa/	ере, оло /ре, ле/
breh, priekupník, vlek, mliet, bremeno, vliecť	берег, перекупщик, волокуша, молоть, бремя, влечь
str	/ср/, соро, сере
streda, stred, straka	среда, середина, сорока
tl, dl	л
mydlo, pravidlo, plietla, viedla	мыло, правило, плела, вела
šť	щ
šťavel, štika, štedrý, štiepať, štrbina, trešťať pišťať	щавель, щука, щедрый, щепать, щербина, трещать, пищать
šť	щ
rozmiestovať, očisťovať	размещать, очищать

c /na konci kmeňa/	ч /ш/*
svieca, noc, pomôcť, pomoc, skracovať	свеча, ночь, помочь, помощь, сокращать
c /sufixálne/	ч /щ/*
horúci, sedací, telací, pijúci, myslíaci	горячий, сидячий, телачий, пьющий, мыслящий
dz	ж, жд *
medza, sadza, núdza, medzi, prisudzovať	межа, сажа, нужда, между, присуждать

Poznámka:

Paralely označené hviezdičkou sa vyskytujú v ruských slovách cirkevnoslovanekého pôvodu.

II. M o r f o l ó g i a

Tu si všimneme zhody a rozdiely jednak v teórii slovných druhov a v gramatickej charakteristike jednotlivých slovných druhov, jednak v paradigmaticke. Netradične, alebo skôr tradične /v zmysle staršej tradície/ začleníme sem aj tzv. kmeňoslovie, pretože systém slovotvorných morféov je charakteristickým znakom každého slovného druhu.

V teórii slovných druhov, ktorá je v našich jazykoch v zásade zhodná, treba upozorniť na vyčleňovanie tzv. vetných prísloviek v slovenčine, ktoré sa na rozdiel od ruskej gramatickej tradície navyčleňujú ako samostatný slovný druh /predikatívy, kategória stavu/, ale iba ako skupina v rámci prísloviek, no ich chápanie je oveľa užšie ako v ruštine. Iné je v slovenčine aj chápanie častíc ako slovného

druhu. Je oveľa širšie, pretože v slovenčine sa ako slovný druh nevyčleňujú modálne slová.

Podstatné meno

V gramatickej charakteristike podstatných mien je rozdiel iba v tom, že v ruštine sa sémantická kategória životných podstatných mien stala aj gramatickou kategóriou, zatiaľ čo v slovenčine to tak nie je.

Pokiaľ ide o jednotlivé gramatické kategórie, treba poukázať na rozdiely v určovaní rodu neživotných podstatných mien. Osobitne sa tejto otázke treba dotknúť pri slovách slovanského pôvodu a pri spoločne prevzatých slovách.

Ruština určuje rod neživotných podstatných mien podľa kmeňového zakončenia, slovenčina nie. Pri prevzatých slovách si ruština rod prispôsobuje, slovenčina spravidla zachováva rod prevzatého slova. V ruštine môže rod kolísať len pri slovách zakončených na mäkkú spoluhlásku /graficky na **ь**, konkrétne na **обь, вь, дь, абь, ль, мь, нь, рь, сь**; inde je príznakom rodu **/жь, чь, шь, щь/**; v slovenčine je týchto možností viac: **j, ň, r, l, m, č, ž, š, št, st, z, s, p, v**.

Okrem týchto zvláštností treba poukázať na to, že v ruštine sa kategória rodu v pluráli stráca, kým slovenčina ju zachováva /prejavuje sa v osobitných koncovkách/. Z toho napr. vyplýva, že tzv. pomnožné podstatné mená majú v slovenčine rod /Piešťany = muž., Levice = žen./.

Kategória čísla nevykazuje zvlášť rozdiely. Tieto sa obmedzujú na oblasť ekvivalencie singulárií a plurálií tantum, t. z., že singuláriám tantum v jednom jazyku môžu zodpovedať plurálié tantum v druhom jazyku a naopak, alebo im zodpovedajú substantíva s obidvoma tvarmi /sg. i pl./. Popri paralelách typu: nožnice/ножницы.

Kategória pádu. V gramatikách obidvoch jazykov sa uvá-

dza v každom rode niekoľko skloňovacích typov /založených často iba na grafických rozdieloch/, no v ruštine možno ich počet zredukovať v podstate na jeden v každom rode, kým slovenčina ich potrebuje.

Prídavné meno

Slovenské prídavné meno je kategoriálne i funkčne v podstate zhodné s ruským. Rozdiely sa týkajú existencie krátkych tvarov /slovenčina má len pozostatky typu: rád, hoden a spojení: za živa, za mlada, do biela, na čierne, na zeleno a pod./, paradigmy stupňovania a rozdielnej funkcie či významu paralelných sufixov /-ší, -ejší/-šij, -ejšij/ ako aj produktívnosti sufixov prívlastňovacích prídavných mien -ov, -in.

Zémeno

Tak v rovine teoretickej /pri definícii a klasifikácii zámen/ ako aj v rovine paradigmatickej možno hovoriť o zásadnej zhode /pri uvedení si istých korešpondencií/ medzi našimi jazykmi. Rozdiely sú predovšetkým v syntaktickom využití zámen a v existencii či neexistencii enklitických tvarov. Z praktického hľadiska je dôležité uviesť si zložitost ekvivalencie sémantických vzťahov pri niektorých zámenách /niečo - čto-nibuď; čto-to, koje-čto; sám - sam; samyj; ošin a pod./ a niektoré pravopisné osobitosti /nikto, ni s kem/.

Číslovka

Tak v rovine teoretickej ako aj v systémoch je len čiastočná zhoda. Slovenčina chápe číslovky širšie. Ruština vyčleňuje len číslovky základné, rozčleňovacie, radové, neurčité a zlomky. Chýbajú číslovky násobné, druho-
vé, podielové. Rozdiely sú tiež v skloňovaní zložených základných čísloviek /napr. 21, 200, 500, 1255/ a rado-

vých čísloviek. Rozdielna je tiež kombinatorika čísel 1, 2, 3, 4.

Sloveso

V teoretickej rovine možno konštatovať takmer úplnú zhodu. Kolísanie je iba v klasifikácii sloves. Počet tried závisí od škôl alebo jednotlivých autorov. Sú napr. rozdiely medzi sovietskou a našou rusistickou literatúrou.

V oblasti jazykového systému, konkrétne v paradigmaticke, ruština má úplnejšiu paradigmaticku neosobných tvarov /príčasí a prechodníkov/, kým slovenčina zasa paradigmaticku tvarov osobných /dávnominulý čas, pravidelné tvorenie opakovacích sloves, zachovávanie vidu a slovesného rodu pri deverbatívach a pod./.

Príslovka

Ako sme uviedli vyššie, rozdiely sú už v teoretickej rovine. V prevažnej časti ruských teoretických prác sa z prísloviek vyčleňujú predikatívy ako samostatný slovný druh, a sú chápané dosť široko. Slovenská teoretická literatúra väčšinou vyčleňuje tzv. vetné príslovky iba v rámci prísloviek, a chápe ich užšie. Rozdiely sú tu aj v samotnom jazyku. Pokiaľ ide o vlastné príslovky, klasifikácia, spôsob tvorenia i inventár slovotvorných prostriedkov sú v podstate zhodné, rozdielne je však využitie inventára a ekvivalentnosť prostriedkov /-y, po -y, -o, -e po + pád a pod./.

Častica

Rozdiely v teoretickej i systémovej rovine možno zhrnúť takto: Slovenčina chápe častice širšie, zaraďuje sem aj prípady, ktoré ruská teória hodnotí ako modálne slová. Na druhej strane, ruština vyčleňuje popri tzv.

"logiko-smyslových" častiach aj častice "formo - obrazu-jušcie" /-te, -ka, -sia, by/ a "slovoobrazujušcie" /-ní-buď, -libo, -to, koje- a pod./. Slovenská teória tieto kategórie neuvádza, hoci napr. v staršej literatúre sa hovorilo a zvratnej častici sa a častici by.

Predložka

K základnej gramatickej charakteristike predložiek patrí ich rekcia. Tá je takmer pri všetkých spoločných predložkách totožná. Rozdiely sú zriedkavé /proti - protiv/. Iné ekvivalentné predložky majú, pochopiteľne, každá vlastnú rekcii /do - v, pri - u, okolo a pod./. Tu však treba rozlišovať, a to najmä z praktického hľadiska, rekcii predložiek od rekcie sloves /nad - so 4. a 7. pádom / nad - so 7. pádom; zavesiť lampu nad stôl - poviesť lampu nad stolom/.

Spojka

V teoretickej rovine vykazujú spojky úplnú zhodu, v oblasti inventára dosť podstatnú. Rozdiely môžu byť v ich význame /e - a/.

Citoslovce

Citoslovce ako slovný druh sa v ruštine chápu širšie ako v slovenčine. Medzi citoslovce sa zaraďujú aj rozličné pozdravy a iné výrazy /zdravstevujte, spasibo a pod./. Rozdielne býva aj sémantika totožne znejúcich citosloviec.

K m e ň o s l o v i e

Tak trochu tradične vyčleňujeme túto oblasť a tradičným /v zmysle: zhodným so staršou lingvistikou tradíciou/ je aj samotný termín a zaradenie problematiky

do rámca morfológie alebo hneď za morfológiu. Robíme tak jednak preto, že ide o oblasť prechodnú medzi morfológiou a lexikológiou, jednak preto, že ide o gramatickú stránku slova, jeho významovú a formálnu zaradenosť do štruktúry jazykových prostriedkov, teda stránku výrazne systematickú a oveľa vhodnejšiu na konfrontáciu, ako je vlastná slovná zásoba ako celok. Okrem toho systém slovotvorných morfém je nielen charakteristickým znakom každého jazyka, ale aj každého slovného druhu.

Na tomto mieste sa však nebudeme zaoberať derivačnou sústavou jednotlivých slovných druhov, a to jednak preto, že ide o mimoriadne zložitú sieť vzťahov nielen čo do ekvivalencie v rámci konfrontovaných jazykov, ale aj v rámci každého jazyka osobitne, a jednak preto, že to nedovoľuje úzky rámec tohto príspevku.

Obmedzíme sa iba na konštatovanie, že základný repertoár slovotvorných významov ako aj inventár slovotvorných prostriedkov jednotlivých slovných druhov je v našich jazykoch zhodný, ale rozdielne je využitie týchto prostriedkov tak čo do rozsahu ako aj produktívnosti. Pri substantívach je napr. celý rad zhodných sufixov /-teľ, -č, -ač, -ník, -ec, -ár, -ák, -ka, -nica, -ina, -ňa, -osť, -stvo, -ot, -ba, -ež a pod./, a predsa táto oblasť predstavuje veľké úskalie pri praktickom zvládnutí jazyka. V rovnakej miere to platí pre adjektíva, slovesá a iné slovné druhy. Osobitnú zmienku v tejto súvislosti si zasluhuje slovenská chemická nomenklatúra, v rámci ktorej výrazné slovotvorné významy adjektív nemajú v ruštine presný ekvivalent. Pre slovesá je zase dôležitejšia ich prefixálna štruktúra. Tu charakterizuje ruštinu väčšia sémantická diferenciácia, vyjadrovanie rôznych akcidentných sémantických príznakov /porov.: prísť - prísť, vojsť, podojti, dojsť, prísť, prísť, prísť ... , podjsť... ,

atď./.

Časť štruktúrnych rozdielov ide na vrub rozdielných slovotvorných sufixov /napr. domáci proti rusizovanému: športový - šport + ový / sportivnyj - sport + ivnyj, z franc. sportive; humanitný - humanit + ný / gumanitarnyj - gumanitar + nyj, z franc. humanitaire/. Preto oproti slovenskému Konžan stojí конголезец /congolaise + skij - конголезский - конголезец/.

Rozdielnou šírkou sféry uplatnenia spoločného slovotvorného modelu /ž = m + ka/ možno vysvetliť nezhody typu:

Francúz - Francúзка / француз - французка,

Čerkes - Čеркеска / черкес - черкешка,

Turek - Туркыňa / турок - турчанка,

Grék - Грекуňa / грек - гречанка;

/obdobný model v ruštine: князь - княгиня/.

Tento sufix nachádza uplatnenie aj vtedy, ak tvary so sufixom -ka sú už obsadené:

Čilan - Čиланка / чилец - чилийка,

ale: Číňan - Číňанка / китаец - китаянка /китайка/,

Kórejčan - Kóreјčанка / кореец - кореянка /корейка/.

No všetky neočakávané osobitosti nemožno vysvetliť rozdielnosťou slovotvorných základov alebo valentnosťou sufixu, napr.:

Odesan - одесит,

Cyperčan - киприот,

Izraelec - израильтянин,

Filištínes - филистимлянин,

Dán - датчанин.

/K týmto otázkam pozri štúdiu: D. Kollár, Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne; in: Česko-slovenská rusistika 1974, 2, 75./

III. Lexikológia

Porovnávanie formálnej stránky slov sme sa dotkli vyššie. Ostáva ešte všimnúť si sémantiku slov. Je to oblasť mimoriadne citlivá, dynamická, ťažko sa poddávajúca konfrontačným schémam. Úlohou konfrontácie na tomto úseku je jednak odhaľovanie mikrosystémov v obsahu lexikálnych jednotiek, minimálnych sémantických prvkov relevantných pre danú dvojicu jazykov, jednak zisťovanie zhôd a rozdielov v prístupe k mimojazykovej skutočnosti, v jej hodnotení, vo výbere symbolov. Treba pritom sledovať jednak osudy spoločného dedičstva /ako sa praslovenský fond ďalej rozvíjal/, jednak spoločné prevzatie /europeizmy/ a ich začlenenosť do jazykových štruktúr. Najmä v druhom prípade vykazujú naše jazyky značné rozdiely. Dôsledkom divergentného vývoja významovej stránky časti slovnej zásoby môže byť medzijazyková homonymia, ktorá je značnou brzdou pri štúdiu príbuzného jazyka. Popri homonymách typu láska - ласка /lasica/, бухта - бухта, máme aj homonymá, ktoré vznikli významovým posunom:

miestnosť - местность,
bubon - бубен, бубон,
kastelánka - кастелянша,
ambícia - амбиция,
reklamovať - рекламировать,
bezohľadný - безоглядный,
bezcený - бесценный,
bravúrny - бравадный, a pod.

V citovanej štúdií Špecifikum systémového opisu lexi-
ky v konfrontačnom pláne sme konštatovali, že v porov-
naní ruštiny so slovenčinou "ruštinu charakterizuje na
jednej strane väčšia explicitnosť formy lexikálnych jed-

notiek, na druhej strane, alebo práve v dôsledku toho, aj väčšie obmedzenia vo fungovaní systému, ktoré sa prejavujú najmä v slootovorbе a v začleňovaní nových prvkov /prevzatí/ do jazykového systému, v ich petrifikácii. Možno to vysvetľovať väčšou uzavretosťou systému alebo väčšou konzervatívnosťou spisovnej normy. V onomaziologickej rovine napriek genetickej príbuznosti badať značnú divergenciu, a to tak v oblasti základnej slovnej zásoby /terminológia, frazeológia/ ako aj v oblasti kultúrnej vrstvy /napojenie na rôzne kultúrne centrá/. Napr.: biele zlato - cukor / белое золото - bavlna, biele uhlie - elektrina / белый уголь - vodná energia; Byk /súhvezdie/ - Teloц, búrske oriešky / китайские орехи, sivý ako hub / бел как луиь, biely ako stena / белый как полотно, ako trň v oku / как бельмо на глазу a pod.

IV. S y n t a x

Syntax je oblasťou najväčších zhôd. V teórii je rozdiel iba v tom, že ruská syntaktická teória nevyčleňuje ako samostatný vetný člen doplnok. Javy, ktoré apadajú pod tento pojem v slovenčine, preberá ruská syntax v rámci zloženého prísudku.

V samotnom jazykovom systéme sú menšie odchýlky v syntaktických konštrukciách /napr. vety so všeobecným podmetom, vyjadrovanie podmienky pomocou imperatívu a pod./, ale celkove sú to okrajové veci.

Z á v e r

Základná jazyková štruktúra slovenčiny a ruštiny ako dvoch príbuzných jazykov je zhodná. Rozdiely sú skôr vo funkčnej oblasti týchto štruktúr, čo je spôsobené jednak vnútornými zákonitosťami vývoja, jednak kontaktným vply-

vom iných jazykov. Tento vplyv je najmarkantnejší v slovnej zásobe. V súčasnom období aj v tejto oblasti prevláda konvergentný vývoj. Obdobný proces prebieha aj v teoretickej rovine, kde spoločné marxistická metodológia a úzka spolupráca teoretikov vedie nielen k zjednoteniu stanovísk, ale aj k hlbšiemu poznaniu problémov.

Pre správne pochopenie súčasného stavu ako aj perspektív vývoja našich jazykov je potrebná dôsledná konfrontácia jazykových systémov, ktorá by mala nájsť odraz v podrobných praktických kompendiách - v konfrontačnej gramatike a vo veľkých prekladových slovníkoch.

**Historický komentár
k lexike
spisovnej slovenčiny**

Rudolf Krajčovič

1. Tento komentár všeobecnou tematikou i metodickým postupom organicky nadväzuje na predchádzajúce historické komentáre k spisovnej slovenčine, uverejnené v *Studia Academica Slovaca* /1, 1972; 2, 1973/. Prvý historický komentár bol venovaný fonológii, druhý morfológii spisovnej slovenčiny. Podobne ako v predchádzajúcich dvoch komentároch, ani v tomto historickom komentári nepôjde o náčrt kontinuálneho vývinu lexiky spisovnej slovenčiny od najstarších čias po dnešok, ale iba o prehľadnú retrospektívu s pohľadom od súčasného stavu do minulosti. Treba dodať, že nebude to retrospektíva vymedzená iba rámcom vývinu spisovnej slovenčiny /napr. po začiatky bernolákovčiny/, ale tak ako v doterajších historických komentároch pozornosť sa sústreďí predovšetkým na identifikáciu genézy starších i mladších lexikálnych vrstiev, resp. jednotlivých lexém, ktoré si zachovali historickú kontinuitu či už svojou formou alebo obsahom. Uvedomujeme si, že takýto geneticko-retrospektívny pohľad na lexiku spisovného jazyka nemôže byť nateraz vyčerpávajúci, a teda ani syntetický. No skutočnosť, že dnes už máme naporiadzi šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka /vychádzal v rokoch 1959-1968 pod redakciou Š. Peciaru/, že je tu už materiál k slovníku slovenských nárečí /A. Habovštiak, J. Štolc/, ďalej že sú tu už práce zo starších dejín slovenskej lexiky /V. Blanár, J. Dorul'a a i./, by aj z lexiky praslovenského obdobia /Š. Ondruš/, umožňuje splniť aspoň základný cieľ nášho komentára: z geneticko-retrospektívneho hľadiska opísať vnútorné členenie lexiky spisovnej slovenčiny tak, aby komentár

mohol byť nielen zdrojom poučenia, ale aj východiskom ďalších úvah.

1.1. Vo všeobecnosti možno povedať, že z genetického hľadiska v lexike spisovnej slovenčiny sú v zásade zastúpené tieto lexikálne vrstvy: vrstva slov praslovanského pôvodu, vrstva slov inoslovanského pôvodu a vrstva slov neslovanského pôvodu. Pochopiteľne, lexémy vo všetkých vrstvách, najmä však lexémy praslovanského pôvodu v menšom alebo väčšom rozsahu sprevádzajú staršie i mladšie deriváty. Okrem týchto vrstiev v súčasnom priereze lexiku spisovnej slovenčiny charakterizuje vrstva slov nedomáceho pôvodu, ktorých prenikanie do slovenčiny motivuje prudký rozvoj vedy, techniky a kultúry. To sú tzv. intelektualizmy /internacionalizmy/, ktoré pre ich aktuálnu determináciu, event. pre ich iba relatívnu ustálenosť z okruhu našej historicko-retrospektívne zameranej tematiky sa vymykajú.

2. Osobitné miesto v lexike spisovnej slovenčiny má, prirodzene, vrstva lexém praslovanského pôvodu. Vďaka práve tejto vrstve slov sa slovenčina radí do veľkej rodiny slovanských jazykov a v nej sa napokon najvýraznejšie zrkadlí kontinuita dejín, práce, myslenia i kultúry slovenského etnika so všetkými peripetiami i úspechmi. Pre všeobecnú historickú charakteristiku tejto vrstvy slov praslovanského pôvodu je závažné zistenie, že slovenčine patrí medzi tie slovanské jazyky, v ktorých slová praslovanského pôvodu sú najviac zastúpené /F. Kopečný/. Táto črta lexiky slovenského jazyka sa niekedy dáva do súvislosti so "stredovým" postavením slovenčiny medzi slovanskými jazykmi /takto sa totiž mohli v slovenčine zachovať psl. lexémy z rozličných psl. nárečových oblastí/. Pravda, túto tézu - hoci petrifikáciu psl. slov v slovenčine mohli spôsobiť aj iné činitele - možno dnes

už spresniť a spojiť ju s najnovším výkladom psl. genézy slovenčiny /R. Krajčovič/. V tomto výklade sa ráta s tým, že psl. základ slovenčiny sa formoval integráciou dvoch staroslovanských sídlištných areálov: okrajového areálu /západného a východného/ osídleného z psl. zakarpatskej bázy západnej s areálom centrálnym, ktorý bol osídlený od juhovýchodu z psl. zakarpetskej bázy juhovýchodnej /z nej vznikla východoslovanská a južnoslovanská oblasť/. Takto sa dá predpokladať, že lexika psl. základu slovenčiny sa vyznačovala - aspoň v zemepisnom zmysle - bohatšími synonymnými radmi, ktoré sa mohli zachovať /porov. dnešné slov. hovorit : vraťet .../, alebo mohol sa zachovať aspoň jeden člen radu /napr. slovo plávka "slivka alebo hrib modratej farby" v stred. slov. predpokladá existenciu synonymnej dvojice plavý : modrý, z ktorej dnes jestvuje iba modrý a pod./. Takto sa mohlo stať, že už ej predbežná identifikácia psl. slov. v lexike slovenčiny priniesla relatívne pozitívne výsledky. Inou črtou lexikálnej vrstvy psl. pôvodu v lexike spisovnej slovenčiny je to, že sa v nej podnes pevne držia niektoré lexikálno-sémantické rezíduá ešte zo staršej etapy rozvoja psl. lexiky. Podľa najnovších etymologických výskumov za takéto slová sa pokladajú napr. lichva s významom "statok, dobytok", baň s významom "rúbanisko" a iné /podrobnejšie Š. Ondruš/.

2.1. Pokiaľ ide o lexikálno-sémantickú stránku, treba uviesť, že slová psl. pôvodu sa v lexike spisovnej slovenčiny vyskytujú takmer vo všetkých základných vecných okruhoch. Dobré sa napr. zachovali názvy členov rodiny /mať, dcéra, brat, syn, zot, vdova, SSJ uvádza aj zolva, dever atď./, názvy prírodných reálií /voda, hora, rieka, strom, haluz, hrach, raž, jačmeň, zem .../, názvy živých bytostí /človek, krava, býk, vôl, prasa, had,

orol .../, názvy reálií spojených s prácou /chlieb, voz, motyka, kosiť, robota, múka, pole, pila, rúbať .../, spoločenských reálií /zákon, pravda, krivda, snem, spev, pieseň .../ atď. Azda ani netreba zdôrazňovať, že nie všetky slová psl. pôvodu si v slovenčine zachovali pôvodný význam. Popri sémantických reliktoch - o nich sme sa zmienili - vyskytujú sa psl. slová, ktoré podobne ako v iných slovanských jazykoch si pôvodný psl. význam zachovali dodnes. Tieto slová v zásade tvoria dve skupiny: slová nepolysemantické alebo s veľmi nízkym stupňom polysémie /typ plot, obloha .../ a slová s bohatou polysémiou /typ hlava - hlava živej bytosti, hlava štátu, hlava v kolese .../. Tieto slová psl. pôvodu na rozdiel od lexikálno-sémantických reliktov /typu lichva/ nazývame lexikálno-sémantickými kontinuantmi. Pravda, do tohto okruhu slov patria aj také psl. slová, ktoré sa v historickom vývine stali polysémantickými, no postupne sa však ich polysémia obmedzovala alebo zanikla /typ pravda s historickými významami "pravdivý výrok", "spravodlivosť", "súd", dnes v spis. slov. "súhlas výroku, výpovede so skutočnosťou"/. Osobitnú skupinu tvoria psl. slová s modifikovaným alebo zmeneným obsahom /typ host "návštevník, zákazník", v psl. asi "cudziniec, kupec".../. Pôvodný význam niektorých slov psl. pôvodu sa oslabuje iba v poslednom čase /typ kráľ .../, iné slová sa stávajú archaizmami alebo historizmami vďaka súčasnému rozvoju vedy a techniky, resp. aj iných oblastí ľudskej činnosti.

Základné zmeny v obsahovej štruktúre z psl. zdedených slov, ktoré dodnes žijú v lexike spisovnej slovenčiny, názorne možno zobraziť takto:

A.	spis. lichva	←-----←	psl. lichva
B.1.	plot	←-----	plot7
2.	hlava	←-----	golva
3.	pravda	←-----	pravda
4.	host	←-----	gost6
5.	král	←---←-----	kral6

A. - lexikálno-sémantické relikty,

B. - základné variácie lexikálno-sémantických kontinuantov /1. priamy kontinuant, 2. polysémantický kontinuant, 3. epolysémantický kontinuant, 4. modifikovaný kontinuant, 5. zanikajúci kontinuant/.

Pravdaže, možné sú aj ďalšie variácie vývinu slov psl. pôvodu v slovenčine, no bližšie identifikovať ich bude možné až po úplnejšom výskume slovenskej historickej lexiky.

3. Zo slovanských jazykov v lexike spisovnej slovenčiny je pomerne bohatá vrstva slov českého pôvodu a čiastočne aj ruského pôvodu.

3.1. Vrstva slov českého pôvodu sa formovala pravdepodobne už od 14. - 15. stor., kedy sa čeština ako vyspelý komunikatívny útvar na Slovensku začala udomáňovať a plniť niektoré funkcie najmä v náboženskej a administratívno-právnej oblasti. Za stopy najstaršej vrstvy slov českého pôvodu v slovenčine sa pokladajú slová práve z týchto sfér uhorského feudalizmu /napr. cít, knieža za stčes. kníže, Ježiš a pod./. Do tohto okruhu patria aj tzv. biblicizmy najmä z obdobia po 15. stor., kedy sa čeština stala sakrálnym jazykom slovenských evanjelikov. Pravda, v spisovnej slovenčine sa z týchto slov nezachovalo veľa /sem by sa dali zaradiť slová ako priestupok, prípadnosť, vzdelanosť a i./. Niektoré z týchto slov sa slovotvorne modifikovali alebo ich vytlačili novoutvorené slová /napr. učedník - učeník, zreťedlný - zreteľný a

pod./, iné nahradili domáce slová /napr. čtenár - tak bolo ešte v spis. štúrovčine, dnes čitateľ a pod./.

Pravda, české slová, ktoré do slovenčiny v predpisovnom i spisovnom období prenikali, spravidla sa zvukovo adaptovali, resp. slovotvorne modifikovali, takže dnes nie je ich ľahko identifikovať. Niekedy český pôvod slov prezrádza práve neadaptovaná zvuková podoba v steršom období spisovnej slovenčiny. Napr. dnešné slová dôkaz, dôvod, námietka ešte v štúrovskom období sa používali v podobe ďukaz, ďúvod, námítka a pod. Vo väčšej miere české slová začali do spisovnej slovenčiny prenikať asi od polovice 19. stor., a to ako termíny z oblasti prírodných vied /hmota, zemepis, prírodopis, surovina, rovník, kyselina, dušík .../, humanitných vied i z kultúrno-spoločenskej sféry /napr. jazykoveda, príspevok, zásada, pomer, pokrok .../ atď. V štruktúre týchto slov sa totiž odráža normatívna činnosť Jungmannovej školy. Najširší priestor pre prenikanie českých slov do spisovnej slovenčiny vznikol v období prvej ČSR, kedy sa slovenčina oficiálne neuznávala za samostatný spisovný útvar /uznával sa iba jazyk československý s dvoma spisovnými variantami/ a kedy slovenčina ako mladý spisovný jazyk nestačila reagovať na nové úlohy vyplývajúce z rozvoja školstva, kultúry, vedy i techniky. No mnohé české slová z tohto obdobia aj zásluhou teoreticky spresnenej normatívnej činnosti /v niektorých prípadoch sa o to pričínila už staršia generácia puristicky orientovaných jazykovedcov, hoci ich práca v tejto oblasti teoreticky nebola dostatočne fundovaná/ sa prehodnotili /dnes sa hodnotia ako zastarané alebo nespisovné/, event. ustúpili domácim slovám alebo moderným intelektualizmom /porov. poptávka - spis. dopyt, stejnokroj - spis. rovnosata, uniforma .../ atď.

3.2. Staršia vrstva slov ruského pôvodu v lexike

spisovnej slovenčiny je dnes pomerne malá. Začala sa formovať najmä od polovice 19. stor. priamym preberaním alebo cez češtinu. Bezprostredným stimulom preberania slov z ruštiny v tomto čase bola orientácia slovenských vzdelancov na ruskú spisbu i kultúru v snahe paralyzovať vyš-
tupňovaný národnostný útlak zo strany rakúsko-uhorskej byrokracie. V slovenskej spisbe v 19. stor. slov ruského pôvodu je značné množstvo /A. N. Kondrašov/, no pevné miesto v lexike spisovnej slovenčiny nadobudli iba niektoré /napr. vzduch, vesmír, država, príroda, letopis, neha, knuta, žertva, blahodárny a i./. V socialistickom dnešku vznikli nové predpoklady pre prenikanie slov z ruštiny /ustálilo sa napr. slovo sputnik/, resp. ruština vystupuje vo funkcii sprostredkovateľa tzv. intelektu-
lizmov.

4. Staršie slová prevzaté z neslovanských jazykov sú v lexike spisovnej slovenčiny pomerne bohato zastúpené. Prenikli z nárečí, ktoré ich preberali z neslovanských jazykov už v dávnejšej minulosti, no najmä z obdobia počiatkov feudalizmu v starom Uhorsku a potom z obdobia jeho rozvoja i úpadku. Pozornosť si zasluhujú slová latinského pôvodu, ďalej slová nemeckého a maďarského pôvodu a slová, ktoré sa k nam dostali v súvislosti s valašskou kolonizáciou.

4.1. Slová latinského pôvodu v lexike spisovnej slovenčiny - pravda, ak odhliadneme od moderných intelektu-
lizmov - najčastejšie sú stopami starších i mladších
vrstiev slov, ktoré mali v minulosti charakter adminis-
tratívno-právnych termínov, resp. mali kultúrno-spolo-
čenský zástoj. Latinčina totiž, ako je známe, na Sloven-
sku tak ako v celej stredovekej Európe až do 19. stor. sa
pokladala za vysoko kultivovaný jazyk a najmä v oblasti
na ten čas vyšších štýlov suplovala domáce jazyky. Iste

je zaujímavé, že najpevnejšie miesto v lexike spisovnej slovenčiny má práve najstaršia vrstva slov latinského pôvodu, z ktorých časť sa k nám dostala cez starú nemčinu pravdepodobne už v 9. - 10. stor. a od toho času sa natrvalo udomácnila v nárečiach. Také slová sú napr. škola, košela /stnem. kasela, lat. cosula/, tebla /lat. tegula/, škatuľa, žemľa /stnem. semmel, lat. similla/ a pod. Relatívne mladšia vrstva slov latinského pôvodu už také pevné miesto v spisovnej slovenčine nemá. Niektoré takéto slová sa počítajú ako historizmy evokujúce kultúrno-spoločenský život v časoch feudalizmu /napr. furma, rehtor, bakuľa, feruľa .../, iné ako archizmy so staršími alebo mladšími synonymami /napr. família - rodina, kantor - spevák, árenda - nájom a i./. Pravda, treba dodať, že latinského pôvodu sú ešte mnohé súčasné intelektualizmy, ktoré sa prevzali alebo zaktualizovali v poslednom období /napr. patent, protokol, prokurátor, asencia .../.

4.2. Omnoho širšie vecné okruhy v lexike spisovnej slovenčiny tvoria slová prevzaté z nemčiny. Tieto slová sa do spisovnej slovenčiny dostali z nárečí, ktoré ich prevzali od nemeckých kolonistov. Nemeckí kolonisti prichádzali na Slovensko už od polovice 12. stor., no najmä v 13. - 14. stor. Povoľával ich uhorský panovnícky dvor v snahe oživiť stagnujúce hospodárstvo a osídliť opustené kraje po ničivom tatarskom vpáde /r. 1242/. Nemeckí kolonisti sa venovali spravidla netypickým odvetviam feudálneho hospodárstva, ako je napr. baníctvo, vinohradníctvo, obchod, venovali sa takmer všetkým remeslám, pôsobili na život miest a pod. Táto ich činnosť sa v pomerne veľkom rozsahu odrazila aj v slovníku slovenských nárečí, event. mestskej reči. Odtiaľ sa potom časť slov nemeckého pôvodu dostala aj do lexiky spisovnej slo-

venčiny. V dnešnej spisovnej lexike nájdeme napr. slová nemeckého pôvodu, ktoré odrážajú rozvretie feudálnej spoločnosti /napr. žellar, hofer, rytier, gróf, richtár, hajtmán .../, život v stredovekých mestách /napr. turnaj, rínok, jarmok, ortiel, galgan, grajciar, šiance, resp. šance .../, ďalej remeselnú výrobu, jej organizáciu a pod. /napr. štôlna, fárat, hünt, graca ...; malte, kalfas, kalňa ...; hoblík, rašpla, pories, ponk .../ atď. Pochopiteľne, osudy týchto slov boli determinované zmenami v spoločenskom vývine, zmenami vo výrobe, a tak mnohé slová nemeckého pôvodu sa dostali na okraj spisovnej lexiky a hodnotia sa ako zastarané, ako archaizmy alebo historizmy, resp. ako slová hovorové, ľudové /napr. slovo handel v SSJ I. sa kvalifikuje ako pejoratívne, frištík i frištuk ako ľudové, ponk ako slangové a pod./. Pravda, časť starších slov nemeckého pôvodu má v lexike spisovnej slovenčiny naďalej pevné miesto /napr. jarmok, malte, fárat, hoblík a i./.

4.3. Bezmála tisícročné spolunažívanie slovenského etnika s maďarským etnikom v starom feudálnom Uhorsku /od 10. stor. do začiatku 20. stor./ spôsobilo, že v nárečiach a potom aj v spisovnej slovenčine sa udomácnila skupina slov staromaďarského, resp. maďarského pôvodu, ktoré napodiv nie je taká početná, ako by sa azda mohlo očakávať. Medzi najstaršie prevzatia z maďarčiny, ktoré sa doteraz v spisovnej lexike slovenčiny nachádzajú, patria napr. slová chýr /porov. aj vychýrený, rozchýriť, ani chýru - ani slychu a pod./, tarcha, tava, beťah, sihoť, kach a i. V týchto slovách sa totiž odráža neprítomnosť veláry h, ktorá v slovenčine chýbala do začiatku 12. stor. /napr. v slovách chýr, tarcha stmaď. trená znelá velára substituovaná domácim ch/, ďalej zmena g na h /napr. v slove sihoť/, alebo substitúcia stmaď. otvoreného e

domácim ã /so zmenou ã na a napr. v slove kach/. Najmä substitúcia h : ch a zmena g na h naznačujú, že uvedené slová mohli do starej slovenčiny preniknúť iba pred polovicou 12. stor. Relatívne mladšia vrstva slov prevzatých z maďarčiny, ktorá do inventára spisovnej lexiky sa ešte dnes stále redí, odráža spravidla rozmanité stránky života uhorskej feudálnej spoločnosti /napr. kočiš, oldomáš, čardáš, guláš, hajduch, hintov, bíreš, dereš atď./, rozličné spotrebné reálie /napr. flok či fijok, fogaš, vankúš, kefa a i./. Pravda, v nových hospodársko-spoľočen-ských podmienkach sa mohla v jadre spisovnej slovenčiny udržať iba časť týchto slov /také sú napr. vankúš, guláš, oldomáš, kefa/, ostatné zasterali a dnes sa hodnotia ako archaizmy /typ fogaš - vešiak .../ alebo ako historizmy /typ hintov, dereš .../, resp. ako ľudové alebo nárečové slová /napr. bečelovať/ a pod.

4.4. A napokon v lexike spisovnej slovenčiny sa ustálila vrstva slov valašského pôvodu. Táto vrstva slov nie je síce veľká, no značná časť slov, ktoré ju tvoria, má pomerne ustálené miesto v spisovnom jazyku /také sú napr. slová bryndza, fujara, žinčica, kľag, valach, riava, vatra a i./. Tieto slová totiž majú charakter termínov, ktoré v oblasti salašníctva sa nepretržite používali od 14. - 16. stor., keď sa najmä na strednom Slovensku začali usadzovať kolonisti ukrajinsko-rumunského pôvodu ako pastieri a chovatelia oviec. Pravda, dnes aj v tomto odbore sa výroba zdokonaľuje, a tak niektoré slová valašského pôvodu zasterávajú a ustupujú.

Na záver bude azda užitočná informácia o tom, že dnes značne pokročilo aj kartografické spracovanie slovnnej zásoby slovenčiny /A. Habovštiak/. Predbežná konfrontácia výsledkov tejto práce so spisovnou lexikou ukazuje, že podstatná časť lexiky spisovnej slovenčiny

je stredoslovenskej proveniencie, pričom svoje zastúpenie má aj západná a východná slovenčina. Pravda, mnohé slová sú spoločné všetkým trom základným nárečovým oblastiam, resp. aspoň dvom z nich.

Literatúra

Blanár, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie, Bratislava 1961.

Doruľa, J.: Z histórie slovenskej slovnej zásoby, odtlačky štúdií publikovaných v čas. Kultúra slova, roč. 1972-1973.

Habovštiak, A.: Slovná zásoba stredoslovenských nárečí a spisovná slovenčina, Jazykovedné štúdie XII /Peciarov zborník/, 1974.

Hauptová, Z.: Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny, Slavia 28, 1959.

Kondrašov, A. N.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny, Bratislava 1974.

Kopečný, F.: Základní všeslovenské slovní zásoba, Brno 1964.

Krajčovič, R.: Slovenčina a slovenské jazyky I, Praslovenská genéza slovenčiny, Bratislavy 1974.

Ondruš, Š.: Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe, zborník Studia Academica Slovaca I, Bratislava 1972, red. J. Mistrík.

Slovník slovenského jazyka I. - V., Bratislava 1959-1965, red. Š. Peciar /VI. zv. obsahuje miestne názvy a ich derivácie/.

Lokálne slovenské povesti

Ján Michálek

Ľudové povesti, v odbornej literatúre označované niekedy aj za historické rozprávky, sú vo folklórnej tvorbe slovenského ľudu bohato zastúpené. Aj skladba súčasného živého rozprávačského repertoáru v mnohých oblastiach Slovenska obsahuje veľkú časť podaní povestového charakteru. Zachytený materiál slovenských povestí – ak máme na mysli zapísané, publikované alebo archivované podania – nezodpovedá však celkovému fondu tak ako jestvoval v minulosti, alebo sa vyskytuje v teréne aj dnes. Táto skutočnosť má viaceré príčiny.

V minulosti, najmä v období slovenského národného obrodenia, keď sa ako dominantný prejavoval v slovenskej folkloristike /podobne ako v iných európskych krajinách v prvej polovici 19. stor./ záujem o ústnu slovesnosť, predovšetkým o rozprávky, ľudová povesť nestála v centre rovnakej pozornosti ako iné zložky ľudovej prózy. Akiste predovšetkým preto, že neposkytovala mladej štúrovskej generácii ako vedúcej sile vtedajšieho spoločenského pohybu také účinné možnosti /podľa ich predstáv/ argumentácie kultúrno-spoločenskej, historickej, estetickej povahy, ako to bolo v prípade dobových interpretácií ľudových rozprávok. Tak nepr. Janko Francisci-Rimavský, ktorý pripravil prvú tlačенú zbierku slovenských ľudových rozprávok, chápal možnosti výkladu ľudových rozprávok až v zmysle ich dobového spoločensko-politického dosahu. V tejto súvislosti zaujímavé sú Francisciho náhľady na ľud a jeho miesto v spoločnosti /vyslovil ich najkoncentrovanejšie vo svojej práci Zrkadlo pre ľud slovenský/, pričom vo svojej orientácii v tomto smere do značnej mie-

ry opieral sa práve o poznanie ľudovej slovesnosti. Pieseň a povesti nepokladal iba za obraz dávneho filozofického nazerania slovenského ľudu; ale aj za vhodnú vtedajšiu literárnu formu pôsobenia na ľud. Túto možnosť videl v tom, že slovenské povesti a piesne svojím obsahom a myšlienkovou náplňou pripomínajú ľudu jeho silu a schopnosť, lásku k spravodlivosti, jeho slávnú minulosť, vyzbrojujú ľud myšlienkami víťazstva spravodlivosti nad nespravodlivosťou a oduševňujú ho takto do boja proti krivde a bezprávniu, proti sociálnemu a národnému útlaku /Ján Michálek-Štefan Mruškovič, Folkloristická práca Janka Francisci-Rimavského, Český lid, 60, 1973, 151/. Podobne sa vyjadrovali aj iní predstavitelia štúrovskej generácie, o ktorých sa dá povedať, že aj v práci a starostlivosti o ľudovú slovesnosť získavali presvedčenie a argumenty pre rozhodnosť svojho počínania.

Ale aj v oblasti estetických náhľadov treba vidieť doklad o nerovnocennom hodnotení ľudových rozprávok a povestí u nás v 19. stor., čo sa prejavilo v diferencovanom záujme o tieto dva žánre ústnej slovesnosti. Ľudová povesť na rozdiel od rozprávky zdela sa mladým štúrovcom nedokonalá, nedostatočne rozvitá, nedotvorená, slovom umelecky nie dosť vypelá. Ak k nej siahli, tak potom predovšetkým po podaniach, ktoré sa svojou rozvitosťou a dotvorenosťou približovali ľudovým rozprávkam. Tak sa stalo, že v dobových zbierkach predsa len sa môžeme stretnúť so záznamami povestí. No a napokon nie bezvýznamnou okolnosťou, ktorá sa zúčastňovala na spomínanom stave nedostatočnej sústredenosti na ľudové povesti v rámci ľudovej prózy v prvej polovici 19. stor., bolo aj nie dôsledné odlišovanie rozprávky od povestí v tom zmysle, ako ho chápe dnešná folkloristika. Svedčia o tom dobové zbierky, ich obsah i pomenovania /tak napr.

i názov našej najväčšej zbierky ľudovej prózy z minulého storočia, pochádzajúcej od vynikajúceho slovenského zberateľa, ktorého možno bez nadsádzky zaradiť medzi popredných svetových rozprávkárov, nesie názov *Prostonárodné slovenské povesti*/.

Naznačená situácia sa začala meniť až v posledných desaťročiach 19. stor. a neskôr. S rozvojom spoločenských vied vlastiveďného charakteru sa so zmenami a s postupným spresňovaním obrazu slovenskej minulosti a v úsilí po dokonalejšom, komplexnejšom pohľade na prítomnosť uplatňujú čoraz náročnejšie kritériá aj na interpretáciu ľudovej kultúry. Stáva sa tak zo strany viacerých disciplín /histórie, jazykovedy, kultúrnej histórie a pod./. V prvom rade tu išlo o samotný spôsob získavania materiálu, jeho záber a prácu s ním. Presadzuje sa snaha vidieť a chápať aj folklórny materiál v jeho skutočných rozmeroch, v jeho autentickosti. Ustupuje sa postupne od zásady upravovania ľudových rozprávok a začínajú sa publikovať aj ako viac-menej autentické hodnoty. Ba v niektorých prípadoch publikujú sa už aj z hľadiska skladby repertoáru ľudového rozprávania v jestvujúcich reláciách. Také sú u nás napr. zbierky Jozefa Ľ. Holubyho z Bošáckej doliny, uverejnené najmä v Slovenských pohľadoch, alebo zbierke Štefana Mišíka zo Spiša, uverejnená najmä v Zborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Ako typický môže tu však byť aj príklad zbierky jazykovedca Samuela Czambela, ktorý zapisoval prejavy ľudového rozprávania ako doklady nárečových textov /teda verné zápisy/, čím zachoval aj pre folkloristiku neobyčajne cenný výskumný materiál. Vo všetkých týchto zbierkach sa s ľudovou povestou stretávame už ako s organickou súčasťou ľudového rozprávania, ľudovej prózy.

Slovenská folkloristika sa, pravda, neskôr zaoberala

zberateľsky, publikačne i bádateľsky ľudovými povestami. Ale aj o tejto etape výskumnej práce sa dá povedať, že sa sústredila predovšetkým na niektoré námetové celky. Príznačným príkladom tohto tvrdenia je výskum zbojníckej tematiky vo folklóre. Najmä zásluhou prof. Andreja Melicherčíka sa uskutočnil v rokoch po druhej svetovej vojne zber povestí so zbojníckymi námetmi, ktorého výsledky ten istý bádateľ aj vedecky vo viacerých dielach spracoval /Jánošíkovská tradícia na Slovensku, Bratislava 1952, Juraj Jánošík - hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu, Praha 1956 a iné/.

Uvádzané príklady - i tento posledný - poukazujú na to, ako sa v základných črtách vyvíjal a riešil záujem o slovenské ľudové povesti v súvisi so záujmom o ľudové rozprávky. Medzi povestami prevažovali však ešte vždy historické námety nad ostatnými povestami. Tu išlo zase o to, že historická povesť bola opäť rozvitejšia, vytvárala väčšie námetové cykly, viazala sa spravidla k dejinám udalostiam celého spoločenstva, vlasti, domoviny, obsahovala i látky medzinárodné. Mala teda väčší, prakticky využiteľnejší dosah. Lokálna povesť, čo ako početná a vo svojom prostredí silne pôsobiaca, takými vlastnosťami a možnosťami spravidla nedisponovala. Jej dosah bol a ostával v lokálnych, nenanajvyš v regionálnych hraniciach.

A tak sa s náročnejšími súbormi lokálnych povestí stretáme v podstate až vtedy, keď sa docaňujú možnosti a význam regionálneho bádania a keď sa v súvisi s tým docaňujú tieto možnosti aj vo vzťahu k štúdiu ľudovej kultúry. Už prvé samostatné slovenské monografie obcí z počiatku 20. stor. poukazujú na bohatstvo tohto materiálu. V kontexte s miestnymi názvami upozorňuje napr. Karol S. Medvecký, že "ľud /detviarsky/ každej skale, bralu, srazu, zápači, prti, úlodiu zná jeho írečité meno" a dodáva, že

"v názvoch tých práve tak, ako aj v tvorbách poezie je nevyčerpatelný" /Detva, monografia. Ružomberok 1905, 15/. Miestne názvy predstavujú cenné doklady o minulosti našich predkov a zasluhujú si pozornosť viacerých vedných odborov. Jazykoveda sa zaoberala už systematicky miestnymi názvami, získala rozsiahly materiál z celého Slovenska a pokúša sa ho osvetľovať /Milan Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava 1972/. Z národopisného hľadiska však tento materiál sústredene využitý nebol, i keď jestvuje mnoho okrajových príležitostných poznámok o jeho význame.

Súvis miestnych názvov s lokálnymi povestami je veľmi úzky. Miestny názov sa často vysvetľuje povestou. To je, pravda, len jedna - priama - časť tejto väzby; druhá - častejšia - väzí v tom, že k jednotlivým pomenovaniam napr. častí chotára viažu sa najrozličnejšie príbehy zo života ľudu, ktoré majú relatívne ustálenú podobu. Vo folkloristike sa niekedy súborne označujú aj za toponymické povesti. Stávajú sa v súčasnosti predmetom špeciálne zameraných výskumov, čo má viacero príčin. Taký výskum napr. v minulých rokoch uskutočnila M. Šrámková na Morave, na Slovensku M. Žiláková v oblasti Podpoľania. Pravda, označenie toponymická povesť alebo toponymické podanie nevyjadruje žánrove uzavretú skupinu materiálu. Obsahuje viaceré prozaické útvary, miestne i historické povesti, poverové rozprávania. Ba aj termíny lokálna povesť alebo historická povesť treba chápať v zmysle triedenia materiálu len ako rámcové; často sa totiž prekrývajú a neumožňujú jednoznačné zaraďovanie konkrétnych podaní. To sú však problémy, ktoré sprevádzajú pokusy o klasifikáciu folklórneho materiálu pomerne často, pretože ten nevznikol - a ani sa nevyvíjal - podľa vopred formulovaných žánrových kritérií a prístupov. Príklad vzťahu lokálnej a historic-

kej povesti je v tomto smere príznačný: lokálna povest môže niesť historický námet alebo naopak. Zatriedenie je potom niekedy ťažké a problematické.

Dobre to vidieť napr. na tzv. etymologických povestiach, v ktorých sa rozpráva o ľudovom pôvode mien, názvov, pomenovaní ľudí, riek, vrchov, skál, osád a pod., a najčastejšie sa zaraďujú medzi povesti historické. Ich väzba i dosah sú však prevažne lokálne. Andrej Kmeť zaznačil ľudové vysvetlenie názvu Dievčia skala pri Novej Bani: Dievčaťu lapili milého a odviekli ho na vojnu. Veliť jej sľúbil, že ho prepustí, keď dievča skočí z vysokej skaly. Skočila, nič sa jej nestalo. Skala sa odvtedy menuje Dievčia skala. Alebo Karol A. Medvecký zaznačil rozprávanie o vzniku Detvy: Keď Čákyčka zakladala obec v horách a keď sa po krátkom čase pýtala paliera: "No, či ste už veľa domov postavili?" - odpovedal jej: "Veru, nie veľa, len tak de jeden, de dva". - A tak sa stala dedva, Detva. /Československá vlastivěda, III, Lidová kultura, Praha 1968, 617./ Alebo ešte jeden súčasný záznam, ktorý je súčasne dokladom variabilnosti aj takýchto prejavov i dokladom toho, že sa aktualizujú. Na Podpoľaní je zachovaný toponymický názov Krvavník. O ňom sa podarilo zaznačiť päť verzií, zhodujúcich sa v tom, že pôvod pomenovania vrchu má korene vo veľkom množstve preliatej krvi na tomto mieste v bitke, ktorá sa raz pripísať stretnutiu s Turkami, inokedy sa spája s mučením poddaných, inokedy zase s prvou svetovou vojnou. V jednom prípade dokonca do podania vstupuje novodobé prírovnienie: Tam sa krv liela ako na terajšej Dukle /M. Žiláková, Miestne názvy v ľudovom rozprávaní v oblasti Podpoľania, diplomová práca, Bratislava 1975, príl. str. 40/.

Tieto príklady ukazujú, aký pestrý /genetický i tematický/ a klasifikačne zložitý materiál musíme vidieť

pod pojmom lokálna povest'. Totiž pri akejkol'vek snahe sa tu nestretávame s materiálom folkloristicky žánrove jednoznačným, vyhraneným. Miestne povesti boli a sú aj dnes významnou a veľmi obľúbenou súčasťou ľudovej slovesnosti. Sú jednou svojou časťou najstaršou zložkou ľudových povestí vôbec. Vo vzťahu k mnohým iným folklórnym útvarom uchovávajú sa dodnes vo vedomí ľudu ako prejav väzby miestneho a všeobecného historického povedomia o udalostiach, činoch a postavách, ktoré prežili svoju dobu. A práve vďaka pamäti ľudu a ústnemu podaniu obohacujú i prostredie a myslenie nášho súčasníka o špecifický bezprostredný dejinný rozmer, o osobitnú redakciu histórie, ktoré vyjadruje spätosť človeka s prostredím i minulosťou v jedinečnom prejave. V tom je nepochybne aj podstata ich životnosti a obľúbenosti v meniacich sa podmienkach.

Aj súčasný záujem o čitateľské vydanie folklóru u nás už dlhší čas charakterizuje prevaha povestí, pričom najčastejšie ide o regionálne zbierky. Tie predovšetkým prinášajú nové podania i nové verzie látok a svojimi dejovými zvláštnosťami s krajoými väzbami vzbudzujú pozornosť. Je to doklad toho, že aj človek našej doby, člen vysoko organizovanej spoločnosti, v ktorej etnické treba vidieť v dimenziách interetnickosti, národné v súlade s internacionálnym, problémy jednej časti ľudstva ako problémy sveta, ako človek doby, v ktorej vzdialenosť prestala byť hranicou či nepreniknuteľnou bariérou medzi ľuďmi, uvedomuje si svoju spätosť s konkrétnym prostredím, žijúcim nielen prítomnosťou, ale oživujúcim aj minulosť, a tým aj samotného človeka v ňom. Je to vari jeden z najpresvedčivejších dokladov o vitálnej sile tradície. Hrad, okolo ktorého ktosi denne prechádza, nie je potom ani pri každodenných starostiach preňho iba rumoviskom, alebo ným svedkom histórie, vrch nie je iba kótou alebo geogra-

fickou jednotkou, časť chotára nie je preňho iba lesom alebo lánom. Hrad, vrch, časť chotára, studnička, prostredie, v ktorom dnes žijeme, i zásluhou povestí dýcha minulosti, dýcha životom. Povest' teda oživuje dejiny, ale oživuje i súčasnosť, poľudšťuje dejiny a prírodu, humanizuje prostredie i človeka.

Slovensko bolo často v priesečníku významných dejov a záujmov a slovenská krajina je mimoriadne bohatá na pamätníky zo starších i novších čias. No tie viditeľné, čo ako výrazné a početné, sú len časťou toho a reprezentujú to, čo ľud uchoval vo svojej kolektívnej pamäti, v tvorbe, v ústnom podaní. Už sa povedať, že slovenský ľud povestou - touto svojráznou formou - obsiahol a pokryl svoju krajinu a "napísal" tak svoje vlastné dejiny. Vznik osady, kopanice, dediny, ich pomenovanie spolu s vrchmi, horami, chotárnymi časťami, príbehy o hradoch a ich pánoch, o studničkách, o skrytých pokladoch, to sú námety, ktoré aj v súčasnosti pútajú záujem ľudí a ktoré dodnes vzrušujú svojím podaním. Avšak ani ich upravované čitateľské vydania nesledujú iba funkciu zábavného čítania. Vzbudzujú súčasne a predovšetkým záujem o minulosť a prinášajú a vždy nanovo bživujú posolstvo etických a výchovných hodnôt, spočívajúcich v úcte k minulosti, k pozitívnym vlastnostiam a činom ľudí, k nedeťským kategóriám spoločenského života. Reálny rozmer im neuberá ani poetizácia skutočnosti ako metóda väčšiny týchto autorských prístupov.

Odborné národopisné spracovanie, využitie materiálu slovenských povestí, najmä lokálnych, čaká ešte na svoj čas. Zvlášť aktuálna je však otázka ich zberu. V mnohých prípadoch - najmä v podaniach vzťahujúcich sa k určitému miestu a názvu, včítane podaní vysvetľujúcich pôvod týchto názvov, čiže v podstate v toponymických podaniach - je si-

tuácia taká, že v súčasnosti prudko ustupujú. Súvisí to nielen so všeobecnou tendenciou generačného rozvrstvenia aktívnych nositeľov folklórnych hodnôt v dnešných podmienkach, ale navyše s celkom konkrétnymi zmenami v organizácii poľnohospodárskej výroby a života niekdajších roľníkov. Chotáre dedín a mestečiek v súvisi s kolektivizáciou poľnohospodárstva a terajšou ďalšou etapou vytvárania veľkých podnikov na pôde, kde sa zlučujú chotáre viacerých obcí do jedného celku, ďalej v dôsledku toho, že staršia generácia pracujúcich na pôde z výrobného procesu prevažne už ustupuje a na druhej strane sa doňho zaraďujú "cudzí" ľudia neďomáceho pôvodu /a to všetko na pozadí spomínaného všeobecného generačného rozvrstvenia nositeľov folklóru/, vytvára celkom novú situáciu. Niekoľko starších častí chotára - vo vedomí miestneho obyvateľstva zreteľne diferencovaných a spájajúcich sa s rozličnými udalosťami a príbehmi, majúci svoje s tým súvisiace pomenovania - sa sceluje do veľkých plôch, z ktorých sa odstraňujú najrozličnejšie prekážky /strže, jarky, potôčky, stromy, studničky, skaly, cesty a pod./ a dostávajú nové univerzálne označenie /vyjadrené obyčajne poradovými číslami/. Len málokedy sa preberá pre tento účel a povýši na pomenovanie väčšej časti niektoré z pôvodných pomenovaní. Tie ustupujú do úzadia, postupne zanikajú a spolu s nimi i podania, ktoré sa k nim v takej hojnej miere viazali.

Z odborného hľadiska je preto skutočne načase tento materiál zaznamenať /podobne ako to v prípade miestnych názvov už urobili slovenskí jazykovedci/. Je to dôležité nielen preto, že ide o zachovanie svojráznych kultúrnych hodnôt, ale aj preto, že ony majú osobitný význam pre národopisný výskum i pre štúdium sociálnych dejín nášho ľudu. Lokálna povest je dôležitým materiálom predovšetkým

pre regionalistiku a hoci sú to dnes prevažne krátke prozaické útvary, obmedzujúce sa neraz len na konštatovanie základného faktu, majú črty ústnej tvorby. Aj ich reč je pozoruhodná; reč týchto podaní je hovorová s použitím bežných výrazových prostriedkov. Rozprávač chápe i predkladá svoje podanie ako pravdivé, usiluje sa dôsledne odstrániť napätie medzi poetickým výmyslom a opisovanou skutočnosťou. Subjektívne presvedčenie o pravdivosti opísaných udalostí dosahuje potom niekedy taký stupeň, že sa povest' v danom prostredí chápe a prijíma ako priamy historický prameň. Tak je to neraz aj v prípadoch, keď znenie podania smeruje proti historickej pravde. To viedlo často mnohých kronikárov a regionálnych historikov k priamemu preberaniu povest'ových verzí o historických udalostiach a postavách do svojich výkladov. Povest', isteže, plnila v ľudovom prostredí informatívnu, poznávaciu funkciu a bola závažným faktorom historického povedomia, avšak táto jej pôvodne dominantná funkcia ustupuje do úzadia a presúva sa do polohy zábavnej, etickej, estetickej a výchovnej. V tom aj ostáva zmysel záujmu o lokálne povesti podobne ako o folklórnu tvorbu vôbec.

**Alexander Matuška
a slovenská štylistika**

František Miko

Štýl, to je myšlienka v svojej osobitnej funkcii a slovnej forme. Štylistický vývin v rámci národného jazyka je ukazovateľom, ako sa funkčne rozvila a rozrôznila myšlienka a poznanie v danej spoločnosti. Je veľa faktorov, ktoré podmieňujú a ovplyvňujú rozkvet národnej myšlienky a bohatstvo jej prirodzeného stelesnenia v štýle. Sú to v prvom rade spoločenské potreby, ďalej historické možnosti a napokon individuálna tvorivosť a talenty. Pritom to posledné, tvorivé individuality, v mnohom závisia od prvého a druhého, teda od toho, na čo slovenský národ nebol v minulosti bohatý.

Dôležitou oblasťou, v ktorej sa u nás zvädzal zápas o kultivovanie myšlienky a o jej formovanie v slove, bola umelecká a vedecká tvorba /posledné najmä v spoločenskovedných odboroch/. Tu sa okrem individuálneho umeleckého a vedeckého prínosu najprecíznejšie vypestávali dobové celospoločenské normy tvorby, ktoré predstavujú štandard dosiahnutej úrovne.

Je však ešte jedna oblasť, ktorá stojí nad obidvoma spomenutými druhmi tvorby vo svojom význame pre rozvoj národnej štylistiky, a to je oblasť esejistického štýlu. Nie preto, že by bola štylisticky náročnejšia, ale hádam preto, že súc tvorivým rozmyšľaním o literatúre, ktorá sama je jednou z najvyšších foriem reflexie o skutočnosti, je literárna esej "náročnou reflexiou o náročnej reflexii", pričom v sebe spája hodnoty vedeckého a umeleckého vyjadrovania.

Literárni esejisti u nás silne ovplyvnili štandard

národnej myšlienky, úroveň vyjadrovania v najširšom kultúrnom rozsahu vôbec. Utvárali normu, z ktorej tak či onak čerpal u nás a vzdelával sa na nej každý kultúrny pracovník. Počnúc od Jozefa M. Hurbana v polovici minulého storočia cez Svetozára Hurbana Vajanského a Jaroslava Vlčka koncom storočia a na začiatku nového storočia, cez Štefana Krčméryho v dvadsiatych a tridsiatych, Andreja Mráza v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch až po nedávno zosnulého Alexandra Matuška tiehne sa súvislá niť vývoja vedúceho prúdu našej esejistiky, ktorého posledné ohnivko, literárny kritik a historik Alexander Matuška, tvorí jeho vyvrcholenie.

Kým pre kultúrne štýly mimo literárnej sféry je charakteristické prevažovanie funkčného štandardu nad osobnou tvorivosťou, Alexander Matuška je autorom-štylistom vonkoncom tvorivým. Matuškovská eseja¹ je umeleckým činom, a to nielen pre samo štylistické novátorstvo, ale vôbec už preto, že k esejistickej tvorbe Matuška pristupuje s estetickou koncepciou, ktorá je výrazom jeho vzťahu k svetu, tak, ako je to pravidlom v literárnej tvorbe.

Alexander Matuška pritom prenikavo rozvinul vyjadrovacie schopnosti slovenčiny. Na rozdiel i od samých literárnych tvorcov siahol do tých oblastí jazyka, ktoré boli pre štylotvorbu doteraz uzavreté. Myslíme tu na morfológiu spisovného jazyka. Jeho štylistická práca so zámenami, pomocnými slovesami, predložkami, spojkami, časticami, predponami, príponami, s kategóriou kladu a záporu, s mennými a slovesnými gramatickými kategóriami otvorila nové cesty pre využívanie jazykových prostriedkov slovenčiny.

Matuška podstatne ovplyvnil vyjadrovanie celej dnešnej staršej a strednej generácie kultúrnych pracovníkov a vniesol do slovenskej štylistiky inventár prostried-

kov, ktorý ostáva trvalou súčasťou spisovného jazyka. Ešte cennejšie bolo však to, že udomácnil v pragmatickej kultúrnej tvorbe tvorivý prístup k jazyku vo všetkých jeho plánoch a zložkách.

Atmosféra a charakter Matuškovho štýlu nám dobre sprístupní ukážka z jeho Štúrovcov /A. Matuška: Štúrovci, Bratislava, Pravda 1948/. O tejto generácii polovice XIX. storočia, ktorá kladla základy novodobej slovenskej kultúry a literatúry, Matuška hovorí:

Štúrovským básnikom prvým povedala príroda vecí ako nikomu predtým a málokomu potom; oni prví vnikli do slovenského človeka a do hlbín národnej podstaty a vylovili odtiaľ hodnoty, ako môže len ten, kto sa vie započúvať do mlčania a čariť zo zlomkov tvar. Že pri tom idealizovali, že v náznakoch videli už záruky a v prísľuboch naplnenie? Obraznosť, milujúce srdce a viera viedli ich génia; no kto by to musel byť, aby im vyčítal, že prichodili na pomoc zhanobenej skutočnosti, zhanobenej pre ich duše a ľud? Taká, nie inakšia je podstata každého tvorenia.

Márne sa usilovali pristihnúť seba samých. Tí najrýdzejší z nich, rýdзи rýdzosťou, ktorá je človeku daná ako milosť či kľestba, alebo naveky odopretá, básnili okrem slovenskej vlasti i o pravlasti všetkých básnikov; o tom, čo nepomenovane existuje; o domove a spolu o vesmíre, o ktorom jeden z nich napísal: "môj dom, kde bývam, konca kraja nemá"; o blízkych i o sebe; o čujných a skôr ešte nečujných prameňoch kolektívneho života i o vlastnom osude a vlastnej láske; o čase, v ktorom žili, i o tom, ktorý plynie a nevracia sa; o utrpení zo zlého usporiadania života i o bolesti pre nič; o nevyhnutnosti ľudského úsilia i o zmare všetkého.

Máme po nich otrasný osobnostný monológ, v ktorom sa dvaja-traja z nich javia svojím hlbinným videním a žiare-

ním svojej obraznosti rovnocennými partnermi v orchestri vtedajšej európskej poézie; a zanechali po sebe nie menej otrasný dialóg s národom, otrasný, lebo ktože ich počúval? Janko Kráľ nielen o sebe povedal, že je "maják v čiernej noci, lampka v zapadnutej izbe, kriak na zabudnutom hrobe". Sládkovič nazval svoj národ hluchonemým; práve štúrovcami prestal byť tento národ nemým, ale hluchým zostal i naďalej - p r á v e k tým, ktorí rozviazali aj j e - h o jazyky ... Život prešľahoval do ich poézie, no ich poézia prešľahovala do života len málo ... /s. 30-32/

Pokúsime sa v prehľade priblížiť k podstate Matuškovho esejistického štýlu.² V našom ponímaní nie je štýl len záležitosť individuálneho jazykového svojrázu, ale ako sme na začiatku uviedli, je to charakter myšlienky a v tom i koncepcia látky, t. j. koncepcia skutočnosti, ktorú autor vo svojom texte zobrazuje. Túto koncepciu za matuškovským textom cítime celkom zreteľne. Základným stanoviskom, z ktorého Matuška pozoruje, hodnotí a modeluje skutočnosť literatúry a jej vývinu i svet vôbec, je dialektické videnie, t. j. videnie sveta v jeho jednote a súčasne i rozpornosti.

Dialektika pohľadu na svet môže byť číro logickou vlastnosťou myslenia. U Matušku sa však ona stáva umeleckou koncepciou, ktorá sa adekvátne realizuje v kompozícii a jazyku. Matuškov text je skrznastrz preniknutý antitetickosťou, či už v podobe lexikálnych antoným, oxymór, paradoxov, polyptót, paronomázií a paroným, alebo v podobe gramatických, t. j. morfológických a syntaktických opozít. S neústupnou vášňou hľadá tento logik a umelec v jednej osobe rozporné v jednotnom a jednotu v rozpornom. A to nielen na pláne ikonickom. Ako autor textu i na komunikačnom pláne je Matuška v neustálom spore s inými, s tradíciou, so svojím objektom i so sebou sa-

mým. Svojou parentézou - často stupňovite nad sebou - sa ustavične sám dopĺňa, kontroluje, opravuje, oponuje si. Jeho obľúbeným syntagmatickým i súvetným vzťahom je stupňovaná adverbatívnosť a koncesívnosť.

Aspoň zbežne dosvedčme to všetko dokladmi z daného citátu i z iných miest jeho knihy:

'vnikli' - 'vylovili'; 'náznak' - 'záruka' /tu i protiklad predpôň 'ná-' - 'zá-'/; 'prísľub' - 'naplnenie' /podobne 'prí-' - 'na-'/; 'dotvárali tvorbou' - 'čo skutočnosti chýbalo'; 'daná' - 'odopretá'; 'kolektívny život' - 'vlastný osud'; 'nevyhnutnosť ľudského úsilia' - 'zmar všetkého'; 'zostal hluchým' - 'práve k tým, ktorí rozviesali aj jeho jazyky'; 'v slabej nádeji' - 'v silnej hrozbe'; 'ozvena' - 'bezozvennosť'; 'nie v jase dní' - 'lež v temnotách stáročí'; 'nie pred tvárou časov' - 'lež po zapadnutých dolinách'; 'nie na výsluní života' - 'lež v jeho zákutí'; 'nie sami a samostatní' - 'lež ako prívesok';

'nie staviteľia seba samých' - 'lež materiáli na stavbu iným'; 'lebo sme si ju /históriu/ nepísali sami' - 'lež písali nám ju na náš účet iní'; 'lebo sme nevplývali' - 'lež vplývalo sa na nás'; 'lebo sme neprepadávali a nerobili výboje' - 'lež sami boli prepadávaní ako predmet výbojov'; 'život prešľahoval do ich poézie' - 'no ich poézia prešľahovala do života len málo'; 'potom sa nebude môcť povedať, že sme mali ľudí' - 'ktorí však nemali nás';

'sú mocné' - 'pretože mlčanlivé'; 'vyhlasovali veci' - 'ktoré sa majú len šeptať, ba pre ktoré - a najmä pre poéziu - je lepšie, keď sa o nich mlčí'; 'započúvať sa' - 'do mlčania'ap.

Komponujúce kontrasty na rovine "makrotextu", v téme, štylizuje ich Matuške v "mikrotexte", vo vete, a to do kontrastu slov, slovných spojení, vetných konštrukcií, zá-

men, spojok, predložiek /porov. názov jednej z jeho kníh "Pre a proti"/, častíc, predpôň, prípon, do kontrastu vetných členov, agensa a patiensa, aktíva a pasíva, do kontrastu pádov, časov, slovesných módov ap. Matuška je teda štylisticky plne "angažovaný" nielen v rovine témy, ale aj v rovine jazyka, čím sa integrálne približuje k lyrike, ktorá je jazykovým umením katexochén.

Táto príbuznosť s lyrikou nejde však len po tejto linke a nie je v Matuškovvej eseji ani v eseji všeobecne nejako náhodná. To sa však už dostávame k samým základom esejistického štýlu, k otázke, akú má tento štýl funkčnú skladbu a aké vzťahy ho viažu k primárnym štýlom jazyka.

Esejistický štýl sa uvádza do súvislosti s vedeckým a umeleckým štýlom a pokladá sa za ich akýsi hybrid. Domnievame sa však, že pojem hybridnosti /kríženia, kontaminácie/ nevystihuje vec dobre. To by totiž znamenalo, že tento štýl má dve funkcie. V skutočnosti každý prejav môže plniť len jednu funkciu. Vyplýva to zo špecifického obmedzenia ľudskej psychiky a činnosti /aj príslovia hovoria, že "nemožno nehaňať naraz dva zajace"/. Esej je v podstate žánrom, ktorý plní funkciu v rámci vedeckého poznania a dorozumievania. Je to vedecký žáner a jeho ciele sú náukové. Aj u Matušku, nech je jeho text akokoľvek preniknutý umeleckým životom, jasne prevláda vedecký zámer. Badajť to na pojmovej náročnosti, na jemnosti analýzy, presnosti a adekvátnosti pomenovania, ako aj na zložitosti v koncipovaní vzťahov a hierarchie prvkov.

Aký zmysel má potom umelecká "prístavba" či nadstavba nad týmto logickým základom, akou cestou sa ona dostáva do tohto základu a ako sa utvára vzťah týchto dvoch štýlových tendencií, ktoré sú vo vzájomnom protiklade a v texte sú normálne nezlučiteľné?

Tak ako v umeleckom texte vôbec ani v eseji sa nezjavuje to, čo chápeme v texte ako umelecké, nejako neraz. Najprv sa tu musia objaviť preliminárne výrazové kategórie, ako sú zážitkovosť, subjektívnosť ap. Aj v matuškovskej eseji cez vedecký jej základ merkantne preráža zážitkové vyjadrovanie. Svedčí o tom bohatý inventár zážitkovej lexiky, prechádzajúcej do figuratívnosti, merkantnosti a expresívnosti: 'vnikli ... do hĺbín', 'vylovili', 'započúvať sa do mlčania', 'čariť zo zlomkov', 'milujúce srdce', 'vyčítať', 'pristrihnúť', 'rýdži', 'o čujných prameňoch', 'plynie a nevracia sa', 'privalí sa', 'zurčivý', 'príval', 'nepramení', 'dýchali sme'.

V rozpore s objektívnym odstupom, ktorý je vlastný vedeckému vyjadrovaniu, uplatňuje sa u Matušku autorský subjekt, ktorý komentuje, chváli, oslavuje, súdi, karhá, napomína, vyzýva. Najmä vetná parentéza je výrečným dokumentom tejto autorskej intervencie v eseji.

Zážitkový a subjektívny výraz v texte značí, že čisto racionálny postoj, ktorý patrí vede, sa tu rozširuje na celkový osobnostný vzťah autora k skúmanému predmetu. Je to vzťah, v ktorom sa autor takrečeno identifikuje so svojím predmetom. Literárna, filozofická, politická esej má do činenia s predmetmi a témami, ktoré predpokladajú hlboko osobnostný vzťah a záujem. Najmä literatúra je predmet, ktorý ráta u čitateľa s týmto vzťahom. Literatúry a umenie sa čitateľ musí osobnostne zmocňovať, musí ich osobnostne zakúšať a hodnotiť.

Pritom však esej neprestáva na zážitkovosti, subjektívnosti, figuratívnosti, merkantnosti atď., ale kontrastom výrazu, ako sme ho dokumentovali v ukážkach, prerastá zákonite do polôh estetického pôsobenia. Toto pôsobenie sa štylizuje lyrickým smerom. Základnými prostriedkami lyrickej štylizácie v próze sú opakovacie figúry, syntak-

tický a kompozičný paralelizmus, a to v spojení so spomínaným výrazovým kontrastom. Matuškovce anafory, epifory, epanastrofy, refrainy, peronomázie, paronymá, chiazmy, aliterácie, ktoré stretávame v jeho texte na každom kroku, vnášajú do pojmového základu jeho vyjadrovania sýty lyrický tón a pátos. Až tak, že u Matušku možno v analógii s lyrikou parnasizmu hovoriť o akomsi "vedeckom parnasizme".

Týmto lyrickým rozmerom vyjadrovania pretvára sa osobnostný vzťah k predmetu, prameniaci zo zážitkovosti a subjektívnosti, do hĺbky, intenzity, citovej ušľachtilosti, podmanivosti a do tvorivej významovej mnohorožnosti. Takto, nehladiac na primárnu funkciu eseje, poskytovať poznanie a štylizovať toto poznanie v estetickom poriadku, pôsobí ona aj výchovne a pragmaticky, aktivizujúc a umocňujúc vzťah čitateľa k literatúre.

Aby sme celkom konkrétne demonštrovali estetický účinok eseje v jeho konštitutívnych zložkách, rozoberieme detailne krátky úryvok matuškovského textu:

Žili sme svoj osud nie v jase dní, lež v temnotách stáročí, nie pred tvárou časov, lež po zapadnutých dolinách; nie na výslňi života, lež v jeho zákutí; nie staviteľia seba samých, lež materiál na stavbu iným; nie sami a samostatní, lež ako prívesok; v slabej nádeji, že sa niečo privalí, v silnej hrozbe, že nás pohltí priepaslisko.

Celý odsek je postavený na syntaktickom paralelizme, to jest na opakovaní príčleňovacej konštrukcie 'nie, ...' - 'lež...' . Tento paralelizmus vnáša do textu moment rytmu. Sú tu ďalej už uvedené lexikálne antonymá, ako aj morfológické a syntaktické antitetá. Opakovanie, koordinácia, paralelizmus a vôbec rytmus vyvolávajú v lyrickom

texte špecifický efekt. Na pozadí lexikálnej a syntaktickej "rôznosti" prvkov a viet, umocňovenej kontrastom, "hľadá sa" na základe uvedených postupov moment podobnosti, ekvivalencie, totožnosti prvkov, ako to interpretuje aj J. Lotman.³ V zmysle našej interpretácie umeleckej hodnoty⁴ tematická a jazyková "rôznosť" /"tenziivnosť", "problémovosť", "rozpornosť", "konfliktnosť"/ sa v lyrickom texte "rieši" hľadaním hĺbkovej identity, "vnútornej zákonitosti". Jej nájdením sa speje k detenzii, ktorá je zdrojom estetického zážitku.

Matuškovu protirečivé videnie skutočností je bohatým zdrojom pre lyrickú aktivitu, pre makrotextové a mikrotextové hľadanie a nachádzanie tejto detenzie. Preto je matuškovská esej v plnom zmysle slova umeleckým činom. Práve týmto umeleckým zhodnotením svojej štylistickej tvorivosti dal A. Matuška svojmu esejistickému prínosu punc vysokej hodnoty a urobil ho prítiažlivým aj pre štylistickú prax.

Poznámky

1. Bibliografia knižných prác A. Matušku:
 Profily /1946/; Vajanský prozaik /1946/; Štúrovci /1948/; Nové profily /1950/; Vavriny nevädnuce /1954/; Pre a proti /1956/; Rozospievajme v našej poézii myšlienky a city nového človeka /1956/; Od včerajška k dnešku /1959/; Medailóny /1960/; Človek proti skaze /1963/; Rudolf Jašík /1965/; Človek v slove /1967/; Jozef Čiger Hronský /1970/; Iripomienky a podlžnosti /1971/; Profily a portréty /1972/; O literatúre /1973/; Osobnosti /1973/.
2. Podrobný rozbor esejistického štýlu A. Matušku pozri v štúdiu Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, 17, 1970, č. 1, s. 33-53. Pozri aj štúdiu Esej v perspektíve literárneho vzdelania a vzdelávania. In: Literárne vzdelanie. Martin, Matica slovenská /v tlači/.
3. Porov. J. Lotman, Struktura chudožestvennogo tekstva. Moskva, Iskusstvo 1972, s. 102 n. Porov. aj I. Fónagy, Communication in Poetry.Word, 17, 1961, s. 104 n.
4. F. Miko, Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. Bratislava, Tatran 1973, s. 56 n. a i.

**Lexikálna báza
a systém slovenčiny**

Jozef Mistrík

Pri poznávaní, osvojovaní a typológii cudzích jazykov sa často stretáme s pojmami lexikálna báza a systém. Hľadá sa, čo patrí do základného fondu lexikálnych prvkov a súčasne sa skúma vzťah základného fondu k systému. Cieľom tohto textu bude pozorovať vzťah medzi lexikálnou bazou a systémovými javmi v situácii, keď cudzím jazykom je slovenčina.

Pod pojem lexikálna báza slovenčiny budeme zahrňovať také prvky a javy, ktoré sú v parolovej situácii najfrekvencovanejšie a ktoré sa niekedy označujú ako jazykové minimum, inokedy ako jadro slovnej zásoby alebo aj ako základný slovný fond. Bude to množina slov, vyčlenená kvantitatívnymi metódami, o rozsahu asi 500 najčastejších slov, ktoré vyčerpávajú v súvislých textoch približne 73% textovej plochy. Sem patria z veľkej časti aj také slová, ktoré sú typické iba pre naše etnikum a náš spoločenský systém. Pojem systém jazyka budeme používať v bežnom zmysle slova - ako usporiadanie, sústavu prvkov a javov, ktoré presne vymedzeným spôsobom medzi sebou súvisia.

Pri konfrontácii lexikálnej bázy a s ňou súvisiacich systémových javov bude tenorom odpoveď na otázku, či charakter systému najfrekvencovanejších slov je rovnaký ako charakter systému málo frekvencovaných slov. Uplatníme deduktívny výkladový postup, a povedzme výslednú tézu hneď na začiatku: Čím sú lexikálne prvky na vyššom stupni frekvenčného rangu, teda čím sú v texte frekvencovanejšie, tým zložitejšie je ich systémové zaradenie a usporiadanie. Tento vzťah medzi frekvenciou prvku a systé-

mom je zákonitý vo všetkých jazykoch - zákonitosť je daná rozličnými extralingvistickými, paralingvistickými i čisto lingvistickými činiteľmi.

Lexikálna báza slovenčiny má tri charakteristické črty, ktoré sú závažné vtedy, keď sa s ňou ako s pojmom pracuje v teórii alebo v praxi. Sú to systémová zložitosť, systémová nepravidelnosť a systémová dynamickosť. Všetky tri idú proti sloganu, ktorý hovorí, že sdeptovi cudzieho jazyka stačí poznať niekoľko stovák slov na to, aby jazyk ovládal. V tomto texte nechce ísť a ani nám nepôjde o to, aby sa dokazovalo, že pre didaktiku a teóriu množina najfrekvencovanejších slov je málo užitočná. Pôjde skôr o podčiarknutie toho, že kvantitatívny ukazovateľ sa nesmie absolutizovať, lebo je iba signálom, ktorý si žiada ďalší kvalitatívny rozbor. Kvantitatívny údaj poukazuje na stav povrchovej štruktúry textu, a môže slúžiť ako východisko pri hlbšej analýze, pri poznávaní hĺbkovej štruktúry.

a/ Systémová zložitosť. Keby sa systém jazyka mal identifikovať iba z perolových podob tých slov, ktoré majú v textoch malú frekvenciu, bol by oveľa jednoduchší, ako keď sa získa aj z tých slov, ktoré patria do jeho lexikálnej bázy. Slová málo frekvencované nevyužívajú všetky javy príslušného systému. Zo súvislých textov možno ľahko identifikovať, že niektoré gramatické kategórie alebo slovotvorné postupy sa s menej frekvencovanými slovami nestretajú. Uveďme také kategórie, ako je pri substantívach vokatív, pri adjektívach menné podoby typu hoden, vinen, rád, pri slovesách prechodník, imperatív, pri príslovkách sufixálne morfémy -om, -ky, -mo atď. To sú zväčša javy, ktoré sa v jazyku lexikalizujú. V každom jazyku, a teda i v slovenčine vládne istá nesymetria v produktívnosti javov. Napríklad kým počet slov skloňujú-

cich sa podľa dub alebo žena sa rozširuje veľmi evidentne, zatiaľ množina slov patriacich ku vzorom srdce a dievča sa uzavrela. To isté platí pri slovesách na jednej strane o typoch chytať a pracovať - ako veľmi produktívnych - a na druhej strane o typoch žať, brať, trieť ako typoch z tohto hľadiska evidentne protichodných. Gramatické a slovotvorné paradigmy veľmi frekventovaných slov /k tým patria slová gramatických typov srdce, dievča, žať, brať, trieť/ sa realizujú takmer iba na slovách lexikálnej bázy. Uvedené príklady hovoria, že systém /slovotvorný i gramatický/ báзовých slov je zložitejší, bohatší. Ale z toho vyplýva i symetria v jeho produktívnosti. Inými slovami to možno povedať tak, že na jednej strane vysoko frekventované slová sú gramaticky pestrejšie a že na druhej strane texty obsahujúce slová, ktoré majú vo frekvenčnom slovníku nízky rang, sú gramaticky jednoduchšie, stereotypné.

No nie iba v rovine gramatiky, ale aj v rovine tvorenia slov je systém báзовých slov zložitejší, bohatší. Uvedieme aspoň takýto doklad: zatiaľ čo pri tvorení nových slov sú veľmi produktívne prípony s nociónálnou sémantikou, ostávajú neproduktívnymi a vyskytujúcimi sa takmer výlučne iba v oblasti báзовých slov mnohé expresívne prípony, ako -oš, -oň, -áš, -ál i deminutívne a augmentatívne typu -ík, -ček, -ko, -ička, -ok, ienka, -isko, -izný, -učko a i.

b/ Systémová nepravidelnosť. Medzi najfrekventovanejšie slová okrem synsémantických patria zámená, pomocné slovesá, skupiny čísloviek a adverbíí. Uvedieme ako príklad niekoľko z takých slov: byť, on, ja, môcť, vedieť, ísť, veľký, dva, deň, veľa, dobre, veľmi, malý, oko, stáť, dieťa, človek, málo, vziať, pekný, otec, zlý, päť, dievča. Nielen uvedené slová, ale aj veľká väčšina z ostatných je systémovo nepravidelná. Skloňovanie alebo čas-

sovanie majú supletívne, sú bohaté na introflexiu, stupňujú sa nepravidelne, gramatika uvádza k nim množstvo výnimiek. Sú to slová systémovo veľmi nepravidelné. Sledujeme niektoré ich podoby vyňaté z paradígiem: byť - som - si - je - sú - bol - bude - byvší - súc; on - jeho - neho - mu - ňom - ním; ja - mňa - mne - mnou; môcť - môže - mohol; vedieť - viem - vediac; ísť - idem - išiel - pôjdem - idúc - poď - šla - id; veľký - väčší; dva - dvaja - dve; deň - dňa - dní; veľa - viac; dobre - lepšie; veľmi - väčšmi; malý - menší; oko - oči - očí - očí; stáť - stojím; dieťa - detí; človek - ľudia; málo - menej; vziať - vezme - vzal; pekný - krajší; otec - otca - otcovia; zlý - horší; päť - piati; dievča - dievčatá - dievčence. Vlastnosť, ktorú sme nazvali systémovou nepravidelnosťou, vynikne ešte viac, keď oproti týmto slovám postavíme niekoľko takých, ktoré sa vo frekvenčnom slovníku vyskytujú na posledných miestach. Uvedme napríklad slová stojace na miestach 2501 - 2520: zakrývať, zatajiť, záznam, zbierka, zhasnúť, zhodiť, zradiť, žalúdok, želať, aktivita, bicykel, bohatstvo, brigáda, centimeter, centrum, cudzinec, či, dávka, dejiny, diabol. Medzi nimi niet slova so supletívnym skloňovaním alebo časovaním, niet ani skloňovania alebo časovania s výnimkami. Adjektíva a adverbiá, vyskytujúce sa medzi zriedkavo frekventovanými slovami, majú pravidelné stupňovanie. To, čo sa tu hovorí o slovenčine, platí vo všeobecnosti aj pre ostatné jazyky. Nepravidelnosti v tvorení tvarov analytických jazykov sú príznačné pre báзовé slová /modálne slovesá, nepravidelné slovesá a podobne/. Systémová nepravidelnosť, obdobne ako systémová zložitosť, s rovnakou zákonitosťou a relatívne v rovnakej miere existujú vo všetkých jazykoch.

c/ Systémová dynamickosť. Jazyk je systém systémov. Osobitne možno hovoriť o systéme slovnej zásoby, o sys-

téme v gramatike, v štylistike jazyka atď. Ak v súvislosti s lexikálnou bázou hovoríme o systémovej dynamickosti, máme na mysli dynamiku vo všetkých jazykových rovinách, ktoré súvisia s bázovými slovami fungujúcimi v texte.

Slovník. Veľká frekvencia slova - obdobne ako veľká frekvencia hociktorej inej entity - spôsobuje istú deformáciu nielen formy, ale aj významu. Bázové slová majú bohatú polysémiu. Sú to najstaršie slová jazykového systému, pomocou ktorých sa vytvorili mnohé frazeologické jednotky. Vo frazeologických jednotkách sa, pochopiteľne, často posúva základný význam slova, napríklad: bledý ako stena, reči sa vracia a chlieb sa je, hnať vodu na mlyn, to je nebo a zem, vidieť niekomu do hrnce atď. No nie iba fungovaním vo frazeologických jednotkách, ale vôbec majú tieto slová mnoho významov zaregistrovaných v slovníkoch. Napríklad slovo mať, ktoré je vo Frekvencii slov v slovenčine na 13. mieste, má v Slovníku slovenského jazyka 30 významových odtieňov; slovo ale, ktoré je vo Frekvencii slov v slovenčine na 20. mieste, má 8 významových odtieňov; slovo už /25. miesto/ má 11 významov; slovo tak /28. miesto/ má 12 významov. Zatiaľ však odborné termíny, ktoré sú na chvoste frekvenčného slovníka /vrtuľník - 9331. miesto, vitamín - 9307. miesto, valuta - 9282. miesto atď/, sú jednovýznamové.

Už z frazeológie bolo vidieť, že bázovými slovami sa často metaforizuje, animuje, personifikuje. Veľká časť týchto slov sa v slovníku registruje aj ako lexikalizované metafory: ruka, noha, hlava, starý, vode, cesta, tvár, pršať, plakať atď. Navyše - a to je jeden z najzávažnejších dôkladov na ich dynamickosť - metaforizácia bázových slov je proces veľmi živý. Práve v súčasnom období je tento proces veľmi evidentný. Vznikli lexikalizované metafory typu zaskekovať za niekoho /=zasuplovať/, zba-

liť niekoho /=*vziať so sebou*/, posekať sa /=*povedieť sa*/, zvôziť niekoho /=*vynadať*/, streliť niečo /=*výhodne predať*/, zašit sa /=*utiahnuť sa*/, oháknuť sa /=*obliecť sa*/, odpíliť /=*odstrániť*/, tvrdnúť na mieste /=*dlho vyčkávať*/, natuknúť niečo /=*načať*/, odklepnúť /=*v kolektíve jednoznačne odhlasovať*/, vytypovať /=*odhadnúť*/, hustiť do niekoho /=*presviedčať*/, podržať niekoho /=*podporiť*/, vyboxovať si /=*násilne obstaráť*/. Väčšina z týchto metafor nie je ešte zachytená ani v Slovníku slovenského jazyka. So zreteľom na to možno predpokladať, že ich vek nie je vysoký, že vznikli iba v posledných desiatkach rokov. Proces metaforizácie, animácie a personifikácie je stále živý a ako vidieť, týka sa práve základných slov.

Pre množinu základných slov je príznačné, že majú schopnosť vykonávať v texte viacero funkcií. Platí to najmä pre slová, ktoré migrujú medzi časticami a ostatnými slovnými druhmi. Funkciu častíc vykonávajú napríklad tieto plnovýznamové slová: *pravda, naozaj, napokon, ťažko, už, iste, tak, pomaly, raz, zas ...* a tieto neplnovýznamové slová: *a, na, že, ale, či, ba, no, nuž, teda, i ...* Niektoré slová popri tom, že si svoj pôvodný význam ponechali, nadobudli aj nové významy - vypadli z paradigiem a ako gramatické tvary sa lexikalizovali. Príklady: *prosím, slovom, žiaľ, človeče, bože, prisahám, pozri, viem, počuj, neviem, choď, počkaj, tuším, čerta, figu, ono ...* Zasa sú to slová patriace do množiny najfrekvencovanejších slov. Aj tento proces je v slovenčine stále živý, o čom svedčia tvary typu *sedni si, umriem, drž sa, jaané, božský* a ďalšie, toho času ešte kvalifikované ako slangové výrazy.

Migračný proces však nie je iba v oblasti častíc, ale aj medzi ostatnými slovnými druhmi, napríklad proces substantivizácie adjektív /*chorý, ženská, domáce, triedny*,

hlavný .../, čísloviek /jeden, prvý .../, prídavných /pracujúci, obžalovaný, zajatý .../, zámen /môj, moja, tvoja, naši .../. Do tohto procesu tiež vstupujú takmer výlučne slová patriace do lexikálnej bázy alebo slová od báзовých slov odvodené.

Dynamickosť a mnohovýznamovosť týchto slov spôsobuje aj ich závislosť od zvukovej realizácie. Upletňovaním dôrazu a kombinovaním rozličných melodických útvarov môžu slová samy alebo v konštrukciách nadobúdať celý rad významových odtienkov, ktoré nie sú zachytené v žiadnom slovníku slovenčiny. Intonačne sa varíruje napríklad význam slov ale, tak, no, všetky afirmujúce a negujúce výrazy, zámená, kvalitatívne adjektíva, modálne adverbiá. Varírujú sa vetné konštrukcie zvolacie, opytovacie, žiadacie, kontaktové. Intonácia môže dať slovu aj celkom opačný význam. Napríklad vetu "Čo to robíš" možno intonovať v zmysle otázky, ale aj v zmysle výpovede "Nerob to". Výpoveď "Len ma hnevaj" s pridaním istej intonácie sa môže prehodnotiť na výpoveď s práve opačným významom - "Nehnevaj ma!". To je síce prostriedok kontextový, ale spravidla sa realizuje iba na takých výpovediach, ktoré obsahujú niektoré báзовé slová /len, záporová častica ne-, opytovacie zámená ap./. Sem možno zaradiť aj tie prípady, v ktorých ide o štylistické využitie modálnosti, napríklad intonovanie indikatívneho prítomného tvaru do podoby želacieho výrazu /Pri jedení nerozprávame!/, intonovanie imperatívu do otázky /Nože nevrav!/, intonovanie podmienkovej konštrukcie do žiadacej výpovede /Keby ste radšej pracovali!/. atď. Modálne slová a vôbec modálne prostriedky patria do báзовého inventára jazyka, a teda aj posuny pri modifikovaní výpovedí sa uskutočňujú prevažne korešpondenciou intonácie s báзовými slovami alebo frekventovanými kategóriami.

Záver. Lexikálna rovina v každom jazyku je potenciálne autonómna. No s ostatnými rovinami, najmä s gramatickou a štylistickou rovinou je viac alebo menej zviazaná. Táto zviazanosť, korešpondencia a závislosť nie je sporadická a nezákonná. Čím je lexikálna jednotka v komunikačnom procese častejšia, tým problematickejšia je z gramatického alebo štylistického hľadiska. Lexikálna báza - a o tú nám tu ide - je s vyššími jazykovými rovinami tak tesne zviazaná, že takmer každé slovo tvorí svojský systém. Svojský z hľadiska sémantického, slovotvorného, gramatického i štylistického. Celý inventár prostriedkov ostatných rovín sa realizuje na tomto "malom slovníku", ktorý navyše aj sám je vnútorne veľmi dynamický. Ak si kvôli názornosti chceme pomôcť expresívnym pomenovaním, mohli by sme tieto slová pre ich vývinovú dynamickosť nazvať evergreenmi jazyka. Jednoduchšia a trocha priaznivejšia situácia je v analytických jazykoch, lebo tam vec nekomplikuje flexia.

Nesprávne chápanie tohto textu by mohlo viesť k uzáveru, že teda frekvenčné hľadisko neprináša jazykovej teórii a praxi nič ekonomického, a teda vyčleňovanie lexikálnej bázy a či jazykového minima nie je v súčasnej teórii progresívnym činom. No takýto uzáver by bol veľmi falošný. Pojem minima je nesporným a výrazným úspechom dnešnej teórie, ale veda sa nesmie vzdať povinnej trošky skepsy. Lexikálnu bázu treba uplatňovať triezvo a s rozvahou, aby si sama nepílila konár pod nohami a nezahatala cesty ďalším pokrokovým metódam v jazykovede a v pedagogike.

Slovenská opera

Ľadislav Mokrý

V histórii slovenskej hudby je jedným z uzlových rokov rok 1949. Vtedy sa, v období prudkých spoločenských i kultúrnych premien, konala premiéra opery národného umelca Eugena Suchoňa Krútnava, námetove čerpajúca z novely Mila Urbana Za vyšným mlynom. Vtedy sa začína skutočný rozkvet slovenskej opernej tvorby, ktorá sa za uplynulé štvrtstoročie stala reprezentatívnym žánrom nielen modernej slovenskej, ale aj celej československej hudobnej tvorby. Ako umelecký tvar, združujúci rôzne elementy nielen hudobného, ale aj literárneho, resp. dramatického a výtvarného prejavu, je dnes súčasťou slovenskej opery i v medzinárodnom kontexte uznávaným spolutvorcom modernej európskej opery.

Výnimočné postavenie Krútnavy spočíva nie v tom, že by bola prvou operou z pera slovenského skladateľa, ale v jej umeleckej kvalite, v tom, ako presvedčivo a majstrovsky rieši problém modernej realistickej hudobnej drámy. Kvôli spravodlivosti voči histórii slovenskej hudby treba však dodať, že Krútnava je vyvrcholením úsilia skladateľov, ktorí sa už po niekoľko desaťročí usilovali o vytvorenie slovenskej národnej opery. Je pritom zaujímavé, že vôbec prvá opera od slovenského skladateľa nepatrí do dejín slovenskej hudby, ale do prehistórie poľského hudobného divadla. Slovák Matej Kamenský /Maciej Kamiński, 1734-1821/ je autorom prvej poľskej opery Nędza uszczęśliwiona, predvedenej roku 1778 vo Varšave. Skutočným priekopníkom slovenskej opery sa však stal až Ján Levoslav Bella /1843-1936/, prvý slovenský skladateľ, ktorý si

vytýčil za cieľ v duchu ideálov národného obrodzenia rokov 60. a 70. vytvoriť zvojnými skladbami slovenskú národnú hudbu. Bellove ambície napriek podnetom i podpore z českej strany stále viac narážali na skutočnosť, že vtedajšie Slovensko nemalo pre európsky orientovanú hudobnú tvorbu, tobôž opernú, ani tie najelementárnejšie podmienky. Tu bezpochyby treba hľadať vysvetlenie, prečo si po niekoľkých neúspešných pokusoch za predlohu svojej prvej a jedinej veľkej opery Kováč Wieland zvolil námet, ktorého autorom bol Richard Wagner. Mýtický príbeh o túžbe po voľnosti a slobode obraznou formou vyslovoval mnohé z toho, čo Bella v duchu neskororomantických ideí považoval za aktuálne i pre svoj národ. Celkové umelecké stvárnenie opery svedčilo o pozoruhodnom dramatickom talente a až prekvapujúco zrelom kompozičnom prístupe. Verejnosť sa však o tom mohla presvedčiť až po štyridsiatich rokoch po napísaní opery, po tom, čo sa Bella, v roku 1881 prinútený opustiť Slovensko, už ako starec vrátil do vlasti. Bratislavská premiéra Kováča Wielanda /1926/ overila hodnoty tohto diela, no súčasne vyjavila istú anachroničnosť celkového zamerania opery, ktorá sa nemohla organicky začleniť do úsilia o vytvorenie slovenskej národnej opery. S týmito snahami väčšmi rezonovala jediná opera Viliama Figuš-Bystreho /1875-1937/, inšpirovaná klasickým dielom slovenskej romantickej poézie, Sládkovičovým Detvanom. Je nepochybné, že Figuš nemal toľko skúseností ako Bella, no na druhej strane jeho Detvan svojím hudobným ustrojením lepšie korešpondoval s požiadavkami, ktoré mladé slovenské hudobné umenie nemohlo nebrať na vedomie - výrazný národný kolorit, väzba na jedinú, no zato mimoriadne silnú slovenskú hudobnú tradíciu - na ľudovú hudbu. Figuš bol v tomto ohľade priekopníkom, ktorý nie vždy dosiahol presvedčivý výsledok. Jed-

nako však negatívne prijatie jeho Detvana /premiéra bola v Bratislave roku 1928/ sa dnes javí ako nespravodlivé a neobjektívne. Veľmi zreteľne to potvrdila následná inscenácia Detvana v jeho rodnej Banskej Bystrici. Z pietneho aktu, podnieteného stým výročím skladateľovho narodenia, sa stala ozajstná umelecká udalosť. Treba preto len ľutovať, že Figušo negatívne prijatie Detvana odradilo od realizácie ďalších operných plánov.

V 30. rokoch, kedy sa zaslunou nového pokolenia skladateľov - prvej generácie slovenských hudobníkov s dokonalým profesionálnym školením a rozhľadom po celej šírke problémov modernej hudby /Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, Ladislav Holoubek, Ján Cikker, neskôr Dezider Kardoš, Šimon Jurovský, Andrej Očenáš, Jozef Kresánek/- otázky konštituovania slovenskej národnej hudby dostávajú na novú kvalitatívnu úroveň, opera nie je v centre pozornosti. Alexander Moyzes /1906/ síce komponuje rozhlasovú operu na námiet drámy Ivana Stodolu Král Svätopluk a Eugena Suchoňa /1908/ už vtedy rovnaký námiet zaujal k vytvoreniu takrečeno opernej predohry, no iba Ladislav Holoubek /1913/ sa od konca 30. rokov dost systematicky, no bez výraznejšieho výsledku venuje opernej tvorbe, kde zúžitkuje bohaté skúsenosti operného dirigenta. Jednako však dozrieva situácia pre skutočný tvorivý čin. Týmto sa stala Krútnava, na ktorej skladateľ pracoval od roku 1941.

Výnimočnosť Krútnavy bola zjavná už pri premiére, no veľmi zreteľne ju potvrdili ďalšie osudy tejto opery, ktorá prešla nielen všetkými 12 československými opernými scénami, ale aj desiatkami zahraničných operných divadiel, a je zrejme najhranejším operným dielom, ktoré na svete vzniklo po 2. svetovej vojne. Eugen Suchoň v čase, keď pracoval na Krútnave, bol už zrelou umelckou osob-

nostou. Jeho sloh veľmi svojsky pretavil osobitosti ľudovej hudobnej tradície, jej modálnu štruktúru i charakteristické zvláštnosti slovenskej reči. Suchoňov štýl v Krútnave je veľmi výrazný i v harmonickej a inštrumentálnej sfére. Skladateľ teda mal vynikajúce dispozície pre stvárnenie námetu, ktorý prastarý motív zločinu a trestu lokalizuje do prostredia slovenskej poprevratovej dediny, a jej osobitým mravným cítením, do sveta živej folklórnej tradície /krásna svadobná scéna/.

Suchoňova Krútnava sa svojím ustrojením, ale aj svojou hodnotou priraduje k tomu prúdu modernej európskej, a najmä slovanskej opery, ktorý stelesňuje najmä tvorba Leoša Janáčka. Príbuznosť s Janáčkovou tvorbou nevyplýva len z veľmi príbuzného folklórneho východiska, ale hlavne z podobných snáh o vytvorenie modernej realistickej hudobnej drámy, s akcentom na výrazné vykreslenie psychológie hlavných postáv a s dôrazom na mravné posolstvo diela.

Etická problematika sa stala ústredným problémom bohatej opernej tvorby národného umelca Jána Cikkera /1911/, ktorý svojimi šiestimi operami najviac prispel k tomu, že sa operný žáner stal v súčasnej slovenskej hudobnej tvorbe dominantným. Prvé dve Cikkerove opery, Juro Jánošík /1953/ a Beg Bajazid /1956/ - obidve na námety hlboko zakorenené v slovenskej kultúrnej tradícii - ukázali nové možnosti rozvíjať v opernom divadle elementy ľudovej hudby. Po skúsenostiach, ktoré tu skladateľ získal, orientoval sa v ďalšej tvorbe na literárne predlohy zo svetového písomníctva. Spoločným menovateľom všetkých týchto opier bol mravný pátos, s akým Cikker transformoval do reči hudby deje a hrdinov Dickensa, Tolstého, Rollanda a Shakespeara. Príznačné je pritom to, že pre Cikkera vedúcim princípom okrem viery v človeka a v dobro je súcit s trpiacimi a hlboká istota o cene lásky

človeka k človeku.

V operách Mr. Scrooge /podľa Vianočnej piesne Ch. Dickens, 1959/, Vzkriesenie /podľa L. N. Tolstého, 1960/, Hra o láske a smrti /podľa R. Rollanda, 1969/ a Coriolanus /podľa Shakespeara, 1974/ pozoruhodne dozrel Cikkerov skladateľský prejav. Folklórna inšpirácia prvých dvoch opier ustúpila do pozadia, zato naplno sa rozvinuli expresívne rysy Cikkerovho naturelu, ktoré sa ideálne uplatnili v kresbe výrazných operných postáv. V doteraz vrcholnej Cikkerovej opere Vzkriesenie sa najzreteľnejšie prejavila príbuznosť skladateľovej opernej dramaturgie s operami Albana Berga /Wozzeck/, Dmitrija Šostakoviča /Katerina Izmajlovna/ i Leoša Janáčka /Z mŕtveho domu/. Psychologická hudobná dráma ako jeden z výrazných prúdov súčasnej opery získala v Cikkerovi jedného zo svojich najúspešnejších predstaviteľov. Cikkerova operná tvorba je dnes široko známa i v zahraničí, najmä v nemeckej jazykovej oblasti. Desiatky inscenácií, pod ktorými boli podpísaní najprominentnejší predstavitelia súčasného operného života, potvrdili, že slovenská operná tvorba sa právom stala pýchou nášho hudobného umenia.

Dôležitým znakom slovenskej opery dneška je však aj to, že na jej rozvoji sa stále častejšie zúčastňujú ďalší autori. Skôr však, než bude o nich reč, treba uviesť, že Eugen Suchoň sa po Krútnave vrátil k svojmu zámeru z mladých rokov a v roku 1960 predložil verejnosti monumentálnu historickú operu Svätopluk. Ak keď samotný námet i situácia v slovenskej opernej tvorbe od tohto diela očakávali najmä akýsi pendant k Smetanovej Libuši, Suchoň šiel skôr cestou Musorgského a historickú tému traktoval opäť ako veľkú psychologickú drámu.

V 60. rokoch sa s väčším či menším úspechom o operné diela pokúsili ďalší autori: napr. skúsený Ladislav Holou-

bek na predlohu F. Wolfa napísal operu *Professor Mamlock*, Tibor Andrašovan /1917/ si zvolil Čapkovu *Bielu nemoc* a najnovšie klasický epos slovenskej poézie, *Hviezdoslavovu Hájnikovu ženu*, no za najpozoruhodnejšie príspevky k rozšíreniu samotného konceptu slovenskej opery treba považovať komickú operu Ota Ferenczyho /1921/ *Rozmarná humoreska* /1970/ a diela Cikkerových žiakov Miroslava Bázlika /1931/ *Peter a Lucia* /podľa Romána Rollanda, 1966/ a Juraja Beneša /1941/ *Cisárovo nové šaty* /podľa Andersena, 1969/. Najnovším príspevkom do dnes už veľmi pestrej palety slovenskej opery je detská opera Tibora Fresu /1918/ *Martin a slnko*, ktorý námet slovenskej ľudovej rozprávky stvárňuje veľmi pôsobivým a pre mladých poslucháčov príťažlivým spôsobom.

Súčasný rozkvet operného žánru v slovenskej hudobnej tvorbe úzko súvisí s aktívnou podporou zo strany slovenských operných scén. Súbory v Bratislave, v Košiciach a v Banskej Bystrici vytvárajú veľmi priaznivé podmienky pre kvalitné inscenácie nových diel, aj keď už nie je vonkoncom výnimočné, aby sa nové operné skladby objavovali aj na programoch českých a zahraničných scén. Premiéry viacerých Cikkerových oper sa konali v pražskom Národnom divadle aj v Štátnej opere v Mníchove a Štátnom divadle v Kasseli.

Vďaka zaujímavým televíznym adaptáciám značného počtu slovenských oper a nahrávok na gramofónové platne sa dosah týchto diel natavične rozširuje aj mimo rámca "kamenných" divadiel. Za pomerne krátky čas takto slovenská operná tvorba získala nielen pevné miesto v kontexte našej kultúry i v medzinárodnom opernom dianí, ale aj ústredné miesto v súčasnej hudobnej tvorbe.

**Ku koncepcii systému
slovných druhov
v slovenčine**

Pavel Ondrus

I.

Ústrednou otázkou pri tvorení koncepcie morfológie slovenského jazyka je problematika systému slovných druhov. V súvislosti s riešením systému slovných druhov sa treba dotknúť histórie náhľadov na systém slovných druhov v slovenčine, vývinu kritérií pri zadeľovaní konkrétnych slov do morfológických tried za posledných tridsať rokov a východiška zo začarovaného kruhu, do ktorého sa otázka systému slovných druhov v slovenskom jazyku dostala v posledných rokoch.

II.

Aká je história otázky systému slovných druhov v slovenčine?

V slovenskej gramatickej literatúre sa doteraz vyskúšalo päť druhov klasifikácií slovných druhov. V školských gramatikách do roku 1950 triedili sa slová do deviatich slovných druhov.¹ Po roku 1950 sa v školských gramatikách zaviedol systém desiatich slovných druhov: častice sa uznali za samostatný slovný druh.² Medzitým sa najmä v teoretických gramatických prácach hľadali nové možnosti pri klasifikácii slov do slovných druhov. Približne od roku 1950 do roku 1958 najmä slovenskí rusisti presadzovali vo svojich konfrontačných štúdiách a gramatických prácach z rusko-slovenského materiálu klasifikáciu dvanástich slovných druhov. Ku školskému systému slovných druhov pridávali nielen častice, ale aj predika-

tívy a modálne slová, ba i spony.

Roku 1955 bola konferencia o sporných otázkach slovenskej morfológie.³ Cieľom konferencie bolo dať základy pre koncepciu akademickej morfológie.⁴ V závere diskusie sa vykryštalizoval názor, že častice sú osobitným slovným druhom, modálne slová, predikatívy a spony však nie. Ale výmena náhľadov na modálne slová, najmä však na predikatívy a spony pokračovala až do roku 1958. Vtedy prevládol názor, že predikatívy a spony v slovenčiny nie sú samostatnými slovnými druhmi.⁵ Zostalo teda pri uznávaní desiatich slovných druhov.

No v roku 1958 sa zjavila koncepcia, podľa ktorej sa slová triedia do troch základných slovných druhov: podstatné mená, slovesá a prídavné mená /do ktorých sa zaraďujú i príslovky; v nich sa totiž gramatické vlastnosti prídavných mien iba "neutralizujú"/.⁶ V roku 1961 bolo publikované triedenie slov na štyri základné slovné druhy: podstatné mená, prídavné mená, slovesá a príslovky.⁷ Napokon v druhej polovici šesťdesiatych rokov sa sformulovala koncepcia, podľa ktorej v slovenskom jazyku jestvuje systém piatich slovných druhov: podstatné mená, prídavné mená, číslovky, slovesá a príslovky.⁸

III.

Pri riešení otázok systému slovných druhov výber kritérií pre zaeľovanie konkrétnych slov má zásadný význam. Aké hľadiská sa pri zatriedovaní slov do morfológických tried za posledných tridsať rokov vystriedali?

Za posledných tridsať rokov sa vystriedalo päť kritérií. Prvým bolo sémantické kritérium. Na základe neho sa vymedzilo deväť tradičných slovných druhov, známych - ako sme uviedli - hlavne zo školských učebníc.

Nedostatkom tohto triedenia bolo, že sa podľa neho slová zadefinovali do tých slovných druhov, kde nepatrili. Napr. každý, všetok do čísloviek, tretina do čísloviek ap.⁹ Druhé kritérium je syntaktické. Toto pridalo k deviatim tradičným slovným druhom ešte predikatívy, modálne slová, častice a spony. Kladom tohto kritéria je, že sa pri ňom porovnávali slovné spojenia a že sa tak zisťovali syntagmatické vlastnosti komponentov slovného spojenia. Napr. v syntagmách pomaly píše, len píše, naozaj píše sa tým spôsobom odlišili od seba príslovka pomaly od častice len a modálneho slova naozaj. Nedostatkom tohto kritéria zostáva, že sa pomocou neho nepostihla podstata prechodných typov slov, napr. podstata predikatívov v spojeniach typu je zima /bolo zimšie/ atď.⁹ Tretím kritériom je hľadanie dvoch protikladov. Po prvé ide o protiklad: Niečo sa uvedomuje ako samostatne existujúce - alebo ako nesesamostatne existujúce. Po druhé ide o protiklad: Niečo sa uvedomuje ako existujúce s ohľadom na čas - alebo ako existujúce bez ohľadu na čas. Na základe týchto dvoch protikladov sa vydielajú uvedené tri základné slovné druhy: podstatné meno /ako pomenovanie samostatne existujúceho bez ohľadu na čas/, prídavné meno /a príslovka - ako pomenovanie nesesamostatne existujúceho bez ohľadu na čas/ a sloveso /ako pomenovanie nesesamostatne existujúceho s trvaním v čase/. Prvým nedostatkom tohto kritéria je, že sa na základe neho číslovky rozkladajú do spomenutých troch slovných druhov: podstatných mien, prídavných mien /a príslovkami/ a slovíes.¹⁰ Druhým nedostatkom tohto kritéria je, že i zámená sa rozkladajú medzi uvedené tri slovné druhy.¹¹ Tretím nedostatkom tohto kritéria je, že ani nenaznačuje, ako treba v rámci morfológických tried slov, známych pod názvom slovné druhy, riešiť otázku tzv. gramatických slov

- predložiek a spojok - a problematiku citosloviec.

Štvrtým nedostatkom tohto kritéria je, že sa na základe spomenutých dvoch protikladov nespoznáva podstata slovných druhov.¹² Veľkým kladom výkladu o systéme troch slovných druhov však je, že v súvislosti so zámenami sa pri nich vyzdvihla taká vlastnosť, o ktorej sa v dovtedajšej slovenskej gramatickej literatúre nehovorilo, fakt, že zámená poukazujú na podstatné mená, prídavné mená a príslovky.¹³ Štvrté kritérium je komplexné hľadisko sémanticko-morfologicko-syntaktické. Je kombináciou všetkých doteraz jestvujúcich kritérií pri zatriedovaní slov do slovných druhov.¹⁴ Na základe pomenovania vecí /existujúcich samostatne/ a príznakov /neexistujúcich samostatne/ vydelujú sa zo slovnej zásoby slov, majúcich úlohu pomenovania, štyri základné plnovýznamové slovné druhy: podstatné mená /chápané ako vec existujúca samostatne = pomenovanie vecí/, prídavné mená /chápané ako príznak existujúci na niečom = pomenovanie príznakov statických/, slovesá /chápané ako príznak existujúci na niečom = pomenovanie príznakov dynamických/, príslovky /chápané ako príznak existujúci na niečom = pomenovanie príznaku/. Tieto štyri slovné druhy sa nazývajú kvalitatívnymi slovami na rozdiel od čísloviek. Podľa tohto kritéria plnovýznamové kvalitatívne slová /teda: podstatné mená, prídavné mená, slovesá a príslovky/ sa vydelávajú do prvej roviny, číslovky do druhej roviny, zámená do tretej roviny, gramatické slová /predložky, spojky a častice/ do štvrtej roviny a citoslovčia do piatej roviny. Nedostatkom tohto klasifikovania slov je, že sa pri ňom nezdôvodňuje, prečo sa systém druhov člení na päť rovín. Ďalším nedostatkom tohto triedenia je, že nie je z neho jednoznačne zrejmé, či za plnovýznamové treba pokladať len podstatné mená, prí-

ďavné mená, slovesá a príslovky, alebo všetky, t. j. číslovky, zámená, predložky, spojky a častice, sa majú považovať za neplnovýznamové. Napokon nedostatkom tejto klasifikácie slov je, že sa sémantické kritérium pokladá za rozhodujúce a morfológické i syntaktické kritérium za pomocné, vedľajšie. Tým, že sa sémantické hľadisko vyadvihlo za rozhodujúce, výklad systému slovných druhov sa dostal - obrazne povedané - do začarovaného kruhu. Kladom tohto triedenia slov je, že sa pri ňom prvýkrát v slovenskej morfológickej literatúre zdôraznila existencia základných plnovýznamových slovných druhov. Ďalším kladom tejto klasifikácie je, že takisto prvýkrát v našej teoretickej literatúre sa rozlíšilo jestvovanie hlavného kritéria popri pomocných kritériách v triedení slov do slovných druhov.¹⁵

No po tejto klasifikácii slov do systému slovných druhov zostala otvorená otázka, ako nájsť východisko pri riešení problematiky systému slovných druhov v slovenčine. Pri jej vyriešení si osvetlíme piate kritérium pre zaeľovanie slov do slovných druhov, formulované koncom šesťdesiatych rokov.

Kým zástanci predošlých koncepcií systému slovných druhov v slovenčine sa pohybovali v rámci tradičných kritérií, t. j. sémantického /lexikálneho/, morfológického a syntaktického, zostávali - ako sme si to obrazne naznačili - v začarovanom kruhu, a to i vtedy, keď si ich skombinovali do tzv. komplexného lexikálno-gramatického kritéria. Ak sa má nastolená otázka riešiť na nových základoch a principiálne, treba prekročiť hranice doterajších poznatkov o kritériách pre zatrieďovanie konkrétnych slov do slovných druhov, a tým aj hranice dnešných znalostí o systéme slovných druhov. Žiada sa vyjsť

za úzky rámec tradičných kritérií, odstrániť protirečivosť hľadísk pri zadeľovaní slov do slovných druhov v morfológii a nájsť jednotné, neprotirečivé kritérium, ktoré bude rozhodujúcim pre klasifikáciu slov do slovných druhov.

Doterajšia analýza materiálu v tomto smere ukázala:

Keby lexikálny význam rozhodoval o zatriedovaní slov do slovných druhov, slová krása a krásny by patrili do toho istého slovného druhu. Keďže to tak nie je, sémantické kritérium nie je rozhodujúcim pre klasifikáciu slov do slovných druhov. Keby morfológická stránka rozhodovala o zaraďovaní slov do slovných druhov, slová vysoký a dom by patrili do toho istého slovného druhu. Keďže to tak nie je, morfológické kritérium nie je rozhodujúcim pre klasifikáciu slov do slovných druhov. Keby syntaktická funkcia vetných členov rozhodovala o začleňovaní slov do slovných druhov, slová žiak a fajčiť z viet Žiak píše a Fajčiť je zakázané by patrili do toho istého slovného druhu. Keďže to tak nie je, syntaktické kritérium - v tomto prípade: vetnočlenské - nie je rozhodujúcim pre klasifikáciu slov do slovných druhov. Jednotným, neprotirečivým a rozhodujúcim kritériom pre zadeľovanie konkrétnych slov zo slovnej zásoby do slovných druhov v morfológii je všeobecný gramatický význam predmetnosti, kvalitatívnosti, kvantitatívnosti, procesualnosti a okolnosti, predstavujúcich podstatu slovných druhov ako takých, ako morfológických tried slov. Na základe tohto hlavného, rozhodujúceho kritéria sa slová principiálne klasifikujú do piatich základných slovných druhov: podstatných mien, prídavných mien, čísloviek, sloves a prísloviek. Vedľajšie kritériá, t. j. sémantické /lexikálne/, morfológické a syntaktické, majú úlohu pomoc-

ných hľadísk, ktoré pomáhajú iba systematicky opísať jednotlivé slovné druhy, principiálne už vydelené na základe hlavného, rozhodujúceho kritéria, na základe uvedených všeobecných gramatických významov.¹⁶

IV.

To je krátky prehľad vývinu náhľadov na výber kritérií pri zatriedovaní slov do slovných druhov a na systém slovných druhov v slovenčine za posledných tridsať rokov.

Už letmý pohľad na uvedení problematiku ukazuje, že protirečivosť sémantického kritéria spočíva v tom, že sa do systému desiatich slovných druhov zatriedovali slová rozdielnej lexikálno-gramatickej povahy, napr. plnovýznamové i neplnovýznamové, ohybné i neohybné atď. Naznačuje, že tejto protirečivosti sa nezbavilo ani morfológické, ale ani syntaktické kritérium pri zatriedovaní slov do desiatich slovných druhov, ba ani komplexné sémanticko-morfologicko-syntaktické kritérium, pri ktorom sa sémantické hľadisko vyzdvihlo za hlavné, rozhodujúce pri začleňovaní slov do slovných druhov. Protirečivosť pri klasifikácii slov do slovných druhov sa odstránila zavedením kritéria všeobecného gramatického významu, na základe ktorého sa slová zatriedujú do piatich základných slovných druhov: podstatné mená, prídavné mená, číslovky, slovesá a príslovky.

Protirečivosť je jednou z viacerých negatívnych črt tradičnej koncepcie slovných druhov. V prekonaných náhľadoch na systém slovných druhov sa však stretáme i s progresívnymi myšlienkami, zovšeobecneniami a náhľadmi, ktoré treba pri opise slovných druhov v novom svetle využiť. Tak pri výklade systému troch slovných druhov /podstatné mená, prídavné mená a slovesá/ v súvislosti so začle-

ňovaním zámen do slovných druhov sa prvýkrát v slovenskej gramatickej literatúre spomína myšlienka, že zámená "poukazujú na substantívum, adjektívum a adverbium".¹⁷

V novom osvetlení zámen ako morfolologickej triedy neplnovýznamových slov práve funkcia poukazovania predstavuje ich základnú vlastnosť, podstatu.¹⁸ Ďalší postreh, ktorý sa prvýkrát uvádza v slovenskej morfolologickej literatúre, vyskytuje sa pri analýze systému štyroch slovných druhov /podstatné mená, prídavné mená, slovesá a príslovky/, vydelených na základe komplexného sémanticko-morfologicko-syntaktického hľadiska: ide o vymedzenie "základných plnovýznamových slovných druhov",¹⁹ pričom systém pomocných, vedľajších neplnovýznamových slov sa ešte nerozpracúva.

Teória pomocných, neplnovýznamových slovných druhov sa v slovenskej morfológii začala formovať až po načrtnutí teórie slovných druhov, vydelených na základe jednotného, neprotirečivého kritéria všeobecného gramatického významu. Nosnosť tejto teórie piatich slovných druhov /podstatné mená, prídavné mená, číslovky, slovesá a príslovky/ sa overí nielen v praxi, keď sa pomocou nej uľahčí vyučovanie v škole, ale najmä skutočnosťou, že sa na základe nej vyriešia ďalšie teoretické otázky, súvisiace s ňou. Pomocou novej teórie slovných druhov sa už zásadne osvetlila otázka zámen ako osobitnej morfolologickej triedy slov.²⁰ Na pozadí tejto teórie slovných druhov sa už rozpracúva aj teória neplnovýznamových slov, teória pomocných slovných druhov ako protiklad k teórii základných slovných druhov v slovenčine.

Poznámky

- 1 Poslednou z takých gramatík je B. Letz: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1950.
- 2 Prvou takou príručkou je Slovenská gramatika od E. Paulinyho-J. Ružičku-J. Štolca, ktorá vyšla v piatich vydaniach. Vydalo ju Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave.
- 3 Materiál bol uverejnený v časopise Slovenská reč 21, 1956, č. 1-2.
- 4 Vyšla v roku 1966 nákladom Slovenskej akadémie vied v Bratislave pod názvom Morfológia slovenského jazyka.
- 5 Písal o tom J. Ružička v štúdií Dva sporné slovné druhy, K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazykú, Praha 1957.
- 6 Tak postupuje E. Pauliny v štúdií Systém v jazyku, O vedomom poznaní soudobých jazykú, Olomouc-Praha 1957; O vzťahu prísloviek k prídavným menám porov. i E. Pauliny, Systém slovenského jazyka II, 1946-1947 /skriptum/.
- 7 Porov. k tomu J. Ružička, Zo základnej problematiky slovných druhov, Slovenská reč 26, 1961.
- 8 O tom P. Ondrus, Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine, Univerzita Komenského, Bratislava 1969; Miesto čísloviek v systéme slovných druhov, Jazyko-vedný časopis 21, 1970, č. 1; Količestvennyje slova v sisteme častej reči, Naučnyje doklady vyššej školy. Filologičeskije nauki, 1971, č. 1. Morfológické hľadisko sa v našej gramatike uplatnilo len natoľko, že sa slovné druhy rozdeľovali na chybne a nechybné.

- K hodnoteniu toho hľadiska porov. napr. dielo Morfológia slovenského jazyka, Bratislava, Slovenská akadémia vied 1966, 31.
- 9 K tomu porov. P. Ondrus, Vetné príslovky typu je veselo v slovenčine, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - Philologica, roč. 23-24, Bratislava 1971-72, 175-177.
 - 10 E. Pauliny v štúdií Systém v jazyku, O vedeckém poznání soudobých jazyků, Olomouc-Praha 1957, píše:
"Dálej sa sem /do systému slovných druhov - P. O./ zaraďujú číslovky, ktorých spoločnou sémanticko-syntaktickou črtou je, že vyjadrujú a určujú číselné javy pri substantívach, adjektívach, adverbiách a slovesách."
 - 11 E. Pauliny v citovanej štúdií o tom poznamenáva:
"Sem se přiřadují ešte zámená, ktorých spoločnou sémanticko-syntaktickou črtou je, že formálne /syntagmaticky/ nahrádzajú substantívum, adjektívum a advérbium ...".
 - 12 O využívaní protikladných vlastností na osvetlenie jazykových javov porov. v príspevku P. Ondrusa pod názvom Dialektika poznania a jazykoveda, O marxistickej jazykovede v ČSSR, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied "Veda", Bratislava 1974, 132-133.
 - 13 E. Pauliny, c. d.
 - 14 Vystúpil s ním J. Ružička v štúdií Zo základnej problematiky slovných druhov, Slovenská reč 26, 1961.

- 15 Je zaujímavé, že J. Ružička v akademickej Morfológii slovenského jazyka, str. 30, upúšťa od členenia slovných druhov na päť rovín. Prevláda tu klasifikácia slovných druhov na neplnovýznamové /autosémantické/ a gramatické alebo pomocné /synsémantické/. A tu už medzi autosémantické zaraďuje aj číslovky a zámená. Túto modifikovanú koncepciu upravuje aj tým, že pôvodné sémanticko-morfologicko-syntaktické kritérium komplikuje o staršie syntaktické hľadisko, ktoré pre teóriu slovných druhov nič podstatného neprinieslo: je to kritérium, že slovo plní istú funkciu vetného člena. Iný variant syntaktického kritéria - možnosť spájať istý slovný druh len s istým slovným druhom - má svoje klady.
- 16 Porov. poznámku 8 a 9. V prácach citovaných v týchto poznámkach sa uvádza ešte ďalšia literatúra k otázke kritérií a systému slovných druhov. Príklad na taký systematický opis slovných druhov je v učebnici P. Ondruša, Morfológia spisovnej slovenčiny, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, 31-169.
- 17 K tomu E. Paulíny, c. d.
- 18 O tom P. Ondrus, Klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine, Slovenská reč 38, 1973, č. 3-4, 209-218.
- 19 J. Ružička v štúdií Zo základnej problematiky slovných druhov, Slovenská reč 26, 1961, 65-84, sa pridržiava delenia slovných druhov na päť rovín, ale v Morfológii slovenského jazyka, 1966, 27-32, sa už píše aj o "základných plnovýznamových slovných druhoch".
- 20 Porov. poznámku 18.

**Výskum slovenských nárečí
v období socializmu**

Pavel Ondrus

I.

V slovenských dialektologických prácach sa pri skúmaní nárečí doteraz sústreďovali pozornosť na ich najustálennejšie, na tradičné prvky. Máme preto slovenské nárečia opísané ako vývin slovenského jazykového základu, ktorý v stredoeurópskom prostredí - najmä za feudalizmu - síce nadobudol svojrázne črty, ale prvotnú povahu si vlastne zachoval po stáročia až podnes. Tento nedostatok pri skúmaní slovenských nárečí nevyváža ani skutočnosť, že sa hlavne v poslednom období zdôrazňoval opis nárečí v systéme. Vyzdvihovanie tradičných prvkov pri výskume dialektov totiž priviedlo našich dialektológov k tomu, že sa zriekli skúmania súčasných živých premien v nárečiach, pravda, na škodu samotnej veci: zúžil sa tak okruh otázok, ktoré sa v dialektológii mali opisovať, a dialektológia získala charakter čisto retrospektívnej disciplíny.

Aj spôsob zbierania nárečového materiálu bol determinovaný retrospektívnym spracúvaním teritoriálnych nárečí. Ním bol určený aj výber rozprávača: informátor nemal byť sčítaný, mal byť taký, čo "nechodil do sveta" atď. Bádateľ si takého rozprávača vyberal preto, aby získal tzv. tradičný materiál pre jednotlivé roviny /hláskoslovie, tvaroslovie, syntax, slovnú zásobu/. No už v predsocialistickej dedine bol takýto výber informátora a retrospektívny opis nárečí jednostranný preto, že už kapitalistická dedina bola jazykovo i sociálne diferencovaná.

Na dnešnom vidieku je jazyková a sociálna diferenciácia väčšia ako v predsocielistickej dedine. Zmenšil sa počet nositeľov typického tradičného nárečia a zväčšil sa okruh tých, čo majú spomenuté typické miestne nárečia už "rozkolísané". Väčšia rozkolísanosť tradičného dialektu je preto, že sa príslušníci jednotlivých nárečí dostávajú čoraz častejšie do individuálneho alebo hromadného kontaktu s nositeľmi iných dialektov a že obyvatelia našej dnešnej dediny získavajú stále hlbšie vzdelanie, a to aj keď ide o súčasný slovenský spisovný jazyk. Zosilnený kontakt najmä medzi príslušníkmi jedného národného jazyka súvisí s plnou zapojenosťou našich ľudí na výstavbe socializmu. Naopak zase ohrozené poznanie noriem spisovného jazyka je pre nositeľov nárečí v predsocielistických spoločenských zariadeniach - pre triednosť kultúry - charakteristické.

Zmenená jazyková situácia v socialistickej dedine si vyžaduje nový prístup k skúmaniu a spracúvaniu nárečového materiálu, nový spôsob výberu informátorov. Aby sme mohli dialekt všestranne systematicky opísať, bude treba získavať materiál nielen od predstaviteľov typického tradičného nárečia, ale aj od nositeľov tzv. rozkolísaného miestneho dialektu. Len vtedy budeme mať zozbieraný materiál pre naozaj všestranný rozbor teritoriálnych nárečí: teda nielen pre retrospektívny opis, ale aj pre opis vývinu nárečí do budúcnosti. Ak sa na túto úlohu nepodoberieme, urobíme veľkú chybu. Nasledujúce generácie by nám tú chybu nemohli odpustiť, lebo zmeny v nárečí, ktoré vznikajú takrečeno pred našimi očami, sa už v tejto podobe nikdy nebudú môcť zachytiť, zapísať.

Pravda, nás teraz zaujíma obraz zmien v slovnej zásobe dialektov, konkrétne v jej jednotlivých vecných okruhoch. Ako sa tie premeny v nich realizujú?

II.

Keďže zmeny v lexikálnej oblasti sa uskutočňujú rýchlejšie ako vo fonetickej, morfológickej a syntaktickej rovine a keďže sa práve tieto zmeny dajú najľahšie skúmať, bude správne, ak sa v najbližšej budúcnosti zameriame na také spracovanie lexiky nárečí, ktoré zobrazí dynamiku súčasného vývinu v najúplnejšej podobe.

Z doterajšieho bádania vieme, že už v rámci základných vecných okruhov nárečovej lexiky zmeny sa dejú v nerovnakej miere a rozdielnom tempe. Najrýchlejšie sa uskutočňujú v okruhoch spojených so spoločenskou nadstavbou a výrobou, pomalšie v oblasti životných podmienok /dom, obec/ a najmenej v okruhu tej lexiky, ktorou sa pomenúva príroda a človek.

Pretože veľké množstvo slov, pomenovaní z oblasti nadstavby, výroby, domu a prírody, predstavuje vlastne terminológiu miestnych nárečí, synonymia je tu pomerne málo rozvitá. Práve preto, že teritoriálne dialekty v týchto okruhoch nemajú lexikálnu synonymiu nijako zvlášť rozvítú, vývin lexiky v okruhu mimo nadstavby, výroby, domu a prírody, teda vo vecnom okruhu spojenom s názvami človeka sa uberal tak, že sa tu široko uplatnila obraznosť opretá o konkrétny život nositeľov teritoriálnych nárečí. Táto obraznosť miestnych nárečí sa prejavuje v takmer bezhraničnom množstve emocionálno-expresívnych slov a výrazov, vyskytujúcich sa v tematickom okruhu vystupujúcom pod názvom človek.

Obrazné emocionálno-expresívne pomenovania vznikajú vo viac-menej uzavretom spoločenskom prostredí dediny. Približujú sa tým svojou povahou k typu profesionálnych slov, k slovám zo slangov a argotov. Pre svoju sociálnu uzavretosť /vznikli už v predsocialistickej dobe/ v dneš-

ných podmienkach socialistického rozvoja sú na našej dedine priaznivé okolnosti pre postupný zánik emocionálno-expresívnych slov v teritoriálnych dialektoch. Ich ústup je determinovaný hlavne tým, že nositelia nárečí na vidieku poznajú normu spisovného jazyka, že porovnávajú i hodnotia svoj slovník - konkrétne: svoj emocionálno-expresívny slovník - s normovaným slovníkom spisovného jazyka. V dôsledku takéhoto konfrontovania postupne sa prestávajú používať v bežnej reči nositeľov miestneho nárečia.

Ale zmeny vo vecných okruhoch nárečovej lexiky sú podmienené aj inými momentami, ako sme uviedli. Vyvolávajú sa predovšetkým premenami vo vonkajšej objektívnej skutočnosti. Nárečový materiál ukazuje, že najprudšie zmeny sa uskutočnili vo vecných okruhoch spojených so spoločenskou výrobou a nadstavbou. Nové vzťahy vznikli hlavne vo výrobnom a spoločenskom živote nášho vidieka. To priviedlo k značnej zmene v terminológii výrobnnej činnosti a nadstavby. Časť starej nárečovej terminológie sa ešte zachováva, iná prešla do pasívneho používania, prípadne celkom zanikla. Pred ich úplným zánikom sa na termíny najstaršia generácia spravidla ešte pamätá, no najmladšie pokolenie a predstavitelia progresívnej vrstvy na dedine o ich jestvovaní zvyčajne už nič nevedia. Strata starej terminológie v dialekte je normálny zjev. Prejavuje sa v nej bezprostredný vplyv premien v mimodialektnej skutočnosti. Zmeny vo výrobných vzťahoch a výrobnej technike privádzajú k zámene starej terminológie novou, takou, čo už nemá nárečovú povahu. Táto nová terminológia je rozšírená na území všetkých slovenských nárečí a odlišuje sa v nich len z hľadiska fonetického alebo gramatického. Dochádza tu k zámene starého terminologického systému vo vecných okruhoch dialektnej lexiky systémom iným, k zámene starého systému reálií novým systémom reálií.

Napokon je známe, že zmeny vo vecných okruhoch nárečovej lexiky neprebiehajú na celom etnickom území rovnomerne, rovnako a naraz. Zhruba rovnako by sa uskutočňovali iba vtedy, keby na zmenu v slovnej zásobe vplývali rovnaké mimodialektné okolnosti. Premeny vo vonkajšej objektívnej realite nebývajú však na celom národnom území zhodné. Okrem toho na nerovnomernosť, čas a tempo zmien vo vecných okruhoch vplývajú aj iné momenty, napr. vnútrojazykové. Ak sa slovo u nositeľov nárečí používa často, názov zanikne rýchlejšie. Ak je zaas slovo frekventované málo, zanikne ľahšie. A ak je slovo pevne zakotvené v lexikálnom systéme, zaniká rýchlejšie a ak je slovo len slabo späté s lexikálnym systémom, zaniká ľahšie.

III.

Závery z rozboru vývinu a zmeny vo vecných okruhoch nárečovej lexiky:

1. Keďže sa jazyková situácia na našej socialistickej dedine základne zmenila, bude treba tradičný spôsob zbierania a spracúvania nárečového materiálu zmeniť novým tak, aby sa v dialektológii uplatnil nielen opis retrospektívny, ale i opis do budúcnosti. Týka sa to predovšetkým jednotlivých vecných okruhov nárečovej lexiky.

2. V základných vecných okruhoch dialektnej slovnej zásoby sa zmeny uskutočňujú v nerovnakej miere a v rozdielnom tempe. Najrýchlejšie sa realizujú v oblasti pomenovania javov spoločenskej nadstavby a výroby, pomalšie v životnom prostredí /dom, obec/ a najmenej v okruhu názvov prírody a človeka.

3. V lexikálnych okruhoch známych pod názvom nadstavba, výroba, životné prostredie /dom, obec/ a príroda, mnoho slov má podobu nárečovej terminológie: preto je v týchto tematických okruhoch synonymia relatívne slabo

vyvinutá. Malá rozvitosť synonymie v uvedených základných vecných okruhoch sa vyvažuje bohatou rozvitosťou emocionálno-expresívnych slov predovšetkým v okruhu lexiky nazvanom človek.

4. Keďže emocionálno-expresívne slová a výrazy vznikli vo viac-menej uzavretom spoločenskom prostredí predsocialistického dediny, v socialistickom spoločenskom zriadení sú prísunivé podmienky pre postupný zánik emocionálno-expresívnych slov v miestnych nárečiach. Ich ústup je determinovaný faktom, že nositelia nárečí v socialistickej dedine pomerne dobre poznajú normu spisovného jazyka slovenského. V dôsledku hodnotenia a porovnávania svojho emocionálneho a expresívneho slovníka s normovaným slovníkom spisovného jazyka sa v teritoriálnom nárečí tradičné emocionálno-expresívne slová a výrazy postupne prestávajú používať.

5. Zmeny vo vecných okruhoch nárečovej lexiky sú podmienené predovšetkým zmenou vo vonkajšej objektívnej skutočnosti. Najprudšie zmeny sa uskutočnili v okruhoch spojených so spoločenskou výrobou a nadstavbou. Pri nich ide najviac o terminológiu: dochádza tu k zámene starého terminologického systému uvedených vecných okruhov nárečovej lexiky novým terminologickým systémom, nahrádza sa tu starý systém reálií novým systémom reálií.

6. Zmeny vo vecných okruhoch nárečovej lexiky by sa vo všetkých dialektoch uskutočňovali približne rovnomerne, rovnako a naraz, keby ne premeny v nich pôsobili rovnaké mimonárečové vonkajšie okolnosti. Takáto situácia v celonárodnom meradle zvyčajne nebýva.

7. Rozdielnosť vývinu vo vecných okruhoch nárečovej lexiky je vyvolávaná skutočnosťou, že rôzne slová sa môžu odlišne využívať, a to z hľadiska frekvencie. Slová, používané v dialektoch často, zaniknú ťažšie. Naopak zasa

slová, ktoré sú v bežnej reči menej frekventované, zaniknú ľahšie.

8. Odlišnosť zmien vo vecných okruhoch nárečovej lexiky sa determinuje i vnútrojazykovými momentmi, prejavujúcimi sa v rôznych miestnych nárečiach rozdielne: ak je slovo v lexikálnom systéme pevne zakotvené, zaniká ťažšie, a ak je slovo len slabo späté s lexikálnym systémom, zaniká ľahšie.

Treba ešte poznamenať, že porovnávanie zhôd a odlišností vo vecných okruhoch lexiky slovenských nárečí má veľký význam. Dáva koniec koncov obraz o zhodnej alebo odlišnej hmotnej a duchovnej kultúre, o zhodnosti a odlišnosti životného prostredia, spoločenských a výrobných vzťahov, o miere spoločenskej zaangažovanosti, poukazuje na rozdielnú úroveň tradičného alebo progresívneho spôsobu života. Porovnávanie vecných okruhov lexiky slovenských nárečí pomôže osvetliť aj výsledky kontaktov nielen medzi teritoriálnymi nárečiami slovenského jazyka, ale aj nárečiami susedných národných jazykov.

**Pôvod etnonyma
Slovák, Slovan, Slověn
a etnonyma Čech**

Šimon Ondruš

Posledné obdobie rozvoja slovenskej historickej jazykovedy sa vyznačuje zvýšeným záujmom o genetický výklad mien starých slovanských kmeňov, a tým aj o všeobecný etnonym Slověn, Slovan.

S. Rospond publikoval rozsiahlu štúdiu *Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich* /*Rocznik slawistyczny* 1966, s. 21-32, 1969, s. 9-28/. E. Moško venoval pozornosť etnonymu Obodriti v štúdiu *Ubiadza, Obodrowo, Obodryci* /*Język polski* 1969, s. 202-215/ a v polemickom pokračovaní *W sprawie niektórych słowiańskich nazw plemiennych i przyrostka -it* /*Język polski* 1973, s. 289-296/. Na zasadnutí medzinárodnej onomastickej komisie v Skopje a Ochride r. 1970 venovali pozornosť slovanským etnonymám M. Pavlović v štúdiu *Najstariji makedonsko-plemenski nazivi i principi nastanka etnonima*, T. Witkowski v štúdiu *Über die Sammlung der altpolabischen Stammesnamen* /porov. zborník *Čtvrté zasedání na Mezinárodnata komisijsa za slovenska onomastika. Govori i referati. Skopje-Ochrid, 17 IX - 23 IX 1970 - vyšle v Skopje 1971/*. Všeobecnej problematike etnonymie je venovaná práca V. A. Nikoneva *Etnonimija, Etnonimy*, Moskva 1970. V. P. Petrov vydal r. 1972 monografiu *Etnogenez Slevjan* /Kyjiv 1972, 214 strán/.

O určitú syntézu slovenskej etnonymie sa pokúsil O. N. Trubečev v štúdiu *Rannijsje slavjanskije etnonimy - evidenci migracii Slavjan* /*Voprosy jazykoznanija* 1974, 6, s. 48-67/, v ktorej nadviazal na svoj príspevok *Rannijsje slavjanskije etnonimy. Slavjane i Karpaty* /*Sinposium po problemam karpatskego jazykoznanija*, 24-26 apríla 1973 g. Tezisy dokladov i soobščenij. Moskva 1973, s. 56-58. Poz-

ri našu recenziu v Slovenskej reči 1975, 2, s. 117-119/.

Doterajšie skúmanie genézy mien starých slovenských kmeňov má tieto základné nedostatky:

1. Predpokladá sa, že lexikálne rovnaký názov starého slovenského kmeňa, napr. etnonym Dudlěbi /ktorý je doteraz najťažším orieškom slovenskej etnonymie/ vznikol už v slovenskej pravlasti, resp. že vznikol v slovenskej pravlasti iba na jednom mieste. Z toho predpokladu, podľa môjho názoru neopodstatneného, sa potom robí uzáver, že všetky slovenské kmene s rovnakým názvom, napr. Dudlěbi, hoci ich nachádzame u východných Slovanov /v oblasti Volyńska/, u západných Slovanov /napr. v Čechách/ aj u južných Slovanov, museli pôvodne v pravlasti bývať na jednom mieste. A pretože ich v historickej dobe nachádzame na rôznych územiach Slovanov, robia sa neopodstatnené hypotézy o veľkých a častých migračných prúdoch starých slovenských kmeňov, ako to už v staršej dobe predpokladal najmä Jan Czekanowski v knihe Wstęp do historii Słowian /we Lwowie 1927, druhé vydanie Poznań 1957/. Na Czekanowského hypotézu dosť mechanicky nadviazal O. N. Trubačev, z čoho mu vyplynuli úvahy o tom, že starí Slovania, resp. staré slovenské kmene putovali krížom-krážom po oblasti strednej, južnej a východnej Európy, a to ešte v predhistorickej dobe, teda pred kompaktným sťahovaním Slovanov z pravlasti.

2. Nedostatkom etnologických úvah, najmä u O. N. Trubačeva, je okolnosť, že pri skúmaní kmeňových názvov neberie ohľad, resp. berie malý ohľad na slovenské hydronymá, toponymá, oronymá, resp. na slovenské geografické názvy vôbec. Iba preto sa mu stalo, že obnovil v slavistike veľmi starý názor o germánskom pôvode mena Dudlěbi, hoci ho sémanticky vykladá ináč, a to v súhlase so svojou hypotézou o putovaní starých Slovanov krížom-krážom z východu na západ a späť, zo severu na juh a späť ap.

3. Nerešpektuje sa zo súčasného a z historického názvoslovia známy fakt, že okrem geografických a etnonymických názvov s tzv. absolútnou geografickou orientáciou, ako je napr. Ponitrie, Nitrania /t. j. oblasť okolo rieky Nitry, resp. obyvatelia mesta Nitry/ existujú aj názvy s tzv. relatívnou geografickou orientáciou, ako sú napr. hornania, horniaci, vrchári, ktoré sa vzťahujú na obyvateľov bývajúcich vo vyšších polohách bez ohľadu na to, na ktorom "absolútnom" geografickom mieste toto obyvateľstvo, resp. toto hornaté, vrchovité územie je. V mnohých prípadoch sa z takýchto všeobecných pomenovaní stávajú vlastné etnické mená, ako sú napr. Gorali, Záhoráci ap. Neberie sa náležite do úvahy ani známy fakt, že názvy sa často utvárajú v "dialektickom" protiklade, t. j. v opozícii hornania, horniaci, vrchári oproti opozitnému pomenovaniu dolňania, dolniaci, pričom takéto opozitné pomenovanie môže vzniknúť na rôznych zemepisných oblastiach Slovanov /prírodzene, že aj iných etník/. Tak ako slovenskí Záhoráci /obyvatelia bývajúcí medzi Karpatmi a Moravou/ majú so slovinskými obyvateľmi oblasti Zagorje spoločné iba to, že ich názov bol utvorený od apelatíva gora/hora, rovnako aj praslovenskí Dudlěbi na Volyňsku, v Čechách a u južných Slovanov majú spoločné iba to, že ich názov bol odvodený od apelatíva dudla "priehlbeň, dolina", že to boli dolniaci, ľudia bývajúcí v nižších terénnych polohách, oproti obyvateľom bývajúcim vo vyšších, horských polohách.

4. Už z faktu, že sa názvy skupín obyvateľov utvárajú v "dialektických", opozitných protikladoch, ako je uvedený protiklad horniaci : dolniaci ap., vyplýva, že aj všeobecné vlastné mená, ako je napr. Slověn-, sa pravdepodobne vytvárali na báze dialektickej opozície. Z historického vývinu kmeňov a národov je známy fakt, že ich "sebauvedomenie" ako osobitnej etnickej, národnej, nacionálnej

jednotky sa obyčajne vytvára v dialektickej opozícii oproti inej, obyčajne susednej etnickej, národnej jednotke, ako to je, resp. bolo v dialektickej opozícii Ukrajinec : Rus, Slovák : Čech, Chorvát : Srb, Macedónec : Bulhar ap. Pravda, naše konštatovanie nechce mať nič spoločného s nacionalistickými, resp. šovinistickými nánosmi v takýchto opozíciách. Je iba holým konštatovaním, že aj vo vývine etník a národov, a tým aj ich pomenovaní platí dialektický zákon protikladu.

5. Nedostatkom súčasnej slovenskej genetickej etnonymie, ktorý je typický aj pre slovenský genetický, etymologický výskum vôbec, je okolnosť, že zostáva na mladogramatickej predstave o hláskovej a morfématickej stavbe indoeurópskeho, a tým aj praslovenského slova. Tak ako väčšina súčasných slovenských "apelatívnych" etymológov, rovnako aj väčšina, ba vlastne všetci doterajší genetickí etnológovia zostávajú v predstavách o podobe indoeurópečiny, a tým aj praslovenčiny, ktorú vytvorila pozitivistická komparatistika na konci minulého a na začiatku nášho storočia. Ináč povedané /konštatoval som to už vo viacerých svojich "neetnologických" príspevkoch/, nerešpektuje sa poznatok o tzv. dvoch formách odvodeného indoeurópskeho koreňa $\rightarrow$ /Benvenistov objav indoeurópskeho schwebeablautu, ktorého organickou súčasťou je laryngálna teória/, nerešpektuje sa poznatok o delabializácii spoluhláskových skupín v indoeurópečine a v praslovenčine /porov. moju štúdiu Delabializácia spoluhláskových skupín Kw→K- v praslovenčine-indoeurópečine a jej význam pre etymológiu, Slawische Wortstudien, Bautzen, Domowina-Verlag 1975, s. 116-132/.

Na pozitivistických, mladogramatických predstavách o indoeurópečine a praslovenčine sú budované aj najnovšie etymologické slovníky slovenských jazykov, a to O. O. Trubačov a kol.: Slovar' slavjanskich jazykov, 1, Moskva

1974, 214 strán; F. Sławski a kol.: Słownik prasłowiański, 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, 487 strán; F. Kopečný: Etymologický slovník slovenských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Praha 1973, 344 strán.

A.

Slovanské etnonymá s absolútnou geografickou orientáciou.

Do tejto kategórie patria predovšetkým tie etnonymá, ktoré boli motivované hlavne riekami, v oblasti ktorých staré slovanské kmene žili. Išlo hlavne o tieto etnonymá:

1. Bužane - žijúci v oblasti rieky Bug
2. Bobráne - žijúci v oblasti rieky s názvom Bebr-/ava/, Bobr-/ava/. Toto etnonymum však nie je svojou motiváciou také jednoznačné ako názov Bužane. Môže mať totiž aj inú významovú motiváciu.
3. Čerzpěněne - žijúci v oblasti miesta s pomenovacím základom Pěn-. Ani toto etnonymum nie je však geneticky, resp. sémanticky motivačne úplne jednoznačné.
4. Moravjane - žijúci v oblasti rieky Moravy.
5. Polabi - žijúci v oblasti rieky Labe.
6. Sprevjane - žijúci v oblasti rieky Sprevy.
7. Vislěne - žijúci v oblasti rieky Visly.

Do tejto kategórie patria ešte iné staré slovanské etnonymá, ale ich výskum si vyžaduje osobitné monografické spracovanie.

B.

Slovanské etnonymá s relatívnou geografickou orientáciou.

O fakte, že takáto relatívna geografická orientácia ako významový motivačný faktor u starých Slovanov bola relevantná, svedčí veľmi preukazne etnonymum Sěveri, Sěverjane. Niet pochyb o tom, že toto etnonymum má základ v apalatíve sěver7. Bez ohľadu na to, či budeme vychádzať z mladšieho významu, resp. historického významu slova sever, t. j. tá svetová strana, ktorá je opozitom k svetovej strane juh, alebo zo staršieho, historicky zastretého významu lexémy sěver7 so značením "ľavá strana" /slovo sěver-je geneticky responzibilné s praslovanským slovom šuj6 "ľavý" z pôvodnej formy seŭ-jos, kým slovo sěver- malo pôvodnú hláskovú podobu sěŭ-er-/, v prvom aj v druhom prípade ide o relatívnu orientáciu, t. j. o protiklad sever : juh, alebo o protiklad ľavý : pravý, resp. z hľadiska praslovančiny protiklad ľěv7j6 : dēs7j6 alebo protiklad ľěv7v6 : prav7j6. Čisto teoreticky vzaté, zákony dialektickej opozície si vyžadujú, aby sa hlbším skúmaním starých Slovanov zistilo, či neexistovali aj etnonymá Južane ako opozitum k Sěveri, alebo opozitum Desňane, resp. Pravjane ako opozitum k Sěveri v staršom význame "žijúci naľavo" /od tých, ktorí ich takto pomenovali/.

C.

Slovanské etnonymá motivované životom starých slovan-
ských kmeňov v nižších polohách, v dolinách: dolniaci.

Dědošitji/Dědošane, Dudlěbi, Obodriti, Uliči /Velyňane/
Volyňane

Dědošitji/Dědošane : Děčane : Dudlěbi

V štúdiu Význam slovenčiny a češtiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby /Studia Academica Slovaca 3, Bratislava 1974, s. 241-256/ som v prvej časti uká-

zal, že praslovančina zdedila z indoeurópciny pomenovací základ, resp. koreň d^hew- vo význame "hlboký", resp. "priehlbň, dolina, jama", geneticky responzibilný s nemeckým tief a angl. deep "hlboký". Na rozdiel od iných Indoeurópanov bol tento pomenovací základ u Praslovanov oveľa produktívnejší, mal viacero derivácií, podobne ako jeho opozitný pomenovací základ $kew-$ "vysoký, výška, vrchovina", geneticky responzibilný s nem. hoch a angl. high "vysoký".

Pomenovací základ d^hew- "hlboký, priehlbň, dolina" mal v praslovančine tieto derivácie:

d^hew-p- : d^hwep-
 d^how-p- : d^hwop-
 d^hup-

V tomto pomenovacom základe existovala u Baltov aj u Praslovanov znelosť alternácia d^hewp-/d^hewb .

Vo variante d^hewp- má pôvod poľské slovo $\dot{z}$ upła, $\dot{z}$ uiupło. Vo variante d^howp- má pôvod takmer všeobecné slovanské slovo $\dot{d}$ upa "priehlbň, jama", ktoré v jednotlivých jazykoch nadobúdalo odlišnú významovú konkretizáciu. Vo variante $d^hwep-/b-$ má pôvod ukrajinské $\dot{d}$ abr' "Schlucht", vo variante $d^hwop-/b-$ má pôvod steročeské $\dot{d}$ obr' "priehlbň", využívané napr. v toponyme Dobříš. Variant d^hup-r- , resp. $d^hub-r \rightarrow d^7br-$ má tiež širšie slovanské zastúpenie. Derivát d^hu-p- , resp. $d^hub-n \rightarrow d^7bno \rightarrow d^7no$ je takmer celoslovanský. Z baltskej slovnej zásoby sem patria napr. lit. $\dot{d}$ auba "Schlucht", $\dot{d}$ ubnas/ $\dot{d}$ ugnas "Grund, Tiefe". Osobitne treba upozorniť na litovské $\dot{d}$ uoba, s významom "Höhlung im Baumstamm", ktoré je inštruktívne tak pre etymológiu etnonyma $\dot{D}$ ėdošitji/ $\dot{D}$ ėdošane, ako aj Uliči, Velyňane, Volyňane. Druhým derivátom kmeňa d^hew- bolo:

d^hew-k- : d^hwek-
 d^how-k- : d^hdok-
 d^huk-

Variant d^hewk- je zastúpený ruským nárečovým slovom žučina "Höhlung, Vertiefung", variant d^howk- je zastúpený ukrajinským slovom duk "jama vyrytá v zemi" /Hrinčenko, 1, s. 455/. Ten istý variant, ale v ja-kmeňovej formácii $douk-ja\>duča$ je zastúpený vo viacerých slovanských jazykoch a vo viacerých odvodeninách, východiskový význam je však "priehľbeň, jama". Ten istý variant d^houk- vo formácii a-kmeňovej, resp. v derivácii $douk-/u/l-a\>dukla$ je zastúpený ako geografický názov jednak pri pomenovaní priesmyku v Karpatoch, jednak pri naďalekom toponyme Dukla s pôvodnou motiváciou "priehľbeň, t. j. priesmyk v horstve Karpát", resp. "osada ležiaca v priehľbni". Odmietame teda Trubačovov výklad zemepisného názvu Dukla z latinčiny.

Tak ako bolo v ruštine od variantu d^hewk- sufixom -ins odvodené $d^hewkina\>$ ruské žučina "priehľbeň", rovnako bolo tým istým sufixom odvodené od schwebeablautového variantu d^hewk- , po delabializácii $dek-/dēk-$ odvodené české toponymum Děčín "osada v priehľbni" /takúto polohu Děčín skutočne má/. Prirodzene, že v zmysle nášho výkladu má v tom istom základe pôvod aj české etnonymum Děčane "ľudia bývajúcí v priehľbni, v doline".

Tretím derivátom pomenovacieho základu d^hew- "hlboký, priehľbeň" boli varianty:

d^hew-d- : $d^hweđ-$
 d^how-d- : d^hwod-
 d^hud-

V tomto deriváte má svoj pôvod etnonymum Dědošitji/Dědošane, ale aj etnonymum Dudlěbi.

Tak ako pri variante d^hewk- mala strata bilabiály -w- svoju kompenzáciu v zdĺžení korenného vokálu na $dēk-$, ktorý je zastúpený v etnonyme Děčane a v toponyme Děčín, rovnako aj variant $d^hweđ-$ po delabializácii zdĺžil korenný vokalizmus na $dēd-$ s prvotným významom "priehľbeň". Tak

ako sa v litovčine variant *duoba* významovo špecifikoval na "priehlbeň v strome" /to isté sa stalo aj pri praslovanskom základe *ul-*, pozri nižšie/, rovnako sa praslovenský derivát *děd-* so všeobecným významom "priehlbeň" špecifikoval na "priehlbeň v strome", to znamená na význam "úľ", resp. metonymicky rôzne časti úľa alebo aj náplň úľa, čiže med. Základ *děd-* s prvotným významom "priehlbeň v strome, úľ" je zastúpený lužickým slovom *džědźica* "sosna s vyhĺbeným úľom", v deriváte *děd-l-* je zastúpený ruský *дел* "pčalinnaja bort, otveratije v borti", staroruským *ново-дѣлѣ* "novaja bort"; v deriváte *děd-n-* je zastúpený základ *děd-* "priehlbeň" moravským slovom *dení* "otvor v úlí" poľským *drzewo dziane, dzianka, dzianek* "bortnoje derevo". Lužické *srbčina* má aj slovesný derivát *děditi* /*džědźić* "vyberať med z úľa", čo je pri metonymickej blízkosti významov "priehlbeň v strome, úľ" : "časti úľa, otvory v úlí" : "náplň úľa, med" derivácia celkom prirodzená. Lužické *džědźica*, *džědźić* a s nimi responzibilné slová nemajú teda geneticky nič spoločného ani so slovom *děd*⁷ "starý otec", ako sa omylom tvrdí v slovníku H. Schuster-Sewca *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1972, s. 53, ale nemajú nič spoločné ani s praslovenským slovesom *děti* "položiť", ako sa výlne domnieva Ž. Ž. Varbotová, *Slawische Wortstudien*, Bautzen 1975, s. 182-183.

V praslovanskom základe *děd-* zo staršieho delabializovaného *d^hwed-* "priehlbeň" ako schwebeablautového variantu *d^hewd-* má pôvod aj slovanský etnonym *Dědošane/Dědošitji* s pôvodnou motiváciou "ľudia bývajúci v priehlbní, v údolí". Odvodzovací postup *děd-och-* nebol v praslovančine nijako výnimočný.

O tom, že v praslovančine pomenovací základ *d^hewd-* so schwebeablautovým variantom *d^hwed-* existoval, svedčí

bohaté ruské toponymia s paralelnou deriváciou:

deud-il- >	Žudilovo	: dēd- >	Dedilovo
doud-in- >	Dudino	: dēd- >	Dedino
	Dudinka		Dedinka
	Dudiny		Dedina
	Dudincy		Dedin
	Dudinskoje		Dedovo
	Dudiči		Dedov Ručež
			Dedišina

O tom, že toponymá typu Dedilovo, Dedino atď. nemožno mechanicky odvádzať od dēd- "starý otec", svedčí práve derivačný paralelizmus Dedilovo : Žudilovo, Dedino : Dudino, Dedinka : Dudinka atď. Tento derivačný paralelizmus možno vysvetliť najadekvátnejšie spoločným pomenovacím základom d^hewd- : d^hwed- , resp. z hľadiska historicky slovanského dud- : dēd- "priehľbeň, dolina, jama".

Pomenovací základ d^hewd- s temnou apofóniou d^howd- mal popri "nederivovanej" podobe doud- > dud- /slovenské duda "priehľbeň, dolina, jama, diera"/ aj laterálnu odvođeninu $d^hewd-l-$: $d^hwed-l-$, resp. z hľadiska preslovanského deud-l- : dwed-l- > dēd-l- /pozri vyššie uvedené del "otverstija v Lortí"/.

Prvá forma odvođeného koreňa d^hewd- s apofóniou d^howd- a laterálnym rozširovateľom -l- má tiež bohaté zastúpenie v ruských, resp. východoslovanských toponymách, resp. v zamapovaných názvoch vôbec:

deud-l- >	žul-	: doudl-l- >	dul-
	Žulí	:	Dulí
	Žulin-a	:	Dulina
	Žulevo, a	:	Dulevo, a
	Žulich-a	:	Dulich-a
	Žulebina	:	Dulebina

Dulebino

Duleby

Ak máme v ruskej toponymii mené Duleby, Dulebino, Dulebina popri Žulebina, Dulicha popri Žulicha, Dulevo popri Žulevo, Duli popri Žuli, nemožno tieto toponymá vykladať adekvátnejšie, než ako tak, že ide o rovnaké deriváty od dvoch apofonických foriem tohto istého základu *dudl-* : *doudl-*, resp. monoftongizácii *djud-l-* : *dud-l-*, vo východoslovanskej a južnoslovanskej oblasti *djul-* : *dul-*.

Ak uvážime, že v Chorvátsku máme zemepisné pomenovania Dulebe, Duliba, Dulibica, ba že srbochorvátčina má aj apelatívum *duliba* "convallis, fauces" /Bezlej, Vodna ime-na, I, s. 160-161/, nebudeme pochybovať o tom, že etnonymum *Dudlěbi* pôvodne označoval ľudí bývajúcich v doline, v priehlbni, teda ľudí, ktorých v slovenčine označujeme ako "dolníci" v opozícii proti "horníci". Aj uvedené východoslovanské a južnoslovanské toponymá majú pôvodný význam taký, aký majú slovenské toponymá *Dolina*, *Dolany*, *Jamník* atď.

Z nášho výkladu vyplýva, že kategoricky odmietame dávno tradovaný názor, že slovanské etnonymum *Dudlěbi* je germánskeho pôvodu, ako to kedysi tvrdil už Miklosich a najnovšie obnovil Trubačev v sémantickej interpretácii "nasledstvo umeršogo". Už samotný fakt, že tento jediný etnický názov u starých Slovanov by mal mať germánsku provenienciu ako "výnimočná" výnimka medzi veľkým množstvom slovenských etnónym, je varovným signálom, že jeho pravdepodobnosť je menšia ako minimálna. Uvedené množstvo toponým s paralelným základom a paralelnou deriváciou *Žul-* : *Dul-* u východných Slovanov je dôkazom, že nemôže ísť o cudzie prevzatie.

Tak ako slovanské etnonymum *Dudlěbi* je derivátom pomenovacieho základu *dudla* "priehľbeň, jama", rovnako aj

morféma dud- v slovenskom hydronyme Dudváh má pôvod v slovenskom apelatíve dūda "priehľbeň, dolina, jama", čiže hydronymum Dud/a/ a Váh malo pôvodný význam "dolný Váh, Váh v údolí". Tento názov sa po rozšírení mena Váh na celý tok Váhu preniesol na paralelný tok s Váhom, na dnešný Dudváh. Starý výklad, ktorý po Schwarzovi a Šmilauerovi mechanicky prevzal aj Trubačev /porov. Simpozium, s. 57, Voprosy jazykoznanija 1974, 6, s. 53/, že ide v názve Dudváh aj v etnonyme Dudľebi o germánsku morfému daud- "mŕtvy", je neopodstatnený. Bližšie k etymológii Dudváhu Slovenská reč 1975, č. 1, s. 39, Slovenská reč 1975, č. 4.

Obodriti

Pretože E. Moško v štúdiách Ubiedza, Obodrowo, Obodryci /Język polski 1969, s. 9-28/ a v dopĺňujúcom článku w sprawie niektórych słowiańskich nazw plemiennych i przyrostka -it /Język polski 1973, s. 289-296/ podľa nášho názoru úplne presvedčivo dokázal, že etnonymum Obodriti je odvodené od indoeurópskeho základu b^hed-r- : b^hod-r- vo význame "priehľbeň, dolina, jama" /grécke bothros "dolina", lotyšské bedre "dolina"/, nebudem sa týmto etnonymom bližšie zaoberať. Trubačev, ktorý tento názov odvádza od rieky Odry, nerešpektuje poznatok, že sídla Obodritov neboli na Odre, ale v Meklenbursku, teda v geografických dolinách, močiaroch.

Z hľadiska slovakistického treba pripomenúť, že indoeurópsky koreň b^hed- : b^hod- "priehľbeň, dolina, jama", ako svedčí latinské fodina, resp. jeho derivát b^hed-r- : b^hod-r- /lotyšské bedre, grécke bhotros/, je zastúpený v geografických názvoch aj na Slovensku. E. Moško upozornil na hydronymum Bođrog, ktoré svojím sufixom -og- dokazuje veľkú starobylosť /porov. praslovanské Svar-og-, bat-og-, mat-og-a a i./. O živosti tohto pramenovacieho základu u

Slovanov usídlených na zľasti dnešného východného Slovenska, svedčí aj názov dediny Bodrudžal (Bodr-og-ěl-, ako aj potôčika Bodrudžalik pri Svidníku /podľa informácie dr. Blichu z Pedagogickej fakulty v Prešove, porov. aj M. Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Bratislava 1972, s. 64/. Otázkou, či toponymá Boďice, Boďiná, Bodorová, Bodovce majú za základ zaniknuté apelatívum bod- "dolina", alebo z neho vzniknuvšie osobné meno Boď/a, o/, nemôže riešiť lingvista. Tu je nevyhnutná pomoc historika. Samotné sufixy -iná, -ovce ap. ešte samy osebe nesvedčia o odvodenosti od antroponyma, ako nesvedčí o odvodenosti od antroponyma toponymum Dolina, Děčín ap. Toponomastiku treba už konečne oslobodiť od hypertrofie mechanického antropomorfizmu. Za isté pokladáme, že názov rieky Bodva na východnom Slovensku má pôvodnú motiváciu takú, akú majú rieky Jamník, Dolina, Dziurawa /prítok Visly, porov. Trubačev, Nazvanija pravoberežnoj Ukrajiny, Moskva 1968, s. 50: Đurava, Dzurawa, Dziurka a i./.

Uličí : Velyňane : Volyňane

Indoeurópcina mala pomenovací základ aul-, v zmysle laryngálnej teórie H₂ewl- vo význame "priehlbňa, dolina, jama". Výrazne je zastúpený gréckym slovom aulōn "höhleartige Gegend, Schlucht, Tal" /Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, I, s. 186/. V tomto pomenovanom základe majú pôvod nielen slovanské apelatíva ul-ica, staršie ula, slovanské uljě, uljě "hohler Baum, Biene-stock", ako uvádza Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, III, s. 181-182, ale aj slovanské etnonymum Uličí s pôvodnou motiváciou "ľudia bývajúci v priehlbni, v doline". Významový vzťah medzi uljě "úl" a Uličí je rovnaký ako je významový vzťah medzi lužickým dzědzica "jama v strome, úl v strome" a slovanakým etnonymom Dědoša-

ne/Dědošitji.

Pomenovací základ aul-, v zmysle laryngálnej teórie H_2ewl- mal tieto varianty:

H_2ewl- : H_2wel-

H_2owl- : H_2wol-

H_2ul-

Kým variant $H_2ewl \rightarrow aul-$ je zastúpený etnonymom Uliči a apelatívami ula, ulica, uljě, variant H_2wel- : H_2wol- , po strate laryngály na začiatku slova $wel-$: wol je zastúpený slovanskými etnonymami Vel-ynane : Volyňane, resp. geografickým názvom Velyň, Volyň, pôvodný význam "nížina, dolina, priehlbňová oblasť". Volyň skutočne také je. Zaisťte nie je náhoda, že východoslovanskí Du/d/lěbi sa geograficky kladú do oblasti Volyne. V. V. Ivanov a V. V. Toporov majú teda pravdu, keď predpokladajú, že pomenovanie Volyň vo význame "nížina, dolina" bolo opozitom k názvu Karpát "vrchovina", hoci nemohli s etnonymom Velyňane/Volyňane spojiť aj etnonymom Uliči, pretože nepracujú s teóriou o dvoch formách odvodeného indoeurópskeho koreňa. Porov. Ivanov-Toporov: Karpaty v svjazi s problemami rasselenija drevnich indoevropeskich pleměn. Simpozium, Moskva 1973, s. 23.

D.

Slovanské etnonymá motivované životom starých Slovanov vo vyšších polohách, vo vrchoch: horniaci.

Prirodzený zákon opozície implikuje, že popri názvoch starých slovanských kmeňov s motiváciou "dolniaci" existovali aj mená s motiváciou "horniaci".

Medzi etnonymá s motiváciou "horniaci" patrili Beržane/Brěžane. V doterajšej literatúre sa toto etnonym-

mum obyčajne sémanticky vykladá tek, že to boli Slovania žijúci na brehoch, resp. pri brehoch riek. Takýto výklad je nepravdepodobný, lebo kmene bývajúce pri riekach dostávali meno podľa mena rieky /Polabi, Moravjane atď./, nie podľa nábrežia rieky. Významová diferenciácia lexém s významom "breh" a lexém s významom "vrch" pozitívne dokazuje, že tieto dva významy sú responzibilné. V jednom jazyku tá istá lexéma označuje breh, v druhom, príbuznom jazyku alebo nárečí toho istého jazyka tá istá lexéma znamená vrch. V poslednom čase na túto sémantickú responzibilitnosť poukázala N. Nevskaja v časopise Zeitschrift für Slawistik XIX, 1974, č. 2, s. 158 n. O prítomnosti sémy "vrch" v praslovanskej lexéme berg? svedčí preukazne aj význam hláskove responzibilnej nemeckej lexémy Berg "vrch". Z toho vyplýva, že prvotná motivácia etnonyma Beržane/Brěžane bola "vrcháři, horniaci".

Chrvati

Už P. J. Šafárik predpokladal, že prvotný význam tohto slovanského etnonyma bol "ľudia bývajúci vo vrchoch, horniaci". Hoci Šafárikova jazyková analýza tohto etnonyma nemohla byť taká, akú je schopná slavistika podať dnes, predsa Šafárikov výklad sa zo sémantického hľadiska ukazuje ako správny. Pretože rozsah tohto príspevku nedovoľuje argumentáciu na širšom priestore, chceme iba naznačiť, že etnonym Chrv-at- je geneticky totožný so slovanským apellatívom gora "vrch", a to v nulovom stupni gr-, ktorý bol v praslovančine rôzne derivovaný. Jedným z derivátov je lexéma grb?. Likvida r, podobne ako likvida l, spôsobovala v praslovančine, najmä v takom postavení, ako je grb-, rôzne "transformácie" susedných spoluhlások. Je napríklad známe, že naše slovo chrbát má v niektorých slovenských jazykoch na začiatku g-, v iných jazykoch spoluhlásku k-. Rovnako je známe, že slová hrče s pôvodným g-/prasl.

grča/ je toho istého pôvodu ako slovo krč. Pozitívnych dokladov na spoluhláskovú alternáciu gr-/kr-/chr- na začiatku slova v praslovančine, resp. v historickom vývine slovanských jazykov je také množstvo, že zákon indukcie a dedukcie plne dovoľuje predpokladať alternáciu gr-/kr-/chr- aj v praslovanskej lexéme grb-/krb-/chrb-.

Pozitívnych dokladov na striedanie záverovej bilabiály b s úžinovou bilabiálou w v praslovenčine aj v historickom vývine slovanských jazykov je tiež také množstvo /porov. kleweta : klebeta, ovađ : obađ, klětówa : klětóba atď.; porov. našu štúdiu o pôvode slova sloboda v časopise Slavica Slovaca I. 1966/, že sme plne oprávnení predpokladať takúto alternáciu aj v lexéme grb-/krb-/chrb-/chrw-, čím sa dostávame k základu etnonyma Chrwat-/Krwat- "vrchár, horniak". Nie je zaiste náhoda, že sídla tých starých slovanských kmeňov, ktoré sa nazývali Chrvati/Krvati, boli vo vyšších polohách, vo vrchoch. Napríklad českí Chrvati sa lokalizujú na Orlické hory /Niederle/. Bližšiu argumentáciu môže obsiahnuť iba osobitná štúdia o tomto etnonyme.

Česi/Češi

Nielen z indoeurópečiny zdedený základ č^hew- "hlboký, priehlbeň" /pozri vyššie etnonymá Děčane, Dudlěbi/, ale aj z indoeurópečiny zdedený sémanticky opozitný základ kew- "vysoký, vyvýšenina, vrchovina, vrch" /nemecké hoch, anglické high a i./ bol v praslovančine bohato derivovaný a využitý v apelatívnej aj v propriálnej slovnej zásobe. Derivát kew-k- /v ňom majú pôvod aj uvedené germánske slová hoch, high/ je zastúpený južnoslovanským slovom čuka "vrch, vrchol". Druhá forma toho istého derivátu kwek-, po delabializácii kek- dala zákonite v praslovančine podobu ček- s prvotným významom zhodným s južnoslovanským apelatívom čuka "vrch". Najstaršie slovanské etnony-

má sa vyznačovali tým, že boli derivačne zhodné s apelatívami, bez špecifických etnonymických, resp. iných onymických sufixov. Dokazujú to také etnonymá, ako je napr. Sěverí, ktoré sa svojou morfológickou stavbou ničím neodlišuje od nom. pl. apelatíva sěverŕ : pl. sěveri /celkom ako dvorŕ : dvori/.

Alternácia k/ch bola v praslovančine taká častá, a to aj v derivátoch základu kewk-ŕčuka "vrch", kowk-ja ŕkuča "kopa", kwek-ŕkek "vrch", napr. kek-el-ŕalovenské čelica, ale temná apofónia kok-ol- sa zmenila na chochol "vrcholec", resp. aj jasná epofónia kek-el- sa zmenila na chechel-, z čoho je staročeské šešel- "vrcholec, chochol" /u Klareta/, že neprekvapuje ani zámena základu kek- na kech-, po palatalizácii čech- "vrch", resp. Češi/Česi "vrcháři, horníaci".

Táto analýza ukazuje, že etnonym Čech spolu s etnonymom Chrvat boli opozitami k etnonymám Dudlěbi, Děčane "dolníaci". Staročeské legendy o hore Říp môžu byť reálnymi reminiscenciami na prvotné zemepisné sídla kmeňa Čechov, ktorí potom "asimilovali" ostatné kmene v procese formovania českej národnosti a českého národa.

E.

Slověn- : Sloven- : Slovak-

Ako sme uviedli vyššie, prirodzený zákon protikladu platí nielen pri etnickom a jazykovom "formovaní", resp. pomenovaní kmeňov, ale aj historickým koncentrujúcim vývinom sa formujúcich kmeňových zväzov, národností a národov.

Veľmi inštruktívnym prípadom takejto opozície je vznik pomenovania nemeckého národa lexémou deutsch "Nemec, nemecký". Ako je známe, Germáni nemali pôvodne syntetické,

jednotné pomenovanie, nemali kolektívny názov pre to etnikum, ktoré sa dnes nazýva Deutsch. Existovali iba mená jednotlivých, menších či väčších germánskych kmeňov, pričom aj Germáni pri vzniku pomenovaní svojich kmeňov využívali prirodzený protiklad "horniaci" : "dolniaci". Napríklad germánsky kmeň s názvom Burgundoz, to boli "horniaci", kým germánsky kmeň s názvom Wan-dal-, to boli "dolniaci" /v druhej časti mena je lexéma zhodná s dnešným nemeckým Tal "dolina"/. Takúto motiváciu mal aj germánsky kmeň Angrarii, Angrivarii.

Nemci sa kolektívne "uviedomili" a vlastne aj pomenovali ako Deutsch až v opozícii k Rimanom, resp. k latinčine ako vrchnostenskej, vysokej, nenárodnej reči Rimanov oproti "nízkej", ľudovej reči Germánov, resp. časti Germánov, z ktorej vznikli Nemci.

Nemecké etnické meno Deutsch má totiž pôvod v indoeurópskom slove *tewt- : towt-* "ľud", resp. "ľudový". Z histórie je známe, že pápež dostal roku 786 z "Nemecka" list, správu o synode, v ktorej sa píše, že na synode sa rokovalo "tam latine, quam theodisce", čo v doslovnom preklade znamená "tak v latinčine, ako aj v /reči/ ľudovej". V tomto adjektíve *theodisk*, deriváte indoeurópskeho slova *tewt : towt* "ľud", je prameň nemeckého etnického názvu Deutsch, teda pôvodne "ľudový /človek, jazyk/" ako opozitum k "rímsky, latinský", čiže penský, vrchnostenský, vysoký, neľudový.

Prirodzený zákon opozície pôsobil aj pri názve mena Slověn- : Slovan-. Praslovania sa už od prvého tisícročia pred naším letopočtom dostávali do častého kontaktu s Germánmi. Pretože Praslovania reči Germánov nerozumeli, nazvali ich "brblajúci, nezrozumiteľne hovoriaci". Taký bol tiež prvotný význam slovanského adjektíva něm? "nemý", ako ukazujú jeho genetické väzby v ostatných jazykoch, ale aj

významová náplň lexémy něm? v niektorých slovanských jazykoch.

Pretože pre Praslovanov boli Germáni "brblajúci, nezrozumiteľne hovoriaci, nepočujúci, nemí", "uvedomovali" si seba opozitne ku Germánom ako "počujúcich, zrozumiteľne hovoriacich, používajúcich slová, nie nezrozumiteľné brblanie, ako ich opozitníci Germáni". Preto využili na pomenovanie seba samých z indoeurópciny zdedené slová, resp. slovný základ *klew-* : *klow-*, po samizácii *slew-* : *slow-* "počujúci, rozumejúci, používajúci slová" /oproti germánskemu brblaniu, nemote/. S veľkou pravdepodobnosťou môžeme tvrdiť, že prvotný kolektívny názov pre Slovanov znel Slovi vo význame "počujúci, zrozumiteľne hovoriaci, používajúci slová". Podobne ako z pôvodnejšieho Sēveri vznikol druhotný derivát Sēverēne, Sēverjane, z Dědoši druhotné Dědošane, resp. Dědošitji, rovnako aj z pôvodného Slovi vznikol druhotný derivát Slověni, Slovjane, Slovane.

O probléme, prečo starý kolektívny názov pre Slovanov s uvedenou prvotnou sémantickou motiváciou si zachovali na svoje "individuálne" kmeňovo-zväzové, národnostné a národné pomenovanie iba Slováci, Slovinci a vymierajúci /alebo už vymretí/ Slovinci pri Kašuboch, sa v tomto príspevku, prirodzene, rozširovať nemôžeme. Problém si totiž ešte vyžaduje široký a hlboký výskum historikov, etnografů, archeológov, lingvistov aj iných špecialistov v histórii a predhistórii Slovanov.

**Kontrastívna analýza
slovenskej
a českej deklinácie**

Eugen Pauliny

Ak sa pri kontrastívnej analýze slovenského a českého hláskoslovie dá postupovať naskrze paralelne, t. j. oproti stavu v slovenčine sa v celku i v jednotlivostiach dá poukázať na stav v češtine, pri flexii sa to v plnej mier urobiť nedá. Nie je na prekážku len bohatý materiál. Táto ťažkosť by sa dala preklenúť potrebnou mierou zovšeobecnenia. Väčšou ťažkosťou je, že slovenské ohýbanie sa vyvíjalo veľmi rozdielne od českého. A základnou ťažkosťou je, že odlišnosti vo vývine sú viacerého druhu, často, ba obvykle navzájom rozmanite pospájané, takže vo výsledku je konfrontácia slovenského stavu s českým veľmi zložitá. Uvedieme niektoré prípady na objasnenie:

I. Proti zhodným tvarom G sg. mask. chlap-a - muž-a v slovenčine je v češtine nezhodná dvojica: chlap-a - muž-e. Svojím pôvodom tu najde v prípade tvaru muž-e o novú pádovú príponu. Ide vlastne o tú istú príponu, ktorá je aj v slovenskom tvare muž-a, ale v starej češtine nastala prehláska $\bar{a} > \bar{e} > e$. Staročeské i staroslovenské tvary boli rovnaké: chlap-a - muž- $\bar{a}$. V slovenčine nastala tu zmena $\bar{a} > a$ /muž $\bar{a}$ > muža/, v češtine zasa zmena: muž $\bar{a}$ > muž $\bar{e}$ > muže.

II. Tvar D sg. mask. je v slovenčine chlapovi - mužovi. V češtine je popri tvare mužovi aj tvar muži. V českom tvare muži sa zachoval starý tvar tejto deklinácie, ale s prehláskou u > i /starý tvar bol mužu/, v slovenčine nastalo dôsledné tvaroslovné vyrovnanie a v D sg. živ. mask. je pravidelne prípona -ovi. Tu je teda zmena aj v slovenčine /tvar mužovi vznikol tvaroslovným vyrovnaním/, aj v češtine /tvar muži sa upravil hlás-

koslovnou zmenou/.

III. V tvare D plur. neutrá proti slovenskému tvaru mestám je český tvar městům. Český tvar sa opiera o pôvodný starý tvar městóm /městóm>městuom>městům/. V slovenčine v tvaroch D L I plur. prijali neutrá pádové prípony od feminína /mestám, mestách, mestami, tak ako ženám, ženách, ženami/.

Pri uvádzaní týchto ukázkových príkladov sme zostali zámerne len v oblasti substantív. Situácia pri ohýbaní iných slovných druhov /adjektíva, zámená, číslovky/ je ešte komplikovenejšia. Ale už tieto príklady ukazujú, v čom je asi rozdiel medzi vývinom slovenského a českého ohýbania. Tento rozdiel by sa dal určiť asi takto:

1. Hláskoslovné zmeny v slovenčine neboli také prenikavé ako v češtine. Týka sa to hlavne vokelického systému. Rozmanité prehlásky a úženia českých vokálov spôsobili, že obraz tvaru sa prenikavo zmenil aj vtedy, keď sa nezmenila pôvodná prípona. Proti slovenskému: vracať - vraciaš - vracajú je české: vracet - vracíš - vracejí. Za starú nosovku -q v dlhej polohe je v češtine -ou i -í, kým v slovenčine je len -ú /čes. nesou, kryjí proti sloven. nesú, kryjú/.

2. V češtine sa v podstatne väčšej miere ako v slovenčine zachovali pôvodné prípony a pôvodné rozčlenenie ohýbacích vzorov. Táto okolnosť spolu s bohatými hláskoslovnými zmenami spôsobila veľkú pestrosť tvarov. Napr. proti sloven. nesiem, pijem, kupujem, volám je české nesu, pijú-pijí, kupuju-kupuji, volám. Teda proti zakončeniu -m v slovenčine je v češtine zakončenie -u, -í, -m.

3. V slovenčine nielen že sa nezachovali v takej bohatšej miere ako v češtine staré prípony, ale nastal práve opačný proces: nastáva zjednodušovanie ohýbacích vzorov a odstraňovanie prípadov, keď niekoľko prípon malo

tú istú funkciu.

Napr. mužské životné substantíva nadobúdajú v slovenčine rovnaké skloňovanie. Rovnako sa skloňujú nielen vzory tvrdé a mäkké /teda chle**p** a muž/, ale rovnaké skloňovanie nadobúdajú aj substantíva vzoru sluha, ktoré sa kedysi skloňovali podľa vzoru žena a ktoré v češtine zachovávajú v mnohých prípadoch tieto staré prípony. Porov. tvar I sg. v sloven. so sluhom /ako s chlapom/, v češtine se sluhou /ako se ženou/.

4. V slovenčine sa vyrovnáva aj podoba kmeňa. Obvykle má kmeň rovnaké zakončenie v celej paradigme. V češtine sa často zachovávajú staré rozdiely v kmeni, ktoré boli spôsobené praslovanskými zmenami hlások. Napr. sloven. ru**k**a, D-L sg. ru**k**e, ale čes. ru**k**a, ru**č**e.

IV. Keby sme teda vo svojom výklade stavali proti sebe slovenské a české ohýbanie v úplnosti, museli by sme sa obmedziť na neprehľadné vypočítavanie rozdielných tvarov, ktorých rozdielnosť bola spôsobená spleťou najrozmanitejších príčin, ktoré sme práve naznačili. Preto sa v ďalšom výklade obmedzíme na charakteristiku slovenskej flexie a češtinu budeme využívať len ako ilustračný materiál. S ohľadom na časové možnosti budeme hovoriť len o deklinácii.

Deklinácia sa v slovenčine člení na dve veľké grupy: nekongruentnú a kongruentnú. Nekongruentná deklinácia, ako pomenovanie samo ukazuje, je taká, pri ktorej podoba tvaru nie je určovaná tvarom iného slova. Patria sem substantíva, niektoré zámená a niektoré číslovky. Napr. podoba tvaru žen-a /N sg. fem./ nie je určovaná tvarom nejakého iného slova. Ku kongruentnej deklinácii patria adjektíva, mnohé číslovky a mnohé zámená. Kongruentná deklinácia sa vyznačuje tým, že podoba tvaru je určovaná tvarom

toho slova, ktoré je bližšie určené. Napr. pekná žena. Rod, číslo a pád adjektíva pekná je určené tvarom slova žena, ktoré je determinované adjektívom pekná. Deklinácie slov patriacich do nekongruentnej i kongruentnej deklinácie sa v slovenčine vyvinula dosť jednotne. Proti tomu v češtine sa dosť dobre zachovalo členenie na trojité skloňovanie: 1. skloňovanie menné /substantíva, ale aj niektoré tvary adjektív a prívlastňovacích adjektív typu synov/; 2. skloňovanie zámenné pri rozličných zámenách; v slovenčine sa zachovalo v úplnosti zámenné skloňovanie len pri osobných zámenách ja, ty, my, vy, sa, čiastočne pri on, ona, ono, do značnej miery pri kto, čo a málo pri ostatných zámenách; 3. skloňovanie zložené /adjektíva a niektoré číslovky, ktoré sa skloňujú ako adjektíva, ba i niektoré substantíva/.

1. Nekongruentné skloňovanie

Substantíva

Pri substantívach v slovenčine sa plne rozvinul proti stavu v praslovančine štvrtý gramatický rod. Proti trom gramatickým rodom v praslovančine /mask. - fem. - neutrum/ sa v slovenčine utvoril štvrtý rod, ktorý vznikol rozštiepením maskulín na životné a neživotné.

a/ Maskulína

Do skloňovania životných sa zaradili všetky mená osôb mužského pohlavia, pri ktorých sa gramatickým rodom neoznačuje nedospelosť. Napr. chlap - chlapec /nie je síce dospelý, ale gramatickým rodom sa to nevyznačuje/ ale: chlap - chlápě, chlapec - chlapče /gramatickým rodom, a to osobitným sufixom sa vyznačuje nedospelosť/. Medzi mužské životné sa teda zaradili staré o-km, jo-km, u-km, i-km a spoluhláskové kmene. Do značnej mie-

ry sa do jednotnej paradigmy životných zaradili aj staré mužské a-km, ja-km, ktoré boli všetky životné.

Pádové prípony starých vzorov sa rozdelili medzi životné a neživotné. Pretože mäkkostné rozdiely spoluhlások zanikali už po zániku a vokalizácii jerov, postupne sa vyrovnal rozdiel medzi tvrdými a mäkkými vzormi. Preto sa v slovenčine - na rozdiel od češtiny - maskulína životné úplne a maskulína neživotné temer úplne skloňujú bez ohľadu na pôvodnú mäkkosť kmeňového konsonantu. Ohľad na to, či životné /ale i neživotné/ patrili pôvodne k o-km, jo-km, i-km, u-km, resp. k spluhláskovým kmeňom, zachoval sa len ojedinele. V češtine sú tieto stopy podstatne badateľnejšie.

Najmarkantnejší rozdiel medzi živ. a neživ. je rozdiel pádov N-A:

Sg. živ.	Sg. neživ.
N chlap muž	dub nôž
G chlapa muža	duba noža
A chlapa muža	dub nôž

Pl. živ.	Pl. neživ.
N chlapi muži	duby nože
G chlapov mužov	dušov nožov
A chlapov mužov	duby nože

Ako vidieť, prenikol pri životných do akuzatívu dôsledne tvar genitívu.

Okrem toho je v sg. rozdiel aj v D a L:

Živ.	Neživ.
D chlapovi mužovi	dubu, nožu, pluhu
L chlapovi mužovi	dube, noži, pluhu

Možno ešte uviesť, že v G sg. je pri životných vždy prípona -a /chlapa, muža/, kým pri neživotných je

okrem prípony -a možná aj prípona -u /dúba, hrobu/.

Staré mužské a-km a ja-km boli napospol životné. Priklonili sa k skloňovaniu ostatných muž. živ. Reminiscencie na staré zaradenie sú v N sg. -a /sluha/ a v G-A sg. -u /sluhu/. V tomto ostatnom prípade nastáva tiež vyrovnanie oboch pádov, ale tak, že tvar akuzatívu preniká do genitívu, teda naopak ako pri ostatných muž. živ. substantívoch. Inak je skloňovanie vzoru sluha /i pôvodne mäkkého vzoru sudca/ zhodné so skloňovaním vzoru chlap.

Tvary ostatných pádov sú v slovenčine zhodné pre životné i neživotné, pre tvrdé i mäkké vzory.

Situácia v češtine je zložitejšia o to, že

1. viacej sa zachovávajú staré tvary;
2. viacej sa uplatňujú v príponách hláskovej zmeny; ide hlavne o typické české prehlásky a úženia samohlások;
3. v tvare A plur. nie je vyrazená životnosť /nie je zhoda s tvarom G plur., napr. slov. chlapov, mužov - čes. chlapy, muže/;
4. vzor sluha zachováva viacej pôvodných prípon.

b/ Feminína

Pri feminínach sa staré rozdelenie vzorov v slovenčine dosť dobre udržiava, hlavne v sg. Napr. v sg. je dobre zachovaný rozdiel medzi a-km, napr. N žen-a - ulic-a, G žen-y - ulic-e, D žen-e - ulic-i, A žen-u - ulic-u /čes. ulici/, L žen-e - ulic-i, I žen-ou - ulic-ou /čes. ulicí/. Treba upozorniť, že v slovenčine má I sg. fem. vo všetkých vzoroch skloňovania nekongruentného i kongruentného vždy príponu -ou. Napr. vzor koš má pôvodné tvary podľa i-km, ale I sg. je košou.

Nový vzor dlaň /čes. píseň/ má v slovenčine obdobné skloňovanie ako v češtine: je zhoda so skloňovaním vzoru ulica, ale tvar N-A dlaň /čes. píseň/ podľa vzoru koš.

Proti češtine je rozdiel v tom, že staré ū-km v slovenčine prešli temer úplne k vzoru žena /panva, mrkva, broskva, rakva/, v češtine sa však skloňujú podľa vzoru píseň /pánev, mrkev, broskev, láhev/. V slovenčine má skloňovanie podľa vzoru dlaň iba slovo cirkev.

V plur. sa udržiavajú staré tvary v N-A /ženy, ulice, kosti/, ale pri ostatných tvaroch nastalo vyrovnanie s tým variantom, že namiesto -á- je po mäkkej spoluhláske dvojhláska -ia-, napr.: D ženám - uliciam, kostiam; L ženách - uliciach, kostiach, ale: ženami, ulicami kostami. V češtine sa tu v rozmanitej miere zachováva starý stav /napr. D ženám, ulicím, kostem/.

Istá pestrosť je v slovenčine v G plur. celkom prevažujúcou je bezpríponová forma s predĺžením kmeňového vokálu, napr.: žien-ø, ulíc-ø. Variantom tejto podoby je tvar s vkladnou samohláskou /keď sa kmeň končí na skupinu spoluhlások/, napr.: bodka - bodiek, hlávka - hlávok, sestra - sestár. Oveľa zriedkavejšia je pádová prípona -í /od pôvodných i-km/, napr.: kostí, ale aj ruží, duší atď.

V češtine je stav obdobný, ale kmeňová samohláska sa v tvare G pl. nedlíži, teda: žena - žen, ulice - ulic.

c/ Neutrá

Pri substantívoch neutra sú v slovenčine i češtine tie isté vzory, pravdaže, v samotnom skloňovaní sú značné rozdiely. V sg. sa pri vzoroch mesto - more zachovali v slovenčine staré rozdiely medzi oboma vzormi. V češtine následkom prehlásky ě>ěe pribudli rozdiely v G a D sg.; teda N-A mesto - more, G mesta - mora /čes. moře/, D mestu - moru /čes. moří/, L meste /mlieku/ - mori, I mestom - morom /čes. mořem/.

Vzor vysvedčenie /čes. stavení/ zachováva v sg. v

slovenčine i češtine staré přípony, ale v češtine následkom prehlások a úženi sa ich stará podoba veľmi zmenila; teda N-A vysvedčenie /čes. stavení/, G vysvedčenia /čes. stavení/, D vysvedčeniu /čes. stavení/, L vysvedčení, I vysvedčením.

Vzor dievča /čes. kuře/ sa vyznačuje aj v slovenčine aj v češtine tým, že okrem N-A sg. má kmeň rozšírený o kmeňotvornú príponu, v slovenčine v sg. o -ať-, v češtine -et-. V slovenčine má v st. také isté prípony ako vzor more, v češtine si zachováva do značnej miery staré prípony spoluhláskových kmeňov, teda: N-A dievča /čes. kuře/, G dievčata /čes. kuřete/, D dievčatu /čes. kuřeti/, L dievčati /čes. kuřeti/, I dievčatom /čes. kuřetem/.

Plurál neutier sa v slovenčine vyznačuje tým, že okrem N-A, kde sa zachovávajú staré pádové prípony, sa všetky ostatné pádové prípony zhodujú s pádovými príponami plur. fem., teda: N-A mestá, moria, vysvedčenia, dievčatá, G miest, morí, vysvedčení, dievčat - porov. žien, kostí, D mestám, moriam, vysvedčeniam, dievčatám - porov. ženám, kostiam, L mestách, moriach, vysvedčeniach, dievčatách - porov. ženách, uliciach, I mestami, morami, vysvedčeniami, dievčatami - porov. ženami, ulicami. Pri vzore vysvedčenie je v I prípona -iami, ktorá nikde inde nie je.

Ako sa ukazuje, vzor dievča má v plur. kmeň rozšírený o kmeňotvornú príponu -ať-. To je aj v češtine. Ale v slovenčine môže byť pri tomto vzore aj kmeňotvorná prípona -en/e/c- : dievč-enc-e. Pri tejto kmeňotvornej prípone, ktorá v češtine nie je, je v N-A taká pádová prípona ako pri mask. neživ. /dievčenc-e ako nož-e/. Rovnako tak je to aj v prípone D a L /dievčenc-om, dievčenc-och/. Okrem tejto prípony má obmedzený počet substantív aj príponu -/e/c: prasce, telce, štence, kde sú

rovnaké pádové prípony ako pri prípone -en/e/c-. V češtine sa v plur. neutier hojne zachovávajú staré prípony, hojne poobmieňané hláskovými zmenami. Preto je tu veľká pestrosť tvarov a značná odchýlnosť od slovenčiny.

Zvyšky spoluhláskových kmeňov sú v tveroch N-A ako vemā, semā, temā; častejšie a živé sú však tvary vemeno, temeno, semeno so skloňovaním podľa vzoru mesto.

Osobné zámená

Zámená ja, ty, my, vy /s zvrstné sa/ majú dôsledne nekongruentné skloňovanie. Proti češtine tu nie je nijaká zvláštna odchýlka. Treba upozorniť iba na to, že G-A mňa, teba, seba je v slovenčine novotvar /v češtine sa zachoval starší tvar mne, tebe, sebe/. Rozdiely sloven. D-L tebe, sebe proti čes. tobě, sobě sú asi veľmi staré. Pre osobné zámená je charakteristická zhoda tvaru G-A, tak ako je to pri mask. živ.

V ostatných prípadoch /pri základných číselkách a niektorých ďalších zámenách/ sa nekongruentné skloňovanie zachovalo v jednotlivých prípadoch. Preto ich preberieme súčasne s kongruentným skloňovaním.

2. Kongruentné skloňovanie

Kongruentné skloňovanie netvorí v slovenčine celkom jednoliatu skupinu. Najdôležitejšie je tu skloňovanie adjektív. V slovenčine jestvuje len tzv. zložené skloňovanie adjektív. Menné skloňovanie celkom vymizlo. V spisovnej češtine sa zachovali v niektorých prípadoch zvyšky v N a A. Napr. sloven. som šťastný, sme šťastní - čes. jsem šťasten, jsme šťastni.

Okrem toho sa v slovenčine podstatne zblížilo skloňovanie tvrdého a mäkkého vzoru. Tvrdý vzor sa líši od mäkkého vlastne len l. pravopisom, pretože tam, kde

Je v tvrdom vzore /y-ý/, je v mäkkom vzore /i-í/, napr.: pekný, krátky, pekným, krátkym, pekných, krátkych - cudzí, rýdzi, cudzím, rýdzim, cudzích, rýdzich; 2. tým, že tam, kde je v prípone tvrdého vzoru /é, á, ú/, tam je v prípone mäkkého vzoru /ie, ia, iu/, napr.: pekného, pekné, pekná, peknú, ale: cudzieho, cudzie, cudzia, cudziu.

V podstate nastáva priblíženie mäkkého vzoru k tvrdému. Ako je v tvrdom vzore o peknom, a peknou, tak je aj v mäkkom vzore o cudzom, a cudzou. Takéto prípony I sg. mask. a neutra a I fem. sú v celom kongruentnom skloňovaní, preto už nebudeme na ne osobitne upozorňovať. Proti tomuto stavu možno porovnať rozdielny stav v češtine: o mladém, a mladou - o jarním, a jarní.

V slovenčine nastáva v G-D-L sg. fem. vyrovnanie podľa starého tvaru D: peknej, cudzej, v češtine nastáva vyrovnanie podľa G: mladé, jarní. Zakončenie na -ej v G-D-L sg. fem. je v slovenčine v celom kongruentnom skloňovaní. Ďalej už naň nebudeme upozorňovať.

Proti vyrovnaníu skloňovania adj. v slovenčine, ostáva teda v češtine rozdiel medzi tvrdým a mäkkým zloženým skloňovaním výraznejší.

Prívlastňovacie prídavné mená typu synov, matkin sa v slovenčine v skloňovaní celkom zblížili so skloňovaním prívlastňovacích zámen môj, moja, moje. Pôvodné menné skloňovanie zachovali len v N-A a aj tam ide v podstate o zhodu s prívlastňovacími zámenami. Najvýraznejšie sa táto zhoda prejavuje v tvaroch G a D sg. mask. a neutra: môjho - synovho, môjmu - synovmu. Tu ide o relatívne nové tvary /od 16. stor./. Tieto tvary sa tvoria tak, že k základnému tvaru N sg. mask. môj, synov sa pridáva index G sg. mask. a neutra -ho alebo index D sg. mask. a neutra, teda môj-ho, môj-mu, synov-ho, synov-mu. V tomto prípade ide o celkom neobvyklé agluti-

načné tvorenie tvaru vo flektívnom systéme, ktorým je slovenčina.

V češtine sa pôvodné menné skloňovanie prívlastňovacích prídavných mien zachovalo - aspoň v sg. - dosť úplne a zblíženie so skloňovaním prívlastňovacích zámen nenastalo.

Ostatné zámená v slovenčine zachovávajú do istej miery svoje staré členenie. Je napr. toho, tomu, tým /od ten/, ale jeho, jemu, ním /od supletívneho on/. Protí tomu proti komu, komu je novotvar čoho, čomu.

Pravda, také zámená, ktoré sú na okraji tohto slovného druhu, sa v skloňovaní zblížujú celkom so zloženým skloňovaním adjektív. Napr. zámená sám, všetok sa okrem N-A skloňujú ako adjektívum pekný. V češtine zámeno všeten - všecek zachováva predsa len lepšie staré tvary. Obdobne je to aj so skloňovaním číslovky jeden, ktorá má okrem N-A všade už skloňovanie podľa vzoru pekný.

Číslovky dva, tri, štyri majú v slovenčine veľmi zblížené a vyrovnané skloňovanie. Je to nekongruentné skloňovanie, bližšie sa skloňovaniu substantív. V češtine si každá z týchto čísloviek zachováva stopy pôvodného skloňovania: v skloňovaní číslovky dva sa dosť zachovávajú duálové tvary, viacej je zblížené skloňovanie čísloviek tri a štyri, ale aj tu ešte badať rozdielne skloňovanie podľa pôvodných kmeňov.

Zaujímavým spôsobom sa vyvinulo skloňovanie čísloviek päť /až deväťdesiatdeväť/. Utvorilo sa tu kongruentné skloňovanie typu piati /len pre muž. živ./, piatich, piatim atď. /pre všetky rody/. Tento typ skloňovania v češtine nie je. Tam je len tvar typu pět /N-A/ a pět /ostatné pády/.

Táto charakteristika slovenskej deklinácie potvrdzu-

je to, čo sa povedalo na začiatku, že totiž slovenská morfológia je proti českej značne zjednodušená v tvaroch a veľmi pravidelná. Výsledok ukazuje, že i pri veľkej blízkosti oboch jazykov sa slovenská morfológia ukázali sme to na deklinácii - vyvíjala typologicky inakšie ako česká. Vcelku vidieť, že slovenská deklinácia je najpravidelnejšia zo všetkých slovanských jazykov, ktoré poznajú deklináciu.

Literatúra

Pauliny, Eugen a kolektív: Čeština /vysokoškolská učebnica/. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1972. Str. 244.

Pauliny, Eugen: Krátka gramatika slovenská. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1971. Str. 200.

Štolc, Jozef: Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine. In: Slovenské reč, 21, 1956, 34-44.

**Spoločné črty
vo vývine slovenčiny
a češtiny**

Štefan Peciar

1.1. Každý jazyk má svoje špecifické črty, ktorými sa odlišuje od iných jazykov, a to nielen od jazykov geneticky nepríbuzných a štruktúrne vzdialených /napr. slovenčina a maďarčina/, ale aj od jazykov geneticky príbuzných a štruktúrne veľmi blízkych /napr. slovenčina a čeština/. Ale okrem špecifických črt možno v jednotlivých jazykoch zistiť aj viac alebo menej takých črt, ktoré ich spájajú s inými jazykmi. Tieto spoločné črty sú spravidla svedectvom genetickej príbuznosti jazykov, ale môžu byť aj výsledkom konvergentného vývoja dvoch alebo viacerých jazykov, ktoré sa dostali na dlhší čas do priameho kontaktu.

2. Povšimneme si bližšie pôvod a charakter tých črt, ktoré spájajú slovenčinu s češtinou. Na rozdiel od mojej prednášky Konfrontácia slovenčiny a češtiny, ktoré vyšla v zborníku prednášok IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca 2 /Bratislava 1973, s. 233 - 243/, sústredím sa tentoraz na tie javy, ktoré sú slovenčine a češtine spoločné, a len na okraji si budem všímať javy, ktorými sa slovenčina od češtiny odlišuje.

3. Slovenčina a čeština spolu s poľštinou, lužickou serbčinou a zaniknutou polabčinou patria do skupiny západoslovanských jazykov. Túto jazykovú skupinu ako celok alebo aspoň jej podstatnú časť charakterizujú viaceré staré spoločné javy vo vývoji hláskovej stavby slov, javy, ktorými sa západoslovanské jazyky odlišujú od južnej i východnej skupiny slovanských jazykov. Sú to tieto hláskoslovné javy:

a/ vývoj začiatočných hláskových skupín typu ort-, olt- s tzv. cirkumflexovou intonáciou /klesavým prízvukom/ na rot-, lot- v slovách ako čes. rostu, loket, v predpone roz- /napr. rozum/; v tomto bode sa záp slov. jazyková skupina vyvíjala zhodne s vých slov. skupinou /porov. rus. rostu, loket/, ale odlišne od juž slov. skupiny, ktoré má znenie rat-, lat-, pričom stredoslovenské dialekty, na ktorých je založená aj súčasná spisovná slovenčina, majú tiež znenie rat-, lat- /rastiem, laket/;

b/ vývoj pal. hláskových skupín tj/kt/, dj na c, ʒ /resp. z/ v slovách ako sloven. svieca, medza, čes. svíce, mez;

c/ vývoj vo výsledku tzv. druhej a tretej palatalizácie pal. velárnej spiranty ɣ [= ch/ na ě v slovách a tvaroch ako sloven. všetok, čes. všechen; čes. i mníši, mouše, ale sloven. mnísi, muche /analogiou/, star. a dial. muse;

d/ zachovanie pal. hláskových skupín kv, gv/hv/ v slovách ako sloven. kvet, hviezda, čes. květ, hvězda na rozdiel od vých slov. a juž slov. jazykovej skupiny, kde sa pal. kv, gv zmenilo na cv, ʒ v /zv/, porov. rus. cvet, zvezda;

e/ zachovanie pal. hláskových skupín -tl-, -dl- v slovách ako sloven. a čes. metla, sloven. radlo, čes. rádlo na rozdiel od zjednodušenia týchto skupín na -l- vo vých. a juž. vetve slov. jazykov, pričom zjednodušenie uvedených skupín nastalo aj v strednej slovenčine /porov. stredoslov. tvary ralo, omelo/;

f/ vývoj pal. hláskových skupín bj, pj, mj, vj na palatalizované b', p', m', v' bez tzv. epentetického l', ktoré sa v uvedených hláskových skupinách vyvinulo vo vých. a juž. vetve slov. jazykov /okrem bulharčiny/ v slovách ako sloven. zem, čes. země, stsl. a rus. земля;

stč. lovŭ, sloven. lovím, stel. lovľę , rus. lovľu;

g/ znenie koncovky I. sg. psł. o-kmeňov /-jo-kmeňov/-7m6 /-6m6/ v zhode s výchslav. jazykovou skupinou a na rozdiel od juž. skupiny, v ktorej koncovka tohto pádu mala od pôvodu znenie -om6 /-em6/: stel. rabom6, městom6; stč. v Kyj. I. oplat7m6;

h/ znenie koncovky -ě v G sg., N - A pl. psł. ja-kmeňov typu dušě a N - A pl. psł. jo-kmeňov typu koně v zhode s výchslav. jazykovou skupinou a na rozdiel od juž. skupiny, v ktorej zodpovedajúca koncovka mala znenie -ę: stel. dušę, konę.

4. Povášimli sme si, že sa stredná slovenčina niektorými starými hláskoslovnými javmi odlišuje od ostatných zápslav. jazykov, i od záp. a vých. slovenčiny a zhoduje sa s juž. skupinou slov. jazykov. Vo vývine psł. hláskových skupín typu tort, tolt, tert, telt na trat, tlat, trăt, tlăt sa zhoduje celá slovenčina a čeština s juž. slov. jazykmi a odlišuje sa nielen od vých. skupiny, kde je tzv. plnohlásie typu torot, tolot, teret, ale aj od sev. častí zápslav. jazykov /poľštiny, luž. srbčiny a polabčiny/, kde sa paralelné skupiny vyvinuli na trot, tlot, tret, tlet /porov. slová ako sloven. a čes. hrad, hlava, čes. bríza, mléko, sloven. braza, mlieko; poľ. gród, głowa, brzoza, mleko; rus. gorod, golova, berěza, moloko/.¹

O vzniku a pôvode uvedených starých rozdielov medzi zápslav. jazykmi boli vyslovené viaceré viac alebo menej pravdepodobné hypotézy. Isté je, že začiatky týchto rozdielov siahajú do neskoršieho obdobia praslovančiny, keď sa v dôsledku oslabenia kontaktov medzi jednotlivými slov. kmeňmi alebo zväzmi kmeňov ich jazyk začal diferencovať. V 7. - 9. stor. boli už uvedené rozdiely medzi slov. jazykmi ustálené.

5. V neskoršom vývoji sa diferenciačný proces medzi

slov. jazykmi prehľboval. K starým rozdielom pribúdali postupne novšie. Možno, pravda, predpokladať, že v jednotlivých oblastiach, kde boli živšie styky medzi susednými slov. kmeňmi, nastával aj integračný proces, ale ten je veľmi ťažko sledovať a doterajšia slavistika mu venovala málo pozornosti. Najnovšie výskumy o vzniku a najstaršom vývine slovenčiny predpokladajú takýto integračný pohyb aj vo vývine slovenského jazyka.

6. My však budeme v tomto texte ďalej sledovať spoločné javy vo vývine slovenčiny a češtiny.

Pomerne starým javom /10. stor./ je zánik psl. intonačných rozdielov a vznik fonologickej kvantítity, spojený s ustálením prízvuku na prvej slabike slova v slovenčine i češtine na rozdiel od poľštiny, kde sa prízvuk ustálil na predposlednej slabike a kvantita neskôr zanikla. Vo vývine kvantítity samohlások sú však medzi slovenčinou a češtinou isté markantné rozdiely /porov. o nich v cit. zborníku SAS 2/.

V slovenčine i češtine nastala v 10. stor. tzv. denazalizácia nosových samohlások, pričom sa zadná nosovka *ŏ* zmenila v oboch jazykoch na *u/ů* a predné *ę* na široké *'ä* /pred ktorým bola vždy palatalizovaná spoluhláska/; toto *'ä* sa však ďalej vyvíjalo sčasti ináč v slovenčine a ináč v češtine. V poľštine sa nosovky zachovali, ale časom sa zmenila ich kvalita /porov. sloven. a čes. *ruka*, často, sloven. *mäso*, čes. *maso*; poľ. *ręka*, często, *mięso*/.

Isté spoločné tendencie v slovenčine a češtine, ako aj v iných záp slov. jazykoch sa uplatnili aj vo vývine tzv. jerových samohlások, ale v celkovom výsledku je kvalita jerových samohlások v slovenčine /najmä v strednej slovenčine/ sčasti iná ako v češtine, kde je za oba psl. jery /7, 6/, pokiaľ nezanikli, samohláska *e*. V slovenčine je popri *e* v niektorých slovách za 7 aj *o* /ako v ruš-

tine/ alebo a /ako v srbochorvátčine/, napr. mach/moch, čes. mech, dážd, čes. déšť, predl. vo, so /vysl. zo/ synom, čes. ve, se synem. Tzv. vokalizácia silných /spravidla párných/ jerov nastala v slovenčine a češtine asi v 10. stor.

S vývojom jerových redukovaných samohlások súvisí tzv. znelostná asimilácia v spoluhláskových skupinách, ktoré vznikli po zániku slabých jerov, a zmena znelých spoluhlások na neznelé na konci slova. Tento jav je síce všeobecne slovanský, ale v jeho realizácii sú medzi jednotlivými slov. jazykmi väčšie alebo menšie rozdiely, a to aj medzi češtinou a slovenčinou /porov. výslovnosť tvarov imper. nešme, plaťme, buďme; sloven. nášmu, vášmu, čes. našemu, vašemu; sloven. zhoda, zhodiť, čes. shoda, zhodit/.

So zánikom slabých jerov nepriamo súvisí aj vznik slabičných líkvíd $\underset{r}{r}$, $\underset{l}{l}$ v češtine a slovenčine na rozdiel od poľštiny, luž. srbčiny a všetkých výchslav. jazykov. Ale aj medzi češtinou a slovenčinou sú viaceré rozdiely v rozsahu tohto javu a slovenčina má okrem toho popri krátkom $\underset{r}{r}$, $\underset{l}{l}$ aj dlhé $\underset{r}{r}$, $\underset{l}{l}$ /vrch - vršok, vlna - vlín; stíp, čes. sloup/.

Pomerne stará /asi 12. stor./ je zmena pal. g na h, ktorou sa čeština a slovenčina spolu s hornou luž. srbčinou, ukrajinčinou, bieloruštinou a sev. slovinskými nárečiami odlišila od ostatných slov. jazykov, v ktorých sa g zachovalo bez zmeny /porov. hlava, noha, poľ. głowa, noga, rus. golova, noga/.

V 14. - 15. stor. splynula v slovenčine a v češtine výslovnosť samohlások y/ý/ - i/i/, pokiaľ sa predtým kvalitatívne nezmenili. Dnešné rozlišovanie i/i/ - y/ý/ má čisto pravopisnú platnosť a je podporované morfológicky.

7. Popri paralelných alebo zhodných črtách vo vývi-

ne hláskovej stavby slov možno v češtine a slovenčine zistiť viaceré staré spoločné črty aj vo vývine gramatickej stavby, v morfológii i syntaxi.

Paralelný je v oboch jazykoch - v časti v zhode s inými slov. jazykmi - predovšetkým vývoj morfológických kategórií, deklinačných i konjugačných, kým v morfológických formálnych prostriedkoch sú medzi češtinou a slovenčinou raz menšie, inokedy väčšie rozdiely. V deklinačnom systéme sa ustálili tri gramatické rody, tri, neskôr po zániku duálu dve čísla, singulár a plurál, a sedem pádov. V rámci mužského rodu sa vyvinula kategória životnosti - neživotnosti. Formálne deklinačné typy podľa kmeňov sa zmenili na deklinačné typy podľa gramatického rodu, pričom niektoré neproduktívne typy splynuli s produktívnymi. Rozličné morfológické analógie a niektoré hláskoslovné zmeny /najmä prehlásky/ viedli v češtine k prehĺbeniu rozdielov medzi tvrdými a mäkkými typmi, kým v slovenčine sa tvrdé a mäkké deklinačné typy skôr zblížili a dosiahla sa značná pravidelnosť v skloňovaní. V adjektívach sa vyvinulo tzv. zložené /zámenné/ skloňovanie s charakteristickými dlhými koncovkami, ktoré sú výsledkom stiahnutia /kontrakcie/ koncovej samohlásky menného základu adjektíva a prvej slabiky zámenná /dobrá + jeho → dobrého/.

Pre slov. sloveso je charakteristická kategória slovesného vidu. Tzv. vidové dvojice, t. j. dvojice sloves odlišujúcich sa len protikladom dokonavosti - nedokonavosti slovesného deja, sú v slovenčine a češtine v prevažnej väčšine paralelné, či už ide o dvojice, ktorých jeden člen /nedok./ vznikol imperfektiváciou, a to sufikáciou /strelit - střílet, čes. střelit - střílet; koupit - kupovat, dáť - dávat, nabít - nabíjet, zašit - zašívát, vyhnat - vyhánět, vyníest - vynášet, vyjet - vy-

chádzať, čes. vyjít - vycházet a i./, alebo o dvojice, ktorých jeden člen vznikol perfektiváciou pomocou prefikácie /robiť - urobiť, čes. dělat - udělat; písať - napísať, čes. psát - napsat, plakať - zaplakať, priať - popriať a i./. Pravdaže, medzi češtinou a slovenčinou sú aj charakteristické rozdiely /v slovenčine sa napr. viac ako v češtine využíva typ poučiť - poučať, čes. poučovat; čeština nemá typ nedok. sloves na -úvať, napr. spracúvať, čes. spracovávat/.

Charakteristickou črtou slov. konjugácie je existencia dvoch alebo i viacerých základov /kmeňov/ pri tvorení tvarov /rozlišuje sa najmä infinitívny a prízmený kmeň/ a podľa ich vzájomného vzťahu sa formujú tzv. slovesné triedy. V slovenčine a češtine sú slovesné triedy paralelné, a to nielen produktívne typy /kupovať, volať, padnúť a i./, ale aj menej produktívne a neproduktívne typy /brať, nieť, piť a i./.

Zo slovesných časov zanikli v sloven. i v češ. jednoduché minulé časy /imperfektum a aorist/. Zložené perfektum sa tvorí z 1-ového tvaru a z tvarov pomocného slovesa byť - som. Opisný budúci čas nedok. sloves sa skladá z infinitívu a z tvarov pomocného slovesa so základom bud-/ď- /budem písať/; budúci čas dok. sloves má formu prezenta /napíšem, prídem/. Paralelné je v sloven. a češ. aj tvorenie bud. času sloves pohybu typu ponesiem, povediem /nedok./.

8. Stavba vety a jej prostriedky sú v slovanských jazykoch veľmi blízke. Rozdiely sa týkajú najviac rozsahu používania jednotlivých konštrukcií a syntaktických prostriedkov alebo štylistického využitia synonymných konštrukcií. Toto konštatovanie platí aj o českej a slovenskej skladbe. Zvukové, tvaroslovné a slovosledné veta tvorné prostriedky v češtine a slovenčine sú takmer zhod-

né. Vo vetnom prízvuku a vo vetnej melódii, pokiaľ ide o intelektuálnu výpoveď, niet medzi slovenčinou a češtinou nijakých rozdielov. Citove zafarbené opytovacie vety majú však v hovorovej češtine inú melódiu ako v hovorovej slovenčine.

Aj pravidlá slovosledu sú v slovenčine a češtine v podstate zhodné. Nápadnejší rozdiel je v častejšom postpozitívnom postavení zhodného prívlastku v češtine, najmä pri dvoch alebo viacerých prívlastkoch /čes. srovnávací štúdium jazykú slovanských, Krátká mluvnice česká, Slovník spisovného jazyka českého - sloven. porovnávacie štúdium slovanských jazykov, Slovník slovenského jazyka, Morfológia slovenského jazyka, arch. Krátka gramatika slovenská, Správna výslovnosť slovenská/.

Paralelné tendencie možno konštatovať v slovenčine a češtine aj vo vývine slovesnej rektie: ústup bezpredložkových väzieb, pribúdanie priameho predmetu v akuzatívne, obredzovanie záporového genitívu.

O niektorých paralelných tendenciách vo vývine skledby v súčasných spisovných jazykoch sa zmienime v druhej časti textu.

9. Najpresvedčivejším svedectvom genetickej príbuznosti a dlhého paralelného vývoja slovenčiny a češtiny je slovná zásoba oboch jazykov. Tisíce spoločných slov a výrazov, starých i nových, takmer zhodný slovný fond a do veľkej miery zhodné slovotvorné prostriedky umožňujú príslušníkom slovenského a českého národa navzájom sa dorozumieť, pričom každý používa svoj materinský jazyk.

V slovnej zásobe češtiny a slovenčiny je dosť početná vrstva slov obsahujúcich staré indoeurópske základy /matka, sestra, brat, čes. bratr, syn, zať a iné pomenovania príbuzenských vzťahov; pomenovania niektorých výrobných úkonov ako orať, šiť, pliesť, mlieť, tesáť, piecť;

pomenovania niektorých domácich zvierat ako ovca, jahňa, prasa, väčšina základných čísloviek, mnohé gramatické slová/. Zachovalo sa veľa slov, ktoré majú paralely v baltských jazykoch /pomenovania častí tela ako srdce, krv, ucho, oko, hlava, ruka, noha, ďalej slová vrch, jazero, duch, nôž, veniec, hviezda, sladký a i./. Za staré výpožičky z germánskych jazykov sa pokladajú slová kotol, chlieb, stodola, chyža, buk, lev, mýto, peniaz, kňaz a i. Germánskym prostredníctvom prešli do slovenských jazykov aj niektoré latinské a grécke slová /ocot, osol, cisár, cirkev, slovotvorný sufix -ar'/.

Čeština a slovenčina majú spoločnú kresťanskú náboženskú terminológiu. Niektoré staré názvy nadobudli vplyvom kresťanstva nový náboženský význam /div, duch, duša, hriech, spasiteľ, svätý, viera, peklo a i./. Iné termíny prevzali naše jazyky z latinčiny alebo z gréčtiny /pépež, sobota, anjel, apoštol, diabol, satan, kostol/, často prostredníctvom nemčiny /almužna, birmovať, kalich, kláštor, žalm a i./; niektoré termíny sa utvorili podľa latinských výrazov kalkovaním /svedomie, milosrdný, všemohúci, zlorečiť a i./.

V niektorých spoločných výrazoch slovnej zásoby slovenčiny a češtiny sa odráža obdobie feudalizmu, zakladanie miest a nemeckej kolonizácie. Nemeckého pôvodu sú napr. slová ríša, rytier, šľachta, richtár, gróf, ďakovať, musieť, škoda a i. Domáceho pôvodu je slovo župan. V období kapitalizmu vznikli slová banka, fabrika, továreň, burza a i.

Dlhotrvajúce kultúrne styky Čechov a Slovákov, ktoré sa zosilnili po založení pražskej univerzity /1348/ a za reformácie a humanizmu, zanechali hojné stopy v slovnej zásobe slovenčiny a češtiny. Formujúci sa jazyk slovenskej národnosti prevzal z češtiny, ktorá bola v 15. -

18. stor. spoločným spisovným jazykom Čechov a Slovákov, mnoho slov /bájka, cit, živočích, látka, adj. na -teľný a -itý: znesiteľný, zrozumiteľný, neuhasiteľný ...; dôležitý, náležitý .../.

V prvej polovici 19. stor., keď sa do veľkej miery pretváral slovník spis. češtiny, mnohé nové slová /najmä abstraktá a filozofické termíny/ sa ujali i v slovenčine /udalosť, spor, dejiny, poznatok, predstava, pojem, sústava, veda, predmet, účel, dojem, názor, rozbor; postupný, totožný; posudzovať, označiť; uskutočniť; ustálili sa niektoré gramatické termíny ako časovanie, prídavné meno, podmet, samohláska; prírodovedné termíny ako nerast, rastlina, dusík, kyslík, prvok, zlúčenina, štvorec, trojuholník a mn. i. /. Neskôr prenikli do slovenčiny mnohé telocvičné termíny /pokľak, podrep, kop, kryt, bod a i./.

Prílev českých slov do slovenčiny pokračoval aj za prvej republiky /rozhlas, hlásateľ, poslucháč; prevažná časť vojenskej terminológie/.

Na začiatku tridsiatych rokov začali slovenskí puristi v časopise Slovenská reč systematický boj proti slovám českého pôvodu, nadväzujúc na Sama Czambela a sčasti aj na Antona Bernoláka. Niekedy sa pritom dopúšťali výstrelkov, keď zavrhovali aj ustálené a potrebné slová /ako pojem, pilný, pilnosť, pravítko, schôdza, žiaden, žehlička, považovať a i./.

10. Súčasná slovenská jazykoveda, prihliadajúc na kultúrne potreby rozvinutej socialistickej spoločnosti a na súčasnú jazykovú situáciu v ČSSR, charakterizovanú na jednej strane rozvítymi, štylisticky bohatými a kodifikovanými spisovnými jazykmi dvoch rovnoprávných národov, na druhej strane ustavičným hromadným kontaktom príslušníkov týchto dvoch socialistických národov vo všetkých sférach

ich života, rešpektuje všetko to, čo sa v spisovnom úze ustáľilo, rešpektuje špecifické zákonitosti spisovnej slovenčiny a vystríha sa takých zásahov do spisovnej normy, ktoré by sťažovali vzájomné dorozumenie príslušníkov českého a slovenského národa.

II. 1. V doterajšom výklade sme si všímali historické a sčasti aj predhistorické spoločné prvky vo vývine slovenčiny a češtiny. V druhej časti príspevku venujeme pozornosť spoločným, resp. paralelným vývinovým tendenciám v súčasnej spis. slovenčine a češtine.

2. Najprv si povšimneme isté sociologické faktory, ktoré pôsobia na vývin súčasnej spis. slovenčiny a spis. češtiny. Pre celkový smer vývoja obidvoch našich spis. jazykov v najnovšom období nie je bez významu zintenzívnenie ich kontaktov, ktoré so sebou priniesla stále sa prehĺbujúca spolupráca našich dvoch národov vo všetkých oblastiach hospodárskeho, politického a verejného života, vo vede a v kultúre. Zvýšil sa pohyb a miešanie českého a slovenského obyvateľstva v Čechách i na Slovensku. Priamy hromadný styk príslušníkov českého a slovenského národa i nepriame kontakty češtiny a slovenčiny prostredníctvom tlače, rozhlasu a televízie majú za následok vzájomné ovplyvňovanie obidvoch jazykov, zosilnenie ich konvergentného vývinu a vznik interferenčných javov. Pri tom nemusí vždy ísť o priame preberanie istých prvkov z jedného jazyka do druhého: často ide o paralelný vývin alebo o tzv. skryté vplyvy, pri ktorých sa vzhľadom na veľkú blízkosť slovenčiny a češtiny nedá vždy zistiť, z ktorého jazyka vyšiel prvý popud.

Ďalšia okolnosť, ktoré zanecháva badateľné stopy vo vývine spis. slovenčiny i češtiny, najmä v ich slovnej zásobe, je zintenzívnenie medzinárodných stykov a medzinárodnej spolupráce, najmä medzi socialistickými kraji-

mi.

3. Spomenuté sociologické faktory pôsobia zhodne na vývin spis. slovenčiny a češtiny. A genetické a typologické príbuznosť našich dvoch jazykov spôsobuje, že sa paralelné tendencie v ich vývine realizujú aj z materiálnej stránky prevažne zhodne.

4. Paralelné je zrýchlenie vývoja oboch spis. jazykov, spojené s istým rozkolísaním spis. normy. Základnou tendenciou posledných kodifikácií spis. slovenčiny i češtiny bolo priblíženie ich písomnej podoby ústnej podobe, resp. bežne hovorenej reči, čo možno hodnotiť ako prejav demokratizácie spis. jazyka.

5. Najmerkantnejšou črtou vo vývine súčasnej spis. slovenčiny a češtiny je mimoriadne obohacovanie slovnej zásoby. V oboch jazykoch pribúdajú stovky nových termínov a pomenovaní nových skutočností a nových pojmov, ktoré súvisia so zmenami v spoločenskom zriadení, vo verejnom živote, v organizácii výroby a práce vôbec, v myslení a v ideológii, s vedeckým a technickým rozvojom.

Slovná zásoba spis. slovenčiny a spis. češtiny sa obohacuje predovšetkým z vlastných fondov, využívaním produktívnych slovotvorných postupov a modelov. A pretože prevažná väčšina produktívnych slovotvorných modelov je v slovenčine a v češtine úplne alebo takmer úplne zhodná, tvoria sa novovznikajúce pomenovania v oboch jazykoch spravidla paralelne. Najlepšie to vidieť na lexikálnych neologizmoch typov päťstovkár; poruchovosť, návštevnosť, úrazovosť; spochybniť/-oňovať; materiálno-technické zásobovanie, odberateľsko-dodávateľské vzťahy, vedeckotechnický rozvoj a mn. i. Všetky uvedené a podobné výrazy majú paralely v češtine.

Charakteristickou spoločnou črtou v slovnej zásobe súčasných spis. jazykov je vznik značkových a skratkových

slov typov ČSSR, KSČ, ROH, RVHP, Zväzarm ...

Spoločnou črtou je aj tzv. univerbizácia /v typoch minerálka, baloniak; vedúca, pracujúci, trvalé; Čedok .../.

V oboch jazykoch nadobudli mnohé slová a pomenovania nové rovnaké významy: napr. trieda /spoločenská/, základňa, nadstavba, národný výbor, brigáda, aktív, angažovať sa ...

Aj pri obohacovaní slovnej zásoby z medzinárodných výrazových prostriedkov je v súčasnej spis. slovenčine a češtine veľa spoločných prvkov. Produktívne sú napr. slovo tvorné typy s predponou de- /demobilizácia, demilitarizácia, dekolonizácia .../, s príponami -lóg, -lógia /politológ, futuroológia, gerontológia .../, zloženiny s anti- a kontra- /antikomunizmus, antisovietsky, antičastica ...; kontrarevolúcia, kontrarozviedka, kontrašpionáž .../. Mnohé medzinárodné termíny prevzali oboja naše jazyky z ruštiny alebo prostredníctvom ruštiny /imperializmus, neokolonializmus, agresor; kozmoneut, kozmoneutika; agrobiológia, exkavátor, kontejner, dispečing, ropa, chuligén, estráda .../.

Slovná zásoba súčasných spis. jazykov sa do značnej miery terminologizuje. Paralelne s terminologizáciou postupuje internacionalizácia slovnej zásoby.

Všetky uvedené tendencie vo vývine slovnej zásoby súčasnej spis. slovenčiny a češtiny prispievajú k tomu, že sa ich slovná zásoba stále viac zblížuje pribúdaním spoločných prvkov.

S obohacovaním slovnej zásoby súčasných spis. jazykov postupuje štýlové diferenciacia výrazových prostriedkov, súvisiaca s rozvojom funkčných štýlov, najmä odborného a publicistického štýlu. Špecifikujú sa aj prostriedky hovorového štýlu.

6. Gramatická stavba súčasnej spis. slovenčiny a

češtiny je oveľa stabilnejšia ako slovná zásoba, ale ani ona nie je celkom bez pohybu. V morfológii sa tento pohyb prejavuje najmä presunmi medzi jednotlivými slovnými druhmi a gramatickými kategóriami /vznikajú nové substantíva z adjektív, nové adjektíva z prídavných, nové sekundárne predložky zo substantívnych tvarov, predložkových i bezpredložkových, z prísloviek i zo slovesných tvarov; pribúdaním nových slov i analógiami sa zvyšuje produktivnosť niektorých ohýbacích typov/. Pri realizácii tohto pohybu prejavujú sa medzi slovenčinou a češtinou zhody, ale i rozdiely.

Niektoré spoločné črty pozorujeme vo vývine skladby súčasnej spis. slovenčiny a češtiny. Viditeľne sa zosilňuje menný spôsob vyjadrovania, najmä v odbornom štýle. Pribúdaním pasívnych konštrukcií so zloženým pasívnym tvarom zbližilo sa odborné vyjadrovanie v súčasnej spis. slovenčine s odborným vyjadrovaním v češtine. V oboch jazykoch pribúdajú polovetné konštrukcie; hypotaxa prevláda nad parataxou. Z potreby vyjadrovať zložité myšlienkové vzťahy vznikajú zložité vetné a súvetné konštrukcie. Rovnaká potreba si vynucuje vznik sekundárnych hypotaktických spojok typu /na/miesto aby, v dôsledku čoho, medzitým čo, bez toho že by /aby/, čes. aniž/by/. V prevažnej väčšine sú v oboch jazykoch paralelné sekundárne predložkové výrazy typu vzhľadom na, bez ohľadu na, v porovnaní s, v pomere k, na rozdiel od, v zhode s, v dôsledku, v priebehu, začiatkom, koncom, začínajúc, končiac, nahliadac na, odhliadnuc od a pod.

7. Obdobné jazy možno síce konštatovať aj v iných súčasných spisovných jazykoch, ale osobitosť vzťahu slovenčiny a češtiny je v tom, že sa v nich spomenuté spoločné tendencie realizujú prevažne zhodnými formálnymi prostriedkami. To je dôsledok genetickej príbuznosti a

veľkej blízkosti oboidvoch jazykov a zároveň svedectvo o ich konvergentnom vývoji a ďalšom zblížovaní v najnovšom období.

8. Existencia mnohých spoločných črt vo vývine súčasnej spis. slovenčiny a češtiny nedáva popud na popieranie samobytnosti a špecifických zákonitostí vývinu jedného alebo druhého jazyka. Poskytuje nám však cenný materiál na vedecké štúdium zákonitostí vývinu dvoch blízko príbuzných jazykov, ktorých príslušníci žijú v ustavičnom kontakte a v harmonickej spolupráci v podmienkach spoločného socialistického štátu.

**Slovenské maliarstvo
od oslobodenia**

Ľudmila Peterajová

Koniec vojny a obnovenie československého štátu odstránili prekážky stojace v ceste nehatenému rozvoju slovenského výtvarného umenia. Nové politicko-ekonomické podmienky po oslobodení našej vlasti Sovietskou armádou, podmienky ľudovedemokratického a neskôr socialistického zriadenia, priniesli mu nebývalé úlohy a vynútili si zmeny v jeho funkcii i štruktúre. A tak uplynulé tridsaťročie má charakter búrlivého, prevratného obdobia, na konci ktorého sa stretávame už s celkom iným generačným, názorovým i spoločensko-funkčným zložením umeleckého života. Platí to v plnej miere aj o maliarskych úsiliach.

Vnútorne, vlastné sily, schopné uskutočniť povojnový rozmach dozrievali už pred polovicou štyridsiatych rokov. Vývinový pohyb v slovenskom maliarstve dial sa v časoch vojny - podporovaný silným pokrokovým kultúrnym dňaním v Bratislave a usmerňovaný vzdelanou a základných umeleckých právd si vedomou mladou kritikou - v línii nepodkupného tvorivého zanietenia. Príkladov nadbiehania dobovému vkusu, malomeštiackemu a übermenschovskému naturalizmu, bolo veľmi málo a pokrokový umelecký front ich presvedčivo vytláčal na perifériu kultúrneho života. Za vojny nielenže sa spojili k uvedomenému zápasu sľubné výtvarné talenty na Slovensku, ale neochabol ani duchovný zväzok so slovenskými maliarmi žijúcimi v Prahe a v cudzine /Majerník, Želibský, Hoffstädter, Šimerová, Neven v Prahe a grafik Koloman Sokol v USA/.

Uprostrad všeobecnej devalvácie kultúrnych a morálnych hodnôt hŕstka kritikov a umelcov sa spojila k vypätému duchovnému úsiliu vychádzajúcemu z túžby po sociál-

nom a mysliteľskom pokroku. K najprogresívnejším činom patrili zborníky slovenských nadrealistov /Sen a skutočnosť - 1940; Vo dne i v noci - 1941; Pozdrav - 1942/, ktoré vydávali básnici, teoretici a výtvarníci.

Treba podotknúť, že väzby medzi slovenskou nadrealistickou poéziou a výtvarným názorom ich maliarskych a sochárskych súputníkov boli pomerne voľné a spočívali viac v svetonázorovej orientácii než v spoločnom estetickom princípe. Preto aj výtvarná časť zborníkov nekorešponduje celkom s literárnou časťou. Hlavnými znakmi tohto prejavu boli: postičnosť ako prvý znak príbuznosti medzi maliarstvom a poéziou /súdobé dielo Jána Mudrocha, Petra Matejku/, náčrtovosť ako zámerný tvárny postup uplatňovaný najmä v delenom maliarskom rukopise /Cyprián Majerník, Ján Želibský/ alebo v expresívnom zázname /Viliam Chmel/; ďalej, pokiaľ ide o tematickú oblasť, imaginatívnosť /Mudrochove kytice, Matejkove ženské postavy na temnom pozadí a viacvýznamovými vrstvami; príklady však nájdeme aj u Dezidera Millého, Viliama Chmela, Štefana Bednára a i./ a rozšírenie záujmu aj na oblasť mestskej tematiky a vojnových hrôz /Cyprián Majerník, Ján Želibský, Bedrich Hoffstädter, Eugen Nevan, Vincent Hložník/.

Na doplnenie môžeme zhrnúť, že kulminácia vo vytváraní modelu mladého slovenského maliarstva druhej svetovej vojny nastala v rokoch 1942-1943. Koniec vojny našiel väčšinu týchto umelcov zaangažovaných do udalostí Slovenského národného povstania a oslobodzovacích bojov.

K prvým dňom nového života slovenského umenia viaže sa však aj ťažká strata: tragická smrť maliara Cypriána Majerníka /pre nevyliciteľnú chorobu spáchal v júli 1945 v Prahe samovraždu/, najtalentovanejšieho maliara generácie, ktoré okrem označenia rokom narodenia väčšiny svojich príslušníkov, "Generácia 1909", vydobyla si najmä

jasnou orientáciou za vojny aj prívlastok "svedomie doby". Majerníkov odkaz si prisvojila Skupina výtvarných umelcov 29. augusta, v ktorej sa združila väčšia časť "Generácie 1909".

Názorová aj osobná regenerácia časti príslušníkov Generácie 1909 v Skupine /Štefan Bednár, Ján Želibský, Bedrich Hoffstädter, Peter Matejka/ a presvedčivé slovo mladých /Vincent Kložník, Viliam Chmel, Ervín Semian, Orest Dubay/ - uvádzame len maliarov - po skúsenostiach z nadrealistických zborníkov hľadajúcich kontakt s najsúčasnejšou maliarskou problematikou európskeho, predovšetkým francúzskeho umenia, pokračovala po prvých spoločných výstavách v Prahe a v Paríži. Niekoľkí maliari sa z príležitosti výstavy mladého československého umenia v Paríži roku 1946 prvý raz stretli s najnovším dielom Picasso-vým, Braquovým, Pignonovým a uchvátila ich nielen spoločanská pokrokovosť tohto umenia osvedčená v ťažkých rokoch antifašistického boja, ale aj výtvarná sviežosť, farba a svetlo, ktoré na obrazoch nechádzali. Výsledkom tejto konfrontácie bolo, že po roku 1946 dochádza v slovenskom maliarstve k radikálnemu vyčisteniu palety. V súdobej tlači môžeme nájsť takéto vyznania mladých maliarov: " ... Rozplynuli sa mračná tmy a človek sa vracia k sebe. Ozve sa život v magickej sile umenia. Maliar obnoví zákry rozkvitnutej palety ... Hrdínekosť a revolučnosť jeho rúk spočíva v čine, v prenikavom a vždy novom videní, v zákonitej organizácii foriem, farieb a línií. Je hlásateľom nových poznání ..." Pod vplyvom podobných myšlienok, spájajúcich revolučnosť maľby s presným a ostrým videním a poznaním, dochádza k opusteniu skicovitosti, torzálnosti, neukončenosti, o ktorých sme hovorili ako o výrazných znkoch maliarstva obdobia nadrealistických zborníkov. Aj mladí maliari nadrealisti sa preorientovali na konštruk-

tívnejší a racionálnejší spôsob budovania kompozície obrazu. A postupne sa začínalo vytrácať nadreálne aj z obsahu, vytláčané realistickým, budovateľským vzťahom umelcov k novému životu.

Prvá fáza v maliarskom vývoji značila prerod od podoby ustálenej prevažne v rokoch 1942-43. V posledných vojnových rokoch dostal sa najďalej Peter Matejka. Vynález silnej čiernej štetcovej kontúry /bol to prostriedok, ktorý rozvinuli okolo roku 1943 Matejka a Mudroch/, dovolil mu rozopnúť puto tvaru zvieraného kontúrou do mierne zjednodušujúceho prepisu optickej podoby vecí. Čierna kontúra, alebo lepšie povedané, čierna plošná línia, ktorá sa z kontúry postupne vyvinula, obsadila prvé miesto v škále výrazových prostriedkov maľby rokov 1946-47. Nájdeme ju takmer u všetkých významnejších maliarskych zjavov. Skicovitost v obraze ustupovala zámernej organizovanosti tvarov pomocou čiernych kontúrových línií, sprvu deformujúco zalamovaných, ale v priebehu roku 1946 postupne sa vyrovnávajúcich z expresívnej nadsádzky do geometrickej siete čiar a oblín. Matejka zašiel týmto smerom najďalej - až k dekoratívne rozvrhu kompozície /kytice a hlavy žien/, a zo staršej generácie aj taký vyzretý maliar, akým bol Miloš Bazovský, zaujal sa prechodne experimentom s čiernou kontúrou. V prvej fáze vývinu do roku 1947 sa zjavuje namiesto deleného rukopisu záľuba v hustom, i viacvrstvovom kladení farby, drsne a úprimne sa vyznávajúcim z hľadania tvaru, i s nepravidelnosťami vzniknúcimi roztieraním farebnej hmoty. Akési puriténstvo v technike maľby. O tom, že maliari vyčistili palety a dali zažiarit čistým, nelomeným farbám, sme už hovorili. Farba niesla v plnej miere nový, optimistický obsah.

Pokiaľ ide o tematickú oblasť, prevládla figurálna maľba nad krajinou. A z krajinomaľby sa dostáva do stre-

du záujmu mesto, výseky mestských štvrtí. Celkove vládne civilistický vzťah k motívu /Bedrich Hoffstädter, Vincent Hložník/, iba výnimočne sa posúvajúci do polohy imaginácie /Chmelove vízie miest/. Zatiažšie sa u mnohých autorov stáva prostriedkom na overenie si nových výrazových prostriedkov /Bazovský, Matejka, Hložník/.

Nóvum spočívalo vo figurálnej tematickej maľbe, inšpirovanej čerstvými a silnými zážitkami zo Slovenského národného povstania. Predovšetkým členovia Skupiny 29. augusta útočia na novú tematickú oblasť, rozvíjajú odkaz Majerníkov /Bednár, Želibský, Hoffstädter/, pravda, už nie v línii goyovsko-daumierovskej, ale v rovine oných názorov a prostriedkov, ako sme sa ich pokúsili opísať v predchádzajúcom. Vznikol tak špecifický slovenský variant povojnového pokrokového medzinárodného neorealizmu.

V druhej fáze vývoja, spadajúcej do roku 1948, presunulo sa ťažisko záujmu maliarov do oblasti slovenského folklóru. Nestor moderného maliarstva, Martin Benka, spájal aj témy z oslobodenia a Povstania so svojím typickým monumentalizujúcim názorom, založeným na dedinskom folklóre. V inej, dekoratívnejšej polohe čerpal z ľudového umenia Ľudo Fulla. Po oslobodení vytvoril cyklus obrazov krojovaných družbov a družíc, neviest, dedinských svaďieb, postáv v poli, za námetmi sa obrátil aj na ľudové rozprávky. Farebnosť krojov a obrázkov na skle sa opätovne ukázala byť ideálnou studnicou moderného maliara, suverénne ovládajúceho plošnú kompozíciu.

Po Fullovi, v roku 1948, sa ľudové námety zjavujú súčasne v diele ďalších maliarov, ktorí sa dovtedy zaoberali najmä mestskou tematikou. Mnohí podnikajú objaviteľské maliarske cesty do folkloristicky bohatých oblastí /Detva, Hľpa, Orava, Liptov/. Maľba tohto obdobia predstavuje významný pokus o syntézu oproti analytickejšiemu

charakteru obdobia 1946-47, syntézu modernosti a národnej špecifickosti slovenského umenia.

Po I. zjazde slovenských výtvarných umelcov, konanom v marci roku 1949, vytvoril sa jednotný zväz namiesto rozdrobeného spolkového života. Ideovou platformou Zväzu slovenských výtvarných umelcov /a vzápätí vzniknuteľného celoštátneho Zväzu/ sa stala tvorivá metóda socialistického realizmu. Niektorí z napriebojnejších maliarov skutočne hľadali esteticko-výtvarný ekvivalent téz o socialistickom realizme, nepopierajúc negativisticky svoje predošlé tvárne výdobytky, ale pokúšajúc sa o formuláciu nového názoru, esteticky plného, aktuálneho i "zrozumiteľnejšieho" /v zmysle viacvrstvového chápania umeleckého diela/. Z maliarov to boli najmä Želibský /obrazy z handlovských baní/, Matejka /kresby z baní/, Fulla, Hoffstädter /téma delenia pôdy, združstevňovania poľnohospodárstva/, Chmel /továrenské krajiny/. Žiaľ, neskôr, po roku 1950, vinou nesprávneho, zužujúceho výkladu teórie socialistického realizmu sa namiesto tvorivej metódy vyžadovala prax napodobňovania akademizmu 19. storočia. Početne i veľkosťou formátov však produkcia slovenského maliarstva viditeľne vzrastala. Bola to zásluha nebyťvalo štedrých prostriedkov, ktoré štát začal na umenie vydávať. Je pochopiteľné, že na skutočne tvorivých a úprimných snahách sa priživovali aj okrajové, neumelecké, konjunktúrne zjavy, ktoré spôsobili záplavu produkcie takzvaných budovateľských a iných tematických diel, umelecky podpriemerných a vnútorne nepravdivých. No máme celý rad diel Márie Medveckej, Ctibora Belana a mnohých ďalších maliarov z tohto obdobia, ktoré ostávajú trvalou historickou hodnotou.

Na druhej strane sa v týchto rokoch rozšírila aj tvorivá základňa slovenského maliarstva o mladých absolventov pražskej Akadémie výtvarných umení, ktorí vyštudovali

už v obnovennej republike. K nim začali od roku 1955 pribúdať absolventi novozaloženej Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave. Príslušníci najmladšej generácie vystúpili manifestačne na prvej samostatnej výstave v roku 1957. Zdalo sa im potrebné vrátiť sa vo svojich obrodných snahách až ku kolíske umenia 20. storočia, k Picassovi "modrého" a "ružového" obdobia a v priebehu nasledujúcich dvoch-troch rokov prebehli celý vývoj moderného svetového maliarstva.

Popri neraz hlučných vystúpeniach mladých sa veľmi potešiteľne rozvíjala celá generačná a názorová základňa slovenského maliarstva. Koniec 50-ych a prvé polovice 60-ych rokov predstavovali plodné obdobie ako pre klasické už zjavy, Martina Benku, Miloša Bazovského /uňho môžeme dokonca hovoriť o vrchole tvorby vôbec/, Ľudovíta Fullu, tak aj pre maliarov "Generácie 1909" /Jána Želibského, Eugena Nevana, Ester Šimerovej, Júliusa Nemčíka, Františka Studeného, Jána Mudrocha, Dezidera Millého, Ladislava Čemického/. Zo starších maliarov sa nebývalým spôsobom rozmaľoval Július Jakoby, v trvalom tvorivom vypätí sa udržiavajúci Imro Weiner-Kráľ a ďalší. Pól hodnotných tematických úsilií naďalej predstavovala Mária Medvecká, autorka diel zobrazujúcich socialistickú premenu predtým chudobnej Oravy. Ženy maliarky sa nebývalo rozmnožili čo do počtu i čo do kvality. K Šimerovej, Mrázovej a Medveckej pribudli Kraicová, Čihánková, Bartošíková, Klímová, Žilinčanová a ďalšie. V tejto bohatej polyfónii sa uplatňovala celá paleta výtvarných názorov, vytvorená prirodzenou generačnou a osobnostnou rozvrstvenosťou. Potešiteľný rozvoj socialistického umenia začali však narúšať netolerantne pretláčané tendencie nefiguratívneho názoru, ktoré podporoval silnejší kontakt so západným umením. Výhody kontaktov so svetom a možnosti vystavovať v zahra-

ničí priniesli aj negatívne dôsledky. Hoci väčšina skutočných tvorcov nášho maliarstva - možno povedať - obohatila svetové umenie o výrazný, neopakovateľný, svojský prínos a sformulovala maliarsky názor aktuálny, obsahovo realistický a ideovo socialistický, vo forme národný, jednako nie všetky takéto snahy našli primeraný ohlas a ocenenie pre niektoré tendenčné módne a podenkové úkazy, ktorým sa vytvárala neprimerane veľká popularita.

Konsolidačné úsilie posledných piatich rokov sa zamerali na rehabilitáciu a plné pochopenie tvorivej metódy socialistického realizmu. Naše maliarstvo sa však dostáva do celkom novej situácie, vyplývajúcej zo straty celého radu najosvedčenejších jeho protagonistov. Úmrtím viacerých popredných maliarov v krátkom časovom rozpätí sa náhle presunulo vývojové ťažisko na mladšie vrstvy, ba až na najčerstvejších absolventov školy. Preto je dnes ťažké robiť prognózy o konkrétnej podobe maliarskych snáh. Sme svedkami toho, že zápas o socialisticko-realistickú tvorivú metódu sa dnes rozvíja na širokej názorovej platforme /Michal Jakabčic, Zéboj Kulhavý, Milan Mravec, Milan Chovanec, Viera Žilínčanová a mnohí ďalší/.

Ostáva doplniť, že po tridsiatich rokoch sa veľmi výrazne zmenila aj štruktúra nášho maliarstva. Komorná, voľná tvorba je dnes už len jednou časťou maliarskych úsilí. Veľké miesto zaberá monumentálna a dekoratívna tvorba do architektúry a životného prostredia, rôzne nástenné techniky maľby, mozaika, tapiséria. Táto oblasť odčerpáva značnú časť maliarskej aktivity, a to je správne, pretože jej prostredníctvom výtvarník najbezprostrednejšie plní spoločenskú potrebu umenia v socialistickej spoločnosti.

**Slovenská literatúra
pre deti a mládež**

Henrich Pifko

Po národnom oslobodení roku 1918 ocitá sa slovenská literatúra pre deti a mládež v nezávideniahodnom postavení. Vojnové roky boli také chudobné na literárne a vydavateľské činy, že po nich nebolo čo dediť. Bolo to o to nápadnejšie, že rozvoj národného školstva a skutočnosť, že slovenčina sa stala vyučovacou rečou, nástojčivo si vyžadovali riešenie problémov súvisiacich s čítaním detí. Nebolo učebníc ani kníh pre mimoškolské čítanie, nebolo vôbec dosť textov na cvičenie v rodnej reči. Východisko sa našlo v tom, že sa urýchlene začali tlačiť výbery z ľudovej slovesnosti, z rozprávok Dobšinského a Škultétyho, z diel staršej generácie, z časopisov, z kníh pre dospelých a samozrejme, veľa, náhlivo, a preto len zriedka kvalitne, prekladá sa z iných literatúr a poslovenčuje z češtiny. Veľmi výstižne o tom napísal v úvode svojho Súpisu slovenskej literatúry pre mládež /1932/ Ján Štefánik: "A počali sa sypať knižočky, sypať jedna za druhou. Počali vydávať naivne staré, zabudnuté veci slovenské, počali narychlo 'prekladať' z češtiny, počali sa zjavovať na rýchloveriči 'zostavené' a 'upravené' všelijaké výťažky, počalo sa s nevskusným pitvaním vo veľkom autorov živých i mŕtvych, cenných i bezcenných. A knižočky sa sypali a sypali a my sme ich prijímali s otvoreným náručím, veď to boli knižky slovenské, hmatateľný, stelesnený kus opojnej slobody."

Kvantitatívny rozmach literatúry pre deti prejavil sa prekvapujúco a prudko a v krátkom čase vychádza taký počet kníh, ktorý predstihol všetko očakévanie. Napriek tomu sa čoraz naliehavejšie pociťuje nedostatok nových

pôvodín, predovšetkým v próze, vznikla disproporcia medzi požiadavkami i publikačnými možnosťami a tvorivou potenciou autorov. Chýbali schopní, talentovaní autori a chýbali i skúsení pracovníci, redaktori a posudzovatelia. "Čitateľov pribudlo za dvadsaťštyri hodín po prevrate na tisíce, ale spisovateľov nie tak, najmä nie spisovateľov dobrých" píše roku 1926 v Slovenských pohľadoch Štefen Krčméry. Váha činnosti ostáva na pleciach starších autorov, čo je nakoniec, najmä v prvých rokoch, celkom pochopiteľné, lebo následky národnostného útlaku a ubúdanie vzdelancov pred prevratom nebolo možné odstrániť zo dňa na deň. Pravda, s reaktivizáciou tvorcov predprevratovej moralizátorskej literatúry pre deti súvisí návrat k jej predprevratovým moralizátorským a výchovným tendenciám.

Živelný hlad po slovenskej alebo po slovensky vytlačenej knižke, ktorý pôsobil ako tvorivý a vydávateľský impulz, mal aj negatívny následok v tom, že sa ho snažil kdekoľvek využívať. Táto oblasť literatúry stala sa výborným útočiskom literárnych príživníkov a masových producentov veršovníckych bukét pre dobré a pilné detičky. Pochopiteľne, že to malo vplyv na rozšírenie literárneho braku a gýču, najmä v knižkách dobrodružných a v dievčenskom čítaní. Edičná politika nakladateľov /ktorých počet u nás nikdy predtým a nikdy potom nebol väčší/, okrem niekoľkých výnimiek spočívala v tom, že sa vydávalo všetko, čo malo nádej na odbyt a zaručovalo zisk, bez ohľadu na umelecké hodnoty. Detská kniha sa stáva predovšetkým predmetom špekulácie a kšeftárstva.

K týmto okolnostiam, ktoré nebránili, ba naopak, podporovali kvantitatívny rast literatúry pre deti, ale v ničom pozitívne neovplyvňovali kvalitatívny rozvoj, treba ešte prirátat negatívny vplyv nezáujmu literárnej kritiky o detskú knihu dvadsiatych rokov. Tento nezáujem nepria-

mo uľahčoval prenikanie tendencií, ktoré podporovali svojvôľu vydavateľov a umožňovali ľahšie sa "uplatniť" v literatúre ľuďom bez talentu. V prvom desaťročí sledovaného obdobia, keď sme v literatúre pre deti nemali - s výnimkou Ľudmily Podjavorinskej - tvorivej osobnosti, písali a "vyrastali" desiatky spisovateľov bez kritiky a bez toho, aby poznali širší ohlas na svoju činnosť. V tejto situácii má veľký význam každé podujatie aj organizačného charakteru, ktoré by sa usilovalo o zlepšenie stavu literatúry pre deti. Preto si nemožno nepovšimnúť vznik /1926/ Odboru literatúry pre mládež pri Matici slovenskej, v ktorom si vytýčili požiadavku, "že touto literatúrou treba sa zaoberať práve tak vážne ako literatúrou pre dospelých". To znamenalo, že sa väčšia pozornosť venovala umeleckým hodnotám pôvodín a prekladov, začalo sa dbať na čistotu jazyka - vtedy priam lajdácky zanedbávaného - a väčší dôraz sa kladol na ďalšie skvalitňovanie kníh. Zvýšenie profesionálnej starostlivosti o tvorbu pre deti podmienilo vznik časopisov pre deti v Matici slovenskej: roku 1925 Včielky a o dva roky neskoršie jej prebudovanie na Slniečko.

Ukázali sme, že dvadsiate, kvantitatívne bohaté roky tvorby pre mládež nepriniesli výraznejší kvalitatívny podnet a ak majú nejaký význam, tak iba pre ujasňovanie kritérií. Nie náhodou sme nespomenuli mená autorov a názvy kníh z týchto rokov, sú to dnes mená a názvy nie neprávom zapadnuté prachom. Prevrat, vytvorenie nového štátu Čechov a Slovákov, národné vzkriesenie, to všetko sa v organizme literatúry pre deti a mládež prvého desaťročia prejavilo len vonkajškovo a zlom, skutočný tvorivý rozmach nastáva až v tridsiatych rokoch, keď ani nelibosť ochráncov dobrých, t. j. v chápaní pedagogickej kritiky pekne napísaných výchovných, panujúcej ideológie a kresťanskému cíte-

ním neškodných knížiek, nemohla zabrániť zákonitému procesu poznávania životnej pravdy a jej umeleckého stvárnenia i v literatúre pre deti a procesu jej ideovo-umeleckého príklonu k celonárodnej literatúre. V rokoch hlbokkej hospodárskej krízy, v rokoch neočakávanej biedy a mučivej neistoty, začína sa boj o dieťa aj v našej literatúre a umelecky sa využívajú predtým obchádzané podnety pre diela u nás výnimočné, ktoré vyvolali široký ohlas. Máme tu na mysli dve knižky Fraňa Kráľa - *Jano* /1931/ a najmä Čenkovcej deti /1932/ - ktoré podnietili búrlivo polemiku, a ďalšie významné diela z tohto obdobia - Hrankovi Ježkovci /1930/, Rázusov *Maroško* /1932/, Podjavorinskej *Barénok boží* /1934/ a o niečo neskôr *Bodenkova Ivka* biela mať /1938/, i prvé dve časti trilógie Ľuda Ondrejova *Zbojnícka mladosť* /1937/ a *Jerguš Lapin* /1939/. Tieto knižky patria k základným a vrcholným dielam slovenskej literatúry pre deti, na čom nič nemení ani skutočnosť, že pri niektorých pôvodne nebolo adresátom dieťa, alebo presnejšie len dieťa. Po zásluže vychádzajú v nových vydaniach a sú v mnohom ešte vždy podnetné pri vytváraní kritérií náročnosti, umeleckosti a sociálnej zaangažovanosti v prózach pre mladých čitateľov.

Spoločným znakom týchto kníh /s výnimkou Ježkovcov/ je, že vychádzali zo spomienok, z prežitých skúseností a vlastných zážitkov detstva autora, ale ideovo-tematicky boli zacielené do súčasnosti. Súčasnosťou, utrpením a biedou detí boli inšpirované, o súčasnosti nútili premýšľať. Nezakrývali pred deťmi utrpenie a sociálnu nespravodlivosť a nebáli sa proti nim vystúpiť aktuálnym protestom. Ich tvorcovia sa zamýšľali nad časovými problémami, nad postavením dieťaťa v buržoáznom štáte, nad jeho zbytočne predčasným vyspievaním v nedostatku telesných a duševných potrieb, v starostiach rodičov o živobytie, v žobrote ale-

bo námáhevej službe. Knižky spája cieľavedomá a v slovenskej literatúre pre deti a mládež po prvý raz silne výrazná snaha o objavovanie dieťaťa v nezidealizovaných sociálnych súvislostiach. Jano, deti vdovy Čenkovej, Maroško, Ondrejko, Ivko a Jerguš sú krásne vyatiahnuté ľudské typy, ktoré tvoria pendent k dospelým hrdinom v najlepších dielach so sociálnou problematikou v tomto období. Ak vzťah k dobovej spoločenskej realite spomínaných autorov na jednej strane spája, tým, že útočili na vtedajšie nespravodlivé spoločenské pomery, hľadanie príčin a východísk zo zobrazovanej situácie ich na druhej strane odlišuje. Jasný triedny postoj zaujal iba Fraňo Fráľ v Janovi a Čenkovej deťoch, čo sa ukázalo v polemike, ktorú tieto knihy vyvolali. Kráľ zámerné využíva tradičnú metódu kontrastu /dobro - zlo/ a čiastočne sa to prejavilo negatívne v jeho umeleckých úsiliach /neprirodzené nedetské reflexie/. Podjavorínskej Baránok boží, v ktorom je osud detského hrdinu najtragickejší, je síce aj protestom proti sociálnym pomerom, a to z pozícií kresťanského humanizmu, ale predovšetkým je to obraz rozkladu detského sna o sveta a pokus o kritiku necitlivého prístupu dospelých k dieťaťu. Na tejto všeobecnejšej báze uvedomovanie si ľudskej dôstojnosti a obrane ľudských práv je postavené autobiografické rozprávanie Martina Rázusa v Maroškovi, kde sociálna a nacionálna je úzko späté. Inak ako Kráľ sa o konfrontáciu detských postáv so sociálnou skutočnosťou usiluje aj Ľudo Ondrejov v Zbojníckej mladosti a Jergušovi Lapinovi a Ján Bočenek v Ivkovej bielej materi. Sú to umelecky najúspešnejšie knihy, ich hrdinovia pocítujú sociálnu realitu zložitejšie, rekonštrukcie detského sveta je celistvejšia, no hľadanie východísk je v protiklade k Janovi a Čenkovej deťom rozpornejšie.

Prúd literatúry so sociálnymi motívmi považujeme v

tridsiatych rokoch za najvýznamnejší, no popri ňom a čiastočne v protiklade k nemu sformoval sa výrazne v tých rokoch iný prúd, ktorý sa usiloval o idylickú, harmonickú tvorbu pre deti a ktorého najvýznamnejším predstaviteľom je Jozef Cíger Hronský, tvorca nezabudnuteľných optimistických rozprávok a historických povestí, dlhoročný redaktor vtedy najlepšieho nášho časopisu pre deti Slniečka a zaniatený organizátor. Hronský bol úspešný autor umelecky priebojných kníh pre dospelých a k tvorbe pre deti sa v tridsiatych rokoch vracia s väčšími umeleckými ambíciami, ako do nej pred niekoľkými rokmi vstupoval /Najmladší Závodský, 1924/ a najmä s cielavedomejšou koncepciou. Hronský proklamuje model literatúry pre deti, v ktorom by prevládal optimizmus a "deťom by sa nebralo detstvo". Vyjadril to slovami: "Keby som mohol diktovať, dal by som popáliť všetky smutné knihy, rozkázal by som písať ak nie diela priam veselé, ale rozhodne bez uplakaných čiernych farieb, knihy spravodlivé v pomere k duchu mládeže, hoci by zavše prichodilo túto spravodlivosť nafaľšovať trochu ..." Hronský vychádza zo skúsenosti, že dieťa je bytostným založením optimista. Svoj názor dôsledne v praxi i uskutočňuje, pritom nepúšťa zo zreteľa, že prvoradá - nad všetky proklamácie - sú požiadavky umelecké. Pamätal na to tak pri svojich zábavných prózach, rozprávkových knihách Smelý zajko /1930/, Smelý zajko v Afrike /1932/, Budkáčik a Dubkáčik /1932/, ako aj pri historickej próze Sokoliar Tomáš /1932/, pri knihách povestí Brondove rozprávky /1932/, Budatínski Frgáčovci /1939/ a pri tvorivej úprave ľudovej slovesnosti Zlatovlasá sestra /1937/ a Tri múdre kozliatka /1940/. Hronský sociálnu skutočnosť "nenafaľšoval" tým, že by ju skreaľoval, jednoducho zaujal k nej v tvorbe nevšímavý postoj. Napriek tomu jeho tvorba pre deti nie je vývinovo regresívna.

Uvedené dva prúdy a doteraz spomínaní autori ešte nevytvárajú celkovú podobu medzivojnovej /a ani len tridsiatych rokov/ literatúry pre deti a mládež. Naďalej prežíva a je početne veľmi bohatá literatúra tradičných pedagogických tendencií, a to tak v próze, na ktorú sme sa predovšetkým sústredili, lebo v nej sa najvýraznejšie prejavovalo presadzovanie náročnejších ideovomeleckých koncepcií, ako aj v poézii. Tu sa vývinový progres oneskoruje a je podstatne menej výrazný. Objavuje sa veľa netaľentovaných podenkovitých veršovníkov, ale popri spomenutej Ľudmíle Podjavorinskej - usilujúcej sa rozdávať deťom radosť v zbierkach Veršíky pre maličkých /1930/, Medový hrniec /1930/ a v dobrodružnej a humorne ladenej veršovanej rozprávke Zejko Bojko /1930/ - si pozornosť zaslúži len generácie mladšia Mária Rázusová-Martáková, ktorej talent prejaví sa neskôršie v zbierkach Hore grúňom - dole grúňom /1935/ a Od jari do zimy /1939/.

Na dokreslenie celkového obrazu obdobia treba ešte spomenúť aspoň niektorých autorov. Hana Gregorová vydala štyri knižočky pre deti, no pozornosť si zaslúži nie pre ne, lež pre svoj referát na trenčiansko-teplíckom kongrese spisovateľov /1936/, v ktorom vyzvala k písaniu realistických, sociálne pravdivých a progresívnych detských kníh a proti argumentu, že literatúra nemá brať deťom detstvo, postavila protiargument "prečo sa im barie biedou, hladom, predčasnou smrťou z podvýživy?". V tridsiatych rokoch knižne debutuje autor historických próz a povestí Jozef Horák; v Sitnianskom vatrárovi /1937/ a Zvonárikovi od sv. Ilju /1939/ nadviazal na podnety Hronského, ale rozširuje ich o momenty sociálne. Sociálna téma zaujala Michala Šteinhíbla a Teodora Kunsta, ale namiesto progresívneho prístupu zvolili si "nafalšovávanie" v duchu požiadaviek buržoáznej spoločnosti, prvý v próze Za smidkou

chleba /1934/, druhý Za otcom /1936/. Podobné tendencie sa prejavili v diele Ferdinanda Gabaja Z chlapčeka vojak /1936/. Na kvalitatívne vyššiu úroveň dostáva sa aj dobrodružná literatúra, najmä v dielach Ľuda Ondrejova Africký zápisník /1936/ a Horami Sumatry /1936/ a cestopisných prózach Petra Suchovského Za diamantami v divočinách Brazílie /1930/, Diamantové údolie /1933/, Stratení ľudia /1935/ a i.

V skratke možno dvadsiťročné medzivojnové obdobie slovenskej literatúry pre deti a mládež charakterizovať ako zložitý proces od kvantitatívneho rozvoja k rozvoju kvalitatívnemu, od mravno-poučných knižtičiek k ideovo a umelecky závažným dielam, od beletrizovania k tvorbe. Tento proces a najmä progresívne ideovo-estetické smerovanie literatúry pre deti bolo roku 1939 rozbitím Československa a vznikom tzv. Slovenského štátu násilne prerušené. V rámci klerikálno-ľudáckej štátnej ideológie bola pred spisovateľov jednoznačne postavená požiadavka literatúrou deti a mládež vychovávať v tzv. kresťanskom duchu. Niektorí spisovatelia nemohli publikovať, mnohí sa - aspoň v literatúre pre deti - odmlčali. Ak nerátame diela, ktoré vyšli na začiatku roku 1940, ale boli písané v inej politicko-spoločenskej situácii, tak z najprogresívnejších tvorcov literatúry pre deti knižne okrem Ľudmily Podjavorinskej /Zvonky - 1942, Čin-Čin - 1943/ nepublikoval nik. Bez ohľadu na zmenenú situáciu a nové požiadavky na tvorbu, Podjavorinská neprerušene pokračuje v rozvíjaní humoristickej personifikovanej rozprávky. Pravda, neprerušene pokračujú v rozvíjaní svojej tvorby tiež tí autori z predchádzajúceho obdobia, ktorým požiadavky výchovnej koncepcie literatúry nikdy neboli cudzie. Lenže oni, ani noví tvorcovia ochotní podriaďiť sa, vzniknutú medzeru po autorských osobnostiach neboli schopní zaplniť. Aj pre-

to nie, že niektorí z tých, čo už naznačili umelecké ambície v tvorbe pre deti, na ne v nových podmienkach čiastočne rezignovali. Patrí k nim Jozef Horák, ktorý vydáva ešte časopisecky predtým uverejňovanú historickú povesť *Sitnianska biela skala* /1940/ a v časopisoch publikuje ďalšie povesti, predstavujúce v próze tohto obdobia najvýznamnejšie hodnoty, ale v ostatnej svojej tvorbe, v knihách *Vichrica* /1941/, no najmä *Ocelový tátoš* /1942/ a *Na perutiach vtáka - ohniváka* /1944/ prijíma nielen výchovnú koncepciu, ale podriaďuje sa aj dobovo-politickým požiadavkám.

Deštrukčný zásah k umeleckej tvorbe pre deti nepriaznivých spoločensko-politických udalostí koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov bol intenzívny a rozsiahly. Prejavil sa nielen počas trvania tzv. slovenského štátu, ale nejaký čas aj po oslobodení. Hoci po roku 1945 vznikajú pre slovenskú literatúru pre deti a mládež nové podmienky jej rozvoja, jej tradičné zaostávanie spôsobilo, že aj jej kvalitatívna úroveň ostáva nezmenená. Roky 1945 - 1948 v slovenskej literatúre pre deti a mládež možno charakterizovať ako obdobie doznievania toho, čím žila táto spisba v predchádzajúcich šiestich rokoch pred oslobodením a takmer vôbec sa v nej neprejavila obrodná vlna hľadania a spoločenskej angažovanosti ostatnej literatúry v Československu. V tematike sa to prejavilo v nápadnom preferovaní konvenčných námetov o kvetoch, zvieratkách, hračkách, dobrodružných príbehoch a pod. a vo vyhýbaní sa témam zo súčasnosti a nedávnej, na námety podnetnej minulosti. Okrem dvoch umelecky nevýrazných kníh o *Povstaní* /J. F. Kunika Hrdinovia - 1945 a M. Šteinhíbelu Rušné prázdniny - 1946/ sa k obrazu vojny, protifašistického odboja a oslobodenia spisovatelia vracali v prvých povojnových rokoch len v menších útvaroch a príležitostne v

časopisoch.

K. podstatnej zmene v tvorbe a vo vydávaní kníh pre deti došlo až po revolučnej premene spoločenského systému roku 1948. Potreba kvalitatívnej premeny literatúry naliehavo pocítované v povojnových rokoch začala sa uskutočňovať až po Februári. Prvoradou úlohou bolo vytiahnuť literatúru zo závozu, do ktorého sa v predošliých rokoch dostala, s definitívnou platnosťou ju zbaviť religiozности, odvrátiť ju od apolitickosti, primknúť ju k životu a vytvoriť z nej aktívnu spoločenskú silu. Na splnenie takejto úlohy nechýbalo ani nadšenie ani ľudia. V pofebruárovom období aktivizujú sa niektorí skúsenejší autori - F. Gabaj, J. Horák, M. Jančová, M. Rázusová-Martáková, D. Štubňa-Zámotský - nastupuje a dlhý čas si udržiava vedúce postavenie povojnová generácia básnikov, prozaikov a kritikov - K. Bendová, E. Čepčeková, M. Ferko, M. Haštová, E. Chmelová, R. Moric, Z. Klátik, P. Petrus, J. Poliak - a tvorbe pre deti sa venujú - pravda, zväčša len pokusne a príležitostne - mnohí úspešní spisovatelia pre dospelých - R. Fábry, M. Figuli, J. Kostra, M. Lajčiek, J. Lenko, A. Plávka, J. Poničan, V. Reisel, Š. Žáry a Ľ. Zúbek, ktorý tu našiel svoje hlavné poslanie. Nikdy predtým ani potom nepôsobili v našom písomníctve pre deti a mládež veľká seba podobné skupiny autorov v takom početnom zastúpení a takej intenzívnej spolupráci na myšlienke prebudovania predchádzajúceho modelu tvorby.

V novej ľudovodemokratickej spoločnosti sa literatúra pre deti a mládež stala predmetom ďaleko väčšieho záujmu a starostlivosti než kedykoľvek predtým. Pozornosť sa venovala otázkam tvorby aj jej vydávaniu. Vzniká špecializované vydavateľstvo Smena /1949/, z ktorého sa odčleňuje Slovenské nakladateľstvo detskej knihy /1953/ a to sa /1956/ premenúva na Mladé letá. Sústredené vydávanie kníh

riešilo celý rad problémov, ktoré súviseli s celkovou predstavbou tvorby pre deti, najmä v oblasti ideovej. Od kníh pre deti sa očakávalo, že sa stanú dôležitým prostriedkom socialistickej výchovy nových pokolení, pričom sa samozrejme rozumelo, že pôjde o výchovu umením. Z toho vyplynulo, že literatúra sa plne angažovala za socialistický vývin spoločnosti a najväčšiu pozornosť venovala stvárneniu súčasnosti. Tento časove potrebný príklon k aktuálnym témam priniesol koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov popri pozitívach aj veľa negatív. Stalo sa tak najmä preto, že nová nastupujúca generácia spisovateľov, ktorá sa v najväčšej miere zúčastňovala na realizácii nových tvorivých úloh, nemala dosť literárnych skúseností umelecky stvárniť aktuálne fakty súčasných tém takým spôsobom, aby literárny obraz vyvolával v čitateľovi pocit životnej pravdivosti a presvedčivosti. Vážnu úlohu tu zohrala skutočnosť, že spomenutá kvalitatívna premena tvorby pre deti chápala a formulovala sa v zásade dosť utilitaristicky - ako pomocník výchovy, teda prädovšetkým školy a mládežníckych organizácií. Pochopiteľne, že tieto roky "hľadania umeleckého výrazu na vyjadrenie novej ideovosti" /Slacký/ sú vcelku chudobné na diela trvalejších hodnôt. Z poézie sú to len verše M. Rázusovej-Martákovvej a K. Bendovej, z prózy kniha R. Morica *Explozia* /1951/ a J. Horáka *Pionierske srdce* /1952/.

Významným podnetom pre vývin literatúry päťdesiatych rokov, k jej odklonu od ilustratívnosti, bola kniha Mérie Jančovej *Rozprávky starej matere* /1953/ a po nej nasledujúca vlna "návratov do detstva" s knihami M. Haštovej *Zo starej horárne* /1955/, D. Štubňu-Zamoetského *Príhody od Hrona* /1955/ a M. Rázusovej-Martákovvej *Chlapčekomu leto* /1956/, ktoré nereagovali priamo na súčasnosť a zdanlivo znamenali odklon od spoločenských aspektov, v skutočnosti

však, najmä dielko Jančovej a Martákovkej sugestívne podaným obrazom triednych kontrastov sveta vlastného detstva umelecky presvedčivým spôsobom poukázali nielen na rozdiely medzi minulosťou a prítomnosťou, ale prirodzene a pre deti pochopiteľne vyzdvihli hodnoty súčasnosti. Smerovanie k zdôrazneniu umeleckej kvality kníh, ktorú vo väčšej miere požadovala aj kritika, viedlo i k plodnému rozvinutiu žánrovej a tematickej diferenciácie literatúry. Dlho zanedbávaná životopisná próza reprezentuje sa roku 1956 dvoma dielami - Doktorom Jeseniom Ľuda Zúbka a Horou pieseň šumí Jozefa Horáka. Knižka Ruda Morica Z polovnickej kapsy /1955/ ukazuje na možnosti inovácie aj v tak veľmi exploatovanej tematike, akou je príroda. Nové možnosti hľadali autori aj v poézii: K. Bendová v bohatom uplatnení humoru vo veršoch o súčasných deťoch - Ako Jožko Pletko poplietol si všetko /1955/, Bola raz jedna trieda /1956/ - a Š. Žáry v epickej poézii na motívy ľudových a historických povestí s dôrazom na novosť básnickej interpretácie - Povesti a báje /1957/.

Príznačným javom pre tie vývinové obdobia literatúry pre deti a mládež, ktoré znamenali vo väčšej miere umelecké výboje, bolo, že svojimi najlepšimi dielami prekročila ohraňenia špecifickosti a v plnšej miere integrovala do celonárodnej literatúry. Tak to bolo v rokoch tridsiatych a analogická situácia sa vytvára v šesťdesiatych rokoch, kedy už nie jednotlivo a náhodne, ale celkom cielavedome a zámerne vzniká celý rad kníh pre deti a mládež, ktoré tento integračný proces urýchľujú. Začína sa koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov predovšetkým zásluhou nastupujúcej mladej generácie autorov. A nie je náhoda, že nejde o autorov špecializujúcich sa výhradne na literatúru pre deti - Miroslav Válek, Ľubomír Feldek, Ján Stecho, Klára Jarunková, neskôršie Vincent Šíkula,

Ján Beňo, Jana Šrámková, Ján Štiavnický nezačínali ako autori pre deti a vo svojich detských debutoch sa neznížovali k dieťaťu starým spôsobom, ale usilovali sa o prekonanie protikladu medzi dospelým autorom a malým čitateľom takým spôsobom, ktorý bol týmto čitateľom blízky a vlastný - prostredníctvom detského aspektu. Programový prístup Váľkov v Kúzlach pod skalou /1959/ a Feldek v Hre pre tvoje modré oči /1959/ k takémuto tvorivému princípu, v próze realizovanému Jarunkovej Hrdinským zápisníkom /1960/, poznačil viac - menej celý ďalší vývin tvorby pre deti a pokúsili sa ho realizovať aj starší autori. Už na pohľad jasnou zmenou, ktorú tento tvorivý princíp navodil, bolo, že spisovatelia si znova začali všímať problematiku súčasnosti, že predmetom ich autorského záujmu sa ako hrdinovia stávajú rovesníci malých čitateľov, zobrazovaní umelecky presvedčivo a na pozadí realitickej, ničím nenafalšovanej skutočnosti. Prejavilo sa to vo všetkých žánroch. Pravda, poézia je paradoxne k predošlým obdobiam autorsky početne menej zastúpená, takže v hodnoteniach hovorí sa o jej krízovom nedostatku, i keď práve spomínaní básnici vo svojich ďalších dielach /Válek vo Veľkej cestovnej horúčke pre malých cestovateľov a Do Tramtárie, Feldek v Hlave, ktorú som mal vtedy/ básnickú tvorbu pre deti skvalitňovali. Kvantitatívny pokles kníh poézie pre deti má viacero príčin a nepochybne jednou z nich je, že veľká časť predtým kmeňových autorov poézie - Bendové, Ferko, Navrátil, Pavlovič, Čepčáková, Haštová - venuje sa už výlučne alebo z väčšej časti prozaickej tvorbe.

Výrazný kvalitatívny posun dopredu v próze sa spája v prvej fáze s menami autoriek - K. Jarunkovej, M. Ďuričkovej, E. Gašparovej -, ktoré sa zamerali na zobrazenie dnešných detí a mladých ľudí v procese ich začleňovania sa do rodiny a školy, nevyhýbajúc sa ani generačným kon-

flíktovým situáciám a spoločensky páľčivým problémom. Jarunková si tento základný smer zachovala a zdôvodnila aj v ďalšej tvorbe, najmä v románoch *Jediná* /1963/, *Bret mlčanlivého vlka* /1967/ a v knihe *Tulák* /1973/. Všestrannejšia Ďuríčková, ktorá si vyskúšala sily v poézii, v bábkovom divadle a v televízii, v autorskej rozprávke a povesti, sa v dielach o súčasných deťoch *My z čamej A* /1960/, *Danka a Janke* /1961/, *Stíhač na galuskách* /1963/ a *Majka Tárajke* /1965/ zaujíma predovšetkým o etické otázky, k ich zobrazeniu pristupuje na základe vlastných pozorovaní a zážitkov, nevyhýba sa ani obdobiam, ktoré boli predtým v tvorbe pre deti tabu. Gašparovej prístup k zobrazeniu súčasnosti v knihách pre deti je od predošlých autoriek odlišný, v *Ahoj*, *prvá trieda* /1961/, *Slávna ľavačka* /1963/, *Stopa na asfalte* /1964/ sa konfliktovým situáciám alebo vyhla alebo ich podala zmierlivo, no v románoch s dievčenskou hrdinkou, určených dospievajúcej mládeži - *Spievajúce drevo Helena* /1967/, *Fontána pre Zuzanu* /1972/ a *Koncert bez ruží* /1974/ - stvárňuje už súčasnosť cez nekompromisný kritický pohľad mladých ľudí.

V ďalšej fáze nového prúdu literatúry sa autorské základňa prozaikov, ktorí v tvorbe pre deti využívali nové tvorivé postupy, rozširuje. Každý z nich prináša do tvorby aj niečo nové. Schopnosť intuitívneho prieniku do detskej psychiky prejaví napríklad V. Šíkula v knihe *Pán horár má za klobúkom mydleničku* /1965/ a v ďalšej, *Prézdniny so strýcom Rafaelom* /1966/, vyjadril v tvorbe pre deti zatiaľ umelecky najpregnantnejšie znepokojenie nad odcudzovaním sa ľudí sebe i prírode. J. Navrátil v *Plachetnici nonsens* /1967/ prekvapil nekonvenčným uhlom pohľadu na mladú generáciu, na rozpornosť jej citového života a jej ešte nezdeformovaný zmysel pre mravné hodnoty. A J. Šrám-

ková, aby sme si všimli aspoň predstaviteľov najmladšej generácie, v pozoruhodnej próze Biela stužka v твојіh vlasoch /1973/ vydala umelecky presvedčivé svedectvo o súčasných ľudských vzťahoch v našej spoločnosti.

Obdobie šesťdesiatych rokov všimli sme si jednostranne len z aspektu využívania nového tvorivého princípu v tvorbe časti spisovateľov, princípu, ktorý sa pokúsil o rehabilitáciu prirodzeného detského sveta. Vyplynulo to z úsilia osobitne poukázať na jeho umeleckú pođnetnosť a na trvalejšie možnosti jeho využitia. Pravdaže, tvorba minulého obdobia je oveľa bohatšia, žánrovo i tematicky členitejšia a autorsky diferencovanejšia, ako sme to mohli v stručných poznámkach s uvedením niekoľkých mien autorov a diel čo i len načrtnúť. Telegraficky k tomuto obdobiu ešte aspoň toľkoto: Neobyčajne prenikavý rozmach zaznamenala autorská rozprávka, ktorá svojimi bohatými možnostami aktualizácie a inovácie láka spisovateľov všetkých generačných vrstiev. Najproduktívnejšia a čitateľsky najúspešnejšia /rozsiahly cyklus o Osmijankovi/ je K. Bendová, sústavnejšie sa jej venuje M. Ďuríčková, E. Čepčková, Ľ. Feldek, R. Moric, J. Navrátil, J. Pavlovič, N. Tanská, J. Šrámková a i. Novým prístupom sú poznačené knihy o prírode autorov R. Morica a L. Kuchtu, ktorí sa usilujú uplatniť v týchto témach lyrický podtext a zaujať emotívnu stránkou rozprávania. Plodne sa rozvíja próza s dievčenskou hrdinkou, ktorá urobila zo všetkých žánrov najväčšiu kvalitatívny skok dopredu. Dnes sa tejto próze venuje osobitná pozornosť, má samostatnú edíciu a bohaté čitateľské zázemie. Najväčšími k jej rozvoju prispeli E. Čepčková, Z. Dónčová, E. Gašparová, ale o jej úspech sa pričínili aj K. Jarkunová a J. Šrámková. Zásluhou R. Morica, J. Beňu, M. Ferku a O. Sliackeho môžeme hovoriť o tom, že aj tematike protifašistického odboja a Povstania dostalo sa v tvorbe

pre deti umelecky primeranejšej, presvedčivejšej a zároveň spoločensky angažovanejšej podoby. Možno povedať, že celkový vývin vo všetkých oblastiach tvorby pre deti mal v poslednom období nesporne stúpajúcu tendenciu a že umeleckých hodnôt, ktoré posúvali vývoj literatúry dopredu, objavovalo sa viac než po celé desaťročia predtým.

**Baníctvo
ako stimul
k ľudovej výtvarnej tvorbe**

Ester Plicková

Pre slovenské ľudové umenie je príznačná rozmanitosť životných, spoločenských i prírodných prostredí, v ktorých ono vznikalo. Bohatá sociálno-kultúrna skladba sa adekvátne odrazila aj v žánrovej mnohotvárnosti slovenskej ľudovej umeleckej tvorby. Svojou obsahovou náplňou i formálnym podaním sa tieto prejavy odlišovali už i podľa toho, či mali svoj pôvod v dedinskom roľnícko-pastierskom prostredí, poznačenom najmä silným vzťahom človeka k prírode, či v prostredí kovo-roľníckom, alebo baníckom a remeselnícko-cechovom v malých mestechkách. Spôsob života v týchto diferencovaných pospolitostiach podmienil aj vytváranie odlišných javov v oblasti hmotnej, prípadne výtvarnej kultúry.

V slovenskom ľudovom umení výtvarnom nachádzame početné artefakty, na ktorých sa uplatňujú buď už v ich základnom tvarovom riešení, buď v ich výzdobe, pracovné motívy súvisiace s prostredím ich vzniku, či už to bolo spomínané pastierske, roľnícke, remeselnícko-cechové, alebo banícke prostredie, na ktoré boli pôvodcovia týchto artefaktov viazaní svojou prácou a životom. Jednou z pracovných činností, ktorá sa stala výrazným a intenzívnym inšpiračným zdrojom pre výtvarnú tvorbu, bola práca v bani. Baníctvo bolo veľkým impulzom, bázou pre vytváranie umeleckých hodnôt, ktoré sa rozvinuli do množstva variantov a spoluvytvárali žánrovo mnohotvárnú banícku kultúru s jej typickými, ako aj jedinečnými znakmi. Práca, v širšom chápaní pracovný svet baníka, s celým rozvrstveným komplexom javov, počnúc od banskej techniky až po pracovné zvykoslovie, boli podnetom k takisto motivicky roz-

manitej výtvarnej tvorbe. A práve pre tieto úzke väzby umeleckých javov a pracovným prostredím nechápeme výsledky výtvarnej činnosti baníkov len ako fenomény a výlučne estetickým značením, ale chceme sa pokúsiť skúmať ich genézu, vysvetľovať a rezumovať tieto javy ľudovej kultúry aj v širších kultúrno-historických súvislostiach.

Pre väčšinu oblastí ruďnej baníckej ťažby na území Slovenska /Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Smolník, Rožňava a ich okolie/ bola charakteristická výrazná sociálna a etnická diferenciácia obyvateľstva, ktorá siahala až k dobám vzniku týchto baníckych centier /13. - 15. stor./ a sprevádzala ich aj počas neskorších stáročí. Popri mase baníkov a hutníkov, ktorí pochádzali z väčšej časti z etnicky autochtónneho slovenského okolia, ďalší sem prichádzali z celej strednej Európy, presnejšie z Čiech, Moravy, Tirolska, západného Nemecka, Bavorska, Sasko, Sedmohradska, Poľska a Maďarska. Etnické rozvrstvenie a z neho vyplývajúce dlhodobé úzke spolunažívanie rôznych etnických skupín viedlo obdobne, ako v mnohých iných kontaktoch zónach k vzájomnému obohacovaniu, k prepletaniu a vzniku nových foriem v spôsobe života ľudu a prejavoch jeho kultúry. Tieto dotyky na báze etnických rozdielov sa znásobovali ešte aj rozhraním, prelínaním sa dvoch kultúrnych oblastí s odlišnými znakmi, a to baníckej a pastiersko-roľníckej kultúry. Stretávanie sa dynamického sveta a života pohyblivého baníka, ktorý bol svojím sociálnym a pracovným prostredím odlišne formovaný, s integrovaným a statickým svetom pastiera a roľníka pôsobilo ako podnetný prvok, vnášajúci pozitívne tvorivé napätie do vývoja kultúrnych foriem oboch týchto svetov.

Pre slovenské ľudové umenie znamená banícky výtvar-

ný prejav prínos v spracúvaní nových materiálov, obohatenie o novú tematiku a odlišné spôsoby formálneho stvárňovania motívov. Popri materiáloch, bežne známych a používaných v ostatných žánroch slovenského ľudového výtvarného umenia /drevo, kameň, hlina, textil, papier/, siahla baník aj k iným, najmä nerastným surovinám, ktoré sú mu najbližšie, najdosažiteľnejšie /úlomky hornín a minerály rúd/, teda k materiálu inde v takom rozsahu a kontexte nepoužívanému alebo celkom neznámemu.

Z tradičných materiálov to bolo predovšetkým drevo, ktoré baníci najmä v kombinácii s nerastmi používali na realizovanie svojich výtvarných zámerov. K centráu slovenského baníckeho rezbárstva na Slovensku patrili - počínajúc 18. storočím - rudné oblasti Banskej Štiavnice, Banskej Bystrice, Kremnice, menej Spiša a Gemera. Je zaujímavým porovnávacím poznatkom i z ostatných stredoeurópskych montánných oblastí, že takmer vždy boli aj strediskami rezbárskych dielní, zväčša na vynikajúcej úrovni /Štajersko, Tirolsko, Sasko/. K rozvoju rezbárstva v slovenských banských regiónoch /obdobne, ako v spomínaných zahraničných/, pozitívne prispievala okrem ďalších podmienok i všeobecná technická vynaliezavosť baníkov, ich manuálna zručnosť a šikovnosť a napokon nie v poslednom rade dôkladná znalosť opracúvania dreva, ktoré bolo pre baníka dôležitým materiálom pri vyhlbovaní a zabezpečovaní nálezišiek v bani. Možno teda aj v týchto súvislostiach hovoriť o sprostredkovanom vplyve banskej práce na výtvarnú tvorbu.

Rezbárstvu sa venovali baníci vo voľnom čase po práci, jednak pre svoje vlastné potešenie, jednak v menšom rozsahu vyrezávali aj na predaj vo svojom blízkom okolí. Spoločensky boli rezbári veľmi vážení, stáli v strede záujmu baníckej pospolitosti a ostatní so zhovievavosťou

príjímali i niektoré ich špeciálne návyky, súvisiace s rezbárskou činnosťou. Napríklad pri práci v bani si niektorí rezbári tak chránili prsty, hoci aj pred drobným úrazom, že hutníky /vozíky s naloženou rudou/ pred sebou tlačili len pomocou zohnutého zápästia. Rezbárov s rešpektom aj dnes nazývajú "sochármi".

Ústredným ohniskom výtvarného záujmu baníka je sama postava baníka, realizovaná v rôznych obmenách. Týmto, zväčša rezbárskymi plastikami rozmanitých veľkostí i rozmanitého podania sa ozdobovali vo funkcii voľného dekoratívneho predmetu interiéru, alebo sa nimi zaľudňovali a oživovali modely baní v rozmanitých kompozíciách. Modely baní sa zostavovali na základnú drevenú konštrukciu, obloženú úlomkami hornín a nerastov. Variantom k nim boli obdobné, rozmermi relatívne menšie modely, povkladané s virtuóznou zručnosťou a trpezlivosťou, v niekoľkých podlažiach - horizontoch - nad sebou do sklenených fliaš. Sami baníci ich jednoducho nazývali "baňami vo fľašiach". Obidva typy modelov priam sugestívne znázorňujú prácu v bani. Možno ich označiť za klasické príklady výtvarnej tvorby, inšpirovanej banskou prácou. Uplatňujú sa na nich rovnako motívy banskej techniky, ako aj prvky súvisiace so zvykoslavným pôvodom, tak ako sa ony aj spolu vyskytujú vo vlastnom pracovnom prostredí.

Modely práce v bani zachycujú prevažne tie formy banskej techniky, prípadne tie technické zariadenia, ktoré pretrvávali v slovenských montánných oblastiach cez stáročia bez zmeny a ich použitie v praxi doznievalo koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Menej sa vo výtvarnej transpozícii uplatňujú tie, ktoré sa zaviedli až koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Tieto relatívne jednoduché, nekomplikované, v podstate všetkým tvorcom modelov známe a blízke techniky banskej práce umožňovali

súčasne i adekvátnu výtvarnú transpozíciu, interpretáciu. Dokonalá znalosť stvárňovaného prostredia bola i tu východiskom k tvorbe.

Modely svojim vznikom datované medzi roky 1900 - 1940, znázorňujú v niekoľkých plánoch nad sebou, akoby v teatrálnej barokovej kulise, zväčša vo veľmi pôsobivej výtvarnej interpretácii základné operácie banskej práce. Pri porovnávaní sujetovej výstavby, či už voľne komponovaných modelov, alebo baní vo fľaši, možno sledovať istú konštantnú echému motívov, ktoré sa takmer vždy opakuju. Na najvyššom - hornom horizontálnom - podlaží modelu sú umiestené povrchové banské budovy, ďalej klopačka s postavou baníka, gápel na zvierací pohon, baník tlačiaci huntík smerom k výklopníku, cez ktorý sa ruda dostáva až k stupám na drvenie. V ďalších, nižších horizontálnych plánoch - obzoroch - je bohato rozvinutá freska motívov pracovných úkonov a zariadení pod zemou: spúšťanie baníka do bane pomocou hriadeľa, dobývanie rudy - jej vyberanie a vyklepávanie, transport rudy pomocou huntíkov k šachtám, čerpadlá na odčerpávanie vody. Modely sú vystrojené štôľňami, šachtami s kliebkami a rebríkmi, ktoré spájajú jednotlivé obzory. V modeloch sa štylizovanou formou prezentujú rozmanité banské techniky, ktoré by sme mohli označiť za rudimentárne. U nás dosiahol vrchol svojho použitia približne na rozhraní 18. a 19. storočia, ešte tesne pred nástupom, plným uplatnením a rozmachom nových výdobytkov technicko-priemyselného rozvoja v 20. storočí.

Voľné plochy modelov sú vyplnené drobnými nerastmi, prípadne posypané rozdrveným prachom. Nielen s veľkou starostlivosťou a znalosťou materiálu, ale i s estetickým prístupom sú na steny konštrukcií modelov poukladané úlomky hornín rôznej farebnosti i veľkosti, napríklad galeni-

tu, pyritu, chalkopyritu, sfaleritu, ametystu, citrínu atď. Citlivý je výber týchto hmôt, ich farebná skladba a kombinácie s inými materiálmi - napríklad priestory medzi nerastmi sú vyplnené zeleným machom, čo dodáva nielen farebný efekt, ale i určité teplo studeným nerastom.

Obdobne, ako v iných žánroch ľudového výtvarného umenia, a napokon v umení vôbec, aj vo výtvarnom prejave baníkov nemožno hľadať dôsledne verné pretlmočenie motívov tak, ako sa ony vyskytujú v skutočnosti. Pri ich interpretácii je príznačná snaha o istú idealizáciu, zosviatočnenie pracovných sujetov, úsilie o poetizáciu a estetizáciu motívov, ktoré korenia v ťrnom a namáhavom pracovnom prostredí. Takto sa tieto motívy vo svojej novej, transponovanej podobe stávajú oveľa bližšími emocionálnej sfére vnímateľa. /Napríklad, hoci v modeloch ide o podanie vyslovene pracovných motívov, postavičky pracujúcich baníkov rezbári dôsledne stvárňujú vo sviatočnom kroji baníckeho bratstva, aj keď sa v bani v takomto ustrojení nikdy nepracovalo./

Postava samého baníka, na ktorú sa sústreďovala podstatná časť výtvarnej rezbárskej tvorby, najmä z obdobia rokov 1850 - 1900, podávaná bola v bežnom vzpriamenom alebo charakteristickom klačiacom postoji. Tieto figúrky bývali síce len nahrubo opracované, sú však, ako mnohé iné artefakty ľudového umenia presvedčivým dôkladom výtvarného cítenia svojich neškolených tvorcov - baníkov, ich zmyslu pre modeláciu, tvarovú proporčnosť, schopnosti vystihnúť pracovné pohybové akcie v ich dynamickosti a pretlmočiť ich do nových polôh formou hutnej skratky i náznaku.

Takmer v každom prípade sprevádzajú tieto plastiky atribúty baníckeho stavu - kladivo a želiezko, kahanec, alebo svietnik.

Svietniky v podobe postavy baníka sú až do súčasnosti

v baníckej pospolitosti slovenských rudných stredísk veľmi obľúbené. Rozšírenie tohto motívu v početnom množstve rezbárskych prác, počínajúc 19. storočím, súvisí bezpochyby aj s významom svetla pre prácu baníka, s jeho bytostne hlboko zakoreneným vzťahom k svetlu. Svetlo je pre baníka, pracujúceho v tme pod zemou, práve tak nepostrádateľné ako jeho pracovné nástroje, ba možno povedať i oveľa viac, svetlo mu symbolizuje samotný život. V avietniku - plastike, ktorý má podobu postavy baníka, baník vidí celkom prirodzenú identifikáciu svojej túžby za svetlom. Takto pochopená postava baníka, ako nosiča symbolu svetla, známa je aj v iných stredoeurópskych montánných oblastiach.

Úzku spätosť s pracovným prostredím baníka a súčasne vplyv na motiviku výtvarného prejavu baníkov má neobyčajne zaujímavý zvyk klopania, známy v rudnej oblasti Kremnice, Španej Doliny, Smolníka, Solivaru, ktorý sa však najmä v Banskej Štiavnici a okolí rozvinul do zvlášť výrazných foriem. Vo svojej praktickej realizácii sa tento zvyk viaže v Banskej Štiavnici predovšetkým k veži-klopačke, postavenej roku 1861, vo vrcholku ktorej sa nachádza vlastná doska na klopanie. Prvý písomný údaj o klopaní, ako o dorozumievacom prostriedku medzi vzbúrenými hodruškými baníkmi, je doložený z roku 1452. Klopaním na veži sa až do roku 1953 oznamoval baníkom začiatok a koniec smeny, na banských závodoch sa klopať s tým istým cieľom ešte aj po roku 1945.

V súčasnosti klopanie stratilo už svoju bývalú oznamovaciu funkciu v súvisi s pracovným svetom baníka, uvoľnila sa jeho väzba na pracovné prostredie a stalo sa len symbolickým znakom pri slávnostných a obradových príležitostiach, ako napr. pri Dni baníkov, alebo pri pohrebe baníka. Pôvodne však klopanie na drevenú dosku sprevádzala-

lo baníka predovšetkým v jeho všednom dni do práce a z práce, teda vlastne po celý život. Tupé duté zvuky klopačky ho zobúdzali a ešte za rannej tmy sprevádzali na ceste k bani; idúcemu domov, často tiež už za tmy, mu zase znelo klopanie. Pre baníka bolo klopanie lapidárnym znamením pre začiatok a koniec smeny, znakom charakterizujúcim presný pracovný rytmus, ktorý bol celkom odlišný od životného rytmu roľníka, či pastiera, závislého predovšetkým od prirodzeného rytmu, jednak ročných období, jednak striedania dňa a noci.

Zvyk klopania si našiel svoj odraz vo výtvarnom a rovnako i folklórnom prejave baníka. Veža klopačky i baník klopajúci na drevenom klopadle boli podnetom na stváranie v rôznych podobách i materiáloch. Obidva motívy sa vyskytujú v ľudovej tvorbe od polovice 19. storočia. Z úlomkov hornín a nerastov vznikali modely veže-klopačky. Okrem toho už spomínané modely baní, ako aj modely baní vo fľaši mali vždy zakomponovaný motív klopačky s postavou baníka. Klopadlo s figúrkou baníka bývalo umiestnené na vrcholku modelu, nad šachtami, v blízkosti banských budov. Výtvarná úroveň týchto prác je rozdielna. Pri modeloch budovy klopačky išlo vlastne len o verné napodobenie predlohy samej architektúry, vyžadujúcej najmä manuálnu zručnosť. Drevorezby postáv klopačúcich baníkov sú menej náročné na technickú zručnosť, ale o to viac dokumentujú individuálny tvorivý prístup svojich pôvodcov pri stvárňovaní tohto motívu.

Príkladom komplexného charakteru ľudovej umeleckej tvorby je aj zvyk klopania. Tento motív zo sféry pracovného prostredia baníka bol podnetom nielen na jeho pretlačenie do výtvarnej oblasti, ale prenikol aj do folklórnej tvorby. Zo začiatku 19. storočia sú známe prvé piesne s motívom klopania v Kollárovej zbierke /Národné spie-

vanky I. - II. 1834 - 1935/. Možno však predpokladať, že dobou svojho vzniku sú ešte staršie. Zo súčasných zápisov je zaujímavá pieseň s motívom klopania zo Španej Doliny, ktorá variuje verziu publikovanú u J. Kollára.

Stávaj, Handzo, hore, na baňu klopajú,
ak neskoro prídeš, fárat ti nedajú.

Neskoro som prišiel, fárat mi nedali,
ešte ma hutmanskou palicou vidrali.

Ďakujem vám, páni, keď ste ma vidrali,
nebudem viac fárat, fárajte si sami.

/Špania Dolina, spieval baník Gašper Knopp/

Napokon treba spomenúť i tvorbu, ktorej pôvodcami neboli síce sami baníci, ale zdrojom k nej bol pracovný svet baníka. Tak napríklad v radnici v Pukanci sa nachádza kamenný reliéf, dielo dobrej výtvarnej úrovne z roku 1732 s motívom postavy klačiaceho baníka pri vyberaní rudy, v pozadí s patrónom sv. Mikulášom. Motív tohto baníka sa zaujímavým spôsobom opakuje vo variantoch aj v podaní miestnych hrnčiarov, v ich tvorbe z neskorších rokov, ako je samo datovanie reliéfu. Do tvorby pukanských hrnčiarov v rozpätí od polovice 19. storočia až k päťdesiatym rokom nášho storočia prenikol pracovný svet baníka veľmi presvedčivo. Tu už síce baníci nie sú autormi, avšak v úlohe objednávateľov svojím vkusom a nárokmi podstatne ovplyvňovali formovanie výtvarného profilu pukanskej hrnčiarskej dielne. Postava baníka sa v pukanskom hrnčiarstve objavuje jednak v stvárnení plošného charakteru vo výzdobe dutej keramiky, na džbánoch, jednak je trojrozmerná, vo forme malých plastík - postáv baníkov.

S banickým pracovným svetom nepriamo súvisí aj výtvarná činnosť banických žien. Ženy baníkov sa venovali najmä výrobe čipiek, a to predovšetkým preto, že boli

vtedy hľadaným dobovým módnym artiklom. Avšak aj všeobecný nedostatok iných zárobkových možností v obdobiach stagnácie ruďnej ťažby prispieval k rozvoju tohto doplnkového zamestnania žien. V 17. storočí už jestvovalo v Banskej Štiavnici rozvinuté čipkárstvo, ktoré patrilo spolu s Banskou Bystricou a Kremnicou k najväčším strediskám tohto druhu na Slovensku. Chýrečné boli a stále sú čipky i zo Španej Doliny a Starých Hôr. O význame a výtvarnej hodnote čipiek z baníckych oblastí svedčí i to, že v odborných kruhoch sa používa špeciálny termín "banícka čipka" na označenie tejto čipky s jej zvláštnymi technologickými a výtvarnými znakmi. Od 17. až po 19. storočie sa tento typ čipky vyvíjal svojou vlastnou cestou a mal celkom podstatný vplyv na rozvoj čipkárstva na území Slovenska.

Ak by sme chceli záverom ešte charakterizovať výtvarnú činnosť slovenských baníkov, inšpirovanú ich pracovným prostredím, možno v tejto súvislosti ako zaujímavé porovnanie uviesť, že v svojej tvorbe nepoznajú zložité útvary, ako sú známe z iných stredoeurópskych banských oblastí, napríklad monumentálne komponované banícke sprievody, pohyblivé modely, rôzne otáčavé mechanizmy, ktoré sú predovšetkým technicky bravúrne.

**Pitné, minerálne
a termálne vody
na Slovensku**

Anton Porubský

Z hľadiska národného hospodárstva je voda zdrojom prírodného bohatstva. Od ostatných prírodných zdrojov sa však význačne diferencuje. Nerasty, ako zdroje prírodného bohatstva, sú vyčerpatelné - ťažbou zanikajú. Ak sa však ťažba všetkých druhov vôd správne reguluje /obyčajné, minerálne, termálne/ nezanikajú, lebo ich zásoby sa sústevne regenerujú, obnovujú a dopĺňajú. Nenahraditeľnosť, všestrannosť a existenčná nevyhnutnosť vody v prírode, jej dynamika a schopnosť obnovovania, ju stavajú nad všetky nerasty. Aby sa pochopila dôležitosť vody, uvedieme niekoľko čísel o jej potrebe: v modernej spoločnosti sa dnes ráta s potrebou pitnej vody na osobu 250-400 l za deň, výhľadovo až 800 l denne. Zamestnanci mestských podnikov a obchodov spotrebujú denne 100-200 l vody na osobu, v nemocniciach 500-600 l na jedného pacienta, v rôznych prevádzkárňach za smenu 40-60 až 100 l na osobu. Nároky na vodu rapídne stúpajú hlavne v priemysle. Na výrobu 1 litra spracovaného mlieka sa spotrebuje 4-6 l kvalitnej pitnej vody, na výrobu 1 litra piva sa spotrebuje 10 až 20 litrov vody, v práčovniach na vypratíe 10 kg suchej bielizne spotrebujú 400 až 800 l vody, pri ťažbe 1 tony uhlia sa spotrebuje až 3000 l vody, pri výrobe koksu 5000 l vody na 1 tonu, na výrobu tony ocele sa spotrebuje 15-20 000 l vody, pri výrobe tony benzínu je potreba 80 až 90 000 l vody, pri výrobe tony cukru 120 000 l vody, pri výrobe tony papiera 120 až 190 000 l vody.

Podľa základnej hydrogeologickej bilancie zásobárňou vody v prírode sú najmä zrážky a ich rozdelenie

po jednotlivých hydrogeologických a topografických celkoch.

Na územie Slovenska podľa dlhoročných priemerov spadne 787 mm zrážok ročne, čo prepočítané na celú plochu je 31 mld. 500 mil. m³ vody.

V základnej vodohospodárskej bilancii sa počíta s tým, že asi 32% zrážok je v povrchovom odtoku o 0,6% v podzemných vodách. Na Slovensku je súhrnný odtok cca 13,2 mld. m³ vody za rok, čo predstavuje priemerne 406 až 452 m³/s. Sú to základné hodnoty prírodných daností, s ktorými musíme v koncepcii nášho vodného hospodárstva rátať a bilancovať ako so zdrojom nerastného národného bohatstva.

Slovensko však mimo vlastných zrážkových vôd, ako prioritných vôd každého územia, má navyše vody dunajské, ktoré bez pričinenia našich zrážkových pomerov mimoriadne obohacujú naše vodohospodárstvo v dvoch základných smeroch: v povrchovom prietoku, ktorý je potenciálnym zdrojom plavby, energetiky, donášky štrkov a rybolovu a v dopĺňovaní zásob podzemných vôd územia Žitného ostrova, ktorý je najbohatším územím na podzemné vody v Európe.

Podzemné vody Slovenska ako zdroja vodohospodárskeho a národného bohatstva rozdeľujeme do dvoch veľkých základných skupín: A - vody obyčajné, B - vody minerálne a termálne.

Pri bilancovaní podzemných vôd vychádzame z minimálnych výdatností. Pri pozorovaných a sledovaných prameňoch je to sumárna minimálna výdatnosť 3200 l/s, čo je cca 90 mil. m³ za rok, pri evidovaných prameňoch asi 88,5 mil. m³ za rok. Spoločná minimálna výdatnosť sledovaných a evidovaných prameňov je cca 178,5 mil. m³ za rok. Ak uvažujeme s 300 l spotrebou vody na osobu za deň, sú to zásoby vody pre 1 730 000 obyvateľov.

Ako sme uviedli, doterajšie sledovanie a meranie prameňov sa týkalo len prameňov výdatnejších ako 10 l/s, avšak bilančné predpoklady hovoria, že prameňov pod 10 l/s je zase veľké množstvo a ich spoločná minimálna výdatnosť môže byť až 200 mil. m³ ročne, spolu s prameňmi, ktoré vyvierajú priamo do koryt potokov a riek.

Vlastné podzemné vody sú vody, ktoré vytvárajú prírodné zásoby podzemných vôd - statické a dynamické, ktoré sa vyskytujú v horninách pod povrchom zeme, v nich sú akumulované, alebo v nich cirkulujú a najčastejšie sa exploatujú pomocou technických zásahov človeka.

V zásade rozdeľujeme tieto vody podľa ich dynamickeho režimu na vody s voľnou hladinou a na vody s napätou hladinou artézskou. Artézske vody sa svojím hydrodynamickým tlakom prejavujú dvojako: 1. pri navrtaní vystupujú vo vrte hore a pretekajú nad zemský povrch - sú to vody pravé artézske, tzv. pozitívne artézske. 2. pri navrtaní horizontu voda vystupuje vysoko nad navrtaný zvodnený obzor, avšak jej piezometrická hladina sa ustaluje pod terénom. Sú to tzv. artézske vody s negatívnym pretlakom. Artézske vody sa vo vrchných vrstvách zemskej kôry vyskytujú vo viscerých horizontoch, ktoré číslujeme od vrchu dolu, ako prvý, druhý, tretí atď. artézsky horizont.

Podzemné vody s voľnou hladinou sa na Slovensku v zásade vyskytujú v údolných rovinách potokov a riek, v ich terasách, v riečnych náplavoch kotlín a všetkých nížin. Sú viazané na sypké priepustné vrstvy pieskov a štrkov, v ktorých sú akumulované a tečú v nich po spáde nepriepustného podložia alebo nadložia. Svojím spádom pravidelne sledujú spád koryta potokov a riek.

Artézske vody sú viazané najpravidelnejšie na vrstvy pieskov a drobných štrkov v neogénnych súvrstviach nížin-

ných oblastí Slovenska, v menšej miere aj na horniny pevné, najmä v ich hlbších polohách. Takto sa môžu vyskytovať a aj sa vyskytujú napr. v pyroklastikách neogénnych vulkanitov, v ponorených horninách mezozoika /vápence a dolomity/ a navyše novšie výskumy potvrdzujú možnosť ich výskytu aj v horninách kryštalinika /Šutovo až 19 l/s/. V zmysle geografickom a hydrogeologickom priraďujeme podzemné vody k jednotlivým rajónom vôd s voľnou hladinou, a artézskou hladinou a k rajónom pohorí.

Podzemné vody s voľnou hladinou sú tie, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v sypkých kvartérnych sedimentoch. Pre Slovensko majú najväčší vodohospodársky význam. Slúžia ako pitná voda asi pre 85% obyvateľov našich miest a dedín a sú hlavným zdrojom zásobovania celého priemyslu a poľnohospodárstva.

Vo vodohospodárskom pláne Slovenska pre zabezpečovanie obyvateľstva pitnou a úžitkovou vodou a pre plánované využitie zásob podzemných vôd pre priemysel a poľnohospodárstvo je celé územie rajonizované zatiaľ podľa jednotlivých povodí hlavných tokov na tieto povodia: Dolná Morava, Dunaj, Horný Váh, Dolný Váh, Nitra, Hron, Ipel', Slaná, Hornád, Bodrog a Poprad. ☺

Keby sme robili bilančné hodnotenie exploatačných zásob podzemných vôd s voľnou hladinou v jednotlivých povodiach, mohli by sme vychádzať z nasledovných reálnych hodnôt: povodie Dolnej Moravy - najmä pririečna zóna a podkarpatské nádržie 2000 l/s, povodie Dunaja - hlavne dunajské ostrovy, pririečna zóna a Žitný ostrov 20 000 l/s, povodie Horný Váh 2000 l/s, povodie Dolný Váh 3000 l/s, povodie Nitry 1000 l/s, povodie Hrona 2000 l/s, povodie Ipľa 1600 l/s, povodie Slanej 2000 l/s, povodie Hornádu 2000 l/s, povodie Bodrogu 2000 l/s, povodie Popradu 600 l/s. Povodia spolu majú exploatačných zá-

sob 36 000 l/s.

Slovensko je veľmi bohaté na minerálne vody. Doteraz sa z nich využíva pomerne málo na liečenie v kúpeľoch, kde pôsobia liečivo svojou teplotou a rozpustenými anorganickými látkami, plynmi, rádiosktivitou atď. Minerálna voda z niekoľkých prameňov sa používa ako stolná a liečivá voda na pitie.

Na kúpeľné ciele sa minerálne a termálne vody využívajú v sedemnástich kúpeľoch celoštátneho významu. Sú to: Piešťany, Trenčianske Teplice, Turčianske Teplice, Rajecské Teplice, Bojnice, Dudince, Kováčová, Slieč, Vyšné Ružbachy, Sklené Teplice, Brušno, Korytnica, Nimnica, Šmrďáky, Čiž, Bardejovské kúpele, Lúčky. V týchto kúpeľoch sa využíva vyše 70 prameňov.

Plnenie minerálnych vôd sa sústreďuje do ôsmich žriedelných závodov. Prírodné stolné vody sa plnia v Baldovciach, v Lipovci /Salvator/, v Santovke, v Slatine a v Maštinci. Prírodné liečivé minerálne vody sa plnia v Cígelke, v Korytnici a v Záturci /Fatra/. Na tieto ciele sa využíva doteraz 12-14 prameňov. V ďalšom roku sa pripravuje využiť na plnenie prameň v Budiši.

Ostatných približne 1300 prameňov sa využíva miestne a sú zväčša zachytené veľmi nevhodným spôsobom. Treba uviesť, že na niektorých miestach v posledných rokoch sa zvýšil záujem hlavne o využitie termálnych vôd. Využívajú sa, alebo sa plánujú v budúcnosti využiť hlavne lokality Komárno, Malé Bielice, Liptovský Ján, Vyhne, Kalinčiakovo, Patince, Dunajská Streda, Štúrovo a ďalšie.

Tvorba minerálnych vôd v oblasti Západných Karpát sa sústreďuje hlavne v mezozoických karbonitických horninách - vápencoch a dolomitoch stredného a vrchného triasu. Tieto sa rozkladajú na svahoch jaderných pohorí a zaberajú rozsiahle územie. Na veľkých plochách tiež

tvoria podklad treťohorným štruktúrnym jednotkám. Majú veľmi dobrú krasovú priepustnosť, ktorá býva zvýšená vyluhujúcim účinkom vôd preplnených kyslíčnikom uhličitým. Sú to hlavne vody typu zemitého, sádrového s prevahou iónov Ca, Mg, HCO_3 a SO_4 .

Studené uhličitá vody, ktoré sú vo veľkej prevaha nad ostatnými prameňmi, vyvierajú vo všetkých druhoch geologicko-tektonických štruktúr. V nich sa sústreďuje spravidla aj hlbinný výstup juvenilného kyslíčnika uhličitého, najmä na zlomových líniách. Tvorba minerálnej vody vo väčšine prípadov býva trvalá. Celkom obmedzená, prípadne prerušená prírodná tvorba minerálnej vody je vzácna. Uplatňuje sa predovšetkým pri vodách naftového typu, napr. v Čížim, Cígelke, Dubovej, Smerádoch a ďalších.

Minerálne pramene pochádzajú z flyšových a neogénnych súvrství, dosahujú výdatnosť podstatne menšiu. Zriedka niekoľko desiatok litrov za minútu, prípadne len pár litrov.

V rozložení teplôt minerálnych vôd Slovenska nedá sa zistiť určitá závislosť. Teploty vôd sú prakticky pri každom prameni iné. Studené vody /do 20°C / sa vyskytujú prevažne v súvrstviach, ktoré sa neponášajú do väčších hĺbok, napr. flyšové pásmo, neogénne oblasti. Pokiaľ niektoré pramene vyvierajúce v uvedenej oblasti majú teploty vody vyššie, pochádzajú najskôr z vápencovo-dolomitických súvrství v podloží /Patince, Bešeňová, Gánovce/.

Najteplejšími na Slovensku sú vody prameňov v Piešťanoch $69,5^\circ \text{C}$, v Sklených Tepliciach 56°C , v Banskej Štiavnici $48,7^\circ \text{C}$, v Kováčovej $48,5^\circ \text{C}$, v Bojniciach $46,2^\circ \text{C}$, v Turčianskych Tepliciach $44,8^\circ \text{C}$. Spodná hra-

nica teploty vody minerálnych vôd sa pohybuje od 5 do 8° C, napr. Korytnica - prameň Klement 5° C, Nová Ľubovňa - prameň Ondrej 6,5 - 7,5° C, Železno - 6 - 6,5° C, Podtureň 6,5 - 8° C.

Pramene kyseliek vystupujú na Slovensku na 225-230 lokalitách prevažne s viac ako 2-3 prameňmi. Často však s 10-20 prameňmi, napr. Bešeňová, Lipt. Ján, Kalinovo-Kurbanovo, Cígeltka, Kišovce-Švábovce, Rojkov-Strakovany, Vyšné Ružbachy, Lipovec, Banská Bystrica, Mníchova Lehota, Trenčianska Turná, Želovce, Maštinec, Černín, Šíd, Pavlovce a veľa ďalších.

Suché exhalácie plynov alebo prebytky plynů v uhličitých vodách sa vôbec nevyužívajú na priemyselné účely, hoci je u nás nedostatok plynného kyslíčnika uhličitého. Napr. v Poľsku v kúpeľoch Duszniki prechádza prebytok uhličitej vody cez odlučovače a po prečistení od H_2S sa CO_2 plní do bômb /denná kapacita asi 2500 kg/. Ročný zisk pri minimálnych nákladoch je 3,5 mil. zlotých /pritom celková výdatnosť zdrojov minerálnej vody je len 400 l/min./. To isté robia aj v Krynici a plánujú zriadiť takéto závody aj na iných, nových zdrojoch.

Záverom by som chcel zdôrazniť veľký význam všetkých druhov vôd pre životné prostredie človeka, o ktorého tvorbu, kvalitu a ochranu bojuje dnes celé ľudstvo. Voda je základnou zložkou životného prostredia.

**Hlavné znaky
súčasnej slovenskej drámy**

Zoltán Rampák

Máme na mysli tých dramatikov, ktorých diela sa približne od rozhrania medzi šesťdesiatymi a sedemdesiatymi rokmi sústavne uvádzajú na slovenských javiskách. Niektorí z nich boli činní už aj predtým. Konsolidácia nášho politického a umeleckého života po prekonaní krízových rokov upriamila ich pozornosť na viaceré spoločensky mimoriadne aktuálne témy, ktoré umelecky spracúvajú v niektorých prípadoch veľmi úspešne. V tvorbe niekoľkých autorov sa zrečí dokonca taký stupeň kontinuitnosti, že možno vraviť o vývinovom procese. Okrem tohto, pokiaľ ide o súčasnú skladbu slovenskej dramatickej tvorby zo stránky žánrovej alebo zo stránky umeleckých postupov, možno dnes už vraviť o určitých vonkajších a vnútorných koleráciách.

Najzeužívavejším a najzložitejším vývinom prešiel bezpochyby Ivan Bukovčan /1921 - 1975/, ktorý je veľmi známy tiež ako filmový scenárista. Písal spočiatku veselohry, ktoré si nečinili nároky na náročné myšlienkové a umelecké zvládnutie témy. Ich prednosťou bol živý dialóg a remeselne dobre zostrojená zápleтка. Vo veselohrách ako *Surovô drevo* /1954/, *Diablova nevesta* /1957/ a *Hľadanie v oblakoch* /1960/ zostávali náznaky spoločensko-kritického postoja skryté kdeśi v úzadí. *Pätrosí večierok* /1967/ je už náповeďou takých náročnejších spoločensko-kritických a umeleckých ambícií, ktoré sú charakteristické pre poslednú a najplodnejšiu fázu Bukovčanovej tvorby. Dochádza v nej k takmer pravidelnému deleniu času a síl medzi útvarmi, ktoré smerujú k tragédii a medzi veselohrou, ba niekedy až groteskou, či, ako to nazval sám autor,

bufonádou.

V hre *Kým kohút nezaspieva* /1969/, ktorá pripomína niektorými motivickými prvkami *Prípad vo Vichy* Artura Millera, sústredil Bukovčan niekoľko typických osôb slovenského malomesta do improvizovaného fašistického väzenia. Sú to ľudia odlišného veku, profesie aj charakterových kvalít, ktoré sa odhaľujú a zároveň dotvárajú v dramatickej akcii. Pozostáva z toho, že tlmočník fašistov, miestny zámožný nemecký občan, vytvára svojimi častými príchodmi do väzenia, kam prináša odkazy okupačného veliteľstva, stále novú a čoraz väčšmi sa dramaticky stupňujúcu atmosféru. Sú to príležitosti pre skúšku charaktrov a pre autora je to príležitosť na prenikanie do ľudskej psychiky. Dej smeruje k tomu, aby jedna z dramatických osôb, ktorá sa dala vo väzení vyprovokovať k vražde, pochopila nevyhnutnosť svojej očisty. Sama myšlienková náplň hry *Kým kohút nezaspieva* však smeruje ešte ďalej: iná väznená osoba označí vraha, odhodlaného nastúpiť cestu očisty, aj zavraždeného ako "našich nešťastných ľudských bratov". Napriek tomu, že ide o iba dodatočnú autorskú výpoveď, ktorá sa nemôže opierať o inherentné zložky dramatického diela, treba vraviť o výpovedi socialistického humanistu. V ďalších hrách sa také autorovo vyznanie postupne stávalo integrálnou súčasťou diela, ktorá preniká všetky jeho zložky.

V dráme *Zažehň vlka* /1970/ povie jedna z Bukovčanových osôb vetu, ktorá je pre celú poslednú fázu tvorby tohto autora veľmi príznačná: "Každý má svoju pravdu ... to je to najhoršie!" Dotýka sa to, prirodzene, dramatickosti situácií a ostrej vyhranenosti konfliktu, na ktorom sa tu dramatické osoby zainteresujú plnou váhou svojho subjektu. Lež z objektívneho hľadiska platí pravý opak. Lebo okolnosť, že takmer každý účastník dramatického

konfliktu má svoju pravdu, je nielen v tejto Bukovčanovej dráme, ale neraz aj v iných jeho drámach práve to najlepšie. Zavše ani čitateľ, či divák nevie, komu má prisúdiť pravdu. V dráme *Zažeň vlka* je to tak preto, lebo pravda obidvoch bratov, ktorí sú účastníkmi hlavného konfliktu, je taká silná, že je nepredstaviteľné, aby každý z nich aspoň v kútiku vedomia nezapochyboval o oprávnenosti svojej vlastnej. Aj z vnímateľovho hľadiska je možná spoluúčasť s Tónom za to, že sa v záujme svojich blízkych nedal zlomiť skrivosťami, ktoré ho - spolu s rodinou - postihli. Zároveň však pociťuje vnímateľ aj potrebu spoluúčasti voči Jánovi, ktorý síce kedysi opustil domov a vlasť, ale nezničil v sebe stopy po tom zdravom a pozitívnom, v čom vyrástol. Rovnako však pociťuje divák aj potrebu, aby každému z bratov v niečom inom zasa oponoval.

Prvý deň karnevalu /1972/ je akýmsi pokusom zobrazit' prerod hrdinu lyrického typu v dramatického hrdinu. Revolucionári ktorejś juhoamerickej krajiny charakterizujú Manuela, jedného spomedzi svojich priateľov tak, že možno je "schopný zomrieť pre revolúciu", ale možno nie je "schopný v jej mene spáchať násilie". Manuel je vraj akiste preto na strane revolúcie, lebo doteraz "v živote ... nikomu neublížil". Manuel však napokon prekoná vnútorné rozpory. Odhodlá sa na revolučný čin a obetuje revolúcií nielen seba, ale aj život svojho ešte nenarodeného syna. Celkove však ostáva táto Bukovčanova hra skôr v lyrizujúcich polohách. Namiesto dramatického konfliktu sa kladie hlavný dôraz na partnerstvo Manuela s Pepém, predstavitel'om ľudových mäs. Je to partnerstvo, ktorého podoba má blízko k lyricko-reflexívnemu dramatickému obrazu. Manuelovo pôsobenie na Pepého je skôr náznak, symbol, než dramaticky zdôvodnený čin. Pepé pochopí symbolický význam

rybárskeho noža, ktorý mu prináša Manuelova matka a pomstí sa ne nepriateľovi revolúcie. Úmerne takému stvárneniu sa mnohé z tejto hry odohráva skôr v pantomimických a melodramatických polohách než v rámci takých akcií, ktoré sa zakladajú na dialógu.

Za ideovo-umelecké vyvrcholenie dramatickej tvorby Ivana Bukovčana treba pokladať hru *Sneh nad limbou* /1974/, ktorého témou je dramatizovaná epizóda zo Slovenského národného povstania. Podobne ako *Kým kohút nezaspieva*, ani *Sneh nad limbou* sa nesústreďuje na samotné udalosti, ale na analýzu procesov v ľuďoch a medzi ľuďmi v kľúčových dramatických situáciách v rámci udalostí. Závažný je tu tiež oblúk, most, ktorým Bukovčan preklenuje časovú vzdialenosť medzi včerajškom a dneškom. Autor našiel v postavách dvoch partizánov, ktorí sa zúčastňujú zdanlivo iba okrajovo zápasu proti fašizmu, predobraz toho, čo získalo nášmu a vôbec socialistickému človeku úctu a vážnosť vo svete. Starší partizán Šimo a mladší Miňo sú odhodlaní bojovať na život a na smrť proti fašistickému zlu. Lež spolu s tým odhodlaním sa zároveň postupne realizuje v nich samých aj niečo z predstavy o tom budúcom a lepšom svete, za ktorý idú obetovať životy. Najprv je zavše jeden, zavše druhý odhodlaný zabiť zajatého vojaka hitlerovskej armády. Potom sa začínajú vytvárať zložité vzťahy medzi obidvoma a medzi zajatcom. Napokon si však vďaka ziaci humanizmu dvoch partizánov, bezpochyby predobraz dnešného socialistického humanizmu, podmanil aj zajatca. Všetci traja umierajú ako nepriatelia fašizmu. Predtým objavili v priebehu dramatickej akcie v zajatcovi "nešťastného ľudského brata". V ďalšom priebehu dramatickej akcie sa stal z neho plnohodnotný človek, ktorý zaplatil, spolu s partizánmi, za túto kvalitu životom. V hre *Kým kohút nezaspieva* predkľadal Bukovčan svoj socialistic-

ký humanizmus ešte v podobe autorskej výpovede. V Snehu nad limbou ním už prenikol dej, konflikt aj vnútorný vývin dramatických osôb. Každú z týchto zložiek podáva autor v maximálne skoncentrovanej podobe a v nerozlučnom spätí s myšlienkou.

Slučku pre dvoch /1971/ označil Bukovčan ako tragi-frašku, za ktorou vznikali - pravdaže, paralelne s jeho nekomediálnou tvorbou - ďalšie veselohry príbuzného typu. Ide o človeka, čo sa stal čiastočne vlastnou vinou, čiastočne pre nešťastné okolnosti, ktoré nezapríčinil, životným stroskotancom. Je to tragifraška, ktorá ponúka klásť zložité otázky a podnecuje ku konfrontáciám, čo sa týka podielu jednotlivca na vlastnom osude aj na celkovom smerovaní spoločenského procesu.

Takmer bažský omyl /1971/ je komédiou science-fiction. Jej dej sa odohráva v "budúcnosti" a zakladá sa na utopistickej a zámerne naivnej predstave o budúcich pokrokoch lekárskej vedy, keď bude údajne možné spájať rozličné časti ľudského tela a vytvárať "biochemické konštrukcie". Utópia je však autorovi zámienkou, aby mohol ostro šľahať také nedostatky svojich súčasníkov, ako je zlý vzťah k práci a ľuďom, nevedomosť, kariérizmus a pod.

Luigiho srdce /1973/ označil Bukovčan ako americkú bufonádu. Sústredil sa v nej na ironizáciu konzumnej spoločnosti, v ktorej je všetko na predaj, popri cti a svedomí aj ľudské srdce. Dej sa síce odohráva na západnej pologuli, ale varovné signály na adresu sebestva sú namierené aj do vlastných radov.

V spomínaných troch komédiách osvedčil Bukovčan popri jednoznačne progresívnom spoločenskom postoji aj veľkú autorskú vynachádzavosť a značnú dávku dramaticko-javiskovej technickej zručnosti. Všetky sú prejavom autorovho talentu a inteligencie, ktoré si síce uvedomujú svoje

možnosti, ale zároveň aj žánrovú ohraničenosť. Prejavuje sa hlavne v tom, že tu nie je predmetom zobrazenia človek ako hýbateľ a iniciátor spoločenských procesov. Naopak, človek je tu iba jedným z ich dôsledkov, alebo dokonca aj obeťou. V týchto komédiách nejde ani tak o budovanie kontinuity cestou prekonávania, ako skôr o konzerváciu získaných zbehlostí. Preto tu hrozilo nebezpečenstvo myšlienkovvej aj formálnej stereotypnosti.

Práve v nekomedialných žánroch badať Bukovčanovo úsilie o prekonávanie, prielom. Rozhodne nemožno autora upodozrievať, že nazera na socialistický humanizmus, nech sa už prejavuje iba v podobe autorskej výpovede, alebo v podobe konkretizácie umeleckého činu, jednostranne. Bukovčanove osoby totiž vedľa, kedy možno a treba a kedy nemožno ušetriť ľudský život. Prvý deň karnevalu a Sneh nad límbou vzájomne korelujú. Dvaja partizáni šli do povstania preto, aby zabíjali votrelcov, a predsa jedného z nich nezabili. Lyrický Manuel napokon dokáže, že ak treba, je schopný v mene revolúcie páchať násilie na nepriateľovi, voči sebe, aj voči najbližším. Teda socialistický humanizmus vo veci života a smrti diferencuje. To je poznanie, ktoré vyplýva z pohľadu na väčší časový úsek Bukovčanovej nekomedialnej tvorby. Progresívnosť v ľudskom raste jednotlivca aj v spoločenských procesoch vidí autor v humanizácii človeka ako hlavnej náplni jeho životného poslania, bez ohľadu na to, ako sa to dosahuje v rozdielnych kľúčových dramatických situáciách.

Od autorskej výpovede v Kým kohút nezaspieva cez lyrickú reflexiu v Prvom dni karnevalu po Sneh nad límbou, kde sa myšlienka integruje v zhustenej podobe do hlavných zložiek drámy, prekonal Bukovčan ako slovesný umelec značnú cestu. Realizmus nebol u neho apriórny východiskom. Možno ho skôr označiť ako cieľ, ku ktorému smeruje jeho

nekomedialna tvorba, ktorej hlavnou náplňou je podať premenlivé obrazy o humanizácii človeka. Naproti tomu hlavnou náplňou Bukovčanových komédií je podávať obraz o tom, čo je v človeku dehumanizované. Teda medzi žánrovým určením tejto tvorby za posledné roky sa prejavuje polarizácia. Na jednej strane satirický úškrn nad pseudohodnotami, ktoré reálne jestvujú, a ktorých existencie nie je ani v budúcnosti vylúčená. Na druhej strane pokora a údiv nad zárodkami toho, čo by dramatik rád videl a spoznával vo svojich súčasníkoch ako rozvíjajúcu sa ozajstnú hodnotu.

Ján Solovič /nar. 1934/ sa ako dramatik začínal prejavovať v polovici päťdesiatych rokov. Posledná hrma-
vica /1955/ priniesla svieže, ľudsky prehriate prvky do
tematiky nových vzťahov na dedine, ktorá vykročila smerom
ku kolektivizácii. Nasledovali hry Nepokojná mladosť
/1957/, Súhvezdie draka /1958/, U nás taká obyčaj /1960/
a Strašne ošemetná situácia /1968/. Z nich je pre Solovi-
čov neskorší vývin, v rámci ktorého si stále viac všima
tých boľavých stránok v ľudskom súžití, ktoré nemožno
odstrániť administratívnou cestou, bez aktívneho pričie-
nenia každého zainteresovaného jednotlivca, príznačné
najmä Súhvezdie draka. Okrem toho je Solovič aj autorom
početných rozhlasových a televíznych drám.

Žobrácke dobrodružstvo /1970/ je jeho prvá hra,
ktorá sa dostala na javisko činohry Slovenského národné-
ho divadla. Autor ju označil za tragikomédiu, zniesla by
však aj bukovčanovské označenie tragifraška. Pôvodne sme-
ruje k rozprávkovu fantastickému príbehu. Jeho hlavnými
osobami sú otrhaný žobrák, čo z nenávisti voči ľudskej
biede hádže sústavne do rieky údajnú hlavnú príčinu -
peniaze, ktoré si vyžobral - a dvaja holiči. Nevedia, že
žobrák nosí u seba vo vrecúšku namiesto množstva peňazí

iba cedulky s číslicami o zničných sumách. Chystajú sa žobráka zabiť, aby sa dostali k jeho údajnému bohatstvu. Teda na jednej strane poetický výtvar fantázie /žobrák/, na druhej strane do obludnosti vystupňovaná negatívna ľudská vlastnosť, pričom jedno i druhé je zároveň aj smerom hyperbolou. Autor však napokon pred ňou ustúpil smerom k zobrazovaniu komických stránok ľudskej každodennosti. Dal jej ostatne prednosť aj v troch nasledujúcich hrách.

Veža nádeje /1972/ je pokračovaním v zobrazovaní niektorých bolavých stránok ľudského súžitia. Zaujímavosť zobrazenia sa čiastočne stupňuje tým, že ide o taký kolektív a také osoby, v ktorých, alebo medzi ktorými je podľa prvého dojmu, teda zdanlivo, všetko v poriadku a kde zdanlivo niet príčin pre znepokojovanie a útrapy. Jedno i druhé však vystúpi na povrch na podnikovom výlete: nespokojnosť ženského osadenstva továrne /dievčatá nemajú v mieste pracoviska partnerov/ aj náznaky konfliktov v rodinných vzťahoch. Vyplývajú z toho, že pre "starosti s plánom", so "skrachovanými podnikmi" a s ľuďmi a pre povinnosti, ktoré súvisia s verejnou činnosťou, nielo času venovať sa tým najbližším. Sú to podiatym vážne problémy v živote jednotlivca aj spoločnosti. Vo Veži nádeje však nevystupuje ich neliehavosť dostatočne do popredia, keďže sa tu síce veľa naznačuje marginálne v podobe útržkovitých narážok, ale málo úmerne sa to vyostčuje v konfliktoch. Veseloherný žáner upriamil dialóg aj zápletky iným smerom.

V porovnaní s tým už sám žáner nasledujúcej hry, Meridián /1964/, poskytuje viac priestoru na rozvíjanie charakterov a na ťaženie konfliktov z ich zrážok. Autor napísal hru na počesť 30. výročia Slovenského národného povstania a konfrontuje v nej rozdielne stanoviská, aké

zaujímajú jednotliví príslušníci dnešnej mladej generácie k revolučnému odkazu otcov. V hlavnej osobe, obetavom železničiarovi Benedikovi, ktorý sa popri povinnostiach v zamestnaní zodiera - hoci s nelomeným zdravím - aj vo verejnej činnosti, spojil dramatik realitu s idealizáciou. Realita je v tom, že ide o vystihnúť jestvujúceho typu ľudí. Idealizácia je v tom, že Benedik svoj údel ani len v kútiku vlastného vedomia neošomra, hoci naň napokon umiera. Ťažisko konfliktu je v názorovej zrážke dvoch bratov, Benedikových synov, ktorá je Solovičovým pokusom diferencovať v generačnej otázke. Konflikt medzi bratmi, v ktorom ide o vernosť odkazu otcovej statočnosti, zostáva nevyriešený. Pokračuje v nasledujúcej Solovičovej hre, *Strieborný jaguár* /1975/.

Na poslednej fáze Solovičovej tvorby si zasluhuje najviac ocenenia jeho snaha vyhmátnúť vzrušujúce momenty zo zdanlivo všedných udalostí, situácií a prvkov v ľudskej povahe. Je to akoby hľadanie poetickosti a dramatizmu v ľudskej každodennosti. Aj dramatikov dialóg chce vzbudzovať dojem, že sa vlastne nerobí výber z hovorovej reči a že repliky a situácie, počas ktorých osoby vedia, odrážajú bežnú realitu dňa. Okrem toho patrí Solovič medzi tých súčasných slovenských autorov, ktorí venujú zvláštnu starostlivosť zachyteniu rečových zvláštností jednotlivých spoločenských skupín, vrátane pokusu o odraz slangu /či už študentského alebo malomeštiackeho/ v dramatickom dialógu. Spolu so snahou dať splývať vzrušujúcemu a každodennému a čo možno najmenej nápadne vyzdvihovať spojenie medzi jednotlivými dramatizujúcimi prvkami v situáciách a charakteroch, predstavujú tieto tendencie úsilie o akýsi zvláštny typ realizmu v dráme. Zatiaľ chýba výraznejšia dramatická krivka a spolu s ňou aj umelecká dopoveda-

nosť.

Medzi poslednou fázou Solovičovej a Bukovčanovej tvorby možno pobaďať zaujímavú polarizáciu. Bukovčan sa v hrách *Kým kohút nezaspieva*, *Zažehň vlka* a *Takmer božský omyl* vyslobodzoval za cenu umeleckého experimentátorstva z konvenčností svojich literárnych začiatkov. Myšlienkovou náplňou experimentov boli obrazy dehumanizácie človeka a túžba za jeho humanizáciou. Čím väčšmi sa dramatikovi v *Snehu nad límbou* darilo umelecky realizovať túto túžbu, o to väčšmi prestáva byť jeho hra experimentom a stáva sa koncentrovaným realistickým portrétovaním.

Naproti tomu Solovič chce ihneď, bez obchádzky realisticky portrétovať. V tom sa odlišuje od Bukovčana, ktorý sa k realizmu dostával postupne, po rozličných experimentoch. Solovič chce objavovať poéziu a dramatizmus každodennosti, rovnako v dráme ako v komédii. Akoby fantáziu, o ktorej nemožno presne určiť, niekoľko si ju sám evokuje a niekoľko sa mu priplietá, no ktorá sa mu vždy poriadne ohlasuje, zámerne potláčal. Akoby teda bola fantázia akýmsi znepokojujúcim elementom v autorovej snahe realisticky zobrazovať. Jednako však predstavuje zatiaľ tú hodnotnejšiu zložku Solovičových dramatických obrazov.

Prvotína Osvelda Zahradníka /nar. 1932/ Sôlo pre bicie hodiny /1972/ zaujíma osobitné miesto v celom doterajšom vývine slovenskej drámy. V poloironickom a polozhovievavom pohľade na vzťah medzi dnešnou starou a mladou generáciou, na ilúzie starých o minulosť a na o niečo menej iluzívne nádeje mladých pokiaľ ide o budúcnosť, sa prejavuje Zahradník ako autor lyrizujúcej atmosféry a pastelovitej kresby. Pomerne ťažko sa tu rozoznáva umelecký výmysel od toho, čo reálne jestvuje, prípadne môže jestvovať. Hranica medzi ilúziami staršej generácie

o minulosti a medzi skutočnou minulosťou sa tu takmer stiera. Takisto ťažko rozoznávať medzi pozitívnym a negatívnym v osobných vlastnostiach tých, čo raz preberú kormidlo. Celý príbeh by sa nemohol odohrať a nemal by sa o čom odohrávať bez štylizujúcej hyperboly, ktorá smeruje na obidve strany, nech už ide o osoby, patriace do ktorejkoľvek z dvoch vekových skupín. Sôlo pre biele hodiny vypovedá veľa o skutočnosti skôr v pocitovej sfére než vo sfére pojmovej, preto sotva možno vyrozprávať "príbeh", "obsah", či definovať "myšlienku" tejto hry bez rizika, že sa pritom bude zjednodušovať.

Príčina bude najskôr v tom, že dramatik umožňuje v interpretácii "príbehu", "obsahu" ako aj v hodnotení a súde pluralitu stanovísk bez toho, že by sa sám silil do osobného scelujúceho náhľadu. Okrem toho nieto tu ani len pokusu o vyhranené žánrové zacielenie. Mladí síce starých občas ironizujú, starí občas mentorujú mladých, ale sám dramatik nikoho jednoznačne neironizuje ani nementoruje.

Ani konštatovania, ktoré sa tu vyslovujú, nechcú byť hodnotením, či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. Ide skôr o to, upozorniť na veci, s ktorými sme sa zatiaľ u nás nestretli, ani v prvotínách, ani v oblasti dramatickej tvorby vôbec. Autor si tu totiž vytvoril priestor pre mnohé také, čo neuplatnil. Je tam priestor na hodnotiace rozlišovanie medzi ozajstnými aj údajnými zážitkami, na uplatnenie postoja voči generačnému mentorstvu aj výbojnej generačnej bezohľadnosti, na diferencovanie medzi oprávneným romantickým rozletom a neoprávnenou romantickou utópiou a pod. Namiesto takého hodnotiaceho rozlišovania del autor prednosť odhaľovaniu umeleckých možností, aké poskytuje fabula na konfrontáciu časových kategórií, generácií, pocitov a problémov ich príslušníkov a konečne

aj na konfrontáciu žánrových zacielení. Aj možnosti komediálneho či nekomediálneho zacielenia týchto konfrontácií totiž ostávajú otvorené. Akoby bol autor vytušil, že aj jednoznačné žánrové zacielenie skrýva v sebe možnosť hodnotiaceho aspektu. Šlo teda naozaj o talentovanú umeleckú sondáž a hádam aj o rozpeky, čo z nej zúžitkovať a s akým myšlienkovým zacielením. Výsledky sondáže ostávajú však pre autora v platnosti - pravda, zatiaľ stále ešte iba perspektívne.

Vo svojej nasledujúcej hre, *Zurabája, alebo Epitaf pre živého* /1973/, ich Zahradník nevyužil. Ani táto hra síce nemá žánrové označenie, ale možno povedať, že je na rozhraní medzi komédiou a fraškou. Jej dej sa odohráva v čase, keď fašisti zatlačili Slovenské národné povstanie do hôr. Príbeh vraví o tom, ako slovenský vojak a jeho priateľ partizán prekabátili hlúpych gardistických veliteľov. Keby sme vnímali iba reálnu rovinu príbehu, mohli by sme si povedať, že fašistickí velitelia boli až neuveriteľne hlúpi a že sa dali až priveľmi ľahko oklamať. Na jednej strane si to možno vysvetliť licenciou a ohľadom na žáner, ktorý smeruje k fraške. Na druhej strane ide o hyperbolu, ktorá môže mať, či už vo vzťahu k dobe, v ktorej sa odohráva príbeh, alebo vo vzťahu k prítomnosti, aj obrazné označenie. Každý totiž, kto uveril fašizmu, mal svoju viac alebo menej vybájenú a zároveň grotesknú ilúziu útechy. Takú ilúziu predstavovala pre veliteľa vtedajšej domácej fašistickej formácie *Zurabája*, krajina či ostrov, oplývajúci vraj blahobytom a peknými ženami, kde sa údajne mali po prehratej vojne sústrediť zvyšky všetkých porazených fašistických armád. Teda fašistický dôstojník, prezývaný *Zurabája*, ktorého povstalcia oklamú, prehráva zatiaľ v deji rovnomennej hry tú menšiu bitku. Je predobrazom jeho úplnej porážky, totálneho kra-

chu jeho životných ilúzií. Okrem toho komédiu či frašku možno chápať aj ako narážku na každú ilúziu útechy vôbec, ktorá je v rozpore s reálnymi životnými okolnosťami. Tým sa rozmnožuje adaptabilnosť jej myšlienky o ďalšiu dimenziu, hoci aj pre dnešok.

Aj dej poslednej Zahradníckovej hry Prekroč svoj tieň /1974/ sa odohráva počas Slovenského národného povstania. V jej centre sú však veľmi závažné konflikty, ktoré namajú iba dobovú platnosť, ale zasahujú aj oblasť súčasných spoločenských vzťahov. Jeden z tých konfliktov prepukáva vo zvlášť napätej dramatickej situácii, kde sa treba rýchlo rozhodovať a konať. Predmetom konfliktu sú napríklad také otázky, či možno posielat' na smrť mnohých, aby sa zachránil jeden, alebo, či je schopný "prekročiť svoj tieň" ten, kto už zlyhal? Ak jestvuje zodpovednosť jednotlivca za kolektív, nemusí jestovať aj zodpovednosť kolektívu za jednotlivca? Naliehavosť je o to prudšia, že aj protargumentácia je veľmi závažná: "My sme veľmi smiešny národ. Je v nás tolko humanizmu, že by sme ho mohli na šífoch do Ameriky vyvážať", vraví otvorená dramatická osoba. Stretávame sa teda opäť s koncentrátom toho, čo je zmyslom spomínaných dvoch Bukovčanových hier na túto tému. Lebo podoba humanizmu, s ktorým sa v citáte polemizuje, má aj u Zahradníka schopnosť premeny v socialistický humanizmus. Spomínané konflikty sú príčinné späť, sú teda naozaj akýmsi stredobodom drámy.

Nie sú však osou, ktorá by pretínala celú rozlohu diela. Treba im síce právom priznať, že dej smeruje od samého začiatku k tomu, aby sa mohli rozvinúť. Menej im už možno priznať, že proces ich riešenia sa kryje s celkovou fabulou a ideovou náplňou. Hlavná príčina je v tom, že po slovnom, ideovom rozriešení akoby sa začínala nová dráma. Nadväzuje síce na predchádzajúce časti, pokiaľ ide

o dramatické situácie a osoby. Nenasdvázuje však na ne pokiaľ ide o konflikty, a teda aj o myšlienkovú problematiku. V tomto ohľade nastáva zlom. Lebo v poslednej časti prevládajú všeobecne historické fakty nad individualizáciou. Nie veľmi výrazným pokusom o ňu je osoba hitlerovského dôstojníka, ktorý sa daromne pokúša stlmiť v sebe bežné vlastnosti fašistického vraha. Kým však nastolenie spomínaných hlavných konfliktov - aj napriek tomu, že sa riešia prevažne v myšlienkovvej rovine a že nezaberajú celú rozlohu drámy - je pre súčasníka inšpirujúce, reprodukcia všeobecne známych historických faktov - vrátane pokusu o aspoň čiastočnú individualizáciu - ide akosi pomimo súčasných problémov.

Ani jedna z týchto dvoch Zahradníkových hier veľmi nenasvedčuje, že by sa boli zúžitkovali umelecké výhľady, ktoré sa otvorili v prvotine Sóló pre biele hodiny. Zurebája je nielen monotematická, ale má aj prívetmi zúžený prvotný významový plán. Prekroč svoj tieň smeruje k myšlienkovvej koncentrácii, ale iba na zúženom priestore. Myšlienková a umelecká kontinuitnosť Zahradníkovvej tvorby dáva teda zatiaľ na seba čakať. Lež možnosti jej rozvinutia sú veľmi rozmanité. Sú v mnohovýznamovosti, v ktorú sa roztvára z každej stránky Sóló pre biele hodiny. Sú aj v bezpečnej technickej zručnosti komédiografie, o ktorej presvedča Zurebája. Napokon sú aj v myšlienkovvej skoncentrovanosti, akú prejavil Zahradník vo svojej poslednej hre, hoci nie na jej celej rozlohe.

Ján Kákoš /nar. 1927/ sa po predchádzajúcich, mnohými smermi sa rozbiehajúcich dramatických pokusoch skoncentroval v poslednom čase na spodobovanie príbehov a ľudí v spojitosti s nadväzovaním na revolučné tradície. Aj keď jeho hry Dom pre najmladšieho syna /1974/ sa odohráva v Slovenskom národnom povstaní.

Ústrednou dramatickou osobou je sedliak Demeter, hrdý na svoj starý rod aj na svoj majetok, čo takmer hraničí až s akousi šľachtickou pýchou. Uprednostňoval svoj rod a majetok pred všetkým na svete a vystupňoval svoju hrdosť až do takmer mystických polôh. Možno sa stretnúť s názorom, že tu ide aj o obraz, alebo - presnejšie povedané - symbol: aj národ sa v povstaní rozhodoval medzi údajnou sebazáchovou a tými širšími i vyššími záujmami, ktorých obrana mu zaručovala nie nejakú iba údajnú, ale ozajstnú sebazáchovu. Teda konfrontácia medzi otcom Demetrom, ktorý napokon premohol svoj egoizmus, a národom smeruje k podobnosti. S obraznosťou sa stretáme aj vo vyjadrovacích prostriedkoch, najmä v takých lyrických detailoch v dialógu, ktoré sú súčasťou Demetrovho spodobenia.

Dej tejto Kákošovej hry sa odohráva na závažnom rozhraní našich dejín, keď u nás ešte málokto mal vlastnosti socialistického človeka. Preto mohlo dochádzať k podobným konfliktom, aké sa vyostрили medzi tými, čo bojovali za slobodu a prítulnosťou otca Demetra k rodnej hrude, chalupe, novému domu, ktorý staval pre najmladšieho syna, ako aj k rodovým a rodinným tradíciám. Z tejto stránky nemožno pochybovať o vieryhodnosti autorovho zámeru. Tým skôr, že Kákoš nechcel zobrazit' bežné, vypočítavé lipnutie na majetku a chcel akosi poeticky motivovať Demetrov postoj a vôbec jeho počínanie. To predpokladá zároveň akúsi poetizujúcu hyperbolu v zobrazení vnútorných kvalít hlavnej osoby. V Kákošovej hyperbole sa však kvalita neraz zamieňa za kvantitu. V texte sa možno stretnúť s vyše desiatkou takých replík, ktoré sú vlastne autocharakteristikami hlavnej osoby a v ktorých je stále reč o demetrovskej hore, dome, rode, grunte, miazge, mŕtvotoch a podobných synonymách. Teda najzávažnejší kon-

flikt akoby sa uprostred udalostí v povstaní, ktoré tvo-
ria jeho rámec, stále oživoval prostredníctvom rozličných
synonym. Je síce hlavnou osou dramatického deja, ale akoby
vždy znovu synonymami nastavovanou. Estetizujúca a zároveň
aj etizujúca hyperbola akoby neposkytovala dost možností
na rozvoj dejovej dynamiky. Okrem toho pravda otca De-
metra nie je z tých, s ktorou by mohol mať vnímateľ neja-
ké trápenie, pokiaľ ide o nejakú prípadnú citovú spoluú-
časť. Vnímateľ totiž vopred vie, že Demeter nemá pravdu,
ale že ju majú jeho partneri a oponenti z radov povstalcov.
Netuší iba to, Demetrov prechod na ich stranu bude tak
kruto vykúpený /nielen Demetrovou likvidáciou domu, sta-
vaného pre najmladšieho syna, o ktorom otec ešte nevie,
že sa stal fašistom, ale aj tým, že otec si najmladšieho
syna zabije/.

Lyrizácia dialógu pozostáva najčastejšie z obraz-
ných prirovnaní, ktoré prenikajú neraz aj do reči jasných
poznámok. Niektoré z nich pripomínajú prirodzený sklon
ľudovej hovorovej reči k obraznosti. Lež v viacerých
iných prirovnaniach cítiť skôr autorov osobný sklon k lyriz-
mu než úsilie vyjadrovať ľudovú mentalitu a hnutia v nej.

Kákošova hra Ľudia z Kanálovej ulice je reminiscen-
ciou na autorovu mladosť, strávenú v istom meste na slo-
venskom vidieku. Dej sa odohráva približne na začiatku
tridsiatych rokov, keď u nás, podobne ako v iných kraji-
nách vtedajšieho kapitalistického sveta, vrcholila hos-
podárska kríza a keď sa záujmy pracujúcich ľudí prudko
zrážali so záujmami vykorisťovateľov. Tento námiet, kto-
rý si naši dramatickí autori často vyberali na spraco-
vanie najmä v prvej polovici päťdesiatych rokov, má u nás
v pozitívnom i negatívnom zmysle svoje tradície. V nega-
tívnom zmysle v tom, že veci sa neraz zjednodušovali, či
už z myšlienkového alebo umeleckého stránky. Popri pred-

staviteloch dvoch proti sebe stojacich táborov /pričom na čele robotníctva boli vždy tak trochu papierovo poňaté osoby revolučných vodcov/, zaľudňovali autori svoje hry celými galériami postáv. Neraz bolo v nich všeličo dobre odpozorované zo života, no v celkovej hierarchii ľudských charakterov a činov, pojatých do drámy, si s nimi dramatici nevedeli dosť dobre umelecky poradiť. V pozitívnom slova zmysle založil v tomto ohľade tradíciu Štefan Králik hrou Svätá Barbora /1953/, ktorú možno /okrem niekoľkých drobnejších výnimiek/ pokladať z myšlienovej aj umeleckej stránky za neobyčajne zovretú, koncentrovanú a ktorá inklinuje k tragédii. Kákošovi ľudia z Kanálovej ulice majú pomerne málo spoločného a drobnokresebným realizmom päťdesiatych rokov. Na druhej strane nemajú ani umeleckú zovretosť a žánrovú vyhrotenosť Králikovej Svätej Barbory. Sú skôr čiastočne lyrizujúci a čiastočne epizujúci. Rátajú rovnako s javiskom ako s televíznou obrazovkou. Akoby chceli podávať svedectvo o tom, že každá generácia si niektoré témy spracúva - popri individuálnych vlastnostiach jednotlivých tvorcov - spôsobom, ktorý je v súlade s jej videním vzťahov medzi možnosťami umenia a zobrazovanými životnými faktami.

Na rozhraní minulého a terajšieho desaťročia sa po dlhšom čase aktívizoval aj dramatik Štefan Králik /napr. 1909/. Po oslobodení roku 1945 prekonal značný myšlienkový a umelecký vývin, v rámci ktorého sa dostal najprv z pozícií všeobecného humanizmu na socialisticko-humanistické pozície. Neskôršie se stal, najmä hrami Buky podpolianske /1949/ a Svätá Barbora, jedným zo zakladateľov slovenskej socialistickej drámy.

Roku 1970 sa uviedol na javisko Králikov Vojenský kabát Jura Jánošíka. Autor sa v ňom vyrovnával so zbojníckou témou celkom ináč než jeho predchodcovia spomedzi

slovenských /najmä Mária Rázusová-Martáková/ a českých dramatikov /najmä Jiří Mahen/. Opieral sa oveľa menej o poetizujúce legendy ako o dôkladne spoznané historické realie. Vzal si za úlohu zobraziť predovšetkým proces, vnútorný vývin titulnej osoby, jej cesty od radového vojaka, najprv rákoczyovskej, potom cisárskej armády, do hôr medzi zbojníkov. Autor sa obsírne zapodíeva najmä Jánošíkovou dôverou, najprv v Rákóczyho, potom v cisára, že pomôžu poddanému stavu z ťažkého položenía. Hodnotí túto dôveru ako tragikomickú naivitu a motivuje brádinov odchod do hôr jeho sklamaním z dôvery.

Pokračovaním Vojenského kabáta Jura Jánošíka je neskoršie napísaný Rebel. Jeho hlavnou témou je proces zrodu Jánošíkovej zbojníckej družiny v tom etickom zmysle slova, v akom prešla do ľudového ústneho podania. Premena zbehnutých vojakov a poddaných, medzi ktorými sa našli mnohí so zbojníckymi sklonmi v tom bežnom zmysle slova, v pomstiteľov paneských krívd, teda v družinu, ktorá naozaj "bohatým brala a chudobným dávala", sa uskutočňuje v Rebelovi prostredníctvom zobrazenia mnohých ťažkých osobných zápasov a konfliktov.

Roku 1975 spojil Králik obidve drámy do jediného umeleckého celku a titulom Rebel, ktorý sa uviedol v Divadle Slovenského národného povstania v Martine. Konečným výsledkom bola umelecká koncentrácia na vykreslenie živých ľudových typov a na skutočne hovorový ľudový dialóg, ktorý je jednou zo silných stránok Králikovho umenia.

Roku 1974 sa uviedla v Slovenskom národnom divadle Králikova hra Margaret zo zámku, ktorá má v autorovej tvorbe osobitné postavenie. Králikovi sa ako lekárovi, ktorý pôsobil dlhší čas medzi vidieckym roľníckym a robotníckym ľudom, najlepšie darí jednak jeho živé zobrazenie ľudových postáv, jednak prenikanie do men-

tality vzdelancov. V Margaret zo zámku sa zobrazujú ľudia a prostredie, ktoré autor z autopsie nepozná. Margaret je talianska herečka, ktorá zápasí v nerovnom boji so svojím testom, americkým multimilionárom. Predmetom zápasu je právo na ľudsky dôstojný život. Tento pojem je v Králikovej hre viacvýznamový. Zahŕňa v sebe hlavne právo obyvateľov malého talianskeho prímorského mestečka na čistotu pobrežných vôd, ale aj právo titulnej osoby samostatne sa rozhodovať a konať. V nerovnom boji Margaret padá. Inscenácia tejto drámy bola v Slovenskom národnom divadle mimoriadne úspešná. Značný podiel mal na tom súbor a javisková výprava ako aj réžia Pavla Haspru, ktorým sa podarilo účinne evokovať na javisku južnú prímorskú atmosféru a herecky prehĺbiť dramatické konflikty.

Väčšina dramatických diel, ktoré sa spomínali, nadväzuje na revolučné tradície slovenského národa. Nie je náhodné ani to, že mnohé zo súčasných hier čerpajú témy z udalostí v Slovenskom národnom povstaní, alebo sa ich nejakým spôsobom dotýkajú. Je veľmi závažné, že nejde iba o opis udalostí. Výber fabúl, zápletiiek aj dramatických osôb smeruje k tomu, aby sa v súčasných podmienkach stále overovala aktuálna platnosť odkazu revolučných tradícií a aby sa zároveň overovala súčasníková vernosť tomuto odkazu. Nejde teda o zužovanie témy a myšlienok, ale naopak, o ich stálu konfrontáciu a veľmi širokými oblasťami nášho súčasného života.

Slovenská ilegálna a povstalecká tlač

Fraňo Ruttkay

Ľudácki ideológovia a politici šiestym októbrom 1938 dovŕšili svoju hanebnú zradu. Vyhlásením autonómie Slovenska začala sa etapa fašizácie a teroru napriek oficiálnemu tvrdeniu Ľudákov, že sa im podarilo "pomery skonsolidovať". Nahr. Jozef Tiso v novembri 1938 vyhlásil, že triedne rozdiely u nás už neexistujú, bŕstal vraj iba národ. "Aby nemal kto tie triedne rozdiely pripomínať, už v októbri 1938 bola zakázaná Komunistická strana Slovenska a čoskoro aj sociálnodemokratická strana, zakázané bolo socialistické odborové hnutie a všetky demokratické i pokrokové spolky, časopisy, inštitúcie." Totalizácia a fašizácia buržoázných strán viedla zákonite k zglajšaltovaniu tlače. Ministerstvo vnútra autonómnej vlády vydalo zákaz dopravy komunistickej tlače na Slovensko, a tak aj Slovenské zvesti - orgán KSČ na Slovensku -, ktoré sa tlačili v Prahe, vyšli posledný raz 13. októbra 1938. Do neľudáckych novín a časopisov, ktoré vtedy ešte neboli zlikvidované, Tisova vláda dosadila vládnych komissárov - jej tvrdých kontrolórov a skutočných vládcov. Tlač, školstvo i kultúra ovplyvňovala reakčná ideológia katolíckeho kléru a stúpenčov hitlerovského teroru. To sa prejavilo aj zriaďovaním pracovných, koncentračných táborov, zatýkaním pokrokových Ľudí i obnovením trestu smrti.

V januári roku 1939 zaniká Slovenský hlas. Posledné číslo bulvárneho A-zetu, ktorý na Slovensku vychádzal v dvoch vydaniach, zakončilo svoju púť 3. apríla 1939. Podobné represálie postihli aj neľudácku a nefašistickú tlač vychádzajúcu u nás v maďarčine a v nemčine. Ľudáci bratislavskú filiálku ČTK premenili na Slovenskú tlačo-

vú kanceláriu, ktorá bola úplne závislá od hitlerovej agentúry Deutsche Nachrichten Büro. Strediskom riadenia fašistickej a ľudáckej propagandy sa stal Úrad propagandy, "ústavne" schválený 11. mája 1941. Podľa jeho smerníc pracovali všetky ľudácke noviny a časopisy, ale on ovplyvňoval aj zameranie letákov, brožúr a kalendárov určených na ideologické ovplyvňovanie málo skúseného a vzdelaného čitateľa.

Ľudáci sa snažili využívať všetky prostriedky masového vplyvu, dezorientovať verejnosť a rozširovať svoju reakčnú ideológiu i politiku. Týkalo sa to najmä ich denníkov, Slováka, Slovenskej pravdy, Slovenskej politiky a Slovenskej slobody, ku ktorým 1. novembra 1939 pribudol aj Gardista - orgán hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy. Súhrnný náklad týchto denníkov presahoval 100 000 exemplárov. K nim treba pripočítať ešte ústredné a regionálne ľudácke týždenníky, mesačníky, nástenné noviny, časopisy vydávané hlavným veliteľstvom Hlinkovej mládeže, fašistické nemecké tlačové orgány, ale aj rozvinutú katolícku tlač. Patril sem aj rozhlas, hoci pre bojkot mnohých protifašisticky orientovaných pracovníkov, sa im ho nikdy nepodarilo celkom ovládnuť.

Reakčnú ľudácku a fašistickú propagandu znásobovala ešte Slovenská filmová spoločnosť Nástup - vyrábajúca zvukový týždenník toho istého mena. Ľudácki publicisti za duchovných otcov svojej propagandy pokladali známych demagógov a "teoretikov priemyslu lží" Jozefa Goebelsa a grófa Galeazza Ciana, ktorých publikácia pod názvom Propaganda s predhovorom Alexandra Macha vyšla v Bratislave roku 1939. V nej sa medzi iným píše: "V politike neplatia morálno-právne nároky, ale moc, a ak si nejaké hnutie získa moc, potom má aj právo podľa svojich zásad sformovať si štát ... Nezáleží na tom, či má propaganda

úroveň, ale na tom, či vedie k cieľu ... Záleží vždy na úspechu. Propaganda nie je vecou tuctových vadcov, alebo politikov. Nemusí byť ani pekná, ani teoreticky uspokojivá... Propaganda je celkom neobmedziteľná".¹

V mene takejto "neobmedziteľnej propagandy" sa v ľudáckej žurnalistike doširoka otvárali dvere demagógii, lži, nacionálnemu šovinizmu, rasizmu, reakčnému klerikalizmu, ovplyvňovaniu verejnej mienky a vedomému zavedeniu širokých ľudových vrstiev. Robilo sa tak aj manipuláciou s faktami, zamlčováním skutočností, uvádzaním navonok hodnoverných súvislostí, skresľovaním predstáv a nepravdivými závermi - čo bolo naozaj príznačné pre ľudácku ideológiu, propagandu a publicistiku.

Proti tomuto "hnedeému moru" fašizmu a ľudáckej demagógii sa postavila komunistická strana, ktorej slovenské vedenie poučené z triednych bojov v tridsiatych rokoch prešlo 6. októbra 1938 do ilegality. Vtedy sa začala aj nová etapa organizovaného boja komunistov proti fašizmu. Stranu nemohlo vážnejšie ohroziť ani to, že o niekoľko dní po tomto termíne zhabala polícia všetok materiál jej Oblastného sekretariátu v Bratislave. Na členov strany i na ostatných protifašistických bojovníkov čakali ťažké dni. Neslobodne zabúdať, že 28. októbra 1938, teda v deň štátneho sviatku, československá vláda cynicky podpísala dohodu o spolupráci s Gestapom pri prenasledovaní všetkých demokratických a antifašistických predstaviteľov.

Prechod do ilegality bol dlhodobým, komplikovaným, ale aj nebezpečným procesom. Vyžadoval od základu zreorganizovanie straníckej práce na územno-rajónnom princípe. Z pôvodných desiatich oblastí boli utvorené štyri. Stranícka sieť sa budovala zdola nahor, pričom najmenšou jednotkou sa stali 3-5 členné komunistické bunky,

ktoré na jar 1939 pracovali už takmer v každom väčšom závode. Rovnako tajne sa vtedy robili prípravy aj na ilegálnu masovo-politickú činnosť strany, o ktorej V. I. Lenin povedal: "Pokiaľ organizačná práca strany bola nedeliteľnou súčasťou ilegálneho boja, masovopolitická práca a jej formy sa menili podľa medzinárodnej a vnútropolitickkej situácie. Masovopolitická práca ovplyvňovala ideologickú úroveň členov strany a ich prostredníctvom vedomie pracujúceho ľudu."²

Komunistická strana Slovenska a jej tlač bola vedúcou silou a organizátorkou ilegálneho boja i Slovenského národného povstania aj preto, lebo nadväzovala na svoje revolučné, pokrokové tradície. Vychádzala najmä zo skúseností komunistických redaktorov, spolupracovníkov a dopisovateľov ešte z čias prvej republiky. Významné svedectvo ich činnosti nachádzame na stránkach Proletára, Hlasu ľudu, Pravdy chudoby, Pravdy, Spartakuse, Davu, Ľudového denníka, ale najmä Slovenských zvestí /1936-1938/ - týchto najlepších slovenských komunistických novín do roku 1938.

Už v tejto dobe sa komunistickí novinári naučili písať zaujímavo a pravdivo, populárne a pritažlivo, a to napriek ťažkostiam, ktoré so sebou prinášalo kapitalistické spoločenské zriadenie a jeho represívne moc. Naučili sa, ako prostredníctvom žurnalistiky treba organizovať a viesť robotnícke hnutie, ako treba argumentovať v zložitých zápasoch za boľševizáciu strany, ako treba získavať prívržencov širokého ľudového frontu pre boj proti fašizmu v rokoch zvýšeného ohrozenia republiky hitlerovským Nemeckom. Už v tejto dobe sa naučili spájať prácu legálnu a prácou pololegálnou a ilegálnou, naučili sa obchádzať cenzúru a písať medzi riadkami tak, ako Klement Gottwald, ktorý mnoho ráz dokázal obísť martin-

ského cenzora komunistického tlače, vydávanej na Vrútkach.

Komunistickú stranu Slovenska a jej žurnalistiku nenašiel nepripravenú ani 6. október 1938, v ktorom v Žilinskej dohode sa na platforme autonómneho Slovenska pod hegemoniou Ľudákov, zjednocujú buržoázne strany, skupiny, ale aj mnohé odborové a záujmové organizácie v atmosfére kolaborácie, teroru a strachu. Duch tejto doby a pýchu Ľudáckych vodcov vyjadril vtedy výstižne predstaviteľ Ľudáckych odborov Rudolf Čavojský, keď povedal: "Pomery sú také, že kto nezlikviduje, bude zlikvidovaný. Rozdiel je v tom, že kto chce dobrovoľne zlikvidovať, s tým sa vyjednáva a spíňajú sa určité želania, kdežto s tým, koho likvidujú, sa nevyjednáva."

Vodcovia slovenskej sociálnej demokracie si vtedy zbytočne koledovali o priazeň víťazných Ľudákov, zbytočne sa premieňali na "Slovenskú stranu pracujúceho ľudu" a vyslovovali ochotu vyslať svojho zástupcu aj do autonómnej vlády. Ľudáci ich kolaboráciu neprijali a úradne ich stranu zakázali súčasne s Komunistickou stranou Slovenska.

Komunistov však tento teror ani nezastrašil ani neumlčal. V ten istý deň, 6. októbra 1938, keď bola vyhlásená autonómia Slovenska, na celoslovenskej konferencii KSS v Žiline sa rokuje o prechode strany do ilegality a o novej, ilegálnej koncepcii agitačnej a propagačnej práce, a teda aj o ilegálnej tlači. Už v októbri 1939 vychádzajú významné "Smernice pre vnútrostranícku, organizačnú a ideologickú kampaň", v zmysle ktorých prvý ilegálny ÚV KSS sa postaral o vybudovanie tajnej tlačiarne, vytvorenie kolportážnej siete, ale aj o získanie tvorcov a spolupracovníkov ilegálnej tlače.

Práve ich zásluhou vychádzajú aj prvé komunistické letáky, vyzývajúce k aktívnemu odporu proti hitlerovské-

mu Nemecku a jeho ľudáckym kolaborantom. /Stanovisko k otvorenej nemecko-poľskej vojne, prevolanie k poľskej vojne - zo septembra 1939, prevolanie socialistickej revolúcie, leták Na pomoc bratskému národu českému, ktorý vydali v súvislosti s krvavými demonštráciami v Čechách, 28. októbra a 15. novembra 1938 atď./. Tak sa aj začala v neustálej polemike s ľudáckymi novinami, s ich demagógiou, poplavením a lžami vytvárať slobodná komunistická tlač, orientujúca dezinformovaných, povzbudzujúca maloverných a zastrášených a ukazujúca smer všetkým, ktorí boli ochotní bojovať proti fašizmu.

Možnosti ideologického a politického ovplyvňovania ľudáckych vrstiev komunistickou stranou v podmienkach ilegality boli veľmi obmedzené. Okrem moskovského rozhlasového vysielania pre Československo a ústnej agitácie sa strana mohla opierať predovšetkým o vlastnú ilegálnu tlač. Preto sa aj taká veľká dôležitosť pripisovala vydávaniu ilegálnych letákov, novín a časopisov v súlade s uznesením vedenia strany zo 6. októbra 1938.

Ilegálna komunistická tlač v rokoch 1939-1944 reprezentovala ideológiu a politiku, ktorej cieľom bol protifašistický boj za národné i sociálne oslobodenie slovenského ľudu. Dokázala priviesť národ k spoznaniu neludskej formy fašizmu a ľudáctva. Bojovala aj za existenčné, hospodárske i životné záujmy pracujúcich a ukazovala im, že spravodlivo tieto problémy môže vyriešiť iba nové, socialistické zriadenie.

Situácia, v akej sa vtedy Komunistická strana Slovenska ocitla, si vyžadovala predovšetkým vydávanie príležitostných letákov a takých novín i časopisov, ktoré nemali náročnú techniku výroby a nevyžadovali si zložitejšiu distribúciu. Ilegálna tlač mala mimoriadne dôležité poslanie. Bola pomocníkom strany pri udržiavaní jej

spojenia s pracujúcimi. Objasňovala im opatrenia komunis-
tov a prinášala pravdivé informácie o najdôležitejších
vnútropolitických i zahraničnopolitických udalostiach.
V tejto tlači sa objavili aj nové formy interpretácie ma-
teriálu. Veď vtedy bolo treba často v úsečnej skratke ná-
zorne a presvedčivo písať aj o zložitých otázkach stra-
tégie i taktiky a polemizovať s nepriateľskou propagan-
dou. To vyžadovalo od tvorcov ilegálnej tlače, aby dobre
ovládali učenie marxizmu-leninizmu, politickú ekonómiu,
ale aj metódy a ciele fašistickej, ľudáckej politiky a
ideológie. Veď ilegálne komunistické noviny, časopisy i
letáky boli tou slobodnou tlačou, o ktorej sa Karol Marx
vyslovil, že je to "večne otvorené oko ducha ľudu, ste-
lesnená dôvera národa k sebe samému ... je to neúprosná
spoveď národa pred sebou samým ... Tlač je duchovným
zrkadlom, v ktorom národ vidí seba a vidieť seba samého
je prvá podmienka múdrosti."³

Ilegálnosť vydávania komunistickej tlače podmienila
aj činnosť jej tvorcov, ktorými boli prevažne amatéri a
nie profesionálni novinári. Odtiaľto pramení aj jej no-
vosť a sviežosť, jej články, ktoré sú vzdialené novi-
nárskeму klišé, bežným formuláciám a frázam napriek to-
mu, že z nevyhnutných dôvodov bola žánrová škála ile-
gálnej tlače pomerne úzka. /Správa, článok, komentár,
publicistická stať, noticka, len zriedkavo reportáž, ver-
še a karikatury./ Články v ilegálnej tlači - napriek
spomínaným obmedzeniam - imponujú nám doteraz svojou
nekompromisnosťou v zásadných otázkach, straníckosťou,
bojovnosťou, ideovosťou, ale aj polemikou a goebelsovskou
a s machovskou propagandou.

Ilegálne vydávanie letákov, novín a časopisov sa
prejavilo aj na ich grafickej úprave. Väčšina z nich
bola cyklostylovaná alebo rotaprintovaná, lámaná jedno-

ducho do dvoch stĺpcov; niekedy bol iba jeden stĺpec cez celú stranu. Titulky boli z verzálky a iba hlavička bola kreslená. Obsahovala názov časopisu, heslo a stranícke symboly. Aj keď sa - hoci veľmi zriedkavo - podarilo ilegálny časopis vydať tlačou, býval graficky málo výrazný preto, lebo jeho tlačiarom bolo ťažko zohnať taký typ písma, ktorý nebol v zoznamoch. Inakšie by totiž polícia ľahko vypátrala, odkiaľ pochádza. Pamätníci spomínajú, že aj ilegálny ústredný stranícky orgán Hlas ľudu vychádzal zo stroja, "ktorý mal ako válec vodorovnú rúru obloženú gumou".

Pri tvorbe, rozmnožovaní i kolportáži ilegálnej tlače sa musela úzkostlivo dodržiavať konšpiratívnosť. "Na jednom mieste bol písací stroj, na ktorom sa napísala blana, na inom mieste bol materiál rozmnožený a zase na inom mieste sa uskladňoval hotový materiál. Postupovalo sa tak, že rukopis bol doručený súdruhovi, ktorý ho neklepal na blanu. Tento súdruh nesmel poznať miesto a súdruhu, ktorý ho na cyklostyle rozmnožoval ... Členovia technického aparátu sa mohli stretávať len mimo bytov, poznali sa len podľa ilegálnych mien a značiek."⁴

Na kolportáž ilegálnej tlače sa podoberali len tí najskúsenejší a najodvážnejší ilegálni pracovníci, ktorými často boli priamo jej tvorcovia - redaktori i tlačiarri. Riziko takejto činnosti bolo nemalé. Vidieť to aj z toho, že napr. 17. XI. 1942 Krajský súd v Bratislave odsúdil na trest smrti komunistov Miloša Uhlárika a Viléma Zabožníka za to, že vydávali časopis Mor ho a zapojili sa do ilegálnej činnosti v Bratislave a okolí. Rozširovaniu ilegálnej tlače venovala strana veľkú pozornosť. Napr. tajomník bratislavskej oblasti Štefan Szabó sám organizoval vydávanie a rozširovanie ilegálnych časopisov. Podľa údajov Ústredia štátnej bezpečnosti pod jeho

vedením mala bratislavská oblasť 926 organizovaných a platiacich členov KSS.

Aj v ostatných oblastiach Slovenska sa tlačeniu a rozširovaniu ilegálnej tlače venovala zaslúžená pozornosť. Až po mnohých zatýkaniach, ktoré roku 1943 postihlo najmä straníckych funkcionárov, ku ktorým viedli nitky hlavne cez zatknutých kolportérov a vydavateľov tejto tlače, zaviedol Karol Šmidke v strane systém jedného vedúceho, zapojeného na inštruktora, aby tak znemožnil fašistickej bezpečnosti preniknúť do ilegálnej siete. Vtedy bolo zastavené vydávanie tlače i letákov a všetky inštrukcie boli odovzdávané iba ústne.

Toto rozhodnutie V. ilegálneho Ústredného výboru KSS, v ktorom boli okrem Karola Šmidkeho aj Gustáv Husák a Ladislav Novomeský, vyplývalo z opatrení nevyhnutných pre úspešnú prípravu celonárodného ozbrojeného povstania proti klérofašistickému režimu. V tejto dobe sa však už určitou náhradou ilegálnej tlače stalo československé vysielanie moskovského rozhlasu. Jeho poslucháči na celom slovenskom území boli včes informovaní o víťazstvách Červenej armády nad fašistickými vojskami, ako aj o situácii na iných frontoch.

Takéto rozhodnutie vedenia strany sa ukázalo byť správnym. Aj jeho zásluhou ostali prípravy komunistickej strany na Slovenské národné povstanie utajené, a zamedzi-
lo sa tak fyzickej likvidácii popredných bojovníkov proti fašizmu.

O sile a spoločenskej účinnosti ilegálnej komunistickej tlače na Slovensku hovorí veľa už jej stručný prehľad. Z rozhodnutia ilegálneho Krajského vedenia KSČ od 6. októbra 1938 do 1. mája 1939 vyšli štyri anonymné letáky, v ktorých sa písalo o skutočných cieľoch politiky hitlerovského Nemecka a vyzývali sa obyvatelia

nášho územia na bojkot podvodných ľudáckych volieb. Strana vydávala ilegálne letáky aj neskoršie. Ešte pred 14. marcom 1939, kedy bol vyhlásený tzv. Slovenský štát, začal vydávať Zväz revolučnej mládeže Slovenska cyklostylovaný časopis Pravdu slovenskej mládeže. Táto organizácia vydala aj pomerne veľa protifašistických letákov až do čias svojho odhalenia. Vtedy sa mnoho jej predstaviteľov dostalo do väzenia.

Historickým medzníkom v dejinách slovenského protifašistického odboja bolo vydanie prvého čísla Hlasu ľudu – ako ústredného ilegálneho tlačového orgánu KSS. Vyšlo v decembri 1939 s dátumom január 1940. Od tých čias vychádzal Hlas ľudu pomerne pravidelne už aj preto, lebo ho v ilegálnych ústredných výboroch mal vždy na starosti jeden z jeho členov.

Do leta 1940 vychádzal z malej tajnej tlačiarnečky v Čachtíciach pri Novom Meste nad Váhom. V nasledujúcich dvoch rokoch vychádzal cyklostylované, okrem májového čísla roku 1941, vytlačeného v Martine. Keď koncom roku 1942 polícia odhalila jeho ilegálnu tlačiareň v Bratislave, jeho vydávanie bolo načas prerušené. Začiatkom roku 1943 vychádza v Novákoch jedno číslo Hlasu ľudu zásluhou baníka Františka Hageru. V apríli 1943, keď bol zatknutý IV. ilegálny ústredný výbor KSS a s ním aj mnoho iných funkcionárov vo všetkých oblastiach Slovenska, strane stráca na istý čas svoj ústredný tlačový orgán. Až 1. júna 1943 vedenie strany v prievádzskom okrese vydáva Hlas ľudu ako "ústredný orgán Komunistickej strany Slovenska". Jeho ďalšie číslo z 1. augusta 1943 sa vo veľkej miere rozširovalo aj medzi slovenskými vojakmi na východnom fronte. Ďalšie čísla Hlasu ľudu z 1. októbra 1943, 1. novembra 1943 a 15. januára 1944 vydala partizánska skupina Ladislava Exnára, operujúca pod Sit-

nom pri Banskej Štiavnici. Redaktormi tohto tlačového orgánu boli väčšinou členovia Ústredného výboru KSS, ktorí do neho napísali aj najviac článkov.

Bratislavský Oblasťný výbor KSS zabezpečil vydávanie Správ Komunistickej tlačovej agentúry, ktoré sa stali popri Hlase ľudu najcennejším ilegálnym komunistickým periodikom. Začali vychádzať 6. októbra 1941 v Bratislave. Pôvodne mali vychádzať každých 14 dní, ale podarilo sa ich vydávať pravidelne v desaťdňových intervaloch a niekedy aj týždenne. Ich posledné číslo vyšlo v júni 1942 po odhacení partizánskej skupiny Markušovej a zatknutí III. ilegálneho Ústredného výboru KSS.

Oblasťný výbor komunistickej strany v Bratislave vydával od polovice roku 1940 cyklostylovaný mesačník Kladivo, určený najmä bratislavským závozom. Roku 1940 vyšlo jeho sedem a nasledujúceho roku šesť čísel. Kladivo malo dobre zorganizovanú sieť dopisovateľov vo všetkých bratislavských závozoch. Rozširovalo sa aj v Trnave, v Nitre, v Hlohovci a v Pezinku. Účinná bola jeho nemecká verzia Der Hammer, určená bratislavským nemeckým robotníkom.

Stranícka organizácia v Bratislave-Trnávke začala roku 1941 čitateľom sprístupňovať správy - ktoré nemohli získať z ľudských oficiálnych prameňov - pod názvom Prehľad politických udalostí, ktoré vychádzali až do leta nasledujúceho roku. Tá istá stranícka organizácia vydala v máji 1942 aj cyklostylovaný časopis Mor ho v náklade 500 exemplárov. Mal dobrú úroveň. Vyšli z neho však len dve čísla, lebo po zásahu Ústredia štátnej bezpečnosti sa ho nepodarilo obnoviť.

Okresné vedenie strany v Hlohovci začalo vydávať koncom roku 1940 propagandistický časopis Boľševická zástava, rozmnožovaný písacím strojom. Roku 1941 vychá-

dzel už cyklostylované ako celoslovenský orgán pre školenie kádrov v marxizme-leninizme. Vyšli z neho štyri čísla. V lete 1941 pre perzekúcie prestal vychádzať.

Okresné vedenie KSS v Trenčíne vydávalo v rokoch 1940-41 ilegálny časopis Iakra - známy najmä svojím dobrým spravodajstvom. V pomerne vysokom náklade tisíc exemplárov vydávalo Okresné vedenie komunistickej strany v Ružomberku Považské zvesti. Tento mesačník sa cyklostyloval v Smrečanoch a v Ploštíne. Zachované sú len tri jeho čísla. Jediným ilegálnym časopisom určeným roľníkom bol Hlas dediny, ktorý nepravidelne vychádzal v Seredi od polovice roku 1941 do roku 1942. Mal 2-4 strany a 700-kusový náklad. V snahe priblížiť sa čo najviac roľníkom písali ho jeho tvorcovia Ján Kubač a Florián Čambal trnavským nárečím.

Z ostatných ilegálnych časopisov spomenieme aspoň časopis Slovenský partizán, ktorý začal vychádzať v marci 1944 z podnetu prievidzských vysokoškolákov študujúcich v Bratislave, ďalej časopis Za práve ľudu, vydávaný v júli 1944 partizánskou skupinou Albína Grznára na Hornej Nitre, potom Pravdu, vydávanú Obvodným výborom KSS na Hornom Liptove, Svitanie, časopis Okresného výboru komunistickej strany v Poprade, Bratstvo, ktoré vydávali hornonitrianski komunisti roku 1942, Slovan, časopis ilegálnej skupiny bansko-štiavnických študentov z leta roku 1943, ale aj Jánošík, ktorý ako orgán "Slovenského protifašistického frontu" začal koncom roku 1943 vydávať pod Sitnom partizán Karol Dolinský. Najvýznamnejším ilegálnym časopisom vydávaným nekomunistami bol zvolenský Hlas národa, ktorého prvé číslo vyšlo v marci roku 1943. V tomto roku vyšlo jeho sedem čísel a nasledujúceho päť. Jeho ôsme číslo vyšlo už legálne počas Slovenského národného povstania, kedy bol Hlas národa orgánom Okresného národného

výboru vo Zvolene.

Ilegálna tlač je dôstojným nástupcom pokrokovej komunistickej tlače vychádzajúcej medzi dvoma vojnami. V období vytvárania ilegálnych organizácií strany a odbojových oddielov mala významné poslanie. Formovala protifašistický odboj, ovplyvňovala verejnú mienku, šírila marxistickú ideológiu a paralyzovala vplyv ľudáckej a hitlerovskej propagandy. Mala veľký morálny význam a urýchlila vytvorenie jednotného protifašistického frontu. Osobitne významné bolo jej pôsobenie v období, keď fašistické Nemecko prechodne dosahovalo vojenské úspechy, ktoré ľudácka tlač zneužívala na dezorientáciu slovenskej verejnosti. Ilegálna tlač vytvárala podmienky pre masové vystúpenie celého národa v Slovenskom národnom povstaní, oddávala sily pre ozbrojený boj proti hitlerovským vojskám a ich ľudáckym prísluhovačom.

Napriek tomu, že ilegálna komunistická tlač mohla vychádzať len nepravidelne, dokázala, najmä vo svojich Správach komunistickej tlačovej kancelárie prinášať pomerne bohaté a aktuálne spravodajstvo. V jedinom teoretickom ilegálnom straníckom orgáne, v Bolševickej zástave, nájdeme okrem menších článkov aj rozsiahlejšie analýzy a inštruktážne príspevky, ba i náročnejšie rozборы, v ktorých sa uplatnila dialektická analýza, indukcia a dedukcia. Už tu sa položili základy polemiky a kritiky komunistickej tlače a politikou a ideológiou ľudáckeho Slovenského štátu, a jeho demagógiou i s heslami o "národnej pospolitosťi, v ktorej nieto triedneho boja a sociálnych rozdielov". Táto tlač odhaľovala nielen politické, ale aj triedne korene fašizmu, označujúc ho právom za "moc samého finančného kapitálu".⁵ Práve táto tlač má zásluhu na zjednotení všetkých ľudových a pokrokových síl do boja proti fašizmu i proti falošnému ľudáckemu heslu,

adresovanému slovenskému ľudu: "Náš je ten kus zeme pod Tatrami, nám z neho patrí výnos celý".⁶

Ilegálna tlač venovala veľkú pozornosť aj boju za mzdové a sociálne požiadavky pracujúcich, premene štrajkových hospodárskych bojov na politické, vychádzajúc pritom z výchovy svojich čitateľov a stúpencov antifašizmu a proletárskeho internacionalizmu. Názorným dokladom toho je napr. štrajk baníkov v Handlovej z 30. októbra 1941, ktorého organizovania a vedenia, hlavne prostredníctvom ilegálnej tlače, sa zúčastnili spolu slovenskí i nemeckí proletári. Ilegálna a neskoršie i povstalecká tlač dokázali adekvátne využívať tzv. zlatý fond novín - listy robotníckych a roľníckych dopisovateľov, vďaka ktorým mohli prinášať kvalitné a zaujímavé spravodajstvo z rozličných slovenských krajov.

Títo dopisovatelia najpresvedčivejšie mohli písať o neľudskosti ľudáckeho režimu, o jeho sociálnom útlaku, ale aj o jeho známom riešení tzv. židovskej otázky, o klerikalizme a zneužívaní náboženského cítenia ľudových mas a o iných prečinoch a zločinoch farskej republiky a jej nových pánov, sústredených hlavne v Hlinkovej strane, v Hlinkovej garde a neskoršie v Domobrane.

Ilegálna a povstalecká tlač dôsledne presadzovali politiku vytvorenia jednotného celonárodného protifašistického frontu, o ktorom tak presvedčivo hovorí už proklamácia prvého ilegálneho Ústredného výboru KSS v októbri roku 1938: "Za oslobodzovaciu protikapitalistickú vojnu, za vyhnanie cudzích utláčateľov, za vyhnanie zapredanej vlády a za vládu ľudu, za slobodné Slovensko v slobodnom Československu a v novej Európe, za pevný zväzok so Sovietskym zväzom, za zjednotenie robotníckej triedy a všetkých pracujúcich".

Ilegálna tlač začala a povstalecká tlač rozvinula

taktiku aktívneho odporu proti fašistickému štátu, jeho predstaviteľom, orgánom a organizáciám, no súčasne učila pracujúcich, ako majú využívať jeho zariadenia, napr. kresťansko-sociálne odbory pre triedny boj i sociálne a politické akcie proletariátu.

Aj keď táto tlač nemohla vystupovať s výraznou ateistickou propagandou, dokazovala, argumentujúc faktami, kolaboráciu a fašizmom a predaľnosť vysokej cirkevnej hierarchie, ako aj jej vykorisťovateľskú prax. Táto tlač v ilegelite i počas Slovenského národného povstania rozbíjala mýtus tzv. pasívneho odporu, propagovaného buržoáznou československou londýnskou emigráciou a systematicky z kroka na krok pripravovala ozbrojené vystúpenie slovenského ľudu proti hitlerovcom a ľudákom. Práve ona organizovala a viedla kampaň k vytváraní partizánskych tzv. jánošíkovských družín už roku 1942, k systematickým sabotážnym akciám vážne poškodzujúcim nemecký vojnový priemysel a nerušajúcim komunikačnú sieť.

Táto tlač presviedčala aj slovenských vojakov na východnom fronte, aby prebiehali na stranu Sovietskej armády a zapájali sa po jej boku do protifašistického boja. Na jej stránkach bolo uverejnené nejedno svedectvo týchto slovenských vojakov, ktorí sa po návrate z východného frontu s úctou a obdivom vyslovovali o sovietskych ľuďoch a o ich hrdinstve vo Veľkej vlasteneckej vojne, o sociálnom pokroku, ktorý dosiahla prvá socialistická krajina na svete.

Ilegálna a povstalecká tlač rozbíjala mýtus "slovenskej dediny ako jednej rodiny", ukazovala podvodné ciele formálnej ľudáckej pozemkovej reformy a vysvetľovala výhody kolektivizácie poľnohospodárstva v socialistickom štáte. Mimoriadne úspešná bola ideologická výchova a politické vzdelávanie rozvinuté v ilegálnej a v povstaleckej

tlači v súlade s Leninovým názorom, že "bez revolučnej teórie nemôže byť revolučnej praxe". Preto sa tu aj píše o klasikoch marxizmu-leninizmu, o základoch dialektického a historického materializmu, o nacionálnom šovinizme, o proletárskom internacionalizme, o triednom boji, o diktatúre proletariátu, o proletárskej revolúcii, o nadhodnote, na druhej strane sa polemizuje s klérofašizmom a s rasizmom.

Ilegálna a povstalecká tlač má veľké zásluhy na rozvíjaní sympatií voči Sovietskemu zväzu a jeho historickému socialistickému a národnoslobodzovaciemu hnutiu, voči jeho nezmieriteľnému boju proti fašizmu a jeho predstaviteľom. Práve na tejto tlači si možno potvrdiť pravdivosť toho, ako sa myšlienka stáva materiálnou silou, ktorá musí ovládať masy.

Ilegálna a povstalecká tlač pomáhala rozvíjať a organizovať celonárodný protifašistický odboj. Už v dobe ľudáckeho teroru vzrástla a upevnila sa sila Komunistickej strany Slovenska a jej ilegálnej tlače, ktorú uznávali aj nestraníci - všetci tí, ktorí sympatizovali s protifašistickým odbojom a s myšlienkou vytvorenia Československej republiky na nových, ľudovedemokratických základoch. Na Slovensku, na rozdiel od českých krajov, túto ilegálnu tlač vydávali len komunisti, ak sme, pravda, nepočítame ilegálny zvolenský sociálnodemokratický hlas národa a dve čísla Ohlasu, ktorý vyšiel roku 1943 z iniciatívy protiludáckej buržoáznej skupiny orientovanej na Benešovu vládu v exile.

Medzi ilegálnou a povstaleckou tlačou je nielen obasnová, ale aj formálna kontinuita. Preto už 30. augusta 1944 vychádza ilegálny Útok prvý raz legálne s podtitulom "noviny národnoslobodzovacieho výboru v Liptovskom Mikuláši". Preto sa aj vo Zvolene legalizoval Hlas národa

ako orgán miestneho revolučného národného výboru a vychádzal v náklade 7000-12000 exemplárov. Osobitné miesto mali Národné noviny, ktoré ako jediné zo slovensko-štátnych tlačových orgánov sa koncom augusta 1944 stali legálnym orgánom revolučného Okresného národného výboru v Martine. Nie je náhodné, že jeho redaktori a spolupracovníci boli členmi ilegálnej Komunistickej strany Slovenska a že aj v rokoch ľudáckeho teroru sa snažili z týchto novín vytvárať opozičný protiviádny orgán.

V dobe Slovenského národného povstania vychádzalo na Slovensku spolu 24 povstaleckých tlačových orgánov - z toho 12 denníkov, 4 týždenníky a 8 nepravidelne vychádzajúcich periodík. Tak sa vytvoril premyslený systém tlače, doplnený Slobodným slovenským vysielateľom v Banskej Bystrici. Jeho hlásateľ Ladislav Šára, umečený neskoršie fašistami, sa prvý raz prihovoril k poslucháčom 30. aug. r. 1944. Tento vysielateľ, ktorý mal spočiatku len päť spravodajských relácií denne, postupne mohol prinášať aj prehľady tlače, relácie pre vojakov a partizánov, prednášky a fejtóny, pásma, hry a hudbu. 21. septembra 1944 mohol už začať s celodenným vysielaním. Ani hitlerovská Luftwaffe ho nemohla umlčať. Po leteckom poškodení hlavného vysielateľa, náhradný vysielateľ sa zriadil dokonca na nákladnom aute a pracoval naďalej úspešne, hoci sa jeho akčný rádius znížil na 60 km.

Účinnou pomocou pre povstaleckú periodickú tlač a rozhlas sa stala Spravodajská agentúra Slovenska, ktorá už 7. septembra 1944 mohla začať vydávať na 50-60 stranách svoje zahraničnopolitické a vnútropolitické materiály. Pracovala intenzívne až do posledných dní pred okupáciou Banskej Bystrice. Správy sa tu získavali odpočúvaním rozhlasových relácií z Moskvy, Londýna, Paríža, ale aj z nepriateľských rozhlasových staníc, najmä z bratislav-

skej, s ktorou potom bezprostredne a s úspechom aj polemizovali, čím na dobrej úrovni rozvíjali kontrapropagandu.

Ani legálna povstalecká tlač sa nemohla zbaviť niektorých foriem novinárskej práce užívaných v ilegálnej komunistickej žurnalistike. Veď z 24 povstaleckých novín a časopisov vychádzalo osem cyklostylovane. Niektoré z týchto titulov pre obmedzený náklad a veľký záujem verejnosti sa znovu pretláčali, alebo prepisovali na písacom stroji. 16 druhov novín a časopisov vychádzalo tlačou v Banskej Bystrici a vo Zvolene, no pomerne v obmedzenom náklade. Ich tvorcovia totiž mali k dispozícii len knižárky lis a nie tlačiarenskú rotačku, takže ich jednorázový náklad bol 16000, maximálne 20000 exemplárov. Povstaleckej žurnalistike veľmi chýbala martinská Neografia so svojou cinkografiou, pretože Martin sa v prvej tretine septembra 1944 dostal do rúk fašistov.

Medzi povstaleckou tlačou mal vedúce postavenie orgán Komunistickej strany Slovenska Pravda. Jej autoritu znásobovala jej údernosť, ofenzívnosť a cieľavedomosť pri organizovaní ozbrojeného boja, pri mobilizovaní zázemia na podporu frontu. Pravda písala nielen o cieľoch povstania, ale aj o tom, ako má vyzerat' nové ľudovodemokratické Československo, opierajúce sa o nezištnú pomoc Sovietskeho zväzu, zosobňujúceho túžby a snahy širokých ľudových vrstiev.

Pravda šítali nielen robotníci, roľníci a inteligencia, ale aj vojaci a partizáni. V jej redakcii pracovali skúsení komunistickí novinári, ktorí prešli ohňom triedneho boja v dobe prvej republiky, hrôzami fašizmu, prenasledovaniami i tvrdou školou ilegality. Takýmto boli aj mnohí jej spolupracovníci. Po zjednocovanom zjazde Komunistickej strany Slovenska so sociálnymi demokratmi 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici sa ustálil jej re-

dakčný kolektív, spolupracovníci a v tomto tlačovom orgáne sa zaviedli aj pravidelné rubriky.

Sila povstaleckej Pravdy bola v jej spojení so životom ľudu. Jej tvorcovia čerpali veľa poučení z každodenných návštev, ktoré vykonali v redakcii robotníci, partizáni i vojaci, ale aj z mnohých listov dopisovateľov a čitateľov. Aj sami redaktori pravidelne chodievali medzi bojujúce jednotky na front i do zázemia, v ktorom sa mierová výroba preorientovala na vojnovú, v snahe pomôcť obrane slobodného územia pred útočiacimi fašistickými vojskami. Kvalitu článkov znásobovalo aj to, že medzi spolupracovníkov mohli zaradiť aj viacerých pokrokových spisovateľov, básnikov alebo výtvarníkov.

Úroveň povstaleckej Pravdy pomohol vo výraznej miere zvýšiť po svojom príchode do Benskej Bystrice Ján Šverma. Z jeho pera vyšiel 22. októbra 1944 známy úvodník "Boj posledný - a boj najťažší". V ňom Šverma ukazoval vojakom, partizánom i celému ľudu, ako hľadať nové formy boja proti fašizmu. Nabádal ich k dôvere v oslobodenie našej vlasti Sovietskou armádou a poukazoval na metódy partizánskeho boja proti hitlerovským vojskám, ktoré už v tejto dobe zužovali svoj hrozivý kruh okolo slobodného československého povstaleckého územia.

Tento boj proti fašizmu pokračoval aj po 25. októbri 1944, kedy vyšlo v Medzibrode na Horehroní posledné, 40. číslo Pravdy z tlačiarenských strojov presťahovaných do tejto obce z fašistami ohrozeného Zvolena. Po prechodnom potlačení Slovenského národného povstania do hôr vychádza Pravda naďalej v partizánskych podmienkach, a to často za veľmi ťažkých ústupových bojov, v bunkroch, za krutej zimy, pri nedostatočnom materiálnom a technickom zabezpečení. Zaslúžili sa o to politické a tlačové skupiny komunistov pracujúcich najmä pri Hlavnom štábe partizán-

skeho hnutia. Pravda vtedy opäť vychádzala rozmnožovaná cyklostylom, alebo len písacím strojom. Dokonca - ako spomínajú očití svedkovia - vychádzala aj tak, že ju "počas oddychu rozmnožovalo niekoľko súdruhov na kolenách paličkovým písmom cez indigo".

Napriek týmto ťažkostiam partizánska Pravda vychádzajúca v horách mala vysokú ideovú a novinársku úroveň. Jej posledné známe 19. číslo je z 28. januára 1945. V nasledujúcom mesiaci vyšli ešte jej ďalšie dve čísla, no tie sú doteraz nedostupné. Jej vydavateľ - Hlavný štáb partizánskeho hnutia - sa spojil so Sovietskou armádou neďaleko Brezna nad Hronom 19. februára 1945. V tom istom mesiaci na území slobodného Československa - v Michalovciach na východnom Slovensku a krátko na to v Košiciach - vychádza komunistická Pravda ako prvé slovenské legálne noviny.

V Slovenskom národnom povstaní bojovalo 60000 bojovníkov-vojakov, z ktorých bolo 17000 partizánov. Do tohto počtu, pravda, nezaraďujeme tých, ktorí v tyle pracovali pre front, starali sa o vojnovú výrobu, zásobovanie, dopravu, organizáciu a pod. Popri 90% Slovákov sa na povstaleckých bojoch zúčastnilo aj 3000 sovietskych občanov, 2000 Čechov, 800 Maďarov, 400 Francúzov, 200 Nemcov, 100 Srbov, 90 Poliakov, 50 Rumunov, 60 Rakušanov, 40 Chorvátov, 40 Bulharov a menšie skupiny Američanov, Angličanov, Belgičanov, Holanďanov, Talianov, Španielov a Grékov. Všetci títo tu na povstaleckom území bojovali aj za slobodu vlastného národa.

Preto sa povstalecká tlač snažila o zbližovanie národov, o ich vzájomnú pomoc a spoluprácu na novom, demokratickom základe vychádzajúcom zo zásad proletárskeho internacionalizmu. Preto sa aj napr. Hlas národa i Národné noviny prihovárajú sovietskym partizánom v člán-

koch písaných v ruštine a francúzskym partizánov v príspevkoch písaných po francúzsky. Povstalecké noviny a časopisy prinášali pomerne veľa dokladov o boji sovietskych, ale aj iných partizánov na našom území.

Články v povstaleckých novinách a časopisoch sú dostatočným svedectvom toho, že pokrokovým slovenským ľudom bol a je bytostne cudzí nacionálny šovinizmus a nenávisť k iným národom. Veď koľko úcty a obdivu táto tlač prejavila napr. k boju nemeckých, rakúskych a maďarských antifašistov, ktorí v Slovenskom národnom povstaní boli na dobrej pomoci bojujúcim Slovákom. Tento proletársky internacionalizmus žurnalistiky Slovenského národného povstania je tiež prejavom uznania 7000 príslušníkom 27 národov a národností zapojených do protifašistického boja na Slovensku.

Noviny, časopisy, Spravodajská agentúra Slovenska i Slobodný slovenský vysielateľ v Banskej Bystrici sa v tvrdých bojoch za slobodu vojensky, politicky a ideovo jednoznačne postavili na stranu pokroku, a to aj za cenu toho, že nejednen z ich tvorcov a spolupracovníkov zaplatil za to životom. Bojovali za spoločný život Čechov a Slovákov v jednotnom štáte, za nové ľudovodemokratické Československo, opierajúce sa o pomoc a ochranu svojho osloboditeľa Sovietskeho zväzu tak, ako to napísala povstalecká Pravda 16. septembra 1944: "Obidva národy, Česi a Slováci, stoja po celú dobu vojny v odboji proti nacizmu a jeho domácim pomáhačom ... Uznanie vzájomných práv bude vecou celkom samozrejmou a nacionálna otázka nebude hamovať rozvinutie vývinove vyššieho stupňa boja, boje o novú spoločenskú štruktúru, boja o socialistický spoločenský poriadok".

Poznámky

- 1 Jozef Goebels, Galeazzo, Bratislava 1939, 23
- 2 V. I. Lenin, Spisy 5, 302
- 3 Karol Marx - z literárnej pozostalosti vydanej F. Mehringom. V. Wictor, Über die Presse. Weimar 1949, 68
- 4 O. Krajňák, Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938-1942, 71
- 5 J. Dimitrov, Výber z prejavov a článkov. Praha 1950, 52
- 6 Správy Komunistickej tlačovej kancelárie roč. 1942, č. 11

**Sústava
suprasegmentálnych javov
spisovnej slovenčiny**

Ján Sabol

O.O. "Spolupráca" zvukovej a významovej roviny jazyka, ktoré sú v dialektickom napätí a spätí v každom texte cez vzťah výrazu a významu, formy a obsahu jazykových jednotiek, sa manifestuje vo všetkých pásmach jazykového systému. V doterajšom výskume sa najviac pozornosti venovalo vzťahu zvukových a morfológických a zvukových a lexikálnych prvkov; táto bádateľská orientácia súvisela so zisťovaním inventára jednotiek fonologických systémov a vzťahov medzi nimi. Vychádzalo sa pritom zo známej tézy, že základné jednotky zvukového systému - fonémy - majú dištinktívnu, teda významovorozlišovaciu funkciu, menšie teda význam slov, prípadne pri ich zámene sa slovo stane nezrozumiteľným /porov. Trubeckého pravidlá na rozlíšenie foném a variantov - Trubetzkoy, 1939, s. 41-47; Pauliny, 1968, s. 22-23/. Vzťah zvukovej a významovej roviny sa takto demonštroval cez najmenšie jednotky zvukového systému, ktorých konfigurácia dištinktívnych vlastností sa zúčastňuje na montáži významových jednotiek. Už menej pozornosti - najmä v slovenskej lingvistike - sa venovalo vzťahu zvukového a významového /prípadne "významového", teda funkčne diferencovaného/ systému v iných rovinách: pri výstavbe základnej komunikatívnej jednotky - vety, eventuálne až pri komponovaní makrotextu. Ide o vzťah zvukových a syntaktických a zvukových a štylistických jednotiek jazykového systému. Z množiny základných zvukových segmentov /na úrovni systému foném/ tu prechádzame do priestoru suprasegmentov /na úrovni systému prozodém/; prvé z nich spolupracujú - ako sme uviedli - najmä s morfológickou a lexikálnou rovinou, druhé so syntactic-

kou a štylistickou rovinoú. Zvuková reč teda predstavuje zložitý mechanizmus, v ktorom na seba hierarchicky nadväzujú jednotky "nižšieho" a "vyššieho" radu, spojené rozdielnymi, ale aj spoločnými funkciami. Popri dištinktívnych príznakoch, stvárňujúcich základné jednotky zvukového systému jazyka /fonémy/, upletňujú sa teda pri komunikácii aj ďalšie zvukové javy - prozodické vlastnosti, suprasegmenty, ktoré vznikajú istým modulovaním hlasu. Tieto vlastnosti sa neupletňujú na jednotlivých fonémach, ale vnímame ich až v rámci slabiky /podrobnejšie Sabol, 1972, s. 97-98/. Preto je slabika základnou jednotkou hovorenej, súvislej reči /Hála, 1962, s. 274/.

1.0. Artikulačný prúd, hlas sa môže stvárňovať trojako: časovo, silovo a tónovo. Niekedy sa ešte hovorí o kvalitatívnej hlasovej modulácii /Hála, ibid., s. 352-353/; ide o zafarbenie hlasu, timbre každého hovoriaceho, ktoré je súčasťou jeho výzorových a výrazových symptómov. Táto modulačná zložka reči je však pre svoju individuálnosť komunikatívne irelevantná.

2.0. Časovou moduláciou artikulačného prúdu, hlasu /jeho trvaním a rušením/ vznikajú tieto prozodické javy: kvantita, pauza, tempo a rytmus.

2.1. Kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti je v spisovnej slovenčine fonologicko-dištinktívnou vlastnosťou /porov. dvojice slov: súd - súd, látka - látka, muka - múka, pokladnička - pokladnička, hrebačka - hrebáčka atď./.. Táto významovo rozlišovacia schopnosť spája kvantitu so základnými, inherentnými vlastnosťami, ktoré sa manifestujú na fonémach. Práve cez dĺžku nositeľov slabičnosti možno v spisovnej slovenčine protiklad segmentov a suprasegmentov definovať ako ekvipolentný, s prienikovou množinou kvantity.

2.1.1. Dištinktívna sila kvantity sa v spisovnej slo-

venčine reguluje svojráznou zákonitosťou, ktorá sa nazýva rytmické krátenie. Protiklad krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti je v spisovnej slovenčine neutralizovateľný /podrobnejšie Sabol, 1974/. Ide o postavenie po slabike s dlhým nositeľom slabičnosti; v tejto pozícii sa totiž v realizácii môže vyskytnúť iba jeden člen protikladu: krátky nositeľ slabičnosti. Preto pri skúmaní skutočného fonematického zloženia morfémy vzhľadom na protiklad kvantitatívnosť - nekvantitatívnosť /L - L⁰/ treba vymedziť pozície maximálnej fonologickej diferenciácie. Ide o postavenie;

- a/ v jednoslabičných slovách;
- b/ v 1. slabike 2-slabičných až n-slabičných slov;
- c/ po slabike s L⁰;
- d/ v slabike s L po L /tento bod možno doplniť

poznámkou, že slabika s L sa v rovine fonologického systému rekonštruuje vždy ako dlhá; podrobnejšie Sabol, ibid., s. 408/.

Z povedaného vyplýva, že smer neutralizácie kvantity v spisovnej slovenčine je progresívny. Fonologické využívanie univerzálneho protikladu podľa kvantity, ktorý sa záväzne uplatňuje v každej slovenskej slabike, a regulovanie tohto protikladu rytmickým krátením vytvára jednu z najtypickejších prozodických črt spisovnej slovenčiny. Využívaním kvantity sa napína dialektika výrazu a významu cez späťtie zvukovej a morfolologickej a zvukovej a lexikálnej roviny slovenčiny.

2.1.2. Fonetická realizácia protikladu krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti sa v spisovnej slovenčine pohybuje v aproximatívnom pomere 1 : 2. Každé narušenie tohto pomeru môže skresliť informáciu, preto sa vníma ako komunikačný defekt. Na túto základnú, fonologicko-diaľektívnu funkciu kvantity sa navrstvuje expresívna funk-

cia. V emfatických, citovo a subjektívne zafarbených spontánných reakciách na istú skutočnosť sa môže slabika dôrazového slova výrazne pretiahnuť; čím viacaj sa v takomto prípade zvýši "neutrálny", fonologicko-čištný pomer krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti, tým je výpoveď expresívnejšia, subjektívne príznakovejšia, tým viac sa posúva do štylistického prostredia, v ktorom dominujú subjektívnosť a expresívnosť ako zložky operatívosti výrazu /k termínu Miko, 1973, s. 36-37, 261-262/.

2.2. Ďalší prozodický jav - pauza - je gramatizujúcim prostriedkom vety /Mistrík, 1969, s. 332/. Výrazne sa pri ňom hlási vzťah zvukovej a syntaktickej roviny, a to cez fonologicko-delimitačnú funkciu na úrovni vetných členov a syntagiem. Fonetická realizácia pauzy úzko súvisí s tempom reči a so syntakticko-významovou výstavbou výpovede. Pauzou sa napr. rozlišuje vzťah medzi členmi viacnásobného prívlastku /nový, sivý oblek; pekný, červený kvet/ a medzi členmi rozvitého prívlastku /nový sivý oblek; pekný červený kvet - Sabol, 1972, s. 98/.

Pauza je výrazným zvukovo-syntaktickým činiteľom; jej realizácia je úzko spätá s podstatou komunikačného procesu. Presunutím pauzy na nenáležité miesta vznikajú tzv. falošné syntagmy; základná syntaktická segmentácia sa posúva, prejav prináša deformovanú informáciu. Ukážeme to na úryvku z Rúfusovej tvorby /Dve jarné básne/:

Jar, ortuť víriaca po teplomeri tepien.

Vysoko, vysoko / let vtákov dvíha ju.

Do bronzu žiarení / podobu krásy tepem.

Systém páuz sa veľmi citlivo využíva v súčasnej slovenskej poézii, najmä pri montáži tzv. voľného verša. Organizácia tohto suprasegmentu spolu s predpauzovou melódiou je najdôležitejším inovačným zvukovo-prozodickým javom voľného verša v súčasnej slovenskej literatúre.

"Prirodzeným" očakávaním percipienta textu je uzavretie veršového radu pauzou a konkluzívnou kadenciou. Avšak v jednom celom type slovenského veľného verša je základným zvukovo-montážnym princípom veršového radu napätie medzi vetnou a veršovou intonáciou. Je to najvýraznejšia tendencia vo veľnom verši súčasnej slovenskej poézii /Štraus-Sabol, 1968, s. 179-190; Sabol, 1970/. Pauza vnútri verša je v tomto prípade silnejšia než na konci verša /ide o sústavný prípad enjambement/.

Z hľadiska nerušeného, nedeformovaného rečového prejavu treba upozorniť na to, že tzv. fyziologické pauzy /súvisiace s nevyhnutnosťou nadýchnuť sa/ treba klásť na miesta významových páuz. Počúvajúcí totiž každú pauzu, aj fyziologickú, hodnotí ako komunikatívnu /Hála, op. cit., s. 319/.

2.3. Tempo reči je suprasegment, ktorý súvisí s rýchlosťou artikulácie jednotlivých hlások, spojených do slabík, a teda zvukovej reči vôbec. V pozadí diferenciácie tempa reči je štylistická závažnosť prejavu /Mistrík, 1973, s. 271-272/.

Tempo reči je citlivým seizmografom artikulačno-akustickej a percepčnej kapacity v komunikačnom kanáli. Súvisí s rýchlosťou odrazu objektívnej reality prostredníctvom jazyka a s reakciou človeka na konkrétnu, bezprostrednú situáciu. Je významným regulátorom a signálom sémantickej hustoty, nasýtenosti textu: čím je prejav sémantický bohatší, náročnejší, tým pomalším tempom sa realizuje a naopak. Isté jemné diferenciácie v tempe reči pri jednotlivých jazykových štruktúrach, ktoré môžeme bežne pozorovať, nie sú /iba/ výsledkom "temperamentu" hovoriacich, ale zákonite odrážajú rovnako ľudskú skúsenosť a schopnosť rovnako reagovať na konkrétne situácie. Pri komunikácii prostredníctvom jazyka sme totiž zvyk-

nutí dostať isté množstvo informácie za určitý čas. Táto skutočnosť tlačí na hovoriaceho, aby prejav realizoval primeraným tempom vzhľadom na sémantické bohatstvo informácie. Každé narušenie krajných hodnôt tempa v závislosti od štylistického zaraďenia prejavu /a teda aj od jeho sémantickej náplne/ sa počúvajúcim vníma ako komunikačná chyba, deformácia. Z toho vyplýva typologický záver: čím je priemerná slabiková dĺžka základnej premiestniteľnej sémanticko-rytmickej jednotky slova /prípadne tvaru/ dlhšia, tým viac tlačí na používateľa príslušného jazyka, aby svoj prejav realizoval rýchlejšim tempom a opačne. Výsledný komunikačný efekt je tak vo všetkých rovnaký: za istú časovú jednotku sa "odvysiele" /v určitých aproximatívnych hodnotách/ rovnaké množstvo informácie. Tým sa potvrdzuje univerzálny "ľudský" odraz objektívnej reality prostredníctvom jazyka.

Tieto skutočnosti sa zákonite odrážajú aj pri výstavbe štylisticky diferencovaných prejavov v rámci konkrétneho jazyka. Sémanticky chudobnejší, prázdnejší, konvenčnejší prejav sa realizuje rýchlejšie ako sémanticky nasýtený text. Ide napríklad o opozícia hovorového a odborného, prípadne umeleckého štýlu. Aj tu sa teda množstvo sémantickej informácie za časovú jednotku približne vyrovnáva.

S komunikačným aspektom jazykovej funkcie úzko súvisí aj diferenciácia tempa reči na úrovni mikrotextu. Pri výstavbe prejavu sa spravidla rýchlejšim, "menejcennejším" tempom reči realizujú východisko výpovede a tranzitný člen a pomalším tempom jadro výpovede, teda komunikačne najdôležitejší úsek mikrotextu. Tu, prirodzene, tempo reči spolupracuje aj s inými suprasegmentálnymi javmi. Rovnako sa zmeneným tempom realizujú komentujúce, nepodstatné časti výpovede, vložky, vložené vety, uvádzacie

vety a pod. Napríklad v nasledujúcom úryvku Otec zatiahol do veľkej pajty pri krčme pána Laslauera - ak si jeho priezvisko ešte dobre pamätám - tam Peja vypriahol, obrátil k bričke ... /Urban/ sa vložená veta ak si jeho priezvisko ešte dobre pamätám zvukovo manifestuje zmeneným /rýchlejším/ tempom, iným hlasovým registrom, zmenenou intenzitou hlasu a monotónnejšie ako ostatný text /Sabol, 1972, s. 99/.

J. Mistrík /1969, s. 338/ hovorí o troch stupňoch tempa: o vysokom, konverzačnom tempe, o miernom, prednesovom tempe a o zdržanlivom, dôrazovom tempe. Štylistická sila tempa je - podobne ako pri iných štylistických prvkoch - "v zmene, v striedaní, v prekvapení, v disharmónii s normou prejavu" /ibid., s. 340/.

Naznačené zákonitosti vzťahu tempa a sémantickej náplne textu sa potvrdili aj experimentálnym výskumom vo Fonetickom laboratóriu Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.¹ Vychádzali sme z empirického predpokladu, že čím je prejav štylisticky "nižší", sémanticky chudobnejší, tým je rýchlejší a naopak. Experiment tento predpoklad potvrdil: v hovorovom štýle sme namerali priemernú realizáciu 1 slabiky za 247 ms, v publicistickom texte 255 ms a v umeleckom štýle 268 ms. Rovnako sa potvrdila aj vnútorná diferenciácia v rámci umeleckého textu: v próze priemerne 253 ms, vo voľnom verši 269 ms a vo viazanom verši 281 ms. Ďalej sa zistila zákonitosť, že s rastom slabičnosti slova sa znižuje priemerný čas artikulácie jednej slabiky. Táto skutočnosť súvisí zrejme s tým, že vo viacslabičnom slove sa jednotlivé významy, kódované do morfému, rozkladajú na väčšej ploche, pri menej slabičných sú nahustené v kratšom úseku, pri viacslabičných slovách

sa teda dajú aj pri rýchlejšom tempe reči úspešne dešifrovať a prediktabilne predvídať.

Z rozboru vychodí záver, že tempo mikrotextu podporuje suprasegmenty s gramatizujúcou funkciou a že tempo makrotextu je výrazným zvukovo-štylistickým a štylizáčnym javom.

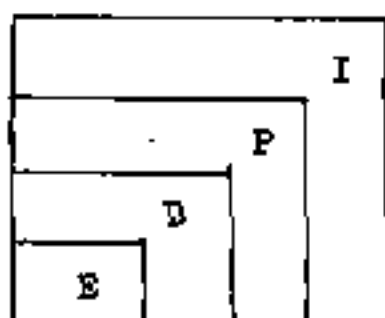
2.4. Rytmus nie je výlučne jazykový jav; vzniká pohybom prvkov v čase a zmenou tohto pohybu, opiera sa teda o "všeobsiahle" filozofické kategórie. V reči je rytmus všadeprítomný; v niektorých textoch sa však výrazne prediera do popredia, v iných je v pozadí, prítlmený a náznakový. Primárne vyviera z pohybu od slabiky k taktu,² sekundárne je daný pohybom od taktu k vete. Prvý typ rytmického prúdu sa ohláša vo viazaných veršoch a vo voľných veršoch blízkych týmto textom, druhý charakterizuje voľné verše, ktoré sú bližšie k próze, a prozaické texty. Zároveň cez pohyb od taktu k vete sa dajú charakterizovať ostatné štylisticky diferencované texty spisovného jazyka. Treba však poznamenať, že prvý aj druhý rytmický pohyb pokrýva všetky texty, len sa v nich mení vzájomná hierarchia oboch rytmických prúdov. Tento typ jazykového rytmu - ktorý je daný v jednom aj v druhom prípade konfiguráciou prízvučných a neprízvučných slabík, utvárajúcich takty - možno hodnotiť ako suprasegmentálny jav, úzko spolupracujúci s prvkami danými silovou moduláciou artikuláčného prúdu a prejavujúci sa ako štylizujúci činiteľ. Rytmus v jazykovom texte si však možno predstaviť aj v rozložení vyšších jednotiek: viet, súvetí, odsekov, ale aj v makrokompozícii.

Na zistenie rytmických tendencií textu možno použiť niekoľko postupov; základnou sondou je priemerná slabiková dĺžka slova. Čím má text nižšiu priemernú slabiková

dĺžku, tým viac prejavuje tendencie k rytmickosti /Miko, 1963; Mistrík, 1966/. Jemnejším ponorom do rytmickej štruktúry textu je zisťovanie distribúcie prízvuchých slabík, "hrotov" rytmu, a to cez rozloženie medzier medzi nimi. Pravidelnosť alebo nepravidelnosť medzier ukáže aj na rovnomernosť alebo nerovnomernosť rozloženia týchto rytmicky dominantných slabík. Ďalším prienikom do rytmickej štruktúry textu je skúmanie rozloženia taktov. Výsledky skúmania rytmu uvedenými metódami a postupmi sa dajú exaktne zachytávať a interpretovať, napr. v základných veličinách teórie informácie /Sabol, 1973/. Kombinácie viacerých postupov pomáhajú stopovať rozdiely v rytmických tendenciách a v rytmickej štruktúre aj pri veľmi príbuzných textoch /Sabol, ibid./.

Pre vnímanie, percepciu rytmu sú dôležité miesta zlomov rytmického pohybu, hroty rytmickej deautomatizácie /Sabol, 1969; 1970 a Mistrík, 1969, s. 336-338/. Zvyčajne - najmä vo viazanom verši - autor na tieto miesta zaraďuje aj sémanticky dominantné výrazy.

3.0. Silovou moduláciou artikulačného prúdu vznikajú tieto prozodické javy: intenzita hlasu, prízvuk, vetná, gramatizujúca aktualizácia prízvuku - dôraz a citová, expresívna aktualizácia dôrazu - emfáza /Sabol, 1972 a, s. 129/. Tieto suprasegmentálne javy sú vo vzťahu inkluzie:

I = intenzita hlasu
P = prízvuk
D = dôraz
E = emfáza

Platí teda: $E \subset D \subset P \subset I$.³

3.1. Intenzita hlasu - cekový silový register reči - je štylizujúcim prostriedkom vety. Intenzitou hlasu možno účinne upravovať zvukový rečový prejav, stlmať a stupňovať jeho dynamiku, vydeľovať menej podstatné časti výpovede a diferencovať ich od dôležitých najmä v súčinnosti s niektorými inými suprasegmentmi /tempo, hlasový register/. Najmä pri štylizácii umeleckého prejavu ponúka intenzita hlasu možnosť rozohrať jednotlivé škály od piano po forte /Sabol, ibid., s. 132/.

3.2. Prízvuk je v spisovnej slovenčine viazaný na prvú slabiku slova; jeho postavenie na pevnom mieste vylučuje možnosť fonologicko-sémantickej dištinkcie. Viazanosť slovenského prízvuku práve na prvú slabiku slova sa však stáva prostriedkom na signalizovanie začiatku tejto jazykovo dominantnej významovo-rytmickej jednotky. Slovenský prízvuk má teda dôležitú fonologicko-delimitačnú funkciu na úrovni slova.

Neistota pri vymedzovaní prízvuku v slovenčine sa prejavuje najmä pri kombinácii a jednoslabičnými slovami. Osobitnú problematiku tvoria spojenia s jednoslabičnými predložkami. Mnohé diskutabilné miesta však pomáhajú jednoznačne riešiť spojenia s enklitikami a proklitikami /podrobnejšie Sabol, ibid., s. 130-132/. Pri vymedzovaní prízvuku pracujeme s rytmickým činiteľom ako základným, ďalej berieme do úvahy intonačný, dôrazový, sémantický a eufonický činiteľ a činiteľ rytmickej zotrvačnosti. Ich uplatnenie je však vecou konkrétneho zvukového kontextu.

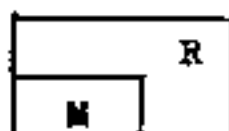
Fixný prízvuk na prvej slabike slova v mnohom určuje aj prozodický charakter spisovnej slovenčiny: najväčšiu frekvenciu majú v slovenčine silovo zostupné, decrescendové takty, oveľa menší výskyt majú obšupné, crescendovo-decrescendové takty, ktoré predpokladajú "mäkký", proklitický začiatok, takmer úplne vylúčené sú vzostup-

né, crescendové takty /ide vlastne iba o kombináciu proklitiky a jednoslabičného autosémantického slova v rámci tohože taktu/. Organizáciou tohto suprasegmentálneho javu sú dané aj isté objektívne dispozície spisovnej slovenčiny pre rytmickú výstavbu textu: prirodzené sú v slovenčine trochejské a daktylské takty, ostatné sú vlastne okrajové, niektoré vylúčené. Tieto skutočnosti nie sú zanedbateľné ani pre autora básnického textu, ale najmä nie pre prekladateľa.

3.3. Gramatizujúcim prostriedkom vety je vetná aktualizácia prízvuku - dôraz, ktorý súvisí s členením výpovede na východiško a jadro /Mistrík, 1966 a/. V jadre sú komunikačne najdôležitejšie slová, ktoré sa vymedzujú aj pomocou iných suprasegmentálnych javov /tempo, intenzita hlasu/. Pri základnom slovoslede je dôrazové slovo na konci komunikačnej jednotky, môže sa však príznakovo presúvať k začiatku vety; "čím bližšie stojí zdôraznené jadro k čelu vety, tým je na ňom väčšia váha, tým je viacej podčiarknuté" /Mistrík, 1969, s. 333/. S posunom dôrazu od nepríznačkovej polohy na konci komunikačnej jednotky k začiatku vety súvisí aj subjektívne podfarbenie výpovede; je preto zákonité, že expresívne "výbuchy", citoslovcia môžu stáť iba na čele výpovedných jednotiek /Ach, ako je tu krásne!/, teda presne na opačnom póle, ako to žiada objektívny slovosled.

3.4. Emfáza, citový dôraz je expresívnou aktualizáciou, modifikáciou dôrazu. Výrazne sa ňou štylisticky manifestuje posunutie prejavu ku komunikačnému, operatívne aspektu jazykovej funkcie. Slabika, na ktorej sa realizuje emfáza, môže mať popri zvýraznenej dynamike hlasu aj ďalšie sprievodné príznaky /môže byť napríklad nápadnejšie prídĺžená; tu sa využije expresívna funkcia kvantity - porov. 2.1.2./.

4.0. Tónovou moduláciou artikulačného prúdu vznikajú ďalšie suprasegmentálne javy: hlasový register a melódia. Ich vzťah možno - ako pri suprasegmentoch vznikajúcich silovou moduláciou hlasu /porov. 3.0./ - definovať vzťahom inklúzie /pozri poznámku 3/:

R = hlasový register

M = melódia

Platí teda: $M \subset R$.

4.1. Hlasový register je prozodický jav, ktorý vzniká nasadením hlasu do istej výšky, "tóniny". Na jeho pozadí sa odráža aj tónová zmena slabík, ktorú vnímame ako melódiu vety. Zmenu hlasového registra zaznamenávame pri rozličných typoch vložiek, parentéz a ostatných komentujúcich častí výpovede, ležiacich "bokom" od hlavného prúdu jazykovej informácie /Sabol, 1972 b, s. 194/. Ide o jav, ktorý sa môže využiť ako štylizujúci činiteľ, najmä v súčinnosti s inými prozodickými vlastnosťami /tempo, intenzita hlasu/.

4.2. Melódia je tónové vlnenie slabík vetného úseku, spôsobované zmenou výšky hlasu po sebe nasledujúcich nositeľov slabičnosti. Melódia je gramatizujúcim prostriedkom vety /Mistrík, 1969, s. 332-333/. Sekundárne sa môže využiť ako expresívny prvok /Mihál, 1958/. Výkyvy vo výške tónu môžu mať aj štylizujúci účinok /Mistrík, 1969, s. 332/.

Komunikačne je najcitlivejšia a najdôležitejšia melódia koncového vetného úseku, teda melódia predpaузových slabík /výskumu vetnej melódie sa v spisovnej slovenčine doteraz - najmä z hľadiska jazykovej praxe - najviac venoval V. Uhlár: 1956; 1958; 1962; 1971/. V podstate rozoznávame tri druhy melódie:

a/ konkluzívnu kadenciu /melódia vetného úseku uspo-

kojujúco uzavretého končiacou pauzou/;

b/ antikadenciu /melódia vetného úseku neuspokojujúco uzavretého končiacou pauzou/;

c/ semikadenciu /melódia vetného úseku pred nekončiacou pauzou/. Táto melódia naznačuje, že výpoveď sa ešte neskončila, počúvajúci očakáva jej pokračovanie.

Komunikačná situácia sa melodicky uzatvára konkluzívnou kadenciou /antikadencia a semikadencia sú teda vlastne "parciálne" typy melódie/; takýto melodický priebeh má aj odpoveď na zisťovaciu otázku /realizovanú antikadenciou/ a ukončenie výpovede po nekončiacej pauze /Sabol, 1972 b, s. 193-194/.

5.0. Ukazuje sa, že konfigurácia suprasegmentálnych javov /ktoré môžeme zlučiť v termíne intonácia - Sabol, ibid., s. 194/ je v spisovnej slovenčine zložitá; tieto zvukové vlastnosti pracujú v mene viacerých funkcií, dopĺňajú sa navzájom, striedajú sa v texte, sú vo vzťahu suplementárnosti /Mistrík, 1969, s. 343-345/. Dá sa pri nich vymedziť fonologicko-ďištinkívna, fonologicko-delimitačná, expresívna, gramatizujúca a štylizujúca funkcia. Uvedieme prehľad suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny a ich funkcií /pozri na nasl. stranu/.

Vidieť, že jednotlivé suprasegmentálne javy úzko spolupracujú a prekrývajú sa. V ich konfigurácii sa odzrkadľuje prozodický charakter príslušného jazykového systému. V spisovnej slovenčine sa najviac zapájajú do syntakticko-gramatickej a štylistickej výstavby textu.

6.0. Na záver poznámok o suprasegmentálnych javoch možno aspoň zhruba stanoviť niektoré charakteristiky spisovnej slovenčiny:

a/ Kvantita nositeľov slabičnosti sa v spisovnej

supra-segment	funkcia				
	fonolog. dištinkt.	fonolog.- delimit.	expres.	gramatiz.	štyliz.
kvantita	+	-	/+/-	-	-
pauza	-	/+/-	-	+	-
tempo	-	-	-	/+/-	+
rytmus	-	-	-	-	+
intenzita hlasu	-	-	-	-	+
prízvuk	-	+	-	-	-
dôraz	-	-	-	+	-
emfáza	-	-	+	-	-
hlasový register	-	-	-	-	+
melódia	-	-	/+/-	+	/+/-

slovenčine využíva ako fonologicko-dištinkatívna vlastnosť; táto funkcia ju spája s množinou inherentných fonologických vlastností. Čiastočné viazanie voľnej kvantity rytmickým zákonom vytvára jednu z najavojažnejších zvukových črt episovnej slovenčiny.

b/ Spisovná slovenčina potvrdzuje inkompatibilitu voľnej kvantity a voľného prízvuku /o tomto zákone porov. Jakobson, 1931; Krámský, 1966/.

c/ Viazanie slovenského prízvuku na prvú slabiku slova spôsobuje jednoznačnú dominantnosť zostupných, decrescendových taktov v spisovnej slovenčine.

d/ Hranica slova sa v spisovnej slovenčine výrazne

vykresľuje aj suprasegmentálnymi javmi, najmä prízvukom; ide o fonologicko-delimitačnú funkciu slovenského prízvuku.

e/ Pauza, dôraz a melódia sú dôležité gramatizujúce činitele pri výstavbe slovenskej vety.

f/ Tempo, rytmus, intenzita hlasu a hlasový register sa uplatňujú pri montáži textu ako štylizujúce činitele; z "dialky" spolupracujú pri naznačovaní diferenciácie sémanticko-syntaktických mikrokompozičných i makrokompozičných zložiek textu /táto "funkcia" sa vzťahuje najmä na tempo/.

g/ Sústava prozodických javov spisovnej slovenčiny umožňuje hovoriacim uplatniť aj subjektívny aspekt, expresívnu, citovú zaujatosť na výpovedi /kvantita, emfáza, melódia/. Ide o univerzálnu intonologicko-typologickú vlastnosť reči /Romportl, 1973, s. 133/.

Poznámky

- 1 Pracovný postup pri experimente: Zvuková reč /úryvky hovorového, publicistického a umeleckého textu/ sa zaznamenala na magnetofón, z ktorého sa postupne prehrávala na druhý magnetofón s pásovou slučkou. Pomocou Janotovho segmentátora sa postupne vyberali slová z jednotlivých textov; takto oddelené segmenty sa priviedli na vstup operačného zosilňovača v komparátrovom zapojení, na ktorého výstupe sa objavil spúšťačací impulz na začiatku a nastavovací impulz na konci slova. Tieto impulzy spúšťali a nastavovali čítač merajúci čas. Výsledok sa odčítal priamo na displeji čítača. - Experiment technicky zabezpečil pracovník laboratória Ing. J. Zimmermann.
- 2 Takt, foneticko-rytmickú jednotku, priamo nadradenú slabike, definujeme takto:

Takt je neprázdna množina 1 n slabík s jednou slabikou prozodicky /v spisovnej slovenčine prízvukovo/ zvýraznenou.

Pre vzťah taktu a slova platí:

a/ $\text{takt} \geq \text{slovo}$;

b/ hranica taktu je zároveň hranicou slova

$\# \text{taktu} = \# \text{slova}$.

Pre zistenie hraníc taktu vzhľadom na enklitiky a proklitiky treba definovať vzťah:

a/ enklitiky nemôžu stáť po pauze;

b/ proklitiky nemôžu stáť pred pauzou.

Uvedená definícia sa musí oprieť o ďalší - najmä experimentálny fonetický výskum slovenského prízvuku, predovšetkým pri jednoslabičných slovách /Sabol, 1973, s. 14/.

- 3 Tento vzťah inklúzie bude treba v ďalšom výskume príslušných prozodických vlastností podrobnejšie interpretovať a komentovať.

Literatúra

Hála, B.: Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 460 s. + 8 s. kriedových príloh.

Jakobson, R.: Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie, In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 4. Prague, Jednota československých matematiků a fysiků 1931, s. 164-183.

Krámský, J.: On the Phonological Law of Incompatibility of Free Quantity and Free Stress. In: Travaux linguistiques de Prague. 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue. Prague, Academia 1966, s. 133-145.

Mihál, J.: Vplyv melódie na zmysel vety. Slovenská reč, 23, 1958, s. 81-91.

Miko, F.: Rytmus v próze. In: Literatúra a jazyk. /Litteraria. 6./ Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 5-61.

Miko, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.

Mistrík, J.: Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu. Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 113-120.

Mistrík, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966 /a/. 280 s.

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 424 s.

Mistrík, J.: Tempo reči a štýl. Kultúra slova, 7, 1973, s. 271-273.

Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

Romportl, M.: Studies in Phonetics. 1. vyd. Prague, Academia 1973. 217 s.

Sabol, J.: Teória informácie a estetický komunikát. Realita, 1, 1969, 3, s. 40-44; 4, s. 23-27.

Sabol, J.: O konfigurácii suprasegmentov v básni Obrad s plameňom. In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 75-83.

Sabol, J.: Využitie exaktných metód pri skúmaní rytmu. In: Nové obzory. 12. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970 /a/, s. 361-368.

Sabol, J.: O časovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, 6, 1972, s. 97-100.

Sabol, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, 6, 1972 /a/, s. 129-133.

Sabol, J.: O tónovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, 6, 1972 /b/, s. 193-196.

Sabol, J.: Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu. Slovenská reč, 38, 1973, s. 12-22.

Sabol, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 405-417.

Štraus, F. - Sabol, J.: Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii. /Genéza a charakteristika./ In: Rytmus a metrum. /Litteraria. 11./ Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 81-198.

Trubetzkoy, N. S.: Grundzüge der Phonologie. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 7. Prague 1939. 271 s.

Uhlár, V.: Melódia opytovacích viet. Slovenská reč, 21, 1956, s. 356-361.

Uhlár, V.: O vetnej melódii v slovenčine. Slovenská reč, 23, 1958, s. 313-347.

Uhlár, V.: Vetný prízvuk a melódia reči. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 8, 1962, s. 143-149.

Uhlár, V.: Z problematiky melódie opytovacích viet v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 245-261.

Slovesné predpony v slovenčine v porovnaní s ruštinou

Ella Sekaninová

0.0. Prefixácia predstavuje v slovenských jazykoch osobitný slovotvorný postup, ktorý mení význam základného slovesa podľa sémantickej hodnoty predpony. Sémantická hodnota predpony môže byť rôznorodá a môže dosahovať rozličný stupeň váhy a intenzity v závislosti od mnohých spolupôsobiacich faktorov, na základe čoho možno predpony klasifikovať.¹

Prefixácia spôsobuje zmeny vidové, sémantické a intenzívne.

0.1. Vidové zmeny nastávajú vždy pri prefixácii imperfektívneho základu. To znamená, že každé nedokonavé sloveso sa pripojením predpony stáva dokonavým, perfektívnym. Hovoríme o perfektivizačnej funkcii prefixácie. Napr. písať /nedok./ - napísať, prepísať, dopísať, vypísať, pripísať /dok./; čítať /nedok./ - prečítať, počítať, vyčítať /dok./; maľovať /nedok./ - namaľovať, prímaľovať, premaľovať, domaľovať /dok./, deliť /nedok./ - rozdeliť, vydeliť, nadeliť, prideliť /dok./ a pod. Z týchto uvedených príkladov sa vyčleňujú dvojice písať - napísať, čítať - prečítať, maľovať - namaľovať, deliť - rozdeliť ako vidové, ako protiklady dokonavého a nedokonavého vidu pri tom istom lexikálnom základe. To znamená, že v týchto prípadoch má predpona funkciu vidového ukazovateľa, na rozdiel od ďalších uvedených príkladov, kde sa perfektivizačná funkcia mieša s ďalšími funkciami.

0.2. Sémantické zmeny nastávajú pri prefixácii vtedy, keď predpona pôsobí svojou sémantikou na lexikálny význam základného slovesa, takže vzniká nová lexikálna jed-

notke. Stupeň lexikálneho pôsobenia je v rozličných prípadoch rozdielny, čo závisí od predpony ako aj od lexikálneho základu. Práve tejto problematike chceme venovať hlavnú pozornosť.

0.3. Ešte predtým však chceme poukázať na intenzné zmeny, ktoré vznikajú v dôsledku prefixácie. Intenciou nazýva E. Pauliny skutočnosť, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo pacien- sa svojho dejania.² Poňatie intencie slovesného deja prehli- buje Morfológia slovenského jazyka³. Podľa J. Kačalu⁴ možno charakterizovať intenznú hodnotu slovesa podľa prítomnosti týchto dvoch faktorov: 1/subjektovosť a 2/ objektovosť. Podľa toho sa vyčleňujú tieto intenzné typy slovíes: 1/ subjektovo-objektový /kosiť - otec kosí lú- ku/, 2/ subjektový /ísť - otec ide/, 3/ objektový /smä- diť - smädí ma/ a 4/ bezeubstanciálny /mrholiť - mrholí, pršať - prší/.

Prefixáciou vznikajú v určitých prípadoch zmeny in- tenznej hodnoty základného slovesa. Tieto skutočnosti do- kazuje osobitný výskum. Napr. intranzitívne slovesá ísť, liezť, letieť sa stávajú prefixáciou tranzitívnymi: prejsť záhradu, preliezť plot, preletieť hory ako aj v ruštine: perejti gorod, perebežať most, pereleteť prostranstvo. V dôsledku prefixácie tu nastala zmena: typ subjektový sa zmenil na subjektovo-objektový.⁵

1.0. Hlavnú pozornosť, ako sme už spomínali, chceme venovať sémantickým zmenám, vyvolaným prefixáciou v slo- venčine na pozadí ruštiny.

1.1. Prefixáciu zasaďujeme do celkového rámca "as- pektuálnosti" ako "funkčno-sémantickej kategórie, ktorá obsahuje rozličné prostriedky na vyjadrenie charakteru priebehu deja".⁶ V takomto ponímaní vyetupuje v slovan-

ských jazykoch slovesný vid v pozícii morfológického jadra funkčno-sémantickej kategórie "aspektuálnosti" a najdôležitejšími komponentmi jej periférie sú spôsoby slovesného deja.

Z uvedeného vyplýva, že slovesný vid a spôsoby slovesného deja /Aspekt a Aktionsart/, ktoré sa niekedy nerozlišovali, teraz dôrazne rozlišujeme, pričom sa dostávajú pod spoločného menovateľa a zaujímajú miesta podľa spĺnenej funkcie. Neznamená to ich spájanie, ani nerozlišovanie, iba zvýraznenie skutočnosti, že slovesný vid a spôsob slovesného deja, ktoré sa odlišujú vo výrazovom pláne, približujú sa v obsahovom pláne.

1.2. Realizácia sémantických prvkov obsahového plánu prostriedkami plánu výrazového sa môže v istých jazykoch zhodovať, no môže byť aj úplne odlišná, charakteristická pre jeden jazyk alebo skupinu jazykov.

1.2.1. Úlohou konfrontačného štúdia a výskumu je vyčleniť univerzálne jazykové prvky a prvky špecifické pre istý jazyk.

Pri konfrontácii výrazových prostriedkov vyjedrujúcich vidové protiklady v ruštine a slovenčine nevystupujú výrazné diferencie, iba také, ktoré vyplývajú z morfológických osobitostí každého z týchto jazykov. Iná situácia by vznikla, keby sme porovnávali slovenský a neslovenský jazyk. Príznak "celistvého poňatia deja" charakteristický pre dokonavosť na rozdiel od nedokonavosti má špecifické vyjadrenie vo výrazovom pláne všetkých slovenských jazykov, zatiaľ čo v neslovenských jazykoch jestvujú na vyjadrenie daného príznaku iné jazykové prostriedky.

2.0. Sémantická analýza spôsobov deja, charakterizovaných prefixami dokazuje, že jednotlivé sémy z okruhu aspektuálnosti ako významové prvky obsahového plánu sú

vo výrazových plánoch ruštiny a slovenčiny predstavené alebo zhodne, alebo čiastočne, alebo úplne odlišne. Na konkrétne zhody a rozdiely poukážeme v ďalšom výklade.

3.0. Predponové morfémy sú realizáciou sém obsahového plánu a to: lokalizovanosti, temporálnosti a označenia spôsobu priebehu slovesného deja vo výrazovom pláne ruštiny aj slovenčiny. Ide teda o základné sémy lokalizovanosti, temporálnosti a modu slovesného deja a ich modifikácie.

3.1. Poukážeme na zhody a rozdiely v prefixálnom vyjadrení lokalizovanosti deja v ruštine a slovenčine. Ide o a/ umiestnenie niečoho a b/ smerovanie niekam.

3.1.1. Základné významy umiestnenia dejov pred a za, nad a pod niečo a niečím, na niečo a na niečom, zhodné s významami týchto predložiek, sú v zásade zhodné aj v ruštine a slovenčine. Zhoda významu predpony a predložky sa zvyrazňuje v ich tautologickom opakovaní. Napr. predložiť niečo pred niekoho, zasunúť niečo za niečo; načistať nad a podložiť pod; nalepiť na niečo a pod.

3.1.2. Smerovanie deja, špecifikované čo do určenia smeru pôsobenia deja, označujú slovesné predpony v ruštine a slovenčine tiež v zásade zhodne. Pri označení konkrétnych situácií však vystupujú rozdiely.

3.1.2.1. Smerovanie k niečomu označujú v ruštine predpony pri- a pod-, zatiaľ čo v slovenčine iba predpona pri-.

Význam smerovania k predmetu je vlastný zhodne predpone pri- v ruštine i slovenčine v spojení s pohybovými slovesami: prichodiť - prichádzať, privoziť - privážať, prinosiť - prinášať. (Večerom pribežal k Gavrilu susedskij pareň /Šol./ Večer príbehol ku Gavrilovi susedov parobok/).

V ruštine sa však diferencuje význam "dosiahnuť určité miesto" a "priblížiť sa tesne k niečomu". Tento druhý

význam vyjadruje predpona pod-: podbežať k čemu-libo, podojti, podvesti. Doklady: Potom podbežal veselýj soldat. /Tolst./ Potom pribehol veselý vojak. Gardemarinov podveli k samoj pristani ... /Sobol/. Gardemarinov zaviedli až celkom k prístavištu. K večeru podognali tabun k bazu. /Šol./ Na súmraku prihnali čriedu k ohrade.

3.1.2.2. Smerovanie od niečoho označujú v obidvoch jazykoch predpony od- /v ruštine ot-/ a u-: otojti, otkuda-l., odísť odniekadiaľ, otbežať - odbehnúť, no odísť z domu ujsť iz doma, ubežať otkuda-l., odbehnúť i ujsť odniekadiaľ, uvezti - odviesť, uvesti - odvieť odniekadiaľ i niekam: uvesti detej v detskij sad - odvieť al. zaviesť detí do škôlky. Predpony od- a u- sa prekrývajú.

3.1.2.3. Smerovanie do niečoho: predpona y-: vojti v komnatu - vojsť do izby; vbežať v dom - vbehnúť do domu; vvezti - voviesť, vognať - vohnať do niečoho. V ruštine väzba s predložkou y, v slovenčine s predložkou do.

Predpona za- s odtienkom časového určenia na krátky čas: zabežať v gorod - zabehnúť do mesta, zajti v gosti - zájsť na návštevu.

3.1.2.4. Smerovanie z niečoho von: vybežať - vybehnúť, vynešti - vyniesť, vyгнаť - vyhnať.

V ruštine je s predponou vy- synonymná predpona iz-: izгнаť kogo-l. - vyhnať niekoho, isteč' iz čego-l. - vytiecť z niečoho.

Predpona iz- v ruštine označuje taktiež oddelenie časti z celku v slovesách: izbrať, izvleč, iz čego-libo.

Rozdiel medzi predponami vy- a iz- v slovanských jazykoch možno vysvetliť geneticky. V západoslovanských jazykoch sa rozšírila predpona vy-, zatiaľ čo predpona iz- stratila počiatočnú samohlásku a splynula s predponou

s- /z-/.

Opačná tendencia pôsobila v južnoslovanských jazykoch, kde sa upevnila predpona iz-. /Slová s predponou vy- v bulharčine sú prevzaté z ruštiny./

Ruština zaujíma v tomto ohľade osobitnú pozíciu, rozšírenie predpony vy- ju zblížuje so západoslovanskou skupinou a rozšírenie predpony iz- s južnoslovanskými jazykmi.

Z tejto situácie vyplýva rozdiel medzi slovenčinou a ruštinou.

3.1.2.5. Smerovanie z rozličných strán: v ruštine s- /so-/, v slovenčine z- /zo-/, s- /so-/: sbežatsja - zbehnúť sa, sognat' - zohnať, sojtis' - zísť sa, sletetsja - zletieť sa.

3.1.2.6. Smerovanie na rozličné strany: v ruštine raz- /razo-, ras-/, v slovenčine roz-: razbežatsja - rozbehnúť sa, razognat' - rozohnať, razojtis' - rozísť sa, razletetsja - rozletieť sa.

3.1.2.7. Smerovanie okolo niečoho: v ruštine o- /ob-, obo-/, v slovenčine o- /ob-, obo-/: obežat' - obehnúť, obojsi - obísť, obleteť - obletieť.

3.1.2.8. Ruská predpona e-, ob- označuje i smerovanie deja mimo niečoho, čo slovenčina vyjadruje opisom s predložkou mimo: oplyť, obežat' čto-libo - plávať, bežať mimo niečoho.

Smerovanie mimo predmetu označuje aj predpona pro- v ruštine a pre- v slovenčine: probežat' mimo doma - prebehnúť mimo domu; projsi, pronesti - prejsť, preniesť mimo.

3.1.2.9. Ruské pro- a slovenské pre- majú význam preniknutia cez predmet: projekat' gorodom - prejsť cez mesto, projsi ulicej - prejsť ulicou, proleteť oknom -

preletieť cez okno.

3.1.2.10. Slovenská predpona pre- a ruská pere- majú význam smerovania deja alebo premiestnenia z jednej strany niečoho na druhú stranu: perebežať čerez ulicu - prebehnúť cez ulicu, perejechať čerez most - prejsť cez most, pereprygnuť čerez kanavu - preskočiť cez priekopu.

Tieto predpony označujú aj premiestnenie z jedného miesta na druhé: perejechať iz goroda v derevňu - prejsť z mesta na dedinu, pereliť iz odnoj butylky v druguju - preliť z jednej fľaše do druhej.

3.1.2.11. Smerovanie deja zdola nahor označujú ruské predpony: vz- /vzo-, vs-/ a pod-. Zodpovedá im slovenská predpona vy-: vzbežať na goru - vybehnúť na horu; vzojti na cholm - vyjsť na vršok.

Ruská predpona pod- označuje smerovanie deja nahor napr. v slovesách: podleteť, podkinuť, podbrosiť, podprygnuť. Ekvivalentná je slov. predpona vy-: vyletiť, vyhodit', vyskočiť /smerom hore/. Doklady: Zachar Denisovič podprygнул na pol aršina v ... /Šol./. Zachar Denisovič vyskočil vari na pol metre ... Ne uspel Miška glazom morgnuť, kak soldat sgrabastil jego, podkinul pod potolok, a ... /Šol./. Miška nestihol ani okom mihnúť, už ho vojak zdrapil, vyhodil pod povalu a ...

3.1.2.12. Smerovanie zhora nadol označuje v ruštine predpona s-: sbežať, svesti, sjechať, slezt', v slovenčine z-, s-: zbehnúť, zviest', zliezť, zísť, stiečť.

Ostatné prípady prefixálneho vyjadrenia lokalizovanosti deja sa väčšinou v ruštine a slovenčine zhodujú.

4.0. Prefixálne vyjadrenie časového určenia alebo obmedzenia slovesného deja už vykazuje väčšie rozdiely. Ide o základnú sému temporalnosti v rozličných modifikáciách.

4.1. Výrazný začiatok slovesného deja označuje v ruš-

tine predpona za-. Slovesá s predponou za- označujúce ingresívny spôsob slovesného deja sú v ruštine veľmi frekventované. Začleňujú sa do sémantických skupín podľa významu slovesného základu.

Ide o typy predponových sloves: zagovoriť - načať hovoriť, zaduť - načať duť, zaplekať - načať plakať.

Porovnanie so slovenčinou, kde predpona za- neoznačuje významy kryjúce sa s ruským za- v plnom rozsahu, nám dáva možnosť diferencovať.

Najväčšiu skupinu tvoria slovesá označujúce vydávanie zvukov: zagovoriť, zavorčať, zagogotať, zapet, zašep-tať.

Slovenskými ekvivalentmi týchto sloves sú spojenia: začať hovoriť /prípadne prehovoriť/, začať vrčať, začať gágať, začať spievať, začať šeptať /zapet je začať spievať, zaspievať je spet/.

Doklady: On molčal i ždal, kogda ona vse-teki zagovorit o dočeri, ... /Sim./ Mlčal a čakal, kedy predsa len začne hovoriť o dcére, ... Rebjonok skoro zagovorit. Dičta začne čoskoro rozprávať. Ona ulybnulas' nasilno pogasiv v sebe neprjazň k etomu čeloveku, zagovorivšemu o tom, o čem ne nado bylo zagovarivat'. /Sim./ ..., ktorý začal hovoriť o tom, o čom nebolo treba začínať hovoriť. /Tu je zaujímavý tvar "zagovarivat'" v nedokonavom vide, inak sú tieto slovesá väčšinou iba v dokonavom vide./

Ďalšiu skupinu tvoria slovesá označujúce prejavy psychologických a fyziologických prejavov: zaplekať, zarydať, zasmejatsja, zastonat a pod.

Popri "zasmiať sa", "zaplekať" znamenajú "začať sa smiať", "začať plakať", čo je bližšie slovesám "rozosmiať sa", "rozplakať sa".

Doklady: Vodvorilos' molčenijs. Snačala odin zevnul, potom vse zazevali. /Salt./ Zavládlo mlčanie. Najprv zív-
vol jeden, potom začali zívať všetci ..., i vdrug veter
podňalsia, i zavylí sobaki, zarevali korovy, zakričali
deti. /Soln./ ..., odrazu sa vzbúril vietor a začali
zavýjať psy, bučať kravy a plakať deti.

Veľkú skupinu tvoria slovesá označujúce zrekové vne-
my: zabeleť - začať sa belieť, zazelenieť - začať sa zele-
niť, začernieť - začať sa černieť, a psychické stavy:
zabespokojitsia - znepokojiť sa, zanervničať - začať sa
znepokojovať a pod.

Osobitnú skupinu tvoria pohybové slovesá zachodiť,
zabegať, zajezdiť, zakatať. Doklady: Vse zabegali, zavol-
novalis' pri priblížení pojezda. Všetci začali pobiehať,
znepokojili sa, keď sa vlak približoval.

4.1.2. Začiatok deja označuje ďalej v ruštine pred-
pona po- taktiež odlišne od slovenčiny. Inchoatívny výz-
nam dodáva táto predpona predovšetkým pohybovým slovesám
jednosmerným: pobežať - začať sa púšťať sa bežať, po-
nať - začať hnať, pojsť - ísť sa na cestu, pomčaťsja - za-
čať uháňať.

Doklady: I ješčo odin poskol'znulsia, upal, vskočil
i pobežal vperjod. /Sim./ ... a vybehol al. bežal dopredu.
On povernulsia i pošol k svojej zemľanke, ... /Sim./ ... a
zamieril k svojej zemľanke, ... On prostilsia, sel rjodom
s voditelem i pojechať, ... /Sim./ ... a vyrazil /na ces-
tu/, ... dal sa na cestu, ...

4.1.3. Začiatok intenzívneho deja označuje v ruštine
predpona vz- /vs-/: vzryť, vzrevať, vakriknuť.

Doklady: Vzryl on ot boli, i bešeno načal kidaťsja ...
/Žuk./. Zavyl al. zareval od bolesti ... Serjožka vakrik-
nul, ... /- skríkol/.

4.1.4. Prudký začiatok a intenzívne narastanie oz-

načuje v ruštine predpona raz- /razo-, ras-/ a v slovenčine roz-: razboletsia - rozbolieť sa, razgoretsia - rozhorieť sa, rasplakatsia - rozplakať sa.

4.2. V rámci "temporálnosti" sa vyčleňuje "kompletívny" spôsob slovesného deja, reprezentovaný v ruštine i v slovenčine predponou do-: dopisať/dopisyvať - dopísať/dopisovať, dogoreť/dogorať - dohorieť/dohárať.

4.3. Slovesá a predponou ot-: otboleť, otbegať, otgremeť označujú v ruštine kompletívnosť a príznakom prerušenia po intenzívnej realizácii. Tieto nemajú v slovenčine ekvivalencie v rovnakých typoch, iba v opisných: prestať bolieť, prestať behať, prestať hrmieť.

4.4. Časové určenie a označením trvania deja sa vyjadruje perduratívnym spôsobom slovesného deja v typoch: prosieť vaju noc - presedieť celú noc, pereležať ves' deň - preležať celý deň.

5.0. Priamo spôsob, najmä rozličný stupeň intenzity priebehu slovesného deja sa vyjadruje prefixálne v obidvoch skúmaných jazykoch. Vo väčšine prípadov sa kombinujú prvky časové i spôsobové. V tejto oblasti je situácia najviac komplikovaná.

5.1. Časové určenie a trvaním a intenzitou vyjadruje predpona za- v slovesách: zagovoritsia - zarozprávať sa, začitatsia - začítať sa, zasidetsia v gostach - zasedieť sa na návšteve.

5.1.1. Veľkú intenzitu deja označuje predpona na-: nabrat', navešať, napíliť, narvať, nasušiť mnogo čegolibó, nabrat', navešať, napíliť, natrhať, nasušiť veľa niečoho. S formentom -sia, -sa sú to slovesá: nabegatsia, nagledetsia, nagulaťsia, naležatsia, nasidet'sia; nabegať sa, nahľadieť sa, naležať sa, alebo vyležatsia, vyspaťsia - vyležať sa, vyspať sa dovôle.

5.1.2. Prevýšenie v deji označuje v ruštine pere-,

v slovenčine pre-: perekričať - prekričať, perechitriti - prechytrovať, peresporiti - prehádzať.

5.1.3. Predpona pere- označuje ďalej opakovanie deja: perepisať - prepísať, peresčítať - znovu spočítať.

5.1.4. Pere- s formantom -sia dodáva slovesu význam vzájomnosti deja: peregladyvatsia - pozeráť sa na seba navzájom, perezvanivatsia - zvoniť na seba navzájom, pererugivatsia - hádať sa.

5.2. Distributívnosť, čiže rozčlenenie slovesného deja vyjadruje ruština predponami pere- a po- a slovenčina predponou po-. Predpona pere- má v ruštine v spojení s bezpredponovým slovesným základom a celkovým subjektom alebo objektom význam rozčlenenie činnosti: on pereproboval vse bluda poodchutnával všetky jedlá, on pererubil vse drova porúbal všetko drevo, vse cvety pereviali všetky kvety povädli.

V spojení s predponovým slovesným základom vystupuje v ruštine v distributívnom význame predpona po-: ponabrat/ponabirať, ponezvat/ponazyvať, poprišiti/poprišivati. V slovenčine sa predpona po- spája s nedokonavým slovesným základom: ponaberati, ponazyvati, poprišivati, povyberati.

Predpona po- sa spája v slovenčine s bezpredponovými slovesnými základmi v slovesách: pošiti, pobrať, ponosiť, ponavštevovať a s predponovými slovesnými základmi v slovesách: podonášať, podvážať, ponapliňať i podobiehať, povyrašťať, podobiehať a poď.

5.3. Malá miera deja, slabá intenzita s alternatívnosťou /zjemňovaním/ sa vyjadruje predponami v slovesách: vzdremnuti - zdriemnuť si, podzabyti - pozabudnúť, pereplekať - poplakať si. Slabú intenzitu s nedplnosťou vyjadruje predpona nađ- v ruštine a na- v slovenčine: nađrezať - narezať /trocha/, nađrubiti - narúbať /trocha/. Predpona

na- označuje ďalej slabé tiché vykonávanie deja: napevať, pospevovať, naevistyvať pohvizdovať. Obdobne predpona po- pogliadyvať pokukovať, posvistyvať pohvizdovať.

6.0. Ďalšie typy sloves sú kombináciou rozličných príznakov. Na ich príklade možno ukázať, ako sa realizácia prvkov obsahových plánov vo výrazových plánoch ruštiny a slovenčiny rozchádzajú.

6.1. Sprievodný dej vyjadruje v ruštine predpona s- /so-/: sočuvstvovať spolucítiť s niekým, sopровоžдаť - sprevádzať, sprievodný dej s vyjadrením slabšej intenzity predpona pri-: pristukivať, pripliasyvať, pritancovyvať ako aj predpona pod-: podpevať, podvyvať, podpliasyvať. Slovenčina vyjadruje tieto významy spojeniami: sprevádzať tancom alebo spievať, tancovať spolu s niekým.

6.2. Kombináciu temporálnosti, intenzívnosti a komplikovanosti predstavujú slovesá typu выпlаsyvať, вырисовывать s významom vykrúcať, cifrovať sa vymaľovať. Вырисовывать každú bukvu. Маlovať sa, пиlать sa s každým písmenom.

6.3. Intenzívny dej s dlhým trvaním a dosiahnutím neželateľných dôsledkov predstavujú ruské slovesá: докетатся до čego-libo, догулится до čego-libo, napr. v spojeniach докетался до насморка sánkoval sa tak dlho, až dostal nádchu, догулился до простуды prechádzal sa tak dlho, až kým neprechladol.

6.4. Trvanie deja a jeho intenzívne vykonávanie označuje predpona v slovesách: расхаживать /intenzívne/ sa prechádzať - často chodiť niekam, разгуливать, распевать - vyapevovať.

6.5. Intenzívnu vzájomnosť vyjadruje predpona пере- s formentom -sia v slovesách: пересмеиваться usmievať sa na seba navzájom, jeden na druhého, переругиваться nedá-

vať si /jeden druhému/.

7.0. Porovnávanie jednotlivých typov spôsobov slovesného deja v ruštine a slovenčine poukazuje na zhody a rozdielnosti obsahových a výrazových plánov týchto jazykov.

Pri štúdiu slovenčiny je potrebné poznávať významy predpôn, pretože prefixácia je v slovenčine výrazným slovotvorným prostriedkom svojho druhu. Usilovali sme sa poukázať na lexikálne pôsobenie predpôn v slovenčine na pozadí významov ruských predpôn.

Poznámky

- 1 Sekaninová, E.: Klasifikácia predpôn v slovanických jazykoch. In: Československé prednášky pre VII. medzinárodný zjazd slavistov /Varšava 1973/, Praha 1973, 195.
- 2 Pauliny, E.: Štruktúra slovenského slovesa, Bratislava 1943, 16.
- 3 Morfológia slovenského jazyka, ved. red. J. Ružička, Bratislava 1966, 389-409.
- 4 Kačala, J.: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa, Jazykovedný časopis 1972, 153.
- 5 Sekaninová, E.: Sémantika a intencia prefigovaných pohybových slovies, Československá rusistika 1973, 3, 104.
- 6 Bondarko, A. V.: Grammatičeskaja kategorija i kontekst, Leningrad 1971, 12.

Slovenská rozhlasová hra

Leopold Slovák

Od vzniku prvej rozhlasovej hry ako samostatného žánru uplynulo len polstoročie, a predsa sa už pevne zaradila medzi ostatné umelecké žánre. Poznajú ju milióny rozhlasových poslucháčov, sústreďuje okolo seba štáby tvorivých pracovníkov, umeleckú kritiku, teóriu, a dokonca už i dejiny umenia. Vo svete organizujú významné medzinárodné festivaly, prehliadky, teoretické sympóziá, v centre ktorých stojí tento dynamický umelecký útvar. V mnohých štátoch vychádzajú knižné zborníky najlepších hier a medzi dramaturgiami rozličných rozhlasových organizácií dochádza k intenzívnej výmene najúspešnejších dramatických diel.

V tomto tvorivom umeleckom prúde dosiahla pozoruhodné úspechy i rozhlasová tvorba československých autorov. Stačí azda uviesť, že hru českého spisovateľa Františka Kožíka Cristobal Colon zaradili v Bruseli r. 1934 do veľkého cyklu Najlepšie rozhlasové hry sveta, že v posledných rokoch získali československé hry významné medzinárodné úspechy na prehliadkach OIRT, na Prix Italia a že v súčasnosti sú rozhlasové hry najviac prekladané do cudzích jazykov z celej slovesnej umeleckej produkcie českých a slovenských autorov. Za krátke obdobie jestvovania československej rozhlasovej hry je to pozoruhodný výsledok.

Na Slovensku sa s pravidelným rozhlasovým vysielením začalo roku 1926. Prvé činoherné pokusy z bratislavského štúdia sa uskutočnili roku 1927, približne tri roky po Prahe. Spočiatku to boli len jednoaktovky /Čechovov Medveď, Krylovova Vnučka/. Prvými prekladateľmi a upra-

vovateľmi pre rozhlas boli Janko Borodáč a Jozef Bezdiček. R. 1928 vysielala Bratislava pôvodný dialóg Rádio od dr. J. Stodolu. V tom samom roku sa vo vysielaní objavili i niektoré veľké činohry, Palárikov Drotár, Stodolova Bačova žena a Mahenov Jánošík. V marci 1929 sa do vysielania dostala už i prvá slovenská rozhlasová scénka - Sukničár od J. Joštiaka. Ale o rozhlasovej hre v pravom zmysle slova sa ešte hovoriť nedalo.

V 30. rokoch si rozhlas začína budovať vlastnú dramaturgiu a do programu sa dostávajú prvé hry písané pre rozhlas. Patria k nim dramatické práce odmenené v rozhlasovej súťaži dňa 14. marca 1950, ktorú vypísal Radiojournal v Praha. Bola to vôbec prvá zakončená súťaž na rozhlasové hry v Československu. Došlo do nej celkom pätnásť prác, z nich tri boli odmenené. Prvú cenu dostala hra Josefa Bezdička Revolúcia na selsaši. V podstate šlo len o jednoaktový žart, založený na technickom rozhlasovom prvku. Druhú cenu získala hra dovtedy neznámeho autora A. Grünwalda Návrat zo zeme dolárov. Bola to folkloristická hra, hodne prestúpená piesňami. Tretiu cenu udelili dvojici Andrej Bager a Jaroslav Sadílek za hru Jazzový tenor. Čoskoro sa objavili i ďalší autori, ktorí však zväčša písali len krátke skeče a frašky /M. O. Horváthová, J. H. Zora, K. Jonáš, F. Oliva, C. Čech a iní/.

R. 1932 sa literárnym tajomníkom bratislavského štúdia stal Ľudo Zúbek. Získal pre rozhlas mnohých talentovaných autorov, sám upravoval, dramatizoval, písal a dokonca i režíroval. Pre mladých poslucháčov napísal rozhlasovú hru, ktorá sa neskôr stala základom románu Ján Kupecký. Jeho prvé práce pre rozhlas mali výrazný výchovný zámer /Matka neznámeho vojaka, Rádio Sväta Šmodruhu/. Úspech dosiahol najmä hrou Katastrofa, ktorá vzbudila značný rozruch. Zobrazovala nešťastie v uhľovej bani

a zhodou okolností bola vysielaná asi dva týždne po veľkom výbuchu v oseckej bani. Rozhlasovo účinná bola jeho historická hra Pochoď do Mexika - o španielskych výbojoch v Amerike na začiatku 16. storočia. Z kompozičnej stránky v nej Ľudo Zúbek hojne využíva rozhlasové možnosti, zmenu prostredia a zvukové efekty. Tlačou bola priaznivo prijatá i ďalšia jeho hra s historickým námetom - Ľudovít Štúr.

Medzi prvými autormi nachádzame i Gejzu Vámoša, ktorého rozhlasovú hru Sterilizácia vysielala Bratislava v novembri 1932. Dobroslav Chrobák sa ako autor objavuje častejšie. Jeho kratšie rozhlasové hra Štúrova smrť vniesla do mladej rozbiehajúcej sa tvorby niekoľko nových rozhlasových podnetov: používa rozprávača, retrospektívu, funkčnú hudbu a najmä - lyrický prvok, ktorý sa potom v slovenskej rozhlasovej hre vyskytuje často i u iných autorov.

Rozhlasová dramaturgia však v tom čase ešte priveľmi podliehala málo náročnému vkusu poslucháčov, a tak sa popri ojedinelých umelecky fundovaných hrách často vyskytovali i "jednodňovky veľmi prchevej kvality", ako o tom napísal Ľudo Zúbek.

Na sklonku tridsiatych rokov však rozhlasová tvorba na Slovensku zaznamenala závažnejšie úspechy. Úspešnými autormi boli okrem Ľuda Zúbka a Dobroslava Chrobáka i Ján Poničan, Andrej Bager, Ladislav Luknár a najmä Margita Figuli, ktorej životopisná hra Sen o živote patrí medzi vrcholky slovenskej rozhlasovej tvorby tohto obdobia. Tragický príbeh o živote básnika v tejto hre naplnila autorka všeludskou filozofiou o zmysle života. Hra je rámcovaná snom Človeka, ktorý zaspí na brehu rieky s knihou o osudoch básnika Shelleyho a vo sne sa pred ním rozvíja celý pohnutý život spisovateľa. Spojovacím článkom

hry je rozprávanie Človeka, ktorý nielen uvádza jednotlivé zvukové obrazy, ale vstupuje i do dialógov. Hra - silne prestúpená lyrickými obrazmi - má výrazne poetický ráz a stretla sa u poslucháčov so značným ohlasom.

Po marci 1939 došlo k úplnému programovému odlúčeniu slovenského vysielania od českých rozhlasových štúdií. Fašistický režim bezprostredne vplýval na rozhlasový program, čo malo nepriaznivý odraz i na umeleckú tvorbu rozhlasu; čo priamo neslúžilo, zmohlo sa najviac ak na spoločenskú nezávažnú kritiku okrajových javov súdobého života alebo na únik do ďalekej histórie. Jednako však sa objavili i autori, ktorí sa vedome distancovali od vládnej ideológie a svoje hry naplnili do maximálne možnej miery myšlienkami ľudskosti a zdravého rozumu. Medzi nich patrili Andrej Bagar a Viera Markovičová Záhurecká. Jej rozhlasová hra Husle podobne ako Sen Margity Figuli bola poetizáciou života umelca - tento raz husliistu, čo jej umožnilo harmonicky zladiť slovesné a hudobné výrazové prostriedky. Z kompozičných prvkov sa tu objavuje už i vnútorný monológ. Myšlienkovo však nadosiahlo hĺbky Šna o živote.

V nových podmienkach po oslobodení sa objavili noví autori /Juraj Váh, Miloš Krno, Ján Skalke a i./, ale v písaní rozhlasových hier pokračovala i Viera Markovičová-Záhurecká. Spoločne posúvali rozhlasovú tvorbu do roviny väčšej spoločenskej zaangažovanosti. Bratisleveská dramaturgia nadväzuje spojenie so zahraničnými rozhlasmi a rozhlasová hra sa začína znovu rozrastať. No v päťdesiatych rokoch dochádza načas k schematickému podceneniu špecifických schopností rozhlasu, a naša tvorba dočasne stagnuje. Toto obdobie trvalo asi 5-6 rokov. Až nová súťaž na rozhlasové hry roku 1957, ako i celkový obrat v nazeraní na umeleckú potenciu rozhlasu opäť

rozšírili priestor pre rozhlasovú tvorbu. Z autorov tohto obdobia, v ktorom dochádzalo k veľmi dynamickému rozvoju slovenskej rozhlasovej hry, treba spomenúť predovšetkým Jána Šloviča, Ladislava Luknára, Hanu Zelinovú, Petra Severa, Paľa Gejdoša, Šeba Timku, Natašu Ténsku a Jána Dohňanského. Čoskoro na nich nadviazali: Ľudovít Filan, Jozef Horák, Karol Jančošek, Viktor Egri a ďalší.

Medzi najvýznamnejších patrí - ako sme už spomenuli - Ján Solovič. Jeho prvou rozhlasovou hrou bol Torúnsky génius. Podľa cudzieho námetu v nej zobrazil dramatický zápas Mikuláša Koperníka proti dogmatickej strnutosti a neochote cirkvi prijať pravdu vedeckého poznania sveta. V tejto hre - podobne ako v nasledujúcej Prešporskej predohre /o štúrovcoch/ - využíva historickú látku na zobrazenie aktuálnych etických problémov spoločnosti. Doteraz vari najvýznamnejšou Solovičovou rozhlasovou hrou ostáva Polnoc bude o päť minút /1958/, ktorá predznačila celú jeho ďalšiu tvorbu úprimnosťou záujmu o páľčivé problémy súčasnosti. Z osobnej tragédie človeka, ktorý zapríčinil železničné nešťastie, vyvodzuje autor širšie spoločenské dôsledky. Túto hru vysielali mnohé zahraničné rozhlasové stanice; i jej televízne prepracovanie našlo o niekoľko rokov neskôr veľmi živý ohlas vo verejnosti.

Hneď nato sa autor podujel zobraziť problémy mladých ľudí v našej spoločnosti, najprv v hre Ako budeme žiť /1960/ - o slobodnej matke a jej boji s nepochopením vo vlastnej rodine - a po určitom odstupe Prvý a Druhý dialóg s vami /1965/. V nich sa Solovič pokúsil o spojenie autentických prvkov s umeleckou štylizáciou. V Prvom dialógu ide akoby o autorovu dokumentárnu reportáž zo súdnej siene, vyúsťujúcu do výzvy na poslucháčov, aby pomáhali vyriešiť morálnu dilemu matky mladého človeka odsúdeného na trest smrti. Druhý dialóg je rozhovorom

autora s otcom a spolužiakmi zavraždenej študentky. I v ňom sa dáva priestor aktívnemu zasahovaniu poslucháčov do dramatického príbehu.

Morálnym apelom na spoločnosť je i rozhlasová hra Rekomando /1968/ - o rodičovských vzťahoch k deťom odovzdaným do rodičovského domova a do opateru cudzím ľuďom.

Autorom, ktorého tvorba sa už mnohé roky viaže s rozhlasovou hrou, je Ladislav Luknár. Od prvých skečov za bývalej republiky a krátkych veselohier vyústila jeho tvorba podobne ako u Soloviča do dramatického zobrazovania páľčivých problémov v našej spoločnosti a jej boja proti meštíackym prežitkom. Bol medzi prvými, ktorí sa v druhej polovici 50. rokov zapojili do renesancie slovenskej rozhlasovej hry: Časom prehánky /1958/ a neskôr ďalšími hrami, ako Hniezdo v búrke /1960/, Diabol prichádza v noci /1966/, Kuriatko /1972/, Obhajca /1967/ a i.

Medzi autorov, ktorí sú celým svojím životom spätí s rozhlasovou hrou, patrí aj Hana Zelinová. Jej hra Ilúzia /1958/ zobrazuje príbeh slovenského väzňa v Nemecku počas druhej svetovej vojny, jeho intímny vzťah k nemeckej žene, ktorá ho zachránila pred gestapom. Vojnová tematika sa prekrýva i s jej ďalšou hrou, Kde hvízdajú drozdy /1962/. Vykresľuje v nej osud matky, ktorá po pätnástich rokoch od skončenia vojny hľadá svoju dcéru narodenú v koncentračnom tábore. V hre Tma má modré oči /1962/ retrospektívne analyzuje príbeh človeka zradeného ženou. H. Zelinová v celej svojej tvorbe inklinuje k témam intímneho medziľudského vzťahu a jej hry majú komorný ráz. Medzníkové miesto vo vývine slovenskej rozhlasovej tvorby má hra Ľudovíta Filana A bolo svetlo. Zobrazuje hlboké spoločenské poryvy, ku ktorým dochádzalo v procese socializácie dediny a pri presadzovaní medzi-

Ľudských vzťahov v rodinách sa kolektívoch /brigádach/ socialistickej práce. Je to príbeh zo života elektrikárov, zavádzajúcich do dediny spolu s elektrinou i svetlo robotníckeho pohľadu na svet. Táto hra sa ako prvá zo slovenskej dramatickej tvorby umiestnila v medzinárodnej súťaži na prvom mieste. Bolo to v súťaži na pôvodné rozhlasové hry štátov OIRT v Berlíne r. 1960. /Hra sa neskôr stala i' podkladom pre film Kávranie cesty/

Do rozhlasovej tvorby Ľ. Filan prispel utopistickou hrou Ja, Adam, volám zem /1964/. Napísal ju vo forme autentických záznamov z vesmíra, ktoré sa vedcom podarilo rozlúštiť. Podobne ako Solovič aj Filan zkomponoval do hry autentické telefonáty poslucháčov. Rozhlasová tvorba v tomto čase novej renesancie v mnohom pripomínala tvorivo-experimentálne výboje z doby svojich začiatkov v rokoch dvadsiatych.

Priekopníkom rozhlasovej dramatickej tvorby na Slovensku bol /a je i v súčasnosti/ Peter Sever. Jeho Doktor-ka Dana /1954/ bola po rokoch dočasnej stagnácie prvou lastovičkou nového rozkvetu slovenskej rozhlasovej hry. Z profesionálneho autorského hľadiska je pozoruhodná najmä hra Vrátený život /1959/. V nej sa bohato využívajú špecifický rozhlasové kompozičné postupy. Napríklad vnútorný monológ sa organicky včleňuje do reálneho dialógu. V tejto hre sa podarilo autorovi skĺbiť rôznorodé kompozičné prvky v súrodý celok. Často exponuje monológ a retrospektívnu scénu na hudobnom pozadí, a naďto používa i montážnu skratku. To všetko na jednej ploche, čím spája štyri rozličné kompozičné varianty do jediného dramatického prúdu. Takáto zložitá kombinácia sa vyskytuje len u málo autorov. Jeho ďalšie hry boli: Hrdinovia dneška /1962/, Jedna nula /1965/, Ten veľký návrat /1966/, Do konca /1971/, Sneh a hviezdy /1971/, Všetko v poriadku,

mamička /1973/, Škola pre Antigonu /1974/, Taká nádherná mladost /1974/. V súčasnosti je stálym autorom rodinného seriálu Čo nového, Bielikovci?

Ján Kákoš sa zapísal do análov slovenskej rozhlasovej tvorby najmä dvoma hrami: Clown /1964/ a Mohérový pléd /1966/. V oboch sa uplatňuje koncentrovaný dramatický konflikt a životná plnosť zobrazovaných postáv. Prvá hra sa stala neskôr i podkladom pre úspešný film, druhá nás reprezentovala na medzinárodnom festivale Prix Italia.

Juraj Váh začal písať rozhlasové hry hneď po skončení druhej svetovej vojny. Napísal Povstanie, Calais sa nevzdá a Janke Kráľ. Začiatkom šesťdesiatych rokov sa znova vrátil k rozhlasovej tvorbe. Spoločným tematickým menovateľom prvých bol ponor do dejov dávnominulých, v tejto novšej fáze sa orientoval na námety detektívne, pravda, s určitou snahou o ich spoločenskú aktualizáciu. V Štefenskej komne /1961/ zobrazil prípad vyšetrovania záhadnej vraždy, ktorej nítka siahla do posledných dní vojny, keď nacistické vojáky na svojom ústupe odcudzili maďarský zlatý poklad. Detektívna zápleтка mu pritom slúžila na odkrytie fašistických tendencií v povojnovej spoločnosti NSR. V Troch obaloch /1961/ zobrazil prípad hospodárskej špionáže v našom štáte. Jeho ďalšie hry tohto žánrového druhu boli Tridsať nočných výstrelov /1963/ a Mŕtvemu pole - smrti les /1965/, ktorú napísal pod pseudonymom Ján Krivulák.

V tomto období sa medzi autorov rozhlasovej hry zaraďili i Vladimír Kalytčuk, Paľo Gejdoš, Viktor Egri, Ján Dohňanský, Ľudovít Galka a i. Súčasne však nastúpila nová vlna rozhlasových dramatikov, väčšinou mladých. Zo skromných začiatkov a opätovnej renesancie rozhlasovej hry na

rozmedzí 50. a 60. rokov začala sa slovenská rozhlasová hra rozrastať do nebývalých rozmerov - tematicky i žánrovo. Dramaturgia vypisovala pravidelne autorské súťaže, ktoré znásobovali zázemie rozhlasových tvorcov. V druhej polovici šesťdesiatych rokov sa slovenské hry dostávali i na medzinárodné fórum a súčasne i doma sa položili základy pravidelných festivalov. Najprv to bola r. 1964 Prehliadka slovenskej rozhlasovej hry, v rámci ktorej počas jedného mesiaca odznelo vo vysielaní sedem pôvodných hier a o dva roky neskôr /1966/ prvý pokus o skutočný festival; jednak v podobe spoločensko-pracovného stretnutia rozhlasových tvorcov a kritikov na Červenom Kameni a jednak koncentrovaným zaraďovaním rozhlasových hier slovenských autorov do vysielania. Série riadnych festivalov - s odposluchom, hodnotením a cenami - sa začala v apríli 1968 na Táloch. Festivaly potom pokračovali v Piešťanoch v rokoch 1971, 1973 a 1975.

Toto najnovšie súčasné obdobie predstavuje niekoľko desiatok stálych autorov, medzi ktorými sú i mnohí známi slovenskí spisovatelia, ako J. Solovič, I. Bukovčan, R. Fábry, P. Jaroš, O. Záhradník, H. Zelinová, J. Skalica, L. Luknár, P. Sever, Ľ. Filan, J. Kákoš, J. Váh, N. Tánka a i., doplnení ďalšími autormi, ako sú: I. Izakovič, Š. Timko, J. Milčák, K. Jančošek, E. Štríc, D. Široký, J. Šajgal, E. Kočiš, B. Mačingová, I. Lehotský, L. Slovák, L. Štievnický, J. Hudec, Vl. Kalytčuk, Š. M. Sokol, M. Kotrbánek, J. Vdovjak, P. Sobota, K. Ostertag, Fr. Skřivánek, M. Příbus, V. Vrbková, P. Štiliche, M. Terenová a i.

Na ilustráciu rozmanitosti tejto tvorby uvedieme základné informácie aspoň o niekoľkých z menovaných autoroch.

Rudolf Fábry /nar. 1915/. Rozhlasová hra Ranní učí-

telia je básnikovým dramatickým debutom v rozhlasovej tvorbe /1972/. Ďalšia jeho rozhlasová hra je Bryndzové halušky /1973/.

Ján Hudec /nar. 1913/. Debutoval v roku 1971 rozhlasovou hrou Pavučia nožička, ktorá bola na II. festivale slovenskej rozhlasovej hry v Piešťanoch odmenená cenou za rozhlasový debut. K výročiu básnika Jenka Kráľa napísal rozhlasovú hru Syn pustiny /1972/. Rozhlasová hra Ešte raz uvidieť Železnú studničku získala na III. festivale slovenskej rozhlasovej hry v Piešťanoch v roku 1973 cenu za literárnu predlohu. Hra sa s úspechom vysielala aj v zahraničí.

Dr. Ivan Izakovič /nar. 1934/. Debutoval v roku 1963 rozhlasovou hrou Smrť dona Juana, ktorú neskôr prepracoval do divadelnej podoby. Ďalšie jeho rozhlasové hry sú: Katarzia, Ten, čo kráča tmou, Úbohý Pyrrhus. Rozhlasová veselohra Proti veku nie je liek, odmenená cenou za veselohru v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1972.

Karol Jančošek /nar. 1934/. Debutoval rozhlasovou hrou Priehraď /1960/. Od tohto času napísal desiatku rozhlasových hier, z ktorých mnohé sa vysielali aj v zahraničí - Všade žijú ľudia, Rudko môj, Rudko, Asfaltový had, Aj človek musí, Rok po svadbe /neskôr ju autor prepracoval na javiskovú hru/, Marión, Cesta za súmraku. K 25. výročiu Februárových udalostí napísal rozhlasovú hru Medzi dvoma sirénami. Rozhlasová hra Povýšenie bola odmenená III. cenou v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1972. Je autorom trojročného cyklu dramatických pásem o tvorcach antickej kultúry, ktorý košické štúdio vysielalo pod názvom AMFORA. Je známy ako prekladateľ a rozhlasový dramatik prozaických diel. K 30. výročiu SNP bola jeho hra V stodole odmenená I. ce-

nou. Je autorom prvej slovenskej rozhlasovej stereohry *Ultimátum*, odmenenej II. cenou v súťaži Čs. rozhlasu v roku 1974.

Milan Kotrbánek /nar. 1933/. Debutoval rozhlasovou hrou *Deštrukcia*. Za štúdií na vysokej škole napísal ďalšiu rozhlasovú hru *Ten*, ktorý odchádza. Rozhlasová hra *Železný zákon* bola odmenená v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1972.

Ivan Lehotský /nar. 1933/. Jeho prvá rozhlasová hra *Hoďina po infarkte* mala premiéru v roku 1970. Rozhlasová hra *Ráno nevidiacich* bola odmenená v súťaži na pôvodné rozhlasové hry v roku 1972, na III. festivale slovenskej rozhlasovej hry v Piešťanoch v roku 1973 získala cenu mesta Piešťan. Rozhlasová hra *Koztrňaj pavučinu* získala odmenu v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry.

Dr. Ján Milčák /nar. 1935/. V rozhlase debutoval hrou *Sprievod anjelov* /1971/. Hra *Mačka* bola odmenená II. cenou v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1972. Rozhlasovú hru *Pavol*, rezbár prepracoval aj na javiskovú drámu. K 30. výročiu SNP napísal rozhlasovú hru *Cela*. Okrem toho venuje sa písaniu rozhlasových hier pre deti a mládež. Rozprávková hra *Strom šťastia* bola odmenená I. cenou v súťaži a za hru *Minúta ticha* získal II. cenu.

Jozef Šajgal /nar. 1931/. Ako rozhlasový autor debutoval v roku 1956 hrou *Minúty v mrežoch*. Po nej nasledovali rozhlasové hry: *Volná cesta*, *Tma*, *Sólo na klavír*, *Zvony* /odmenená v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1970/. K 25. výročiu Februárového víťazstva napísal hru *Znejte, strunky*. Ďalšia hra bola *Premeny*. Rozhlasová hra *Snúbenci* získala III. cenu v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry v roku 1974.

Je autorom niekoľkých rozhlasových hier pre mládež: Kone, koničky, Ohňovstroj.

Dušan Široký /nar. 1932/. Debutoval hrami pre mládež a tejto problematike sa stále venuje. Za rozhlasovú hru pre mládež Najkrajší dar získal II. cenu v súťaži k 25. výročiu februárových udalostí. Roku 1964 napísal hru pre dospelých Kruh, ktorá je psychologicko-filozofickou analýzou jedinca v spoločnosti. Hra Dvere dokorán získala v roku 1974 v súťaži Čs. rozhlasu na pôvodné rozhlasové hry II. cenu.

Šebo Timko /nar. 1926/. Debutoval roku 1959 hrou Ročné doby. Od toho času napísal niekoľko hier, ktorých príbehy sa odohrávajú v súčasnosti. Z najznámejších treba spomenúť: Mladé riavy, Atómy srdca, Lekárovo srdce. Túto hru vysielali v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Poľsku. Z najnovších sú to Cesty a tieň a Mramorové stĺpy. Pre pražskú dramaturgiu napísal hru Jeden deň.

Slovenská rozhlasová hra sa rozrástla do počtu i do kvality. Čs. rozhlas na Slovensku vysielal ročne asi 70 premiérových hier, z čoho je 23-25 od slovenských autorov. Mnohé z nich boli vysielané v rozličných štátoch Európy a Ázie. Slovenská dramatická tvorba zgrupovala okolo seba celý rad kritikov a teoretikov /P. Palkovič, Nina Hradiská, M. Mikola a i./. Jej kvalifikovanými spoluputovcami sú i rozhlasoví režiséri a zvukoví majstri. Vznikol tvorivý okruh ľudí, ktorý je základom pre ďalší rozvoj slovenskej rozhlasovej tvorby.

**Elementy latinskej
a byzantskej kultúry
na Veľkej Morave
a v severnej Panónii**

Ján Stanislav

V 9. storočí Dunajská kotlina bola súvisle osídlená Slovanmi, ktorí seba volali Slované. Títo utvorili štát, ktorý v dejinách poznáme pod menom Veľká Morava. Pôvodne to bol útvar, v ktorom bola dnešná Morava, siahajúca až po Dunaj a Slovensko, ktoré malo rozlohu oveľa väčšiu ako dnes. Siahalo na východe do horného toku rieky Tisy a na juh pod Matru. Veľká Morava sa časom rozšírila aj do južného Poľska a obsiahla aj české kniežatstvo. O Panóniu sa bojovalo najmä za kráľa Svätopluka.

V slavistike sa obyčajne myslí, že vedúcim etnikom Veľkej Moravy boli predkovia dnešných Slovákov. Vetroslav Jagić v *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* /Berlín 1913, s. 19/ píše: "Mag man die Sache drehen wie man will, in Altmähren, selbst wenn seine Grenzen bis an die Donau gereicht haben, muss in 9. Jahrhundert ein Dialekt gesprochen werden sein, der mit dem heutigen Slowakischen /in Mähren und Oberungarn/ in wesentlichen Zügen identisch war. Dieses Slowakische mag damals wohl in Mähren verbreiteter gewesen sein als heute ..."

Francúzsky slavista-historik Ernest Denis napísal v predhovore slovenského vydania jeho knihy *Otázka Rakúske - Slováci* /Ružomberok 1922/: "Au début du moyen âge, les Slovaques avaient fondé un puissant empire."

Podľa maďarských, rakúskych a našich výskumov v oblasti historickej toponomastiky Dunajská kotlina bola pred príchodom Maďarov a najväčšej časti osídlená predkami Slovákov.

Tento etnický element sa na západe stretal s neme-

kým obyvateľstvom. V Panónii okrem nemeckého obyvateľstva žili Slovinci na západe a juhozápade, Chorváti a Srbi na juhu. Dáta historickej toponomastiky hovoria, že za riekou Tisou žili Slováci až po riekú Maroš a odtiaľ na juh boli Bulhari. O tom písali E. Petrovici /Contributions onomastique, Bucarest 1958/ a Elemér Meér /Die slavischen Ortsnamen der Theisseebene, ZONF VI, 3-37, 105-140/. O týchto problémoch pozri v diele J. Stanislav: Slovenský juh v stredoveku I-II + mapy, Turčiansky Martin 1948.

Politické a kultúrne centrá boli jednak na rieke Morave, ďalej na východ v Nitre a podľa ranofeudálnych typov vlastníckych mien názvov lokalít boli aj ďalej na východ a juh. Pri Blatenskom jazere /maď. Balaton/ bolo sídlo kniežata Pribinu a Kocela v lokalite, ktorá sa dnes volá Zalevár, t. j. Zelánsky hrad. V 9. stor. sa volal po nemecky Moosaburg, latin. Urbs Paludarum a po slovensky - v prepise - Blatanský Kostel. Slovo kostel je z latin. castellum, t. j. hrad.

Bratislava sa spomína roku 805 ako Wratislaburgium, t. j. Vratislavov hrad. Potom je jeho majiteľom Braslav, potom Preslav. Maďarské meno Pozsony je zo slovenského Božan a je to vlastnícke, posesívne meno k názvu osoby, ktorá sa volala Božan. Treba podotknúť, že staré maďarčina nepoznala konsonant j, a toto tiež ukazuje na nemaďarský pôvod mena.

Pripomenúť treba, že hrad Devín pri Bratislave, dnes vlastne v Bratislave, sa spomína ako hrad Dowina v zápise na rok 864 /Annales Fuldenses/. Kostol sanctissimi Salvatoris je z prvej polovice 9. stor. na hrade v Bratislave. Podľa bavorského analistu Aventina /16. stor./ kostol postavil knieža Pribina. Ten postavil kostol v Nitre asi do roku 828. Vyšvätil ho arcibiskup Adalrammus zo Salzburgu /umrel 836/. Arcibiskup zo Salzburgu Liuphrammus /umrel

859/ 24. januára 850 posvätil Pribinov kostol pri Blatenskom jazere v Panónii. Pribina a jeho syn Kocel postavili v Panónii vyše 30 chrámov. Pri posviacke kostola pri Blatenskom jazere 24. januára 850 boli prítomní Kocel a 14 Slovienov a okrem arcibiskupa ešte 17 Nemcov.

Pribinu pokratili v dnešnom Rakúsku v Traismauer: in ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato. Pribina utiekol z Nitry a zoznámil sa s bavorským kráľom Ľudvikom r. 833 alebo voľne potom. O tom píše spie z r. 871 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Lokalita, v ktorej pokratili Pribinu, patrila pod arcibiskupstvo v Salzburgu. Spomenuli sme, že odtiaľto prišli arcibiskupi vysväcať kostoly do Nitry - asi aj na Bratislavský hrad - a k Blatenskému jazeru. Máme tu teda styky so Salzburgom.

Roku 803 boli moravské kniežatá v Regensburgu. Toto mesto hralo potom vážnu úlohu v súvislosti s Rastislavom, Svätoplukom a Metodom.

P. J. Šafárik /*Slovanské starožitnosti*, Praha 1937, s. 798/ uvádza, že už roku 791 bol pokrstený moravský knieža Samoelav, keď bol premožený Karlovým vojakom a donútený prijať krst. Podľa P. J. Šafárika /798-799, 808-809/ Mojmíra pokrstil býv. biskup z Passau Urolf. P. J. Šafárik /799-808/ myslí, že okolo r. 826 bolo už biskupstvo v Nitre; žiadal o to u Eugena II. Urolf /tamže 808/. Istotne vieme, že r. 880 Ján VIII. na stolec biskupský v Nitre postavil Švéba Wichinga.

O týchto historických dátach by sa mohlo písať viac. My spomíname aspoň niektoré, aby sme na ich pozadí mohli vidieť problematiku písomníctva a kultúrneho štýlu jazyka, pravdaže, na Veľkej Morave a v severnej, slovenskej časti Panónie. S christianizáciou museli nevyhnutne vzniknúť preklady liturgických textov. Ide najmä o Pater noster, Credo a spovedné formuly a pod. Kresťanská ideo-

lógia sa medzi Slovienmi /Sclavi/ nad Dunajom v dnešnom Rakúsku spomína roku 777 /MMFH III, 16/. V Panónii a na Veľkej Morave podľa doterajších vedomostí kresťanská ideológia je známa a azda aj rozšírená v 2. polovici 8. storočia. V Panónii bola azda aj prv.

Pater noster možno dosť dobre datovať podľa slova vezdejši, pôvodne veždajši k adverbium vždy : chlieb náš vazdajši. Toto slovo je preklad nemeckého slova amezzig "perpetuus, constans", t. j. "stály" a nie "každodenný", ako by sme predpokladali podľa latinského textu panem nostrum quotidianum. V nemeckom preklade Pater noster uvedené nemecké slovo bolo medzi rokmi 780-820. Slovo vezdajši sa u nás zapisuje roku 1480 v Spiš. Kapitule /wezdajesy/. Zaujímavé je, že toto slovo prežilo preklad byzantskej misie: nasčatónyi Lukáš 11,3 nastav7šaago dčne Matúš 6,11 v Mariánskom kódexe, a nadčnev7ny Luk. 11,3, nastojest7ny Mat. 6,11 v Zografekom kódexe. Na V. Morave sa preklad byzantskej misie nevžil. Uviedli sme v tejto súvislosti roky 780-820.

Irene Wiehl napísala veľmi zaujímavú knihu Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie /München 1974/. Tu na s. 29 píše o termíne svetyi duch7, latin. spiritus sanctus. Uvádza, že v južnej nemčine bol termín wiho atum, resp. wiher atum, dnes "Heiliger Geist". Poukazuje na to, že preklad slova spiritus juhonemeckým slovom atum je v textoch okolo 800. Ide tu o sémantiku slova atum i spiritus, t. j. o fyziologickú stránku, t. j. o "dych". Ako kritérium Irene Wiehl berie slovosled: latin. spiritus sanctus, juhonemecky wiher atum. To značí, že termín svetyi duch7 má slovosled ako juhonemecký termín a opačný ako latinský. Slovosled býva kritériom aj v iných prípadoch. Tak servus dei "sluha boží" v starej slovančine znie božii rab7 ako sthnen.

gotas scalh, a nie ako v latinskom termíne, ktorý dnes máme v znení sluha boží, t. j. slovosled ako v latinskom termíne. O tom píše Irene Wiehl na s. 33-34 a upozorňuje, že božíi rab7 označuje kňaza len v moravsko-panónskych textoch. Vo Friz. II, 109 je bosi raba a v III, 46 bosi rabe. V. Vondrák /Frizinské památky, Praha 1896, 29/ myslal na bavorský vplyv v koncovke raba. Pri tomto termíne je vážne, že slovo rab7 má slabiku ra- s -a-, a nie s -o-. V Zografskom kódexe je popri sebe rob7 a rab7 Ján 15,15, ale v Mariánskom je len rab7. V slovenčine je spisovne rab, ale nárečove rob. Prvá forma, t. j. rab7, je možná len u južných Slovanov a v strednej slovenčine. V češtine a poľštine je domáca forma rob a prevzatá rab. Frizinske texty majú aj iné javy, ktoré osvetľujú stav v slovenčine. Možno myslieť, že božíi rab7 je skutočne moravsko-panónsky termín, a to z oblasti jazykovej, ktorú dnes voláme stredoslovenskou. K slabike ra- možno uviesť slová rakvta, rást, ražen, razum, Ravne, Ravence atď. /porov. J. Stanislav, Dejiny I, 3. vyd., 324-330/.

Známa vec je, že slovo diabolus sa prekladá podľa athnem. unholda ako neprijäzn6. Irene Wiehl /53/ správne hovorí, že pod nemeckým vplyvom tu nevzniklo nové slovo, lež dostalo nové značenie. Toto slovo existuje v slovenčine i dnes, ale v zmenenej forme nepriaznik a zapisuje sa r. 1675 v Krupine. Ba existuje v staroruskej pamiatke Istoričeskaja Palea, ako na to poukázal A. S. Lvov /Slavienskoje jazykoznanije, Moskva 1968, s. 330-331/. Slovo neprijäzn6 je vo Frizinskej pamiatke II, 8, 33 vo forme adjektíva, v Kyjevských listoch, Euchológiu a iných pamiatkach /Slovník jaz. stal. I, 392-393/.

Veľmi vážne miesto v tvorení terminológie pred príchodom Konštantína Filozofa a Metóda majú Frizinské pamiatky, ktoré sa opierajú o bavorské texty. Časť je pre-

ložená rovno zo starohornonemeckého textu. Ide tu predovšetkým o spovedný text sv. Emmeráma. Nie je istota bez dôležitosti, že kostol v Nitre, vysvätený arcibiskupom Adalramnom zo Salzburgu, bol zasvätený sv. Emmerámovi. Dva texty, súvisiace s jeho menom, sa zachovali v zápise latinkou a jeden hlaholským v Euchológii Sínajskom. V týchto textoch sú slovakizmy

Na bavorskú predlohu poukazuje napr. aj slovo imē v značení "persona, osoba": tri imena edin bog Friz. III, 8, t. j. tri osoby jeden boh. V tomto význame je slovo imē aj v Klimentovej homílii Slovo na rožďstvo Christovo. Upozornila na to Irene Wiehl /tamže 50-51/, a uviedla, že tu je nemecká predloha v slove namo. Kliment Sloviansky pochádzal z Veľkej Moravy. V jeho jazyku sú javy, ktoré dnes poznáme zo strednej slovenčiny.

Zaujímavé je, čo píše spomenutá autorka o slove mōčēnik7 "martyr" /25-26/. Poukazuje na to, že slovo súvisí so subst. mōka "muka" a je odvodené z formy part. pret. pas. mōčen7 sufikom -ik7. Sthnem. martyr je aj podľa nej odvodené z latin. martyr, martyres a toto z gréčtiny. Ale v sthnem. vzniklo z neho verbum martaren. Podotýka, že utvorenia slovenského slova mōčēnik7 poukazuje na ten istý myšlienkový pochod. Rozumieme tým, že v slovančine skrslo sloveso mōčiti k mōka a že z part. pret. pas. sa odvodzuje substantívum. Irene Wiehl uvádza ďalšie slovenské termíny na označenie martýra: s7vĕdĕtl6, za latin. confessor. Potom sú strastenos6c6 a strastotr6p6c6. Uvádza ďalej lexikálnu variantu strast6nik7 k strast6 = mōka. Podľa nej môže to byť paralela k mōčēnik7. Tu by sme mohli podotknúť, že pri Nitre je obec, ktorá sa r. 1113 zapisuje ako musse-nic, t. j. mučeník. V obci je kostol sv. Klimenta, teda mučeníka. Kult však súvisí s byzantskou misiou, ale slovo mučeník tu žilo prv. Je vo Friz. I, 5 musenicon, t. j.

mučeníkom, a III, 16 mosenic, t. j. močenik, už tu v slovinskej forme, ale prvý raz v slovenskej /musenicom/. Toto slovo je v Kyjevských listoch, Euchológiu, Cloz. I, 702, Pochvale, Supr. Živote Konštantínovom i Metodovom i v iných textoch. O slove môže byť ešte diskusia.

Je tu však viac slov, napr. oplat⁷, papež⁶ /zo sthnem. bābes Machek Etym. slovn. 353/ a iné zo starej hornej nemčiny.

Bola reč o mene pre diabla. Vo Friz. II, 19-20 je výraz děla sotonina "diablove diela". Tento výraz je aj v skladbách Klimenta Slovienskeho /Poučenie na apoštola alebo mučeníka a inde; porov. S7brani s7činenija I, 99, 149/. Slovo sotona je prevzaté z gréčtiny. Existuje aj dnes v slovenčine: sotona te brala "nech ťa čert vezme". Z latinčiny je satanáš.

Elementy gréckej kultúry prišli na Veľkú Moravu a do Panónie ešte pred príchodom byzantskej misie roku 863. Keď r. 862 knieža Rastislav poslal poslov do Carihradu k cisárovi Michalovi, títo posli doniesli od Rastislava a Svätopluka list, písaný po grécky, napísaný podľa zvyklostí byzantského protokolu. Text sa aspoň čiastočne zachoval v Živote Konštantínovom 14 a v Živote Metodovom 5 v slovien-skom preklade. Posli hovorili: "... i prišli k nám učitelis mnohí, kresťania z Vlách i z Grécka i z Nemiec, učiac nás rozličné" /ŽM 5/, t. j. prišli z Talianska, Byzantska a z Nemecka, resp. z Bavorska. Konštantín Filozof zložil vtedy písmo tzv. hlaholské. V ňom sú predovšetkým elementy gréckeho kurzívneho písma s pribraním niektorých písmen hebrejsko-samaritánskeho písma. Konštantín Filozof a Metod so spolupracovníkmi prekladali sakrálne diela z gréčtiny. Vplyv gréckeho jazyka sa v týchto prekladoch prejavil očividne. Možno tu myslieť na časť zložených slov, resp. termínov, týkajúcich sa náboženského života. Keď Me-

tôd umrel - 6. apríla 884 -, slúžili liturgiu i po grécky. Život Metodov 17 o tom hovorí: "I opatriac ho učeníci jeho a dôstojné úcty mu vzdajúc, i službu cirkevnú latinsky i grécky i sloviencky vykonali i uložili ho v katedrálnom chráme".

Zvyšky byzantskej gréčtiny ostali u nás najmä v osobných menách: Kliment, Dimiter, Ilie, Jovan, Jovka, Ivanka, Klit /Cletus/, Havrila z Gavrila "Gabriel", Jóna, Jakov, Luka, Toma, Duka, Vara "Barabáš", Vasil, Jelena, aj meno Grék vo forme Grk - Hrk. Z nejakého azda nárečia, t. j. možno z ľudovej gréčtiny, prešli sem mená Ižop "Ezop", Ižov "Ezau" a Iža "Ežo". Tieto mená sú aj na slovanskom juhu. Hovoríme tu o byzantsko-slovanských formách týchto mien. Z latinskej kultúrnej sféry tieto mená majú iné formy: Klement, Demeter, Eliáš, Ján, Gabriel, Jonáš, Jakub, Lukáš, Tomáš, Barnabáš, Bazil, Grék atď.

Pri menách ako Kliment - Klement, Dimiter - Demeter atď. je rozdiel medzi formou a -i- a -e-. Forma s -i- je z byzantskej gréčtiny. Mená Luka, Toma, Jona, Vare, Duka nemajú na konci spoluhlásku -s. Toto sa eliminuje podľa starých zákonov slovanskej fonetiky. Z latinskej sféry sú mená s formami Lukáš, Tomáš, Jonáš, Barnabáš. Na konci je -š. A toto -š poukazuje na výslovnosť latinských mien podľa spôsobu severovýchodného talianskeho nárečia. Také -š je aj v slove mša "omša" z latin. missa, ale podľa severovýchodotalianskej výslovnosti s -š, resp. -s. Tak je aj Ježuš, dnes Ježiš, z Jesus, ďalej prepošť z prepositus, škola zo schola, apoštoľ z apostolus, košela z casula a iné.

Veľmi interesantné je, že Kristus a kríž sa v dvoch pamiatkach zaznačuje ako kruž. Je to vo Frizinskom texte II, 89: Nas gozbođ zueticruz - náš gospod svetý kruž. Druhý raz je zápis z r. 1480 zo Spišskej Kapituly: zname-

nugta sie znamenem swatého krzuza - znamenujte sá zname-
ném svätého kruža /kruža?/ - nie křuža, lebo tu je -ř-
nad mieru; v starej češtine táto forma neexistuje. Forma
kruž prišla z Itrie, z tamojšieho románskeho nárečia,
ktoré má formu kruž /o tom J. Melich, Szász jövevényesza-
vaink, Budapest 1905, II, 325/. Forma kříž podľa J. Meli-
cha je zo severotalianskeho nárečia, z tvaru so samohláso-
kou -ü-, a to dlhou /tamže 324/. Je v Pražských hlaholských
zlomkoch IIB 10-11 a je aj v časti chorvátčiny.

K týmto jazykovým javom treba uviesť spoločenské dá-
ta. V Cividalskom evanjeliu in margine je množstvo slo-
vanských a nemeckých mien pútnikov, ktorí v 2. polovici
8. a v 9. storočí navštívili Cividale. Zaujímali nás
slovenské mená. Do Cividale chodili ľudia z Panónie, Veľ-
kej Moravy, Chorvátska, Slovinska, osamotené zo Srbska a
Bulharska. Z Panónie sa zapisujú kniežatá Pribina a Kocel
so svojimi ľuďmi. Nezabúdame, že Pribina a Kocel prišli
k Blatenskému jazero z Nitry. Ich mená sú tam zapísané
dva razy. S nimi je raz aj chorvátsky knieža Trpimír a
jeho syn Petrus. Veľkomoravský Rastislav je tam zapísaný
v sprievode svojich 17 ľudí a arcibiskupa Adelvina zo Salz-
burgu. Kráľ Veľkej Moravy Svätopluk bol v Taliansku dva
razy, raz so svojou ženou Svätežiznou. Comee Bratislavy
Braslav bol tam raz. Pred jeho menom je predložka pre
a táto je aj pri inom mene osoby zo sprievodu. Píše sa
prebrasslava - přě Braslav? a pressoboda - přě Soboto
alebo pre S7bqd? /porov. miestne meno Zbudza na Sloven-
sku/. Predložka pre je slovenská. Je tam ešte pri mene
Nene, zapísanom prenenon, t. j. pre Nēno.

Cesty ľudí z Veľkej Moravy a z Panónie do severový-
chodného Talianska osvetľujú fakt, že sa termíny a osob-
né mená latinskej kultúry zjavujú so spoluhláskami š a ž.
Nechceme zachádzať do podrobností. Možno uviesť, že sa

v Civíalskom ev. meno Rastislav zapisuje so slabikou Ra- a nie Ro-. Tak sa zaznačuje ešte aj Razmānē v jeho sprievode. Tieto mená svojím re- ukazujú na tú slovenskú oblasť, ktorú dnes veláme stredoslovenskou. Skúmali sme problém slovakizmov vo Frizinských a iných textoch literatúry V. Moravy a Panónie. Slovakizmy sme našli. Štúdiá o tom vyšla v čas. Slovo 1974 /Zagreb/. Tieto javy, pravda, vzájomne súvisia.

Texty sa prekládajú zo starej hornej nemčiny, latinčiny a gréčtiny. V počiatkoch christianizácie sa v spomenutých oblastiach liturgia koná podľa spôsobu patriarchátu z Akvileje. To súvisí s cestami do Talianska. Missale, preložené do slovanského jazyka približne okolo roku 864, má elementy jazyka Veľkej Moravy a Panónie - severnej - a terminológia je z čias pred príchodom byzantskej misie. Toto missale súvisí nielen s Talianskom, ale aj so Salzburgom. Prekládali sa aj neliturgické spisy, napr. diela Gregora Veľkého. V jeho Besedách, preložených na Veľkej Morave alebo v Panónii, sú slovakizmy. Zákony sa prekládali čiastočne z gréčtiny a čiastočne z latinčiny. Aj v nich sú slovakizmy. Prekládali sa z latinčiny aj pseudo-evanjeliá, a to Jakubovo a Nícodémovo. V nich sú jazykové črty veľkomoravskej tradície.

Byzantské tradície sa pri strednom Dunaji udržali dlho. Honorius III. v listine z roku 1221 píše o opátstve na pravej strane Dunaja vo Vyšehrade: Graeco habet monachos et habuit ab antiquo. Vážnym centrom staroslovienskej kultúry v Čechách bol sloviensky kláštor na Sázave, založený roku 1032. Jeho opát Prokop študoval na Vyšehrade pri Dunaji, teda pred rokom 1032. V jeho životopise sa píše: *genitores ... commendaverunt eum in castro Wyssegradensi magisterio liberalium artium studiis, ut eorum informatione celestibus instrueretur disciplinis, ubi*

tunc temporis famosum studium Slavonice lingue vigeat - rodičia ... dali ho na hrade Vyšehrade na učenie v slobodných umeniach, aby bol ich štúdiom vzdelaný v náukách nebeských; tam v tom čase kvitla slávna škola - štúdium - slovanského jazyka. Na tento Vyšehrad lokalizoval akad. Kniezsa Pražské hlaholské zlomky z 11. storočia. Tieto dokresľujú tradície kultúry Veľkej Moravy a Panónie.

Knieža Svyatopuk vyhnať slovanských mníchov zo Sávy niekedy roku 1055-1056. Mnisi odišli in terram Hunorum, t. j. do Uhorska; očividne po Prokopových stopách odišli na Vyšehrad.

Cesty činiteľov Veľkej Moravy a Panónie do Salzburgu, Regensburgu, Cividale, Benátok, Ríma a Carohradu majú odraz v jazyku, najmä v terminológii.

Inak problémov na riešenie v týchto súvislostiach je viac. Tak napr. je otázka umelého a v ňom liturgického a umeleckého spevu. V Kyjevských listoch, t. j. v preklade latinského, akvilejského misála, sú neďriadkové znamienka, ktoré sa pokladajú za neumy. Porovnávacie muzikálne štúdium časom donesie odpoveď na otázku, ako sa tento text spieval.

Na Veľkej Morave a v Panónii bola známa inštitúcia trubačúrov, truvérov, resp. minesängrov. Lingvisti vie povedať, že sa volali igrěci a že žili v osobitných lokalitách. Tak dnes neďaleko Bratislavy je obec Igram, ktorá sa spomína v stredoveku viac ráz, napr. roku 1244 ako Igrech, villa ioculatorum castris Posoniensis. Na starom južnom Slovensku a v Panónii ich bolo niekoľko. Ako hrali a spievali, je problém muzikológov. Problémami liturgického spevu na V. Morave a v Panónii sa bude možno zaoberať, keď sa aspoň časť problematiky vyrieši v Chorvátsku, lebo tu sa pokračovalo v tradícii Veľkej Moravy a Panónii. Pokračovalo sa aspoň pri časti úkonov. Ako tu spo-

lupšobili spôsoby spevu v severnom Taliansku, ďalej v Salzburgu i Regensburgu a ako spôsoby spevu v Byzantsku, nevieme ešte povedať. Isté je toľko, že v Bratislave i v Nitre a v Mikulčiciach atď. sme na oblasti, na ktorej sa tieto kultúry stretali. O týchto otázkach písali: Jiří Fukáč, Über den musikalischen Charakter der Epoche von Grossmähren. Magna Moravia /Praha 1965, s. 417-460/. Jerko Bezić, Razvoj glegolješkog pjevanja na zedarskom području. Institut Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar 1973, s. 342. O tom referát napísal Vjekoslav Štefanić v časopise Slovo 24, Zagreb 1974, s. 241-248.

**Tridsaťročie
slovenskej poézie
Stanislav Šmatlák**

V prvých dňoch slobody pred tridsiatimi rokmi, do prvomájovej Pravdy roku 1945, mladý slovenský básnik Vladimír Reisel napísal: "Slovenský umelec cíti sa dnes voľný a nadobúda pocit istoty, lebo za ním stoja neprehľadné zástupy pracujúceho ľudu, je uprostred nich, dýcha s nimi rovnaký slobodný vzduch, cíti sa byť členom veľkej rodiny demokratických slobodných národov. Má nárok na prácu i na odmenu, má možnosť dávať spoločnosti plody svojho ducha, je spolutvorcom nového života, staviteľom mohutnej stavby krajšieho zajtrajška." Optimistickému naladeniu týchto pocitov, ktoré vyjadrovali aj novú spoločenskú perspektívu pre celú slovenskú poéziu, v zásade neprotirečil ani fakt, že v prvých časoch po oslobodení vychádzali básnické knižky, napísané sčasti ešte v období vojny a reflektujúce preto ľudskú i spoločenskú situáciu v znamení nedvlády "noci" a temna alebo vyslovujúce pátos protifašistického zápasu v Povstaní. Bol to pochopiteľný psychologický tribút, odovzdaný na konto nedávnych silných zážitkov, no skrývala sa za ním aj naliehavá výzva nedopustiť už nikdy opakovanie fašistického pekla, ako to vyznieva napríklad zo záveru Plávkovej zbierky *Ohne na horách* /1947/.

Nové historickospoločenské situácie po oslobodení vyvolávala však v slovenskom básnikovi nielen nové pocity optimistického kolektívizmu, ale vyzývala ho základne sa zamyslieť aj nad účinnosťou dosiaľ používaných básnických vyjadrovacích prostriedkov. Iný z vtedajších mladých básnikov, Ján Rek už 20. mája 1945 v Pravde konštatoval celkom jednoznačne: "S určitými rekvizitami poézie

buď sa treba definitívne vyrovnáť, aby sa mohlo raz začať stavať na novej, nezataženej a nevyužitej báze umeleckej." Pravda, sama povojnová básnická prax - a predovšetkým básnická prax príslušníkov nadrealistickej skupiny, ku ktorej patrili aj Reisel i Rak - ukázala, že nájsť "novú umeleckú bázu" nie je také jednoduché. Toto hľadanie sa pohybovalo po relatívne širokej škále - od aktualizácie poetických, ba i neosymbolistických básnických postupov až po zámernú, akoby eluardovskú prozaizáciu básnického vyjadrovania, v ktorom sa oproti niekdajšej významovej "zašifrovanosti" poézie kládol vedomý dôraz na jej opak, na ideovú a významovú priehľadnosť básnického textu. Aj najvýznamnejšia "nadrealistická" knižka z tohto obdobia, Fabryho *Ja je niekto iný* /1946/, odráža túto križovatkovú situáciu slovenskej poézie po roku 1945 celkom názorne: jej ústredné tri cykly vznikli ešte v čase vojny, čomu plne zodpovedá aj ich ideovo-umelecký charakter, zatiaľ čo záverečný "Prológ k epilógu", napísaný už po víťazstve nad fašizmom, je z obsahovej i formovej stránky ich významovým protikladom: je totiž ódou na "dvadsiaty vek", kým predchádzajúce "stretnutia s Féneom" boli obrazom apokalyptických hrôz tohto istého veku.

Podstatné však bolo, že slovenská poézia po roku 1945 vo svojich progresívnych vývinových zložkách nielen prijímala novú spoločenskú realitu, ale sa usilovala vnútorne stotožniť aj s ideovými tendenciami novej doby. Tým vytvárala jednak účinnú hrádzu proti pokusom oživovať spiritualistické, či priamo konfesijné poetické inšpirácie, ktoré sa začali zjavovať po roku 1946, no zároveň sa pripravovala na to, aby dokázala prijať aj víťazné potvrdenie odkazu protifašistického zápasu a nastolenie otvorenej cesty k výstavbe socialistickej spoločnosti vo februári 1948.

Nepochybne, tak ako vo vývine celej našej literatúry, stal sa Február 1948 významným medzníkom aj v dejinných osudoch poézie. Znamenal pre ňu nové spoločenské úlohy, ale aj nové umelecké možnosti, a treba povedať, že slovenské poézie si vo svojich rozhodujúcich zložkách obe tieto stránky novej situácie dobre uvedomovala. Pravda, toto konštatovanie nechce zastierať fakt, že básnický vývin tu narážal aj na ťažkosti a na nové problémy. Keď si opätovne po rokoch prečítame našu poetickú tvorbu z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ľahko zbadáme, že napríklad subjektívne stotožnenie sa lyrického hrdinu so skutočnosťou i cieľmi socialistického budovania - čo je rozhodujúca ideová črta tejto produkcie - sa často vyjadrovalo iba rétorickou oslavou vonkajškových symbolov, bežne iba technických rekvizít /povedzme traktorov/ socialistickej výstavby, že aj pri voľbe básnických prostriedkov je táto tvorba často málo vynaliezavá, a teda čitateľský slabozvučný. Zároveň však zistíme aj to, že "detkové choroby" schematizmu boli iba jednou stránkou vývinového procesu našej poézie v týchto rokoch. Jeho druhou a z hľadiska perspektívneho cieľa vývinu podstatnejšou stránkou zostával tu zápas o opravdivý socialistický charakter lyrického hrdinu, ktorý sa nie bez dramatických vnútorných konfliktov vyrovnáva s minulosťou nielen sociálnou, ale i svojou vlastnou, no ktorý práve ako socialistický básnik cíti nevyhnutnosť formovať sa na mnohostrannú ľudskú osobnosť s vlastnou tvárou a jedinečným umeleckým gestom. Stopy takéhoto úsilia zreteľne vidíme napríklad na zbierkach Vojtecha Miháliku *Flebejská košala* /1950, s vynikajúcou básňou *Kronika*/ a *Spievajúce srdce* /1952, najmä na jej úvodnej časti/, ale i na "prelomových" zbierkach Pavla Horova, Jána Kostru, Štefana Žáryho či Júliusa Lenku z týchto čias. Je pozoruhodné, že u najta-

lentovanejších básnikov tento pohyb k "vlastnej tvári" vôbec neviedol k oslabeniu spoločenskej angažovanosti ich poézie, zatiaľ čo v umelecky priemerných polohách lyrickej produkcie - pochopený ako heslo novej literárnej kampane - vyvolal iba rovnako schematickú vlnu rodinného alebo prírodného "intimizovania" lyrickej výpovede.

Do zvýšeného vývinového pohybu sa dostáva naša poézia v druhej polovici päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov. "Oneskoreným" knižným debutom Milana Rúfusa *Až dozrieme* /1956/ sa vyplňa určité generačne cirkulačné manko z predchádzajúcich rokov, no predovšetkým sa týmto debutom potvrdzuje už predtým nastolovaná požiadavka nezastupiteľnosti tvorivej funkcie lyrického subjektu v poézii a jeho jedinečnej, individuálne výraznej tváre. Zároveň sa Rúfusovou poéziou neproklamatívne, na zato tým funkčnejšie aktualizuje problematika vnútorných spojív so živou básnickou tradíciou, a to nielen kraskovskou či jessenínovskou, ako sa to v dobovom prijímaní zbierky *Až dozrieme* určovalo, ale aj halasovskou a najmä novomeskovskou, ako sa to stalo zrejším z odstupu času. Vôbec, obnovenie tvorivého kontaktu s celou, nezredukovanou škálou umelecky živej básnickej tradície národnej i svetovej stalo sa teraz jednou z hlavných vývinových tendencií našej lyrickej poézie. Pritom treba konštatovať, že sa toto obnovenie podnikalo z ideovej pozície socialistickorealistickej koncepcie poézie. Napríklad Miroslav Válek, ktorý časopisecky vatupoval do literatúry už v druhej polovici štyridsiatych rokov, no s prvou knižkou prišiel až po desaťročí /*Dotyky*, 1959/ v programovej stati *Cesty poézie* /*Mladá tvorba*, 1958/ vytyčoval koncepciu súčasnej poézie práve tým, že zdôrazňoval pre ňu ako záväzné princípy "socialistickej ideovosti" a "realistickosti", pričom hovoril aj o jej nevyhnutnej otvorenosti voči celej ume-

lecky živej básnickej tradícii: "Moderná poézia zavrhuje každú koncepciu, ktorá nie je schopná vysloviť myšlienku. Nositeľom poetického v básni bude idea ... Moderná poézia ... bude vyrastať z národných tradícií. Bude však ťažiť z fondov modernej svetovej poézie. Bude obrátená tvárou k súčasnosti a bude zachovávať všetky tematické oblasti. Bude realistická." Umeleckým potvrdením takejto náročnej koncepcie poézie je dozriata predovšetkým tvorba samého M. Válka, v ktorej sa realizuje invenčne bohatá, ideovo funkčná obnova poetologického aparátu slovenskej lyriky, no v ktorej sa tento aparát dôsledne stavia do služieb pravdivého poznania vnútra súčasného človeka a súčasnej spoločenskej skutočnosti i zložitej dialektiky vzťahov medzi nimi. /Hovorila o tom Váľkove zbierky Príťažlivosť - 1961, Nepokoj - 1963, Milovanie v husej koži - 1965./ Aj preto je vo Váľkovej poézii prekonaná tradičná bariéra medzi "intímnou" a "občianskou lyrikou" - problém, s ktorým si neresz nevedela rady naša socialistická poézia v prvej fáze svojho pofebruárového vývinu, aj preto predstavuje Váľkova poézia vývinovo stále aktuálny typ socialistickej básnickej tvorby s výraznými črtami novej významovej univerzálnosti.

Je pochopiteľné, že mladé básnické generácie, ktoré časopisecky vstupovali do literatúry koncom päťdesiatych rokov a svoje prvé knihy vydávala začiatkom šesťdesiatych rokov a ktorá disponovala niekoľkými vskutku výraznými talentmi /Feldek, Stacho, Ondruš, Mihalkovič, Šimonovič, M. Kováč/, vo svojom umeleckom vzťahu ku skutočnosti nemohla hneď dosahovať tieto univerzalistické tvorivé "parametre", i keď Váľkova koncepcia poézie jej bola v nejednom ohľade veľmi blízka. Spočiatku bolo tvorivé úsilie týchto mladých básnikov do značnej miery prekryvané pre silou skupinovej programovosti, formulovanej dosť jedno-

stranne aj pokiaľ ide o polemický vzťah k predchádzajúcej etape vývinu slovenskej poézie, aj čo sa týka pozitívneho nadväzovania na to, čo z básnickej tradície pokladali za živé či aktuálne /pradovšetkým to bol nezvalovský poetizmus a jeho tvorivé pramene: Rimbaud, Apollinaire/. Zároveň však už prvé zbierky týchto básnikov zreteľne naznačili, že skupinová programatika je len rámcom ich vstupovania do literatúry a že každý z nich je schopný stať sa výraznou básnickou individualitou s vlastnou originálnou poetikou i osobitou umeleckou nosťou.

Vývinový pohyb v mladej generačnej vrstve, hoci prijímaný spočiatku staršími básnikmi aj s nedôverou alebo rezervovanosťou, neostal bez vplyvu na zdynamizovanie tvorivej situácie v celej našej poézii. Dôležité tu bolo, že sa otvoril širší výhľad na súbor aktuálnych tradícií slovenskej básnickej tvorby, čo umožňovalo nejednému autorovi zo staršej generácie zaujímať subjektívne "zhovievavejši", no zároveň historicky objektívnejší postoj aj k tvorbe vlastnej básnickej mladosti. Prevdže, nie preto, aby opakoval samého seba, ale aby mohol voľnejšie vykročiť dopredu, využívajúc ako legitímne aj tie fondy vlastného tvorivého talentu, ktoré začiatkom päťdesiatych rokov v zmysle redukcionistického náhľadu na tradície a zdroje modernej socialistickej poézie nechal ležať laďom. A tak pre šesťdesiate roky stáva sa charakteristickým znakom tvorivá obnova či vzostup mnohých z tých básnikov, ktorí reprezentovali vývin našej poézie už od začiatku päťdesiatych rokov /Horov, Kostra, Plávka, Mihálik, Reisel atď./. Pre najnovšie dejiny našej socialistickej poézie má, pravda, najväčší, doslova epochálny význam fakt, že sa začiatkom šesťdesiatych rokov mohol vrátiť k literárnej činnosti Laco Novomeský. Jeho opätovná tvorivá prítomnosť v literatúre sa stala bezpodmienečne spojovacím

ohnivom v utvárení organickej kontinuity slovenských literárnych dejín v epoche budovania socialistickej spoločnosti, a teda aj vo vývine slovenskej poézie v poslednom tridsaťročí.

Prevda, šesťdesiate roky, a najmä ich druhá polovica, sú aj pre vývin našej lyriky zložitým a rozporným obdobím. Ideová kríza, ktorá zastihla oblasť celej našej literatúry, nezostala bez nepriaznivého vplyvu ani na sféru poézie, i keď ju nepoznačila tak hlboko ako iné oblasti literatúry /napríklad prózu alebo literárnu kritiku/. Jednako však oslabenie gnozeologických základov umeleckého vzťahu ku skutočnosti malo za následok istú redukciu spoločenských funkcií lyrickej výpovede, nieslo so sebou absolutizáciu tzv. sebvýpovednej funkcie lyriky, jej jednostranné tematické "intimizovanie", čo napokon nevyhnutne viedlo k zníženiu komunikatívnosti básne, k jej významovému "hermetizovaniu". Nositeľom týchto tendencií sa stala najmladšia /takpovediac postachovská/ generačná vrstva autorská, v ktorej sa pri súčasnej kríze kritérií kritického hodnotenia literatúry dobre darilo netvorivému epigónstvu "modernistického" strihu /napríklad cez vonkajškové napodobňovanie niektorých znakov stachovskej poetiky/. V ovzduší nekritického prijímania či priam fetišizácie básne ako "sebvýpovede" sa totiž zastieral podstatný rozdiel medzi skutočným básnickým talentom a imitáčnou horlivosťou.

Napriek týmto neodškriepiteľným faktom, i keď pomerne početným, treba konštatovať, že netvorivé epigónstvo a módné "zašifrovanie" básne až do nezrozumiteľnosti zostávalo aj v tom čase na okraji skutočného vývinu našej poézie, neurčovalo jeho vcelku pozitívny a kontinuitný charakter, nemenilo nijako podstatnejšie ani hodnotovú mapu vtedajšej slovenskej poézie. V nej zostávali dominantnými diela zreých autorov, poznačené umeleckou pl-

nosťou osobnostne jedinečného tvorivého gesta a zároveň aj úsilím obhájiť či nanovo potvrdiť oprávnenosť ideovo socialistického vzťahu k svetu. Výsostne pozitívnu misiu v tomto smere plnili predovšetkým básnické diela Laca Novomeského, jeho poémy *Vila Tereza* a *Do mesta 30 minút* /obidve 1963/ i zbierka lyrických básní *Stamodtiaľ a iné* /1964/, ktoré naozaj v pravý čas a s novou ideovou definitívnosťou - jej pravdivosť bola zaručená básnicky neobyčajne presvedčivým sumovaním celej životnej skúsenosti /nielen dobrej, ale i zlej/ tohto básnika - potvrdzovali trvalosť spojenectva medzi progresom v umení a pokrokom spoločenským, spojenectva uzavretého "bez podmienok a lehôt" a vyjadreného dialektickou súvzťažnosťou medzi "poéziou revolúcie" a "revolúciou poézie". A keďže po boku Laca Novomeského tieto vysoké ideové princípy socialistickej poézie obhajovali či stelesňovali aj nové diela iných básnikov /napr. P. Horova, J. Kostru, A. Plávku, M. Válka, V. Miháliku, M. Rúfusa/ a keďže postupne, na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, do takajto ideovej zrelosti dospievali aj niektorí básnici generácie mladšej /napr. Ľ. Feldek, J. Šimonovič/, možno povedať, že to bola práve poézia, ktorá svojimi tvorivými činmi udržiavala vývinovú kontinuitu slovenskej socialistickej literatúry aj v nedávnom krízovom období. Odraz tejto skutočnosti napokon celkom zreteľne vidno i na dnešnej našej literárnej situácii, ktorá je badateľne priaznivejšia v oblasti poézie ako napríklad epickej prózy.

Bude to tak dozaista aj preto, že práve poézia si dokázala i na začiatku sedemdesiatych rokov uchovať prakticky kompletnú generačnú skladbu autorekého zázemia. V nej sa ideovomelecky závažným spôsobom uplatňuje nová tvorivá aktivita starších básnických pokolení /A. Plávka, P. Horov, J. Poničan, J. Lenko, Š. Žáry, R. Fabry,

V. Reisel, J. Brezina/, zrelé básnické plody vydáva tvorba strednej generácie /M. Rúfus, V. Turčány, P. Koyš/, pričom osobitnú poroznosť vzbudzuje tvorivá generácia Milan Lajčiaka, ako výrazné individuality sa potvrdzujú viacerí z tých, čo vstupovali do literatúry začiatkom šesťdesiatych rokov. /Ľ. Feldek, J. Šimonovič, J. Mihalčovič, M. Kováčik/, a napokon sa tu začínajú viditeľne črtat kontúry na talenty zrejme nie chudobnej najmladšej básnickej generácie, formujúcej sa z prevažnej časti na stĺpcoch stranického týždenníka Nové slovo pod vedením Vojtech Mihálika. /To je oproti nedávnej minulosti, keď boli mladí autori v ranom štádiu svojho vývinu ponechávaní napospas živelnosti, tiež kvalitatívne nový literárno-spoločenský jav, charakteristický pre obnovu a rozvinutie socialistických princípov v oblasti literatúry./ A tak nie div, že v pôvodnej básnickej produkcii posledného obdobia sa spravidla každý rok zjavuje niekoľko nových básnických knížiek, ktoré pomáhajú utvárať súvislý kontext našej súčasnej socialistickej poézie a udržiavať organicnosť jej vývinovej kontinuity.

Vývin slovenskej poézie za posledných tridsať rokov nebol ani bezproblémovou idylou, ale ani výsledkom nejakých náhodných činiteľov. Bol zákonitým pohybom, v ktorom naša poézia ako celok dosiahla svoju novú historickospoločenskú totožnosť i svoju novú ideovomeleckú kvalitu tým, že sa stala vedomým výrazom i aktívnym spolutvorcom nového, socialistického života u nás. V tom je zmysel jej tridsaťročného zápasu o socialistický charakter básnickej tvorby a v tom je i perspektíva jej ďalšieho vývinu a plného rozvoja našej poézie.

**Tridsaťročie
slovenskej prózy**

Stanislav Šmatlák

Pre prvé povojnové roky je charakteristické, že slovenská literatúra si ako celok uvedomuje, ba z veľkej časti aj aktívne prijíma novú spoločenskú situáciu, vytvorenú porážkou fašizmu i domáceho kolaborantského ľudáckeho režimu a obnovením Československej republiky na nových, ľudovo-demokratických politických princípoch. Pravda, táto základná historická skutočnosť ešte neznamená, že by sa vývinový proces slovenskej literatúry po druhej svetovej vojne bol odohrával hladko a bez konfliktov. Naopak, v novej spoločenskej situácii sa čoskoro začali prejavovať i nové protirečenia, ktoré nútili aj literatúru rozvinúť nový zápas o svoj ideovo-umelecký charakter.

V oblasti umeleckej prózy sa tento zápas najviditeľnejšie odohráva okolo prúdu tzv. lyrizovanej prózy, ktorý sa ako významný fenomén našich moderných literárnych dejín sformoval v druhej polovici tridsiatych rokov, no ktorého existencie o desaťročie neskôr sa dostáva do zjavne krízovej situácie.

Vyvolával ju totiž pocit, že tento prúd je v nežiadúcej miere poznačený tvorivou zotrvačnosťou a umeleckou inertnosťou vo vzťahu k novej spoločenskej skutočnosti, ba vo vzťahu k reálnemu svetu vôbec. Roku 1946 vyšlo viacero prozaických kníh tejto orientácie, tematicky i umeleckou kvalitou síce rozdielných, napísaných alebo koncipovaných zrejme ešte v čase vojny /Švantnerova *Nevesta hŕŕ*, Figuličkin *Babylon*, Zelinovej *Anjelská zem*, Horákov *Zahmlený návrat*/, avšak dovedna vytvárajúcich dojem, akoby pre slovenskú prózu historický čas zostal stáť kdeasi pred prahom novej epochy. Nie div, že tento jav vyvolal

ostré polemické vystúpenie, v ktorom sa konštatovalo, že naša literatúra "nachádza sa v chvoste revolučného diania, ktoré od roku 1944 a i predtým prežíva naša spoločnosť" /D. Okáli v Novom slove 1947, č. 3/ a že sa okolo fenoménu "anjelských zemí" rozvinula jedna z prvých veľkých kritických diskusií v našej literatúre po oslobodení. Ukázalo sa v nej, že pociťovanie potreby, aby sa slovenská próza tematicky vrátila na skutočnú zem a aby radikálne zmenila optiku nazerania i spôsob zobrazovania skutočnosti, je silnejšie a najmä objektívnejšie motivovaná, než subjektívna pripútanosť autorov k predchádzajúcim prozaickým manieram. V podstate sa tu črtala vývinovo objektívna potreba obnovy umeleckých princípov realizmu v próze, i keď sa tieto princípy ešte nedokázali teoreticky presnejšie formulovať. Napokon, že tu nemohlo ísť a ani nešlo len o vonkajškovú zmenu tematiky, to sa ukázalo na Horákovom románe Hory mlčia /1947/: potvrdilo sa ním totiž, že manieristický pseudonaturizmus ostáva umelecky neproduktívny aj vtedy, keď sa pokúšil o dotyk s aktuálnou témou povstania a partizánskeho boja.

V takejto "krízovej" situácii slovenskej epickej prózy mohlo i malo sa stať posledné veľké dielo Petra Jilemnického Kronika /1947/ dielom dvojnásobne významným, ba priam inštruktívnym: nielen ideologicky jasným /t. j. komunistickým/ uchopením témy protifašistického zápasu slovenského ľudu, ale aj svojou zámerne realistickou, až dokumentárne vierohodnou zobrazovacou optikou. Peter Jilemnický, osovateľ slovenskej socialistickej realistickej prózy už v medzivojnovom období položil Kronikou nielen základ pre tradíciu povstaleckej témy v našej povojnovej literatúre, ale zasiahol ňou aj do vyjasňovania koncepcných ideovoumeleckých otázok, aktuálnych pre ďalší

vývin slovenskej prózy od konca štyridsiatych rokov. /Svedčí o tom aj nejedna diskurzívna, priam inštruktážna či polemická pasáž, ktorú rozprávač Kroniky horár Gondáš vyslovuje na adresu spisovateľského remesla./

Pravda, so svojou ideologickou jasnosťou a umeleckou zrelosťou bola Kronika v čase svojho vzniku dielom nielen výnimočným, ale tak trochu aj osihoteným. No pokiaľ ide o príklon k realite a hierarchické prevrstvovanie tvorivých umeleckých postupov, nevyjadrovala len umelecký názor svojho autora, ale reprezentovala aj objektívne vývinové tendencie povojnovej slovenskej prózy vôbec. Zjednodušene možno tieto tendencie zhrnúť pod termín zámerné smerovanie k epizácii prózy, a to tak v oblasti štýlu ako v rovine sujetu. Spočiatku sa toto smerovanie viditeľne prejavuje najmä v krátkom prozaickom žánri, napr. v cykle Žáryho poviedok "o vojne a láske" Apenínsky vzduch /1947/ alebo v Švantnerových po vojne napísaných novelách Dáma, Kňaz, Sedliak, List, ktoré sú psychologickými štúdiami konania jednotlivcov vo výnimočných, no celkom reálnych situáciách navodených vojnovými udalosťami, a až z tejto stránky sú umeleckým protikladom "bezčasového" naturizmu Nevesty hŕl; zároveň však v tomto čase začínajú klíčiť v našej próze projekty veľkých epických diel, ktoré majú zárodok aj v novom životnom pociť človeka, v jeho novej spoločenskej perspektíve. Je vskutku zaujímavé, ako si tento nový "epický pocit" formuloval práve František Švantner v úvahe, zaznamenatej do súkromného zápisníka niekedy po roku 1945: "Myslím, že u nás nadišla doba veľkých epických diel - medzi dvoma vojnami žili ľudia v neistote, v ovzduší očakávania, predtuchy, vtedy sa využívala poézia. Dnes sa horizont nad svetom vyjasnil. Vidíme dobre i to, čo bolo, a rysujú sa nám výraznejšie i dni budúce. Takéto určité pohľady do budúcnosti i minulosti žiadajú sa pojať do

veľkých románových skladieb. Áno, dnešná doba žiada epiku, a tak sa zdá, že i ľudia si ju žiadajú." Prvým plodom tohto "epického pocitu", vyvolaného novou dobou, stáva sa román Františka Hečka Červené víno /1948/ a potom aj román samého Františka Švantnera Život bez konca, publikovaný však oneskorene /1956, päť rokov po autorovej smrti/.

Pravda, každý z týchto veľkých románov má svoju osobitnú umeleckú problematiku; no spoločné im je to, že sa usilujú o dosiahnutie "klasicky" epickej "totality" pri zobrazovaní skutočností a že pri umeleckej organizácii obrazu skutočnosti uplatňujú aj určité princípy vlastnej "filozofie života": u Hečku je to poňatie života ako procesu "košatenia" v generačných cykloch a hodnototvornými konštantami "práca a láska", u Švantnera je to život ako nepretržitý prúd, udržiavaný v pohybe hodnototvornými konštantami "láska a utrpenie". Oba tieto romány teda dokazujú, že možnosti "klasického" umeleckého realizmu neboli ani v povojnovej slovenskej próze ešte zďaleka vyčerpané, naopak, že aj táto línia volala po ďalšom tvorivom rozvíjaní.

Vadla Hečkovho a Švantnerovho diela je Tatarkova Farská republika /1948/ románom skôr pamfletickým a publicistickým než epickým. /Niekoľko na jeho pozadí by sa ako reprezentant aktuálnej prozaickej tradície mohol črtat druhý diel Jesenského Demokratov./ Pre samého autora znamenalo toto dielo výrazný krok dopredu už tým, že sa v ňom pokúsil premietnuť presné ideologické hodnotenie postáv a ich politických pozícií v čase vojny a "slovenského štátu" priamo do románového sujetu. Pravda, epický sujet nie je tu najsilnejším článkom v umeleckej stavbe diela, pretože autorovi išlo najmä o odhalenie dobovej "atmosféry", obžalobu a o usvedčenie "slovenského štátu" ako zhubného nádoru na slovenskom spoločenskom organizme. A práve v tomto vášnivom rúcaní zarytých či naivných ilúzií o "ne-

vine" či "menšej vine" ľudáckeho klerikálneho fašizmu bola i zostala ideovospoločenská aktuálnosť Farskej republiky. Z umeleckej stránky zasa Tetarkovo dielo naznačovalo, že proces inovácie realizmu v slovenskej próze vedľa žánru "veľkej epiky" môže využívať aj možnosti žánru epiky "publicistickej".

Aj tento iba letmý a materiálovo nevyhnutne torzovitý pohľad na problematiku slovenskej prózy v rokoch 1945-1948 ukazuje, že sa v tomto období rozvinuli určité vývinové procesy, plné vnútornej ideovoumeleckej protirečivosti, ktoré viac či menej dôsledne odrážali dynamiku i dramatickú rozpornosť vývinu spoločenského. Pocit, že sa naša literatúra ocitla na prahu novej historickej epochy, bol však prevládajúci a začínala sa uplatňovať už i jeho záväznosť v oblasti umeleckého tvaru.

Roku 1949 predložila KSČ na svojom IX. zjazde generálny projekt výstavby socialistickej spoločnosti u nás, v ktorom sa dostalo náležité miesto aj revolučným premenám v oblasti kultúry. Ustanovujúci prvý zjazd československých spisovateľov v tom istom roku formuloval ideovoumelecký program literatúry v novej etape jej vývinu, v ktorom sa nastolil význam i určitá záväznosť socialistickeho realizmu ako tvorivej metódy schopnej zohrať vedúcu rolu v procese celkovej premeny našej literatúry na literatúru socialistickeho typu. Roku 1949 však postihla náš literárny život veľká strata predčasnou smrťou Petra Jilemnického, jedného z priekopníkov a prvých praktických realizátorov socialistickeho realizmu v našej literatúre. Keď sa potom od roku 1950 začala na straníckych fórach dvíhať politická kritika davistov i ďalších vedúcich predstaviteľov Komunistickej strany Slovenska, vyúsťujúca nasledujúceho roku do vykonávaného obvinenia z protistraníckej a protištátnej aktivity, a keď sa cez známe

spisovateľské aktívy a plenárky v tom istom roku preniesla táto kritika /i s nesprávnymi politickými obvineniami/ aj na pole literatúry, neorganicky sa tým pretrhlo spojenie s teoretickou a umeleckou skúsenosťou medzivojnového ľavicového prúdu slovenskej literatúry /resp. sa toto spojenie skraslilo a neprípustne zredukovalo/, čím sa vážne narušila historická kontinuitnosť a vnútorná organickosť dejín slovenskej socialistickej literatúry. Pravda, slovenská literatúra i za týchto okolností pokračovala vo frontálnom nástupe na socialistické ideové pozície, usilovala sa vo všetkých svojich druhoch a žánroch "porozumieť búrlivému rozvoju spoločenských síl a byť jeho účinným pomocníkom" /k čomu ju vyzval ešte L. Novomeský/.

V epickej próze po krátkej konjunktúre ilustratívnych sužetových konštrukcií nastáva proces prehĺbovania poznávacieho prieniku do psychiky postáv i sociálnej podmienosti ich ľudských osudov, a to tak v prózach zobrazujúcich určitý výsek zo súčasného života /napr. román K. Lazarovej Ocie hniezdo - 1953, alebo umelecky výraznejšie zbierka poviedok V. Mináča Na rozhraní - 1954/, ako v próze konfrontujúcej dnešok s dramatickými udalosťami Povstania /Bednárov Sklený vrch - 1954/. Voľnejšie pole a širší priestor sa tomuto pozitívnemu vývinu našej literatúry otvoril v druhej polovici päťdesiatych rokov, keď XX. zjazd KSSZ roku 1956 poznamenal politické ovzdušie aj u nás /máme na mysli odsúdenie "kultu osobnosti" a jeho politickej praxe, nezlučiteľnej s leninským charakterom strany/ a keď sa na druhom zjazde čs. spisovateľov v tom istom roku urobila dôkladná kritická bilancia úspechov i prehier našej literatúry za posledné desaťročie /v referátoch A. Matušku o poézii a V. Mináča o próze/.

Pre literárnu atmosféru päťdesiateho šiesteho roku vôbec bola príznačná zdvihnutá vlna kriticismu, nesúceho

sa nielen v znamení prostého odmietania predchádzajúceho "schematizmu", ale aj v znamení zvyšovania nárokov na životnú pravdivosť a umeleckú presvedčivosť tvorivej metódy socialistického realizmu. Dozista, vyskytli sa tu aj subjektivistické zveličenia v kritickom vzťahu k predchádzajúcej vývinovej etape /napríklad v Tatarkovej alegorickej próze *Démon súhlasu*/, no vcelku treba povedať, že atmosféra kritickosti k vlastným neúspechom a zvýšenej ideovo-umeleckej náročnosti utvárala priaznivé podmienky pre dosiahnutie tých cieľov, ku ktorým sa literatúra prihlásila po februárovom víťazstve pracujúceho ľudu. Napokon, na nevyhnutnosť ustavičného a náročného hľadania nových ciest vo vývine literatúry upozorňovalo aj "posolstvo" ÚV KSČ druhému zjazdu spisovateľov, pričom sa v ňom zdôrazňovala i kontinuitnosť tohto hľadania slovami: "... oceňujeme prácu a odvahu tých spisovateľov, ktorí nebojác sa ťažkostí, poctivo a v najlepšej snahe hľadali nové cesty, ako zvládnuť umelecký obraz našej doby. Bez tejto smelosti a tvorivej fantázie, bez hľadania a prípadných neúspechov by ani v budúcnosti nebolo skutočných nových umeleckých činov, nových výbojov v obsahu i forme, ktoré posunujú vpred vývoj umenia."

Dá sa povedať, že bezprostredne nasledujúci vývin slovenskej literatúry, reprezentovaný najlepšími dielami z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, plne potvrdil oprávnenosť týchto národných požiadaviek a prognóz. Je pozoruhodné, že na prvý plán v hodnotovej hierarchii literárnych žánrov vysúva sa epická próza, ktorá až teraz dozrieva k svojej "pofebruárovej" ideovo-umeleckej zrelosti a názorne demonštruje šírku tvorivých možností a individuálne diferencovaných realizácií historicky nového typu socialistického realizmu: od psychologicky a eticky prehĺ-

bených obrazov jednotlivých ľudských osudov v Povstaní a protifašistickom zápase na ploche novely /A. Bednár, Hodiny a minúty - 1956, D. Tatarska, Rozhovory bez konca - 1959/ alebo lyricky podfarbeného "komorného" románu /R. Jašík Námestie svätej Alžbety -1958/, cez tvorivé obnovenie žánru sociálneho románu /R. Jašík, Na brehu priezračnej rieky - 1956/ alebo románu ako spoločenskej fresky /prvý diel Hečkovej nedokončenej trilógie Svätá tma - 1958/ až po zrejme vrcholné diela tejto epickej vlny, Mináčov triptych Generácia /zložený z troch relatívne samostatných románov Dlhý čas čakania - 1958, Živí a mŕtvi - 1959, Zvony zvonie na deň - 1961/ a Jašíkov, žiaľ, nedokončený román Mŕtvi nespievajú /1961/. Najmä tieto Mináčove a Jašíkove románové diela sa vyznačujú dejinne filozofickou koncepciou, odvahou prenikať do zložitej siete dialekticky protirečivých vzťahov medzi jednotlivcami a dobou, ktorej dramatický charakter bol určovaný osudovým zápasom s temnými silami fašizmu, a napokon i pozoruhodnou epicky evokačnou schopnosťou, akosi plnokrvnejšie realizovanou u Jašíka než u Mináča, ktorého to už tu /najmä v prvom a treťom románe/ ťiahlo k próze úvahového typu. Domnievame sa, že k plodom tejto epickej vlny treba priradiť aj prvý rozsiahly diel široko rozvrhutej rodovej "ságy" Alfonza Bednára Hromový zub /1964/, siahajúci za odhalením psychosociálnych koreňov životných premien, odohrávajúcich sa v slovenskom dedinskom spoločenstve v 20. storočí. Je zaujímavé, že všetky tieto epické diela sú tematicky zakotvené v celkom nedávnej a sčasti i dávnejšej minulosti, no napriek tomu nepredstavujú typ "historickej" a už vôbec nie historicky ilustratívnej prózy; nielen preto, že sa na minulé udalosti, ľudské vzťahy a spoločenské problémy dívajú z hľadiska prítomnosti, ale najmä preto, že svoj epický "materiál" evokujú, osvetľujú i poznávajú pre prítomnosť, s vedomým zámerom lepšie,

presnejšie a hlbšie "porozumieť tomu búrlivému rozvoju spoločenských síl, ktorý naša doba vyvoláva a ktorý našu dobu nezmazateľne poznamenáva", aby sme sa opakovane vyjadrili citovanými slovami L. Novomeského z roku 1949. Nazdávame sa totiž, že vety, ktorými V. Mináč roku 1958 charakterizoval zámer svojho románového cyklu, *mutatis mutandis*, vyťahujú aj zmysel Jašíkovho, ba koniec koncov aj dosiaľ otvoreného epického projektu Bednárovho: "Áno. Pomôcť svojej generácii orientovať sa dnes; uvedomiť, pochopiť sa - prečo sme takí, akí sme. Neosvetľovať tie časy faktograficky - to sa už stalo, ale morálne a psychologicky - prečo a ako sa menil pocit života. Urobiť poriadok v mravných hodnotách, rozmotat uzlové body v našej spoločnosti ..."

Týmto tvorivým úsilím ideovo pochopiť a epicky zobraziť dialektiku kontinuity a revolučnej zmeny v spoločenskom vývine i v životných osudoch slovenského človeka nadväzuje naša próza z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov vlastne na epické úsilie z konca rokov štyridsiatych /Červené víno, Život bez konca/, umelecky dopovedávajúce tieto úsilie už na rovine vykryštalizovaného socialistického názoru na život jednotlivca i spoločnosti, na jeho hodnoty, dramatické zauzlenia i jeho perspektívy. Tým teda epická próza z tohto obdobia pomáha podstatným spôsobom utvárať líniu vnútornej organickosti a kontinuitnosti vo vývine našej socialistickej literatúry vôbec.

Šesťdesiate roky sú vari najrozpornejším obdobím v dejinách našej literatúry po oslobodení nielen preto, že sa literárny vývin v nich odohráva v tesnej súvislosti s prehlbujúcou sa krízou v oblasti politicko-spoločenskej; situáciu zvnútra literatúry komplikuje totiž aj fakt, že práve v tomto desaťročí sa odohráva široko zaberajúca, prirodzene nevyhnutná "obnova" generačnej skladby, že do literatúry prichádza v niekoľkých generačných vlnách ce-

lý rad mladých autorov, ktorí tu nachádzajú nie iba vôľnosť, ale doslova liberalistickú bezbrehosť ideovoestetických kritérií /principiálne marxistický kritický postoj stáva sa totiž v týchto časoch výnimkou/; mnohí mladí autori sa teda usilujú zaujať pozornosť cez príklon k osobne im najvyhovujúcejšej literárnej "móde", pretože aj takýchto najčerstvejších literárnych "impulzov" prichádza k nám v tých časoch "zo sveta" /prirodzene, západného/nadostač, bez výberu a bez dôkladného kritického spracovania. A literárna mládež sa môže s takto živelné a často priam subjektivisticky nezáväzne poňatými názormi na umeleckú tvorbu spoločensky uplatňovať tým ľahšie, že na niektorých úsekoch literatúry nenarážala prakticky na nijakú vážnejšiu "konkurenciu" zo strany staršej autorskej generácie, čím zodpovednosť za celkový charakter a za vývinový "trend" literatúry prešla na plecia mladých spisovateľských síl v miere, ktorá nemohla nijako zodpovedať objemu ich životnej a umeleckej skúsenosti.

Tieto nepriaznivé okolnosti viditeľne poznamenali predovšetkým vývin epickej prózy. Šesťdesiate roky zreteľne ukázali, akou nenahraditeľnou bola predčasná strata dvoch vynikajúcich reprezentantov nového prúdu socialisticko-realistickej epiky - Františka Hečku a Rudolfa Jašíka. /Obaja umreli roku 1960, priamo uprostred rozpracovaných veľkých románových projektov, Hečko päťdesiatpäťročný, Jašík sotva štyridsaťročný./ A keď Bednárovo pokračovanie vo veľkej epike po vydaní Kromového zuba neprichádzalo /a čakáme naň dosiaľ/, keď sa Mináč po dvoch "oddycho- vých" epických dielach /Nikdy nie si sama - 1962, Výrobca šťastia - 1965/ venuje prakticky výlučne próze publicistickej a esejistickej - ktorá, pravda, presadzovaním, spravidla polemických, zásadných marxistických stanovísk plnila vrcholne významnú funkciu v zápase o socialistický

charakter našej literatúry - keď sa umelecká aktivita niektorých starších prozaikov dostáva do dlhodobej tvorivej krízy /viditeľnej napríklad u Dominika Tatarku, ktorý novelou Prútené kreslá - 1962 - naznačil síce možnosti inovácie svojho prozatárskeho talentu, no namiesto rozvedenia týchto možností, obrátil sa k publicistike, skĺzavajúc v nej postupne stále hlbšie na idealistické pozície akéhosi sociálneho utopizmu/, keď si teda zrátame všetky straty a manká v životne i umelecky najzrelejšej generačnej vrstve našej prózy, vychodí nám z tejto bilencie konštatovanie, že nepriaznivé javy postihli vývin našej prózy v najnevhodnejšej chvíli, t. j. práve v čase, keď bolo treba v polemike a prenikajúcimi koncepciami nesocialistickej a nerealistickej prózy aj novou umeleckou tvorbou fixovať dosiahnuté výsledky a rozvíjať ďalšie tvorivé možnosti slovenskej socialistickorealistickej epiky. Lebo ak by sme mali do súhrnnej charakteristiky zovrieť všetko to, čím sa v týchto rokoch snažila zaplniť vznikajúce "vákuum" vo vývine našej prózy mladá literárna generácia, obávame sa, že by nám v zovretej dlani zostalo primálo trvalejších umeleckých hodnôt na priveľké množstvo rôznorodých prozaických pokusov. A to rovnako vtedy, ak budeme skúmať výsledky, ku ktorým sa dopracovala prvá generačná vlna mladých prozaikov na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov v znamení úsilia o akúsi prózu "všedného dňa" s náznakmi morálnej "previerky" veľkých ideálov či dejinotvorného pátosu prózy staršej generácie, ako keď sa pozrieme na produkcie ďalšej mladej generačnej vlny, upletňujúcej sa od roku 1963 v znamení exploatovania, spravidla len čisto vonkajškového, importovaných "modelov" prozaického "modernizmu", prijímajúc s ich poetikou i buržoáznoindividualistické, pesimisticky bezvýchodiskové poňatie človeka a jeho vzťahu k spoločnosti /napríklad v

kombinácii psychoanalytického "naturalizmu" a existencialistickou "odsúdenosťou" človeka k samote/. Prirodzený rozprávačský a realistický talent Vincenta Šikulu a najmä fakt, že sa Šikula dáva autorsky viesť charakterom tohto talentu, že nešpekuluje s tzv. experimentovaním na "modeloch", ale že bezprostredne zobrazuje ten reálny výsek skutočnosti, ktorý dôverne pozná a s ktorým je aj citovo intímne zviazaný, stáva sa za danej situácie takrečeno bielou vranou v mladej próze šesťdesiatych rokov.

Pravda, dôsledky tohto často nezrelého pokusníctva, v ktorom sa za tvorivé "výdobytky" chceli pokladať také fenomény, ako významový chaos, kompozičná rozbitosť, alebo neras aj obyčajná neznalosť remeselnej stránky prozaickej výpovede /napr. pri aplikácii rozličných "moderných" poňatí epickej kategórie rozprávača/, boli takmer okamžite očividné: znamenali oslabenie, resp. priamo negovanie gnozeologickej bázy a funkcie umeleckej prózy, stratu spoločnej reči medzi staršou a mladou generačnou vrstvou, povážlivú redukciu čitateľského zázemia pôvodnej a vážnej literárnej tvorby, pričom na vyprázdňované miesto masovo vtiahla knižná produkcia bulvárneho typu, a to nielen preložená, ale aj domácej proveniencie. /Napokon, funkciu bulvárnej literatúry vzali na seba už v prvej polovici šesťdesiatych rokov Mňačkove "oneskorené reportáže", získavajúce "popularitu" priživovaním sa na tragických omyloch zo začiatku päťdesiatych rokov, dokonca za cenu vedomého porušovania základnej mravnej povinnosti "reportéra" pridržiavať sa pravdivosti životných faktov./ A tak nie div, že túto hlbokú krízu prekonáva naša umelecká próza len veľmi pomaly a že ju prekonáva nevyhnutným návratom k princípom epickosti a realismu, viditeľne sa črtajúcim až dnes.

Dozista, v sedemdesiatych rokoch už vzniklo niekoľ-

ko pozoruhodných prozaických diel /napr. umelecky zrelá memoárová práca A. Plávku Smädný milenec - 1971, J. Kotova novela Horúčka - 1973, ako prvý pokus o epické zobrazenie mravnopolitickej krízy šesťdesiateho ôsmeho roku, novelistické cykly mladého I. Habaja Dolniaci - 1972 a V tieni moruše - 1973 a i./, no z jednotlivostí sa zatiaľ nepodarilo utvoriť súvislý vývinový kontext. Zdá sa, že prínos v tomto smere možno očakávať od niektorých nových autorov, vekove síce už nie mladých či najmladších /J. Jonáš, V. Švenkové a vari aj ďalší/, no disponujúcich dostatočným epickým "materiálom", opretým o autentickosť osobnej životnej skúsenosti. Pravda, v záujme rovnomerného rozvoja celej našej súčasnej literatúry i v záujme kvalitného plnenia jej spoločenskej funkcie zostáva naliehavou úlohou, aby práve epická próza čím skôr vyrovnala krok so špičkovou úrovňou poézie.

**Žánrový
a myšlienkový podklad
moderného slovenského románu**

Ján Števček

Pod moderným slovenským románom rozumieme diela, ktoré vznikli po roku 1918 z nových spoločenských obsahov a ideí a sú charakteristické pre slovenský kultúrny vývin. Nezaraďujeme do tohto pojmu románové práce Martina Kukučína, Janka Jesenského, ani práce Nádašiho, pretože tieto, reagujúc na povojnovú skutočnosť, čerpali zo sterších ideí a prejavuje sa v nich logicky určité napätie medzi predstavami hodnôt predvojnového slovenského sveta a novou, sociálnou skutočnosťou. Dôsledkom tohto napätia je jednak historizmus Martina Kukučína a Nádašiho, jednak satirická forma Jesenského rozsiahleho románu /Demokrati/.

Románové diela týchto autorov nechápala kritika ako aktuálne umelecké diela, pričom pod pojmom umeleckej aktuálnosti sa skrýva silný pocit čohosi, čo vyplynulo zo senzibility povojnového človeka a z literárneho cítenia novej doby. Tak si možno vysvetliť z jednej strany ostrú polemiku Nádašiho proti mladej literatúre dvadsiatych rokov akéhokoľvek ideového smeru a znovustanovenie prózy Martina Kukučína ako normy slovenskej beletrie. Rovnako je z tohto stanoviska pochopiteľná aj Krčméryho dvojaká miera pri hodnotení Urbanovho Živého biča /Krčméry postihol expresionistický charakter tohto diela ako aj Urbanovej novelistiky, ale nepokladal Urbanove prozaické práce za ideálnu normu slovenskej prózy/.

Pramene nového slovenského románu sú lyrické, pričom pod pojmom lyričnosť rozumieme taký typ subjektivizácie prózy, ktorý má citový charakter, prejavujúci sa v slohu, kompozícii a vo filozofickej stránke literárne-

ho textu. Lyričnosť je prameňom nového epického priestoru, nového žánrového tvárnenia prózy, najlepšie vyjadreného pojmom balady. Balada ako lyricko-epický druh vyznačuje sa náznakovosťou deja /nesúvislosť epickej línie/, lyrickými vsuvkami najčastejšie v podobe refrénov a dramatickými momentmi v kompozícii /dielogickosť/. Baladický princíp mal pritom dvojakú podobu, prejavujúcu sa v dvoch zdanlivo celkom protichodných perspektívach: raz lyricky-grotesknú /Vítězný pád/, inokedy baladicky-objektivistizujúcu. Genéza slovenského sociálneho románu tridsiatych rokov je daná týmito druhým smerom vetvenia spoločného základu. Svedčia o tom romány ako Živý bič /1927/, Hmly ne úsvite /1930/ a Pole neorané /1932/, ako aj ďalšie romány, z druhej polovice tridsiatych rokov. Baladicky-objektivistizujúca tendencia je základom sociálnosti slovenského románu. Jeho výsledný tvar je daný raz zjednotením, raz napätím medzi týmito tendenciami /buď prekrytím baladickosti, alebo doplnením baladického fabuly reportážnymi pasážami/. Lyričnosť a vecnosť vytvárajú štýlový celok sociálneho románu tridsiatych rokov.

Novú etapu vo vývine románu predstavujú románové torzá Ľuda Ondrejova z druhej polovice tridsiatych rokov: jednak román-mozaika /Zbojnícka mladosť, 1936/ s náznakovým vyústením do baladickosti /kapitolka Povešť na konci románu s citátom ľudovej balady, predznačujúcim druhý Ondrejov román, i dielo Jerguš Lapin 1938/, ktoré je súčasťou povestí, súčasťou reálny popis historicko-sociálnych udalostí /vojna/, súčasťou balady. Romány Ľuda Ondrejova sú prechodom od žánru tridsiatych rokov k románovej próze štyridsiatych rokov.

Román ako torzo, ako románová skica, štýlovou a žánrovou povahou neustálený sa klesicizuje v diela typických predstaviteľov lyrizovanej prózy, najmä Margity Fi-

guli a Dobroslava Chrobáka. Pod pojmom klasícizovanie rozumieme domyslenie a vykryštalizovanie ondrejovských tendencií. Pravda, táto kryštalizácia bola možná len ako zúženie témy, sproblematicizovanie jej sociálneho rázu a z kompozičného stanoviska nové tvárnenie v iných žánrových archetypochoch. Podkladom diela *Tri gaštanové kone* /1940/ je legendická osnova, povyšujúca psychologické a sociálne motívy tohto diela do polohy vyššej platnosti a "príkladnosti". Umelecký účinok tohto diela je daný napätím medzi týmito tendenciami a jednostranným príklonom k legendickej stránke, narúšajúcej psychologickú motiváciu a zastierajúcej stránku sociálnu, redukovanú na "žánrový obraz". Novelistický podklad tohto diela /úzke rozpätie konfliktu/ nadobúda románový charakter pomocou štylistických postupov, najmä retardujúcich opisov, úvahových pasáží a komplikovaným vyjadrením rozprávača. Rozprávanie a fabula diela dostávajú sa tu z vývinového stanoviska do nového vzťahu rovnováhy, čo vytvára dojem "komplikovanej jednoduhosti". Románový charakter tohto diela podporuje jeho obsahová náplň, totiž zamierenie rozprávania k určitým hodnotám mravným, vyjadreným explicitne, alebo dejom. Prítomnosť mravných hodnôt v diele posilňuje paralelne legendickú stránku diela a prispieva i k jeho žánrovému dotvoreniu ako osobitného typu románu.

Variantom *Troch gaštanových koní* je Chrobáková "rozprávka" *Drak sa vracia* /1943/. Zo stanoviska fabuly nie je medzi týmito dielami podstatný rozdiel: obidve sú dejove pomerne chudobné a málo vetvené do zložitejších vzťahov. V podstate tu ide o vpád neznámeho, cudzinca do sveta svojských zvykov. Konflikt je položený na tomto vzťahu - dosť statickom. Obohacovanie epických motívov diela, a teda postupná premena "rozprávkovosti" na žáner románu je daná opäť jednak mravným konfliktom medzi muž-

ekými protagonistami príbehu, jednak lyrickými digresiami, a jednak neurčitostou a tajomnosťou epických situácií, ktoré rozširujú psychickú rozlohu diela - epický priestor.

Originálnym variantom tohto typu je *Nevesta hôľ* /1947/ od Fr. Švantnera. Kým v prípade *Troch gaštanových koní* ide o žánrový archetyp legendy, tu ide o rozprávku chápanú ako druh ľudovej slovesnosti. Rozprávka tvorí dynamické jadro diela, ktoré je neustále prevretované, takže tu možno hovoriť o rozšírení epického priestoru v zmysle vertikálnom: sen a skutočnosť, spojité významové vrstvy sa svojou neodlíšenosťou dopĺňajú. Vzniká tak stavba "do výšky", kým horizontálny, fabulačný moment je oslabený. Vertikálny smer kompozície implikuje určitú iracionálnosť, horizontálnu významovú neurčitost' deja. Oproti legendickému podkladu *Troch gaštanových koní* využíva sa tu originálnym spôsobom rozprávka, sčasti povest' /miestneho charakteru/.

Zo stanoviska myšlienkových obsahov ide o diela, v ktorých sa ako hodnoty zdôrazňujú tradičné prvky ľudového života, tak ako ich definoval romantizmus. Najširším pozadím je prvok sociálnej spravodlivosti, resp. nespravodlivosti. Oproti románu tridsiatych rokov, v ktorom táto myšlienková vrstva bola dominantnou, tu je len pozadím /stupeň zreteľnosti tohto pozadia je približne nasledujúci: *Tri gaštanové kone*, *Drak sa vracia*, *Nevesta hôľ* - v prvom prípade ide o dielo z uvedeného stanoviska najcharakteristickejšie a postupne oslabenou tendenciou k sociálnosti/. V tom je protiklad medzi sociálnym románom tridsiatych rokov, v ktorom je zas baladický prvok zoslabovaný v prospech sociálnej motivácie. Kým v sociálnom románe ide o zastretý archetyp balady, tu /spojivom je *Ondrejov*/ balada, legenda a rozprávka stávajú sa do-

minantnými.

Hodnoty ľudového života sprostredkované uvedenými žánrovými archetypmi /legendou, povestou, rozprávkou/ nemajú však len sprostredkovaný myšlienkový dosah: primitivistické postavy sú nositeľmi komplikovaných myšlienkových celkov a najmä pocitov vzdelanca. Preto nepôsobia ako štylizácia žánru ľudovej slovesnosti, ale ako autentické diela. Ak Tri gaštanové kone predstavujú mravnosť ako zápas vášne a jej zmiernenia a prepožatnenia do sféry mravnosti /v tom je "ženskosť" ich filozofie/, Drak sa vracia je mužským variantom toho istého problému: o mravnosť a uznanie sa bojuje, pričom rany sa prijímajú "chlapsky". Nevesta hŕl nemá viditeľný mravný obsah: jej "myšlienková náplň" by sa dala charakterizovať ako "rousseauizmus", dobrota človeka pripodobnením prírode, pričom príroda sama je dynamickejším pozadím, silnejším "partnerom". Príroda je "romantickým hrdinom", človek sa jej podriaďuje /porov. vyústenie fabuly/.

Ako každý literárny komplex romantického typu, aj moderná slovenská próza vykazuje silný protiklad medzi zdanlivou bezideovosťou, presnejšie povedané, medzi náznakom vyjadrením ideovosti a silnou explicitnou ideologickosťou. Svedectvom toho je zdanlivo nemotivovaný obrat, ktorý je zreteľný v širších románových kompozíciách dvoch autorov: Margity Figuli a Prentiška Švantnera. V románe Babylon prehodnocuje M. Figuli milostný vzťah muža a ženy do roviny spoločenských a historických hodnôt. V tom je hlavná nesúmernosť diela, ovplyvňujúca celú stavbu vo všetkých zložkách /preexponovanosť štýlu na úkor fabuly/. Sčasti sa táto nesúmernosť zmiernuje tým, že autorka dodáva románovému žánru opäť legendické vyznenie. Protiklad medzi ideovou neurčitostou Nevesty hŕl, ktorá mala mať pokračovanie /doklady o tom sú vo Švantnerovom denníku/,

a priamym exponovaním idey, prejavuje sa najmä v náčrte románu s predbežným názvom Trilógia. Jeho obsah je nasledovný: Dvaja neznámi ľudia prídu do akejsi dediny, kde vládnu tradičné pojmy, obyvatelia sú egoistickí, ba zlí, závistliví. Muž a žena si hľadajú strechu nad hlavou. Žena porodí dieťa, ale to zahynie počas búrky /romantická scéna/. Muž sa presadí sociálne, je až dravý vo svojom konaní /v inom variante vytvára politickú skupinu, ktorá má odstrániť vládu neďvižných v dedine/, nakoniec zomiera. Autor si kladie otázku, aký zmysel má život, keď sa končí rozpadom tela /opäť tradične romantický motív, ovplyvnený tu pravdepodobne aj Schopenhauerovou filozofiou/. V druhej časti trilógie je náznak ďalšieho deja: aj matka umiera, zanecháva troch synov. Posledný je epicky najvýraznejší a k jeho osudom sa viaže predpokladaný druhý diel Trilógie: syn "nechce mať so svetom nič", uteká do hôr, je samotár, no láska k dievčaťu ho privedie späť a reštituuje ho mravne i spoločensky. V tejto časti diela je silný protiromantický prvok, prekonávajúci tradičnú myšlienkovú osnovu lyrizovanej prózy. Švantner sa mení na spoločenského moralistu, "lyrik" na epika, rešpektujúceho spoločenské vzťahy ako základné kritérium hodnotenia postáv a celej umeleckej koncepcie.

V súvislosti s týmto románom dochádza k postupnej, ale výraznej premene myšlienkovvej osnovy slovenského moderného románu, vyjadrenej pohybom: od neskutočnosti - k sociálnej skutočnosti. V súvisi s tým sa hľadajú hodnoty, ktoré by boli vstave vyjadriť odlišnú myšlienkovú orientáciu; ide tu predovšetkým o motívy práce /porov. príslušné partie Švantnerovho denníka/.

Zo stanoviska epického žánru dochádza k paralelnej premene: menšia forma je vystriedaná "trilógiou", teda predstevou rozsiahleho diela.

Vnútorným protikladom tejto žánrovej tendencie /výrazová šírka/ je alegorickosť, stelesnenie idey postavami /Tóno/.

Pred románom Život bez konca, ktorý je výrazom novej tendencie, vzniká dielo Františka Hečku Červené víno /1948/. Epická koncepcia je obdobná: ide o romány generačné, historicky situované, s filozofickým podložíom "života" ako prúdu, presahujúceho človeka, ako "prasily" /Hečko/, v ktorej sa vyrovnávajú všetky prírodné zložky s človekom. Zo stanoviska "ontologického" ide o prioritu životnej sily pred individuálnym osudom človeka, z hľadiska etického o zdôraznenie mravných hodnôt pre ľudský život. Odtiaľ dvojitosť hodnotenia v týchto dielach, raz podfarbená ideologicky, inokedy menej konkrétne, až fatalisticky.

S tým sa spája problematika výrazovej formy obdobného typu diel: u Švantnera sa presadzuje vnútorný monológ ako forma spojenia autora s postavami /v skutočnosti ako sprostredkovateľa hlbšej ideovej roviny diela/, inokedy zas silná expresivita autorského výrezu, čo vytvára z rozprávania ako by jednu z postáv diela /Červené víno/.

Celkový ráz slovenského románu začiatkom štyridsiatych rokov je v podstate romantický, pričom idea sa raz prelína s "predmetnosťou" sociálneho sveta /sociálny román/, inokedy sa "osamostatňuje" /lyrizovaná próza/. Určitou syntézou je koncepcia generačného románu, integrujúceho prvky románu sociálneho /Červené víno/, inak povedané, syntéze prvkov biologických a ideologických; obdobne aj u Švantnera, kde je myšlienkový podklad, predstava večného prúdu života spojená s tvarom historického románu. Spoločným znakom je aktualizácia myšlienkových obsahov a hodnôt, najmä ľudskej tvorivosti /práce/, čo signalizuje ďalšiu etapu vo vývine slovenského románu, ovplyvnenú priamo novou sociálnou situáciou.

**Metodologické otázky
našej súčasnej literatúry**

Miloš Tomčík

Tento rok zastihol našu literárnu vedu v značnej aktivite. Vzniklo niekoľko štúdií, článkov, statí a úvah o tom, akými cestami prešla naša literatúra od roku 1945 po súčasnosť. Väčšina týchto prác vyznieva ako kladné svedectvo o rozvoji literatúry a celej kultúry za posledné tri desaťročia. Je pravdepodobné, že už v najbližšej budúcnosti sa nebudeme môcť uspokojiť a prehľadom vykonanej práce. Keby sme ostali iba pri tzv. bilancovaní nedávnej minulosti, ktorá je zároveň naším dňom, dostávali by sa do popredia predovšetkým kvantitatívne hľadiská. Aj z nich sa dá mnoho odvodiť. Mohlo by sa však stať, že prílišným dôrazom na ne by sme zabudli na veci základnejšej povahy.

Doterajšie štúdiá a state o literárnom dianí doma i vo svete za posledné tri desaťročia sa vyznačovali úsilím o rekonštrukciu situácií, ktorými prešla slovesná tvorba. Skúmali sa predovšetkým otázky, v akom vzťahu bola literatúra k spoločenskému životu a jeho premenám. Toto hľadisko je pochopiteľné. Veď od konca druhej svetovej vojny nastali u nás základné štrukturálne premeny v spoločenských, a tým aj v medziľudských vzťahoch. Ani jedna oblasť nášho života neostala v úplnej stagnácii. Ak je umenie určitým zrkadlom skutočností, potom je logické, že aj literárna veda sa musí na prvom mieste zaoberať mierou jej obrazu v slovesnej tvorbe.

Rekonštrukcia jednotlivých etáp našej literatúry medzi rokom 1945 a dňom sa však neodohrávala iba v priestore skúmania všeobecných princípov vo vzťahoch medzi slovesnou tvorbou a skutočnosťou. Už pred niekoľkými rokmi

sa začala obracať pozornosť na konkrétne autoraké osobnosti a diela. Vzniklo niekoľko monografií o predstaviteľoch poézie, prózy a drámy /napr. monografické práce o Novomeskom, Nezvalovi, Vančurovi, Mináčovi, Fajmanovej, Jašíkovi, Kostrovi, Olbrachtovi, Horovovi, Králikovi atď./ . Ba došlo aj k niekoľkým pokusom o predbežný syntetický pohľad na našu literárnu prítomnosť. Vynucovali si to najmä pedagogické potreby, práce s knihou medzi širšími vrstvami čitateľov, aktuálne osvetové úlohy atď.

Z toho, čo som doteraz povedal, dá sa dedukovať, že v aktívnom vzťahu k súčasnej literatúre bola najmä jedna zložka literárnej vedy, a to literárna kritika. Mohlo by sa povedať, že to nie je nič zvláštne. Určite, nejde tu o výnimočný jav. Príbližne od polovice 19. storočia, keď došlo k diferenciácii úloh a metód literárnej vedy, pripadlo literárnej kritike vedúce postavenie v hodnotení najnovšej slovesnej tvorby. Táto zákonitosť nemohla obísť ani náš dnešok.

Hoci treba rešpektovať špecifické funkcie jednotlivých častí literárnej vedy, nebolo by správne, keby sme obmedzili výskum súčasnej literatúry len na prostriedky a metódy, ktorými disponuje literárna kritika. Takáto redukcia vzťahov medzi slovesnou tvorbou a jej poznávaním, klasifikovaním a hodnotením by viedla k opísanosti a simplifikácii zložitých umeleckých fenoménov. F. X. Šalda kedy si povedal, že každý kritik, ktorý chce rozumieť súčasnosti, musí poznať aj minulosť. Tým nepriamo naznačil, že nielen literárna história, ale aj literárna kritika musí uplatňovať pri skúmaní slovesného materiálu nielen synchronické, ale i diachronické hľadiská a že musí nazerať na umelecké diela ako na výsledok mnohotvárneho procesu, ktorý má viacere súradnice: smerom do minulosti i do budúcnosti.

Dôkazom toho, že aj dnešná literárna kritika hodnotí súčasnosť ako viacrozmernú historicko-umeleckú štruktúru, je to, že pri pokusoch o syntetický výklad najnovšieho literárneho diania si uvedomovala potrebu periodizácie slovesnej látky. Obyčajne v tzv. úvodných kapitolách o literárnom procese, o jeho spoločenskej, ideovej a estetickej podmienenosti načrtávala určitú schému vývinových etáp literatúry. Robila to väčšinou s vedomím akéhosi provizória alebo pomocnej osnovy, na pozadí ktorej sa dal ako-tak roztriediť mnohotvárný materiál viacerých slovesných druhov a žánrov. Pokusy o periodizáciu posledného tridsaťročia našej literatúry sa však neobmedzovali iba na domácu slovesnú tvorbu, ale zasahovali aj do komparatistiky s tendenciou porovnávať analogický proces v iných národných kultúrach.

V čase, keď došlo u nás k prechodnej stagnácii v práci na problematike súčasného umenia, zaznamenala literárna veda vo svete značný rozmach. Pozoruhodné sú najmä premeny a nové výsledky tých prúdov vedy o literatúre a umení vôbec, ktoré vychádzajú z dialektického a historického materializmu a usilujú sa o komplexný obraz umeleckého artefaktu: od jeho autorskej a spoločenskej genézy, cez skúmanie jeho vnútornej skladby až po jeho recepciu uprostred abonentov. B. S. Mejlach napísal už v polovici šesťdesiatych rokov, že "súčasná marxistická literárna veda sa konštituovala ako odbor, ktorý formuluje princípy štúdia špecifickosti, genézy a vývinu slovesnej umeleckej tvorby, skúma ideovú a estetickú hodnotu a štruktúru literárnych diel, sociálne a historické zákonitosti literárneho procesu minulých epoch i súčasnosti. Pri ďalšom rozpracovaní úloh a hraníc literárnej vedy si treba osvojovať všetky cenné výsledky predchádzajúcich čias, prekonať nihilizmus vo vzťa-

hu k predmarxovskému obdobiu jej dejín, ktorý sa prejavuje v rade prác i v poslednej dobe." /B. S. Mejlach, Predmet a hranice literárnej vedy. V zborníku Východiska a ciele, Praha 1975, s. 42/.

Dnes sa pripisuje veľký význam typologickému štúdiu literatúry. Toto metodologické hľadisko, ktoré formuloval okrem iných aj M. B. Chrapčenko, sa stalo už pred niekoľkými rokmi súčasťou našej literárnej vedy. Jeho pozície upevnil nielen vzostup komparatistiky /rovnako v Sovietskom zväze, ako aj v západných krajinách/, ale aj nové pohľady na národnú literatúru, ku ktorým sa došlo pod vplyvom slohovej analýzy literárnych diel. Zatiaľ sa metodika literárnej typológie s úspechom používa pri hodnotení slovesnej tvorby 19. storočia, resp. klasického realizmu, ktorý prostredníctvom veľkých osobností /L. N. Tolstoj, R. Rolland, Th. Mann atď./ presiahol aj do nášho veku. Menej sa vyskytuje vo výskume súčasnej literatúry. Nechýba síce celkom, ale jej frekvencia nie je doteraz taká veľká, že by sme mohli o nej hovoriť ako o vedúcej zložke literárnej vedy.

Ak uvážime, že pri výskume 19. storočia sa mohlo pomocou typologických hľadísk dôjsť k názoru, že tu ide o viacčlenný literárny celok, diferencovaný na základe smerových, skupinových, žánrových a individuálnych kategórií, že zároveň medzi vedúcimi slovesnými štruktúrami existuje prirodzená kontinuita, ba často až symbióza, potom sa zdá prirodzené, že typologická metóda možno aplikovať aj na výskum súčasného literárneho a iného umeleckého diania. Keby k tomu došlo, našiel by sa jeden z prostriedkov na zvedčenie literárnej kritiky a na jej hlbšie zopätie s literárnou teóriou a literárnou históriou bez toho, aby sa obmedzila jej špecifickosť.

Každá vedecká metóda, ktorá sa v praxi uplatňuje až

do krajnosti, vedieť nakoniec neraz do slepej uličky. Nebolo by preto správne absolutizovať ani literárnu typológiu a odporúčať ju na analýzu a hodnotenie súčasných slovenských javov len preto, že sa osvedčila pri skúmaní renesancie, klasicizmu, romantizmu a realizmu. Výsledky sú však v tejto sfére také pozoruhodné a presvedčivé, že takmer mimovoľne stimulujú určité úlohy aj pri analýze posledného tridsaťročia našich literatúr.

Metodologické hľadisko literárnej typológie by nám mohlo pomôcť osvetliť jednu z najkomplikovanejších otázok, a to genézu súčasnej socialistickej literatúry. V tejto oblasti sme prešli viacerými obdobiami. Raz sa zdôrazňoval len princíp kontinuity, inokedy zas princíp diskontinuity. Záležalo to od toho, či sa pri hodnotení niektorých osobností, diel a vývinových tendencií používali rýdzo literárnohistorické alebo rýdzo literárnokritické hľadiská. Literárna história je naklonená zdôrazňovať kontinuitné kritériá, kým literárna kritika, ktorá vychádza predovšetkým z aktuálnej hodnoty, zdôrazňuje, naopak, princíp diskontinuity. Tieto dve hľadiská sa nemusia navzájom vylučovať. Vieme, že v každej epoche prebieha vývinový proces na kontinuitno-diskontinuitnej platforme. Inak by nebol možný nijaký pohyb a tvorba nových umeleckých javov. Ak sa na základe slohovo-typologického štúdia literatúry zistilo, že napr. klasicizmus, romantizmus, realizmus sú špecifické umelecké štruktúry, medzi ktorými existuje následnosť, ale aj konvergentnosť, potom je možné uvažovať o podobných antinómiách i súvislostiach aj v súčasnej literatúre. A to tým skôr, že "v našom storočí namiesto hegemonie istého dobového slohu dochádza k mnohosti, ku koexistencii a rýchlemu striedaniu štýlov a smerov". /Mikuláš Bakoš, Literárna história a historická poetika, Bratislava 1973, s. 8-9/.

Myšlienka o slohovej diferenciácii sa vzťahuje aj na socialistický realizmus. Dnes sa v teórii literatúry upustilo od normatívneho chápania tejto tvorivej metódy. Vyplýva to z viacerých nových teoretických a literárnohistorických prác. Najmä sovietska literárna veda zastáva názor, že socialisticko-realistická tvorba sa vyznačuje na jednej strane gnozeologickou jednotou, ale že princíp pravdivosti - ako základné svetonázorové hľadisko - nevylučuje bohatstvo štýlov a foriem, individuálnej poetiky i slohových prúdov. Je pochopiteľné, že korene individuálnej poetiky i nádosobných smerových tendencií majú široké historické zázemie. Ak preto chceme chápať socialistickú literatúru ako súčasť univerzálneho pohybu a ako dedičstvo predchádzajúcich epoch, vystupuje otázka jej širšieho dejinného kontextu - teda kontinuity i diskontinuity - stále naliehavejšie do popredia.

Každá literatúra sa vyznačuje už oddávna zložitou druhovou a žánrovou skladbou. Hoci sa dá hovoriť o funkciách národnej literatúry z hľadiska relatívne samostatného celku, vždy musíme mať na mysli, že inak prebiehajú zmeny v lyrike, v epických žánroch a inak v dramatických dielach. Žánrová a druhová skladba literatúry je v ustavičnom pohybe. Pretrvávajú staršie, klasické žánre, ale pod vplyvom nových umeleckých oblastí /napr. televízia, film atď./ pribúdajú do literatúry aj netradičné slovesné útvary /filmové scenáre, texty televíznych a rozhlasových hier, piesňové texty atď./. Vzhľadom na takýto zložitý a rôznorodý materiál hovorí M. B. Chrapčenko oprávnene, že existujú rozličné "roviny" typologického bádania. Popri typológii literárnych smerov má veľký význam typológia žánrov. Už predtým sa rozvíjala najmä v umenovedných disciplínach typológia štýlov. Zvlášť zaujímavá a dôležitá je typológia historického vývoja

literatúr, objasňujúca druhy a typy literárneho procesu v rozličných historických obdobiach a zemiach". /M. B. Chrapčenko, Zásady typologického štúdia literatúry. V zborníku Východiška a cíle, s. 173./

Typologický výskum najnovších literárnych dejín nie je samoučelný. Hoci v popredí jeho záujmu stoja otázky literárnych slohov, smerov, štrukturálnej výstavby textov, individuálnej poetiky atď., nejde tu o sledovanie estetických zmien v duchu imanentných zákonov literatúry. Jeho podstata je širšia a komplexnejšia. Nie len že sa tu neignoruje spoločenská podmienenosť umeleckej tvorby, ale dôležité je, že metodika literárnej typológie nevyhnutne nastoľuje zovšeobecňujúce a konfrontačné postupy. Bez dôkladného prieskumu jednotlivých slovesných žánrov nemôže robiť primerané závery napr. genológia. Vieme, že približne od romantizmu - ale najmä v 20. storočí - sa klasické znaky literárnych druhov a žánrov oslabili a navzájom pomešali. Podoby tohto synkretizmu poznáme zatiaľ najlepšie v romantizme a v realizme. Pokiaľ ide o 20. storočie, a tým aj o našu súčasnosť, je v druhovej skladbe literatúry situácia ešte zložitejšia. Knochotvrný materiál bude sťažovať cestu k zisťovaniu všeobecných genologických princípov. Pretože však lyrika, epika i dráma existujú samostatne aj dnes a pretože i v nich sa zchovala žánrová diferenciácia, sú všetky možnosti na analýzu niektorých genologických otázok i v najnovšej slovesnej tvorbe.

Hoci typologické štúdium literatúry nie je celkom totožné s komparatistikou - je to len jedna z jej častí - presadzuje sa jeho metodika veľmi produktívne práve v tejto oblasti. Komparatistické hľadisko má dnes však oveľa širší priestor, než je problematika vzťahov medzi českou a slovenskou literatúrou. Má svoje miesto vo výa-

kume slovesnej tvorby na celom dnešnom svete. A. Mjasnikov pripomenul, že "novátorská podstata socialistického realizmu ... môže sa ukázať v plnom rozsahu, ak budeme socialistické umenie skúmať na pozadí a v spojitosti s vývojom celého svetového umenia, s vývojom filozofického, sociologického a estetického myslenia. Socialistický realizmus a svetový literárny proces - to je jeden z najaktuálnejších problémov súčasnej literárnej vedy" /A. Mjasnikov, Kritika a súčasnosť. Romboid 1972, č. 6, s. 4./ Po druhej svetovej vojne mnohé témy a umelecké prostriedky literatúry /napr. funkcia rozprávača v epike, kontextová výstavba prozaických diel, básnické pásmo, forma tzv. epického divadla/ zuniverzálneili. Zároveň vzrástol význam socialistického spoločenstva národov a ich umeleckej tvorby. Všetky tieto okolnosti sú také dôležité, že ich literárna veda nemôže ignorovať.

Pravda, ani typologické štúdium literatúry, ani komparatistika neposkytujú jediný kľúč na riešenie zložitých otázok súčasnej našej a svetovej literatúry. Musí sa zachovať určitá miera pri zovšeobecňovaní umeleckých javov. Literárny proces je síce objektívny, estetický a spoločenský jav, ale jeho aktérmi a tvorcami sú konkrétni spisovatelia, živé individuality. Bez jedinečnej osobnosti niet svojbytných umeleckých diel. Preto by sa nemali mechanicky nadradovať všeobecné znaky smeru, prúdu, školy, metódy nad individuálnu tvorbu. Medzi umeleckým dielom a literárnym procesom /s celou jeho vnútornou členitosťou/ je dialektický vzťah všeobecného a zvláštneho. Jedno bez druhého nemôže existovať.

**Tridsať rokov
slovenskej literatúry**

Břetislav Truhlář

Tridsaťročné obdobie od oslobodenia sa začína pre literatúru ešte o niečo skôr: v augustových dňoch Slovenského národného povstania, v roku 1944, ktorý natrvalo ovplyvnil novodobé dejiny Slovenska i celej republiky. V bojoch, v programoch, v ktorých vyústila dlhodobá práca Komunistickej strany Československa, sa rodili i nové myšlienky a nové zážitky. Prvými signálmi sú tu state v Pravde a v povstaleckom Novom slove: literárni kritici Alexander Matuška, Michal Chorváth a Jozef Felix sa tu, opierajúc sa o výsledky pokrokových a socialistických tendencií, zamýšľajú nad tvárou nového umenia. Už v týchto dňoch, v ktorých sa do pamäti mladých autorov vtlačajú zážitky zápasu s fašizmom, aby im neskôr dali autentickú literárnu podobu, sa stavajú základy novej socialistickej literatúry, pre ktorú je prvoradou snaha o zobrazenie skutočných udalostí národného života a nielen odraz snových krajín. V týchto dňoch rozmachu národných síl, bojov i žiaľu sa formujú verše mladých básnikov Marcela Herza, Borisa Kocúra a proletárskeho básnika Jána Brocku. V Povstaní sa formuje Miloš Krno, verše Miroslava Procházku, Ivana Terena, z ktorých mnohí už pred Povstaním /ako napr. M. Krno v svojom Šialenom predstavení alebo M. Prochádzke v básni Stalingrad/ jasne vyslovili odpor k fašizmu alebo predpovedali jeho zánik.

Aj keď klérofašistický štát na čas zahatal pôsobenie marxistických a socialistických myšlienok o literatúre, znova sa vrátilo pôsobenie marxistickej kritiky a význam práce, ktorú vykonala v oblasti sociálnej a socialistickej

ky účinného umenia skupina okolo časopisu DAV. Znova, s novou silou sa prejavil výsledok davistami usporiadaného trenčianskoteplického zjazdu z r. 1936, ktorý v myšlienke protifašistickej zjednotil celý rad slovenských umelcov.

Oslobodenie na jar 1945 bolo skutočne závažným medzníkom aj v dejinách literatúry. Národná sloboda, vykúpená v zápasoch Povstania, i utrpením ľudí, ktorí na vlastnom osude poznali barbarskosť nenávideného klérofašizmu, bola opojná: súčasne však viedla k triezvemu vedomiu, že nový štát treba stavať na solídnych sociálnych základoch, na rovnoprávnosti národov a v pevnom spojení so socialistickým Sovietskym zväzom, ktorý dal všetky sily oslobodeniu republiky i jej prvej rekonštrukcii. Vedomie tejto zásadnej zmeny sa prejavovalo od prvých dní. Skupina nadrealistických básnikov, ktorí za Slovenského štátu i predtým boli svojou metaforickosťou vystupujúcou proti ľudákom trňom v oku snehém o pacifikáciu a "nábor" do služieb klérofašistickej ideológie, pochopila, že zásadný prelom je aj prelom poetiky. Už sa nedalo písať "únikom do sna", avantgardistickým slovníkom, ale práve priblížením sa k realite. Za mnohých to vyjadril už v prvomájovom čísle Pravdy r. 1945 Vladimír Reisel: "Slovenský umelec cíti sa dnes voľný a nadobúda pocit istoty, lebo za ním stoja neprehľadné zástupy pracujúceho ľudu, je uprostred nich, dýcha s nimi rovnaký slobodný vzduch, cíti sa byť členom veľkej rodiny demokratických národov. Má nárok na prácu i na odmenu, má možnosť dávať spoločnosti plody svojho ducha, je spolutvorcom nového života, staviteľom mohutnej stavby krajšieho zajtrajška."

V celej sérii článkov sa potom VL. Reisel, P. Bunčák a i. prihlasujú k realistickej a socialistickej tradícii, k dielu P. Jilemnického, I. Olbrachta i V. Nezvala, k so-

cialistickej poézii J. Horu, hľadajúc dobu nového výrezu zodpovedajúceho novým skutočnostiam. O úprimnosti a zásadovosti tohto prechodu svedčia jednotlivé zbierky: v niektorých doznievajú ešte avantgardné postupy, napr. v Š. Žáryho Pavúk pútnik /1946/ alebo Zaslúbená zem /1947/, iné zase ako J. Lenku Hviezdy ukrutnice /1947/, sú obrazom príklonu k symbolizmu. Rudolfa Fábryho Ja je niekto iný /1946/ charakterizujú verše apokalyptického obrazu hrôz, ale aj posledný oddiel, ktorý je príklonom k pozitívnemu "dvadsiatemu veku". Výrazný a definitívny je potom prelom nadrealistickej poézie v námete Povstania, ako je to v diele Jána Brezinu, v zbierke Jána Raka a Štefana Žáryho Vavrín nevädnucci /1948/.

Prvé obdobie uplynulého tridsaťročia možno charakterizovať ako obdobie doznievania problematiky predvojnovéj, inotajného skrývenia obdobia slovenského štátu i nástup nových tendencií. Diela, ako bola zbierka Pavla Horova Defilé /1947/ alebo Jána Brezinu Slniečny deň pre všetkých /1947/, vyrovnávajúce sa s barbarstvom vojny a s pocitmi depresie, prinášali nepochybne nové pohľady na utrpenie z vojny, ale aj náznaky nových priestorov ľudského vnímania sveta. Hlboký ľudský vzťah k rodnej krajine a človeku Liptova umožnil však na druhej strane Andrejovi Plávkovi, aby plne a bezvýhradne pochopil príchod sovietskeho človeka a v zbierke Ohne na horách /1947/ aj realistickým čistým veršom nadhlo básnicky vystaval spojnicu medzi veršom oslavného citu i hlbokéj vrúcnosti.

V próze takisto doznievajú niektoré zo smerov predvojnových i povojnových. Tak ako v poézii nepretržitost' kritického realizmu dokumentuje poézia a epigramatická tvorba Janka Jesenského a v oblasti socialistickej poézie F. Kráľove verše za vojny a za Povstanie /jeho ideovo silné verše, ako Partizánska/, tak v próze ponad knihy

H. Zelinovej Anjelská zem, historizujúci a inotajný Babylon Margity Figuli alebo ponad Švantnerovu Nevestu hŕŕ, prichádza kontinuitne napojenie na socialistický realizmus v diela Petra Jilemnického Kronika /1947/ i v autobiografickej knihe Fraňa Kráľa Za krajší život /1949/. Typickým príkladom rozlomu poetiky napr. tzv. lyrizovanej prózy je dielo Jozefa Horáka: Hory mlčia /1947/, kde sa do lyrickej, neskutočne izolovanej slovenskej prírody a prírodného /naturistického/ človeka vláča vojna a fašizmus, proti ktorému už staré prostriedky obrany, ale ani staré prostriedky prozaického vyjadrovania nestačia a nezobrazia ho v plnej podobe. V tom istom roku vydaná Kronika Petra Jilemnického ukazuje, že realistická a socialistická línia je schopná plne vyjadriť ideovo i umelecky jasne a príťažlivo veľkú udalosť. V literárnokritických a historických prácach sa konštatuje, že Jilemnický sa stal pre mnohých spisovateľov príkladom, ako spracúvať povstaleckú tému, a možno na to nájsť mnoho dokladov. Predovšetkým však treba vidieť Kroniku ako závažný umelecký argument, ktorým Jilemnický znova ako socialistický realista vstúpil do formovania umeleckých názorov na literatúru. Stanislav Šmetlák v svojej práci Tridsať rokov slovenskej socialistickej literatúry /Slovenská literatúra, č. 4, r. 1975/ napísal: "Peter Jilemnický, osovateľ slovenskej socialistickorealistickej prózy, už v medzivojnovom období položil Kronikou nielen dobrý základ pre tradíciu povstaleckej témy v našej povojnovej literatúre, ale zasiahol ňou do vyjasňovania koncepčných ideovo-umeleckých otázok, aktuálnych pre ďalší vývin slovenskej prózy od konca štyridsiatych rokov." Priam v Kronike povedal ústami Gondášovými o svojej predstave umeleckého diela o Povstaní, o jeho hrdinoch i pravde života a línií, ktoré mali moc a silu nielen ľudí organizovať v zá-

pase, ale dať im predstavu sociálneho poriadku. Jilemnického marxistický a komunistický svetonázor sa tu aj v umeleckej podobe prejavil ako dielo po novom riešiacce problematiku socialistickej literatúry. V konkrétnej situácii nebolo to dielo, ktoré by narez prevrátilo hodnotové kategórie: literatúra sa musela vrátiť k východiskovému bodu dvadsiatych a tridsiatych rokov postupne. Preto aj napríklad v diele Šventnerovom možno badať cestu od nadčasovosti k epike a ku konkrétnam doby, ako o tom svedčia jeho poviedky Dáma, Kňaz, Sedliak a List a napokon aj v tom istom čase písaný román silného sociálneho kontextu Život bez konca, vydaný až r. 1956.

Realistickú líniu plne podporil román, ktorý bol tiež písaný v období konca vojny a po vojne dokončený, Červené víno /1948/ Františka Hečku. Bol to román, ktorý sa mohol a aj sa stal jedným z východiskových bodov nielen pre autora, ale pre celú prózu. Bola to práve jeho neúprosne pravdivá realistická a reálna poetika, ktorá odhalila na osude rodiny Habžďovcov, na ich tragédiách i "vítazných pádoch" sociálnu, psychologickú, ľudskú štruktúru, ktorá sa dostala do medznejho bodu, kde už nijaké sebalepšíe osobné riešenie nemôže pomôcť. Musí nastúpiť zmena spoločenská. Hečko Červeným vínom pripravil aj sebe aj literatúre obraz tejto medznej situácie, z ktorej viedla len jedna cesta - cesta revolučného riešenie, ako to vykreslil neskôr v Drevenej dedine.

Prejavom nastupujúcej generácie, ktorá v sebe niesla atmosféru "farskej republiky", ktorá zažila dotyk "namievavého Slovenska", ktorého synov posielal Tiso do bratovražedného konfliktu na front, a ktorá sa v Povstaní postavila proti obľudnému pokrytectvu, bol aj román Vladimíra Mináča Smrť chodí po horách /1948/. Mináč v tejto

práci postavil kľúčovú otázku, ktorá nebola vyvolaná iba tlakom obdobia vojny, ale ktorá práve vyplývala z problematiky novej tvorby. Smrť chodí po horách je román úprímného vyjadrenia pocitov mladej generácie, ktorá hľadala zmysel spravodlivého života v boji a pochopila, že idealistické chápanie spoločenského procesu je možné pochopiť len z procesu revolučného pohybu k socializmu. Bratia Lotárovci, ale aj iní, pochopia, že práve komunisti, robotníci, tí, čo vedia, že za fašistickým systémom je skrytý veľkokapitál a jeho systém, poznajú riešenie. Mináč, čerpajúci v tejto prvotine aj z chlapeckosti a poetiky Hemingwayovej, sa románom stavia na stranu realistickéj literatúry, na stranu tej literatúry, ktorá nestavia na exotike - no ani na opisnom realizme minulosti - na výnimočnosti situácií, ale na hlavných líniách, ktorými preniká vpred ľudský pokrok najmä v oblasti spoločenských vzťahov.

Ešte pred zásadným revolučným riešením spoločenskej a politickej situácie v Československu, ktorým bol Február 1948, je tu v literatúre pripravená situácia umelecká, vycitujúca jasne zmenu celej spoločenskej klímy a jej hlavný trend. Preto sa slovenská literatúra hneď od začiatku s Februárom stotožňuje a v svojom celku pristupuje k novým úlohám.

Svoj význam v príprave tejto názorovej a umeleckej orientácie mala davistická marxistická kritika, reprezentovaná D. Okálím i J. Foničanom, no najmä prácou Ladislava Novomeského. IX. zjazd KSČ nastoluje generálnu líniu výstavby socializmu, Zjazd národnej kultúry v tom istom roku, ako aj Ustanovujúci prvý zjazd československých spisovateľov formulujú ideovo-umelecký program, ktorý je spojením úsilia socialistickej literatúry medzi dvoma vojnami s novou problematikou. Socialistický rea-

lizmus sa tak dostáva do popredia a pôsobí ako umelecko metodický program na premenu celej literatúry. V týchto prípravných a vrcholiacich udalostiach je stále ešte silne počutelný odkaz davizmu. No už roku 1950 sa proti davistom, zastávajúcim vysoké stranické a štátne funkcie, zdvíha kritika, najskôr ako len kritika chýb, no neskôr ako vážne obvinenia, ktoré potom ústia k procesom a odsúdeniam na dlhé roky. Z historického hľadiska je nepopierateľné, že tento stav znamenal vážne ochudobnenie a stratu. Nešlo len o dielo Novomeského, Clementisovo a Okáliho - mimo sféry pôsobenia bol DAV ako celok i práce tých, ktorí boli mimo obvinenia. Napríklad dielo Urxovo sa využívalo len sčasti, keďže bolo silne spojené práve s proletárskou literatúrou a počiatkami socialistickej literatúry, kde obvinení davisti hrali rozhodujúcu rolu.

Bolo by však chybou domnievať sa - a práve tak neprípustne zjednodušujúco argumentovala neskôr pravicová kritika, keď ňmahom zavrhovala schematizmus päťdesiatych rokov -, že sa literatúra nevyvíjala, že neprebojovala marxistické a socialisticke ideové pozície. V poézii prichádzajú ako nová smena socialistickej poézie diela mladého Milana Lajčiaka Súdružka moja zem /1949/ a Nenávidím a milujem /1950/, prejavom premeny literatúry je poézia Vojtecha Mihálika Plebejská košeľa /1950/ a Spievajúce srdce /1952/, s novými dielami prichádzajú bývalí nedrealisti Štefan Žáry Reč a vavrín /1948/, Ján Brazina Vrchy sa ubránia /1948/, svoje čisté verše prikláňajúce sa k socialistickým ideám píše Ján Kosta a Fovol Horov. V próze okrem prác s povstaleckou tematikou píše závažné spoločenské dielo o zmenách na dedine Katarína Lazarová - Osie hniezdo /1954/, Vladimír Kináč Včera a zajtra /1949/, a najmä poviedky Na rozhraní /1954/, ktoré dodnes sú ži-

vým obrazom prerodu dediny, zmeny sociálnej štruktúry a začínajúceho socialistického vzťahu človeka k človeku. Isteže sú rozdiely v umeleckej kvalite diel: blížiacou sa smrťou a chorobou je poznamenaný román najmä o politickej premene dediny Fraňa Kráľa Bude ako nebolo /1950/ oproti Mináčovým spisovateľským sondám skôr iba obrys a náčrt veľkého románu, mieriaceho k historickej freske. Boli aj diela, ktoré sa pokúsili prirýchlo vyplniť prázdne miesta a zmapovať rôzne oblasti spoločenského života a práce - ako boli napr. Jozefa Horáka Šachty /1954/, román myslenný ako obraz baníckeho prostredia dobre, no umelecky ostávajúci na povrchu a na čiernobielej kresbe.

Vznikajú však postupne aj práce, ktoré sa usilujú rozšíriť pomerne úzku škálu realistického opisu o nové realistické prostriedky, a vnášať tak do socialistického realizmu nové tvárne objavy. Rovnako, ako v myšlienkovvej sfére nespokojovať sa len oslavočnosťou /ako to bolo v mnohých zbierkach oslavnej a "rodinnej" poézie/, ale ukázať proces budovania socializmu ako proces konfliktný a prebiehajúci nie ako idyla. Taký bol Bednárov Sklený vrch /1954/, čerpajúci z morálneho kódexu Povstania, i jeho Hodiny a minúty /1956/ príkro reagujúce na metódy kultu osobnosti. V roku 1956 vstupuje do literatúry jeden z najväčších spisovateľských talentov povojnového obdobia, Rudolf Jašík. Spätý intímne s Kysucami a s Ponitím, no najmä so zápasom komunistickej strany a jej bojom pred Povstaním a zaňho, napísal v svojej knihe Na brehu priezračnej rieky /1956/ obraz formovania sa kysuckých komunistov, život v kraji, kde silno doliehali kapitalistické krízy, ale kde sa aj blízkosťou priemyselnej Ostravy vedeli ľudia ráznejšie stavať proti kapitalistickej zvoli. Zvláštny lyrizmus, Jašíkova schopnosť spájať problematiku človeka s prírodou, objavovať nové stránky na ľud-

ských osudoch predurčili túto knihu ako potvrdenie tvárnych možností socialistického realizmu. Tak isto to bolo s Jašíkovou druhou knihou, s Námestím sv. Alžbety /1959/ i s jeho poviedkami Čierne a biele kruhy /1961/ a najmä s nedokončenou trilógiou Mŕtvi nespievajú /1961/, v ktorej máma dosiaľ najvýraznejšie vykreslenú atmosféru vojny i osud slovenských vojakov na soviatskom fronte. Jašík, sám účastník, vykreslil na osude poručíka Kláka a aj iných pochopenie ich nezmyselnej úlohy a vychádzajúc z triednych a sociálnych predpokladov jednotlivých postáv ukázal, ako sa vedeli vymaniť z tejto svojej úlohy a postaviť sa na správnu stranu. Mŕtvi nespievajú je veľkým slovenským románom najmä preto, že ukazuje problematiku vojny citlivo, cez ľudí, ktorí do nej vstupujú a že humanizmus tohto diela nie je všeludský, ale triedne, socialisticky podmienený.

V dokončenej polohe v historickom vyznení je podobne účinná trilógia Vladimíra Mináča Generácia /Dlhý čas čakanie - 1958, Živí a mŕtvi - 1959, Zvony zvonila na deň - 1961/. Mináč tu prenikol k mysleniu mladej generácie, vedel využiť autentickú znalosť atmosféry - ako to vyjadril v svojej prvotine Smrť chodí po horách - a vedel túto atmosféru dotvoriť na ľudských typoch, presne sociálne i psychologicky zdôvodnených, či to už boli ľudia klérofasisťického režimu /napr. arch. Ferkodič/ alebo mladí ľudia, ktorí proti neznesiteľnej a pokryteckej atmosfére museli vystúpiť napokon aj so zbraňou v ruke. Bolo by neobyčajne zaujímavé porovnať napríklad Jašíka a Mináča - ich koncepčné práce, ktoré majú v slovenskej socialistickej literatúre kľúčový význam /ako predtým Hečkovu Červené víno a Jilemnického Kronika/ s dielami posledného tridsaťročia v iných európskych literatúrach. Ukázalo by sa, že v kontexte socialistických literatúr i v porovnaní so

sovietskou ide o diela pozoruhodným spôsobom umelecky premieňajúce myšlienky a fakty socialistickej revolúcie do domácej problematiky. Jedno možno však konštatovať: ak sa za syntetické, vyúsťujúce dielo medzivojnovkej literatúry teraz už dosť všeobecne uznáva Jilemnického Kompas v nás, nepochybne za také diela posledného tridsaťročia možno pokladať aj Mŕtvi nespievajú aj Generáciu. Tieto diela - ako kedysi Kompas v nás - pochopili umelecky dynamiku spoločenského pohybu, spojili vedomie historické s osobnou skúšanosťou a po novom povedali o svojej dobe vlastnému čitateľovi nové o ňom samom.

Bolo by predčasné konštatovanie, že ide o završenie procesu dotvárania a utvárania socialistickej literatúry. Je však nepochybné, že diela, o ktorých bola reč /a niektoré ďalšie, ako A. Bednára Hromový zub, M. Krnu Vráť sa živý a i./ potvrdili nosnosť a silu socialistickorealistického prúdu a doviedli literatúru k novým úlohám. Rovnako, ako to v poézii urobila zbierka M. Rúfusa Až dozrieme /1956/, poézia Miroslava Válka Dotyky /1959/ i zbierky mladých básnikov - Ľ. Feldeka, J. Mihalkoviča i J. Šimonoviča - a ako to prebojovala poézia strednej a staršej generácie /Andrej Plávka básňami citlivo vyjadrujúcimi zmeny rodnej krajiny, Pavol Horov zbierkou Vysoké letné nebo, verše Kostrove, Mihálikove, Reiselove a i./.

Nastúpený rozbeh, upevňovanie a udomáčňovanie socialistickej literatúry však bol proces, ktorý sa stával trňom v oku tým, ktorí v kritike chýb kultového obdobia videli jednu neoceniteľne lékavú možnosť rozbiť celý socialistický nástup. Neskôr kritikou niekdajších chýb, potom kritikou všetkého, čo v svojej podstate bolo výdobytkom socializmu. Zneužili protinovotníovskú kritiku na kritiku socializmu ako celku. Tieto sily sa formujú už počiatkom šesťdesiatych rokov. Jednou zo symptomatických skutoč-

ností je, že sa najskôr pokúšajú využiť návrat Novomeského a iných členov davistickej skupiny vo svoj prospech, to znamená na kritiku komunistickej strany a jej vedúcej úlohy. Ale keď Novomeský a Okáli sa stavajú znova na to isté miesto, ktoré opustili na počiatku päťdesiatych rokov, stávajú sa nepohodlnými. Kultúrne časopisy z polovice päťdesiatych rokov sú dokladom toho, ako sa z falošných kritikov, ktorí predtým lutovali obeť procesov, neraz stávajú polemickí oponenti. Okáli im je znova "dogmatikom" a Novomeského ako aj iných davistov sa snažia dostať do pozície kritikov komunistickej strany, čitateľov akéhosi všeobecného humanizmu. Ale Novomeský je verný svojej koncepcii socialistickej literatúry a svojimi vystúpeniami i svojou poéziou - najmä zbierkou Vila Tereza /1964/ - dovršuje obraz svojho úsilia o revolučnú literatúru. Keď sa trend pravicových kritikov a publicistov stáva zjavne nepriateľským, vystupuje Novomeský spolu s Váľkom a Michálikom z redakčnej rady Kultúrneho života a odhaľuje tak jeho vtedajšiu protisocialistickú tvár.

Zápas o charakter socialistickej kultúry, úsilie o udržanie kontinuity marxistického myslenia o literatúre - kde práve svoje miesto mali davisti a socialistickí realisti medzivojnového obdobia - má v literatúre svoju podobu. Do situácie, kedy sa vymieňajú generácie, prichádzajú nové neskúsené talenty, vtrháva najmä zásluhou kultúrnej publicistiky a cez stáť niektorých kritikov celá zmes módných názorov v širokej škále od existencializmu, cez francúzsky "nový román" a bezbrehý realizmus Garaudyho, cez rozbitého človeka Ernsta Fischera až k teóriám Adornovým a Marcuseho. Na zjazde spisovateľov v Prahe nesmie predsedáť Ladislav Novomeský, ale je tam Eduard Goldstücker, falšujúci Keľkov odkaz, aby sa vykladal nie ako obraz rozbitej kapitalistickej formácie, ale ako

prílehavý obraz "socialistickej manipulácie". Najväčším spisovateľom tohto obdobia je Ladislav Mňačko, ktorý zneužil fakty a omyly rokov kultu a napísal doslova svoje Oneskorené reportáže, aby z nich vyryžoval čo najväčšiu osobnú popularitu. Nie umenie, ale publicistika, nie seriózny verš alebo epicky premyslená prozaická práca, ale politické senzácie, reportážne chvatný útok na vysokého funkcionára, opisovanie tabuizovaných tém, to je pre previcovú kritiku centrum literatúry. V tejto situácii sa samozrejme nástupujúca generácia prozaikov zmieta od extrému k extrému, od absurdnosti k zobrazeniu vnútra človeka, ako je to v Johanidesových knihách a i. O to viac si treba ceniť napríklad diela Vincenta Šikulu, ktorý výrazne vedel udržať realistický pohľad na realitu, ktorú dobre poznal, niektorých prác Petra Jaroša, ktorý sa postupne vedel vymaniť z vplyvov západných mód.

Proces v literatúre, ktorý nastal po vyvrcholení krízy, mal atmosféru oslobodzujúcu. Nenastal okamžite, ale počnúc rokom 1970 sa postupne znova formujú sily socialistickej literatúry. Je to nepochybne zásluhou aktivity Komunistickej strany a jej vplyvu v literárnych organizáciách, že sa postupne obnažilo kontrarevolučné nebezpečenstvo a našli sa pozitívne východiskové body. Súčasne však je to aj aktivita strednej a staršej generácie spisovateľov, ktorí nepodľahli tendenciám previcových oportunistov. S novými veršami prichádza Andrej Plávka, Pavol Horov, Július Lenko, Milan Lajčiak - ktorý najmä vo svojich zbierkach Úskalia /1973/, Listoch šedovlásky /1974/ i Jesenných esajoch /1972/ priniesol nové tóny do socialistickej poézie. Zrelá stredná generácia, ako M. Rúfus, P. Koyš i mladší básnici, prináša stále nové doklady o tom, že socialistické umenie je nielen živé,

ale stáva sa stále aktívnejším faktorom nášho spoločenského života. Situácia v próze je zložitejšia. No aj tam napr. knihy spomienok, ako je Plávkov Smädný milenec /1972/, kniha osobného vyznania a splynutia so socialistickou myšlienkou, Žáryho pokus o zobrazenie slovenského štátu a slovenského vojaka v Taliansku, videný cez humor a satiru Azúrová anabáza /1972/ alebo Kotova Horúčka /1973/, pokus o postihnutie stretnutia pravice so socialistickým myslením v krízovom roku 1968, sú nepochybne doklady toho, že socialistická literatúra začína prenikať do novej problematiky nášho života. Sedemdesiate roky aktivizovali aj starších episoventov. Jedným z pozoruhodných prínosov je V znamení panny od Jána Jonáša /1972/, obdivuhodný umeleckou schopnosťou vykresliť počiatky toho nového na slovenskej dedine práve medzi najchudobnejšími, medzi bývalými bŕešmi.

Mladá a najmladšia slovenská próza je zatiaľ pomerne málo diferencovaná. V niektorých prácach prežíva akési ideovo i umelecky rozpačité vákuum, pomalý trend na zobrazovanie skutočností akoby vychádzal celkom z neznámeho, z novoobjavovaných pevnín. Próza akoby znova objavovala pocitový svet, svet dediny alebo mesta, ľudí, ktorí hoci žijú v socialistickej spoločnosti, nesú znaky akéhosi "nahého človeka". Pozoruhodné sú nepochybne novelistické cykly Ivana Hábaja Dolníci /1972/, V tani moruše /1973/, úprimné, no skôr črty ako poviedky predstavuje kniha najmladšej generácie Ľuboša Juríka Poľná ulica /1973/. Nepochybne však práve aspoň relatívna zrelosť napríklad práca Petra Andruška Cesta pod hranicami /1973/, Hodiny s kukučkou /1974/, alebo Viery Švenkovej Zuzana /1973/ a jej román Limbový háj /1974/, sú zárukou, že autenticita zážitku sa vie už spájať aj s objektivizáciou a neostáva len pri dojmach a citových kreáciách. Práve

Limbový háj svojím pokusom o vyrozprávanie doby slovenského štátu a Povstania môže byť obrazom tendencií mladej prózy, ktoré si uvedomujú, že nestačí len vyjadrovať svoje pocitové zázemie, ale že cez osobný zážitok treba pristúpiť k obrezu doby a jej atmosféry. Latentne plodná je stále dnes už stredná spisovateľská generácia prozaikov, kde ako by sa stále nevedel nájsť jeden z talentovaných, Ján Papp. Po knihe Kára plná bolesti a Kamennom anjelíkovi je jeho kniha z odboja a Povstania Miluj čas, ktorý príde /1974/ určitým sklamaním v kompozičnej prekomplikovanosti. Ale aj tu sú znova tendencie návratu k spoločenskej objektivizácii, k chápaniu ľudskej typológie i psychológie ako súčasti spoločenského procesu.

Nie je možné hodnotiť naše výsledky v oblasti literatúry vcelku. V súčasnosti je to nepochybne dráma, ktorá prenikavejšie ako próza zobrazuje niektoré spoločenské i ľudské javy. V hrách J. Soloviča Samí dobrí chlapi i v jeho Meridiáne /1973/ sa rieši aktuálna závažná spoločenská problematika – problém malomeštiactva. V hrách Osvalda Zehradníka Sóló pre hodiny /bicie/ alebo v jeho hre Zurebája ponad satirický úsmev a ponad vnútorný generačný konflikt sa hovoria výrazné pravdy o našom súčasnom živote. Ivan Bukovčan v hre Sneh pod límbou – tak ako J. Kákoš v hre Dom pre najmladšieho syna alebo E. Štric v hre Mŕtvi sa nevracajú – vrátili sa k problematike Povstania, k morálnemu imperatívu nesenému zápasom proti fašizmu a odhalili tak niektoré z etických vretiev, ktorými dednes žije náš človek.

Súčasný literárny vývin vedie k novým problémom a novým riešeniam. Je nepochybné, že po prekonaní kríz

a vyrovnaním sa s nimi, príde znova ako základná otázka, stavaná vždy pred literatúru socialistického spoločenstva: ako zobrazila hrdinu svojej doby, ako vystihla dramatickosť a dynamickosť pohybu socialistickej spoločnosti vpred.

Najmladšia slovenská próza

Karol Wlachovský

Aj literárny život má svoj pravidelný rytmus, povedané slovami Štefana Krčméryho, zdvihy aj pády, slávnostné i smutné chvíle. Jednotaj niektoré knihy zapadajú prachom zabudnutia a zároveň vychádzajú nové diela. O miesto v literatúre sa hlásia noví autori. Aj mladé pokolenie slovenských prozaikov sa nezadržateľne hlási o slovo a začína zápas o čitateľovu priazeň. Ešte donedávna sme pokladali za predstaviteľov mladej literatúry autorov, ktorí do literatúry vstupovali na konci päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov. Dnes sú reprezentantmi statnej strednej generácie spisovateľov a prívlastok "mladý" pripisujeme autorom, ktorí svoj literárny krst vykonali v prvej polovici sedemdesiatych rokov. Publikované práce nás oprávňujú vysloviť názor, že ide o nástup životaschopnej generácie mladých autorov, ktorí majú nielen ambície a zámery, ale aj predpoklady pre splnenie vytýčených cieľov. Spomedzi množstva nových mien v slovenskej literatúre istým krokom vykročilo viac prozaikov: Peter Andruška, Ivan Habaľ, Ľuboš Jurík, Viera Švenková, Milan Zelinka. Hoci každý z nich má vyhranený rukopis, ich tvorbu spájajú mnohé spoločné umelecké i mimoumelecké znaky. Tie sa v nejednom ohľade podstatne líšia od črt, ktoré včlenili do jedného prúdu príslušníkov predchádzajúcej generácie prozaikov /napríklad Jozefa Kots, Petra Jaroša a Jána Johánidesa/.

Mladú prózu šesťdesiatych rokov zaujímali predovšetkým otázky etické. V istom zmysle to bolo nevyhnutné a zákonité, lebo v tom čase celá spoločnosť prechádzala mravnou očistou. Okrem toho táto generácia prozaikov mimoriadnu

pozornosť venovala forme literárnej výpovede. Často sa viac inšpirovala literatúrou ako životom. Ak sa dotýkala života, potom predovšetkým zmyslami. V tomto zmysle môžeme uviesť dnes už "klasické" príklady. Prvotina Petra Jaroša Popoludnie na terase je typickým dielkom, v ktorom dominuje zmyslové očarenie; cyklus poviedok Jána Johaničesa pod názvom Súkromie je zase typickou - a hodno podotknúť, že v nejednom ohľade úspešnou - prvotinou, ktorá je plodom autorovej literárnej inšpirácie. Táto generácia prozaikov sa až v zrelom fyzickom i umelackom veku obracia k vlastnej zážitkovej sfére - spomeňme si na posledné knižky Petra Jaroša - a k aktuálnym témam prítomnosti. Tu si pripomeňme zase poslednú novelistickú prácu Jozefa Kota Horúčka.

Mladí autori sedemdesiatych rokov sa poväčšine narodili v posledných rokoch vojny alebo tesne po jej skončení. Vyrastali a dospievali už v nových spoločenských podmienkach. Tieto skutočnosti poznačili ich zážitkovú skúsenosť už od detstva. Pre budúceho spisovateľa sú to veci neraz určujúce. Aj sa odzrkadlili v prvých literárnych pokusoch. Väčšina mladých prozaikov sedemdesiatych rokov nehľadá tienisté stránky života. Napokon čo sa týka sociálnej nespravodlivosti, sami toho skúsili málo, alebo vôbec nič. Čo-to môžu poznať iba z rozprávania. Preto sa sústreďujú na pozitívne stránky života, hľadajú jeho pozitívny zmysel. Vo vlastnej literárnej tvorbe sa to prejavuje ako nejaký návrat k tradícii. Uvedomujú si, že základnou, špecifickou danosťou epiky je rozprávanie. Preto v próze mladých autorov sedemdesiatych rokov prevažuje príbeh nad subjektivizovaným uvažovaním. Mladá próza si uchováva zmysel pre hodnovernosť. Tvorivo zužitkúva dedičstvo realizmu. Pravda, aj podľa teórie realizmu nemožno stotožňovať príbeh zo života s jeho literárnym spraco-

vaním. Stáva sa, že mladý autor neberie na vedomie zákonité posuny a svoj príbeh vyrozpráva lineárne. Próze potom chýba ďalší rozmer, ostáva v rovine záznamu. Je to zjavný nedostatok mnohých diel mladej prózy. Ale v návrate k tradíciám slovenskej prózy treba vidieť aj pozitívnu a perspektívnu črtu mladej slovenskej prózy sedemdesiatych rokov. Nie je to návrat k tradícii z nevyhnutnosti a umeleckej bezradnosti, ale zákonitá regenerácia tvorivej autorskej metódy a literárnych žánrov, čo si vynútil sám život.

Mladá próza sedemdesiatych rokov má svoje výlučné znaky, osobité témy a sužety. Na rozdiel od viacerých diel, ktoré vznikli v minulom desaťročí, je pevne zakotvená v konkrétnom priestore i v čase. Obrazne povedané: pulzuje životom, dýcha krajom, koloritom prostredia. Územná a časová lokalizácia sa najmarkantnejšie prejavuje v tvorbe autorov /Peter Andruška, Ivan Habaš, Ladislav Ballek/, ktorí pre slovenskú literatúru znova objavili - a či vôbec po prvý raz objavujú - južnú časť Slovenska: Žitný ostrov. Toto etnické územie Slovenska bolo dosiaľ doménou zväčša iba maďarských autorov žijúcich v ČSSR, keďže v tejto časti Slovenska žijú aj obyvatelia maďarskej národnosti. Zdá sa, že mladá slovenská próza práve v dotyku s touto rovinnou krajinou dosiahla zatiaľ svoje najvýraznejšie úspechy. Ako príklady môžeme citovať prózy Ivana Habaša /Dolníci, V tieni moruše/, poslednú knižku Ladislava Balleka Južná pošta a román Petra Andrušku Hodiny s kukučkou.

Peter Andruška patrí medzi najplodnejších autorov mladého literárneho pokolenia. V poslednom čase vydal dve prozaické práce: študentský románik Zaspievaj, chvíľa, a rodinný román Hodiny s kukučkou. V oboch knihách sa stretávame so sympatickými kladnými črtami aj čiastkovými nedostatkami mladej prózy sedemdesiatych rokov. Obi-

dve prózy čerpajú z premenov autorovej biografickej skúsenosti alebo z bezprostredného rozprávania. Nachádzame v nich lineárne vyrozprávanie príbehu aj cieľavedomý nadhľad, pričom ku skúsenostnému a zážitkovému svetu mladý autor pristupuje pod rozličnými zornými uhlami: v študentskom románe čo najbezprostrednejšie /aj detailnejšie/ a s veľkou citovou spriaznenosťou; v rodinnom románe zase čo najobjektívnejšie, sympatia a citová časť cudne zakrýva rúškom objektívneho rozprávania, zjavným odstupom. Tým sa síce vyhol mnohým klišé generačných románov, ale jeho "rodinná kronika" súčasne nadobudla znaky neosobnej výpovede.

Románik Zaspievaj, chvíľa, možno bližšie charakterizovať ako obrázok zo študentského života. Dej ochráničujú posledné dni kolektívneho života deviatakov /posledného ročníka základnej školy/. Skôr než sa nadobro rozídu, vypraví sa na spoločný výlet: aj s triednym učiteľom idú stanovať do prírody. Na pozadí tohto priamočiareho príbehu mladý autor načrtáva galériu postáv: chlapcov, dievčence a triedneho učiteľa. Na nepovinnom výlete sa vo vedomí zafixované a ustálené charaktery a vzťahy vystavujú skúške a prejavujú sa v novom svetle. Týka sa to najmä triedneho učiteľa. Ale zmysel knihy netreba hľadať v nevyhnutnej potrebe mladého autora vyrovnať sa s konkrétnym a akiste nezabudnuteľným zážitkom. V druhom pláne jeho rozprávania sledujeme mladých ľudí, ktorí stoja na prahu dospelosti a začínajú si uvedomovať, čo je zmysel pre povinnosť, zásadovosť, zodpovednosť za slová a skutky; zisťujú na vlastnej koži, čo dáva človeku ľudská spolupatričnosť. Z tohto aspektu ústrednou postavou príbehu je triedny učiteľ, hoci autor väčšinu vymedzeného priestoru venuje kolektívu deviatakov. Hodno spomenúť ešte jeden pozoruhodný znak rukopisu tejto prózy: čo aj náznakový, ale dôsledný motiváciu charaktarov i konania jednotlivých

postáv a postavičiek príbehu.

Román *Hodiny s kukučkou* nateraz patrí k najzávažnejším pokusom mladej slovenskej prózy sedemdesiatych rokov. Pravda, vo vzťahu k slovenskej i svetovej literárnej minulosti, ba aj prítomnosti nemáme do činenia s nijakým objavom. Mladý prozaik je však objavný v prístupe k tejto tradičnej a v poslednom čase aj módnjej línii románového žánru. Cieľavedome sa vyhol konvenčným rekvizitám generáčnych románov; uvedomil si, že podstata "rodinnej ságy" nie je v tom, že pokolenia sa rodia, vydávajú, ženía, zakladajú rodiny, vychovávajú potomstvo a napokon umierajú. Pre mladého autora sú to iba konštanty, ktoré jednoducho a sucho zaznamenáva. Rodinnú ságu začína in medias res: buduje ju na životných príbehoch jednotlivých postáv, ktoré sa usilujú svoj život naplniť skutkami, činnorodou prácou, pozitívnym zmyslom.

Nositeľkou základnej idey románu je hlavná ženská predstaviteľka: Marianna. Hoci takmer všetky nite rozprávania sa zbierajú k tejto postave z druhého pokolenia, ba zdá sa, že aj autor jej venuje najviac sympatií, do popredia sa dostáva iba v rodinných súvislostiach, stáva sa mierou mravných hodnôt človeka, pozitívnym ideálom. Chýba širší spoločanský rozmer i dosah; spoločenské relácie v tomto rodinnom románe zostávajú kdeisi na okraji, pričom iba z náznakov možno abstrahovať udalosti, ktoré vplývajú na život jednotlivých pokolení. Aj dej románu možno vymedziť iba podľa náznakov. Podľa toho román zachycuje život troch generácií roľnícko-remeselníckej rodiny na južnom Slovensku od začiatku storočia až po dnešok. Do centra sa vysúva stredná generácia, ktoré na vlastnom chrbte niesla najväčšiu ťarchu niekdajších sociálnych rozporov, ako aj problémov pri budovaní novej, socialistickej spoločnosti. V tomto bode mladý autor prejavil dosta-

tok nálezitého zmyslu pre správne triedne, historické videnie minulosti a prítomnosti Slovenska.

Minulosť a prítomnosť Slovenska je nepredstaviteľná bez národnoslobodzovacieho boja, Slovenského národného povstania. Namiesto je teda otázka, čo znamená pre mladú literatúru Povstanie. Predovšetkým: podnietilo mladú prózu a jeho brdinu prekročiť prah ohraňovaného, izolovaného súkromného života človeka. Mladí prozaici individuálny osud človeka vnímajú na pozadí spoločenského pohybu a sociálnych premien. Badateľ zjavný odklon od rozpisovania citov a citíkov a príklon k širšiemu epickému záberu. Je to nateraz nesporný klad a perspektívna črta mladej prózy. Najzjavnejšie sa prejavuje v románovej kompozícii Viery Švenkovej Limbový háj. V sympatickej prvotine tejto autorky /poviedkový súbor Biela pani Zuzana/ sa síce tiež stretáme s povstaleckou témou /reminiscencia na otcov odchod do hôr v poviedke Milé malé dievčatká/, predsa za ústrednú tému tohto súboru treba pokladať nenaplnený život ženy.

Tento motív sa zjavuje aj vo Švenkovej románovej prvotine, ba neraz naliehavejšie ako v poviedkovom debute, takže patrí k najvydarenejším častiam celého diela. Stal sa totiž pevnou zložkou románovej mozaiky, nie je izolovaný od spoločensko-politického a sociálneho života istého podtatranského mestečka. /Daj románovej kroniky sa odohráva pod Tatrami, vo väčšom meste a okolitých horách; zachytuje posledné obdobie jestvovania tzv. slovenského štátu až po oslobodenie./ Spomínaná téma nenaplneného života, žena v poviedkach tvorí výlučnosť Švenkovej prózy, v románe Limbový háj sa stáva osobitným a zrejme trvalým znakom prózy.

Pravda, toto nie je jediná spojitosť medzi poviedkami a románom. Baladické čaro poviedok je prítomné aj v

románe: baladická je záverečná scéna románu, baladicky sú lažené viaceré kapitoly, najmä tie, ktoré majú uzavretú sujetovú kompozíciu. Táto črta Švenkovej prózy však vyplýva aj z toho, že jej dielo už má základné atribúty slovesného umeleckého prejavu: osobitný kolorit /krajina pod Tatrami/, presiaknutý ľudovou tradíciou a múdrosťou, ďalej románové postavy zrazené s týmto prostredím a poznačené jeho kultúrou /najmä dvaja mužskí protagonisti Štefan a Juraj/, ktoré konajú v konkrétnom "historickom" čase. V zmysle prísľubu, ktorý dávala tušiť prvotina, Viera Švenková vytvorila prózu so zložitejšou epickou štruktúrou. Švenkovej epické plátno sa však skladá z mozaiky individuálnych osudov. Zo zorného uhla prvotiny to nie je prekvapujúce.

Načrtávanie individuálneho osudu človeka je najvlastnejšou doménou prozaičského umenia V. Švenkovej. Každá postava, be aj epizodické postavička, má svoju pravdu, životnú filozofiu. Vyplýva z politického presvedčenia a orientácie; prejavuje sa raz vo váhavosti, inokedy rozhodnosti, potom v činoch, ale prínajmenšom v slovnom geste. A práve "individuálna" pravda zoči-voči skutočnosti je základným prameňom, živiteľom Švenkovej epiky. Raz takéto stretnutie znamená víťazstvo, inokedy pád. Podľa stálosti charakteru a neoblomného presvedčenia hrdinu. Tak je to aj v prípade hlavných postáv románu Limbový háj. Tento fakt súčasne vysvetľuje aj to, že napriek kultivovanému jazykovému prejavu kolektívne /davové, bojové/ scény nepatria k najsilnejším stránkam románu.

O posledný pozoruhodný prírastok slovenskej literatúry, a to nielen mladej slovenskej prózy, sa postaral Milan Šútovec, dosiaľ známy predovšetkým ako redaktor a nekompromisný literárny kritik. Jeho román Muži a zbrane ešte minulý rok zaujal hodnotiacu komisiu literárnej súťa-

že, ktorú vypísalo vydavateľstvo Smena a SÚV SZM pri príležitosti 30. výročia SNP. Rukopis bol odmenený hlavnou cenou súťaže.

Milan Šútovec v próze síce nie je nováčikom, ale jeho prvotinu Tieňohry z roku 1958 dnes už možno pokladať iba za literárne etudy, na ktorých si mladý literárny kritik v praxi overoval hranice a možnosti prózy. Román Muži s zbrane však priniesol mladému literátovi neporovnateľne lepšie vysvedčenie. Je rukolapným dôkazom, že mladý autor vie, čo potrebuje dobrá próza. Podľa jeho románu môžeme postupne citovať: ponajprv - jasnú dejovú líniu s motívom tajomstva, ktoré nielen vyvoláva, ale aj stupňuje čitateľské napätie, ďalej hodnoverný miestopia a atmosféru miesta deja. Na týchto základoch vytvoril Milan Šútovec prekvapujúco ucelenú románovú kreáciu. Týka sa to prevažnej časti diela, keďže v závere románu sa mimovoľne vysúva do popredia fabula, a fabulovanie, zdá sa, nie je práve najsilnejšou stránkou Šútovcovho prozaického majstrovstva. Napodiv sa mu väčšmi darí tam, kde - obrazne povedané - prozaik tak ako básnik musí viac cítiť ako vedieť. Potom nečudo, že jeho rozprávania o živote v nevelkom mestečku na hornom Slovensku v časech príprav Slovenského národného povstania zaujme predovšetkým uhrančivou a hodnovernou atmosférou. V tomto zmysle sa Šútovcovej románovej mozaike vyrovná iba málo diel slovenskej literatúry s obdobnou témou. V tejto atmosfére potom mladý prozaik so zjavnou pasiou rozkladá postavy akoby na šachovnicu. A keď sa už raz dostali na šachovnicu, dostávajú aj konkrétnu úlohu a zapájajú sa do "hry". Vývin udalostí, onen malý pohyb dejín, strháva so sebou všetky "figúrky". Podľa toho, na ktoré pole "šachovnice" stúpili, stávajú sa boriteľmi alebo tvorcami dejinných udalostí jesene 1944.

V mladej slovenskej próze sedemdesiatych rokov nechýba ani mestské prostredie. Obrátila pozornosť aj na život človeka v meste, mestského človeka. Bývalá bratislavská tzv. malá stanica /dnes už čaká na demoláciu/, Ondrejský cintorín a Poľná ulica - to je rajón Bratislavy, ktorý padol do oka mladému prozaikovi Ľubošovi Juríkovi. Mladý prozaik v tejto časti Bratislavy našiel dostatok motívov i typov ľudí, na ktoré "prípomel svoje tvorivé vídenie a zažívanie sveta". Vytvoril sympatický súbor prozaických etud, ktoré shrnul do knižky pod názvom Na Poľnej ulici.

Spomínaná časť Bratislavy kedysi stála na samom okraji mesta. A jej obyvatelia mali "primerané" postavenie: nijaký prepych, skôr chudoba, ktorá však neklesla na hranicu biedy, iba ak v rovine duchovnej. Miestopis, prostredie a charakteristika postáv predurčujú nielen zvláštny, ale aj príťažlivý a pôsobivý kolorit jednotlivých poviedok. Kolorit sám oseba sa vyznačuje pečatou neopakovateľnosti, ale neurčuje špecifikum týchto próz. Vlastné príbehy by totiž akisto nestratili právo na existenciu ani v inom milie. Lebo poviedka je predovšetkým príbeh s rozuzlením. Táto žánrová zákonitosť Ľuboš Jurík dodržiava, hoci príbeh s výraznou pointou sa nestáva dominujúcou zložkou jeho poviedky. Výlučnosť, osobitosť poviedok Ľuboša Juríka vyplýva z výberu a akcentovania takých životných situácií, keď je súlad vo vzťahoch medzi ľuďmi naštrbený, a to či už preto, že vzťahy časom vychladli, svedčovali, alebo neodvratne zanikli. S mierou tohto narušenia úzko súvisí dynamické ustrojenie Juríkovej prózy, tempo rozprávania a napokon aj viac či menej prekvapivé rozuzlenie. To všetko nás oprávňuje na to, aby sme vylúčili konceptnosť a podčiarkali koncepčnosť autorovho literárneho myslenia a umeleckého zámeru. Na druhej strane však treba pripomenúť, že v samom procese

literárnej tvorby ešte vyráža na povrch konceptnosť, ktorá poznačila výsledné dielo.

Próza je pre Ľuboša Juríka predovšetkým priestorom pre rozprávanie. Všetky poviedky súboru si uchovávajú základný ontotvorný znak: rozprávanie. Objektívny rozprávač rozpráva príbehy rázovitých, ale konkrétnych ľudí, obyvateľov rázovitej, ale reálnej časti veľkomesta. Sú to ľudia, ktorí sa už zmierili s tým, že od života už nemôžu očakávať viac, ako do danej chvíle dostali. Ale sú to ľudia, ktorí sa často ocitujú aj v slepej uličke. Stav zmierenia v prípade prvom a bezperspektívnosť v prípade druhom môže zvrátiť iba čin, oslobodzujúci skutok. Ani v jednom prípade sa tak nemôže stať, lebo "hrdinom" poviedok Ľuboša Juríka chýba buď fyzická alebo duševná sila, ale najmä mravná odvaha. Krajným východiskom sú potom činy zo zúfalstva. Tie však neoslobodzujú, ani nevyslobodzujú, skôr naopak. Iba prehlbujú bezútešnosť. A tak obyvateľov Poľnej ulice pri živote držia spomienky a každodenné stereotypné návyky. Konajú mechanicky, spomínajú bez vzrušenia, prispôsobili sa a zapadli do prostredia, ktoré svojou prítomnosťou spoluvytvárajú. Poviedky Ľuboša Juríka teda možno charakterizovať /slovami Jána Števäčka/ ako poéziu vecí, objektov, teda ako poéziu človeka prítomného v spoločanskom, prírodnom i vecnom svete. Na knižnú prvotinu to naozaj nie je málo.

V súvislosti s tým, čo sme vyššie naznačili, vynára sa otázka, čo je zmyslom tejto "poézie človeka", čo demonštruje epika mladého prozaika? Rozhodne nejde o filozofiu životnej skepsy a rezignácie. Skôr mu ide o slabosť a či neschopnosť človeka objaviť a odhaliť reálnu možnosť, na čo hodno čakať. To si každý človek musí konkretizovať a definovať sám pre seba tak, aby bol prospešný pre spoločnosť, v ktorej žije, a sám bol spokojný a uspokojený.

Krátky vstup do sveta mladej slovenskej prózy sedemdesiatych rokov naznačuje, že ide o diela, ktoré sa nechcú dať iba unášať hlavným prúdom súčasnej slovenskej prózy, ani sa nechcú v jej prúde utápať, ale naopak, samy majú ambície tento prúd utvárať. Či sa tak stane, to nám uká-
žu najbližšie roky.

**Informácie
o autoroch a ich najvýznamnejších
knižných
publikáciách**

Gosiorovský Miloš, 28. 5. 1920, akademik ČSAV a SAV, univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry československých dejín.

Slovenské národné povstanie /1954/; Dejiny slovenského robotníckeho hnutia 1848-1918 /v slov., v rušt. 1958/; Dejiny Komunistickej strany Československa /v slov., v češt., v maď. 1956, v rušt., 1958/, spoluautor; Práhľad dejín československého odborového hnutia /v slov., v češt. 1963/, spoluautor.

Bagin Albín, 19. 12. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

Priestory textu /1971/.

Buffa Ferdinand, 22. 1. 1926, PhDr., CSc., univ. doc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese /1953/; Atlas slovenského jazyka I. /1968/, spoluautor; Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry /1972/; Konverzačná príručka poľštiny /1957, 1958/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský vreckový slovník /1963/, spoluautor; Gramatika spisovnej poľštiny /I. 1964; II. 1967/, skriptum; Učebnice poľštiny pre samoukov /1968/, spoluautor; Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník /1975/, spoluautor.

Eliáš Michal, 19. 9. 1934, PhDr., CSc., vedecký pracovník Matice slovenskej v Martine.

Feldek Ľubomír, 9. 10. 1936, vedúci redaktor vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v Bratislave.

Jediný slaný domov /1961/; Kriedový kruh /1970/;

Knihy pre deti: Hra pre tvoje modré oči /1958/; Telefón /1963/; Zlatúšik /1965/; Kolesá, krúťte sa /1966/; Hlava, ktorú som mal vtedy /1967/; O hluchej babke a vnúčikovi Zlatúšikovi /1967/; Stratený zverinec /1968/; Kuchárska kniha pre deti /1968/; Zelené jelena /1968/; Škorrec výletník /1970/; Rozprávky na niti /1970/; Zvířecí báje /Liberec 1970/; Kúzelník a kvetinárka /1972/; Na motýľích krídlach /1973/; Modrá kniha rozprávok /1974/.

Divadelné hry pre deti: Botafogo, bábková hra /1964/; Botafogo v čižmách, bábková hra /1971/; Hra, v ktorej sa spí, hudobná komédia /1971/.

Preklady poézie: Damjan Bednyj, Môj spev /s J. Stachom, J. Mihaľkovičom a M. Ferkom, 1958/; Ondra Lysohorský, Brázdou k vesmíru /so Š. Pártošovou, 1959/; Vladimír Majakovskij, Flauta chrbtica, Oblak v nohaviciach /1967/; Vysoký je banánovník /malajské ľudové poézie /1967/; Lautréamont, Poézie /1967/; Alexander Blok, Dva nášť /1967/; Povest' o krásnej Ašme /epos národa Saní, 1971/; Rabindránáth Thákur, Stroskotanci /Gitándžali a Báse, 1971/; Majakovskij, Veľavážení súdruhovia potomci /1972/; Majakovskij, V. I. Lenin /1973/; Majakovskij, Závďte mi /1974/; Sofokles, Antigona /1974/; Robinson Jeffers, Grošovaný žrebec /v tlači/.

Preklady básní pre deti: Desanka Maksimovičová, Nech sa páči na výstavu /1965/; František Hrubín, Celé dni sa hrávame /1967/; Vítězslav Nezval, Veci, kvety, zvieratká a ľudia pre deti /1968/; Konstanty Ildefons Gałczyński, Mlynček na kávu /s O. Feldekovou, 1968/; Samuel Maršak, Kolotoč /1968/; Ludwig Jerzy Kern, Nosorožce v drožke

/1974/.

Preklady divadelných hier: Sofokles, Antigona /1971/; Shakespeare, Othello /1972/.

Preklady divadelných hier pre deti: Jan Brzechwa, Neobyčajné príhody pána Machuľku /1967/; Josef Čapek, Tučný pradeduško /1972/.

Umenie preložiť básne /v tlači/.

Habovštiak Anton, 22. 9. 1924, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 1. vyd. /1964/, spoluautor; Oravské nárečia, 1. vyd. /1965/; Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus /1968/, spoluautor; Hviezdoslav a slovenčina /1969/; Oravské chotérne názvy /1970/.

Horák Emil, 14. 4. 1938, PhDr., odborný asistent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra slavistiky a indoeuropeistiky.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc., univ. prof., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovo tvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia I /1971/; Úvod do jazykovedy, skriptum /1975/.

Kollár Dezider, 29. 3. 1931, PhDr., CSc., Pedagogic-

ká fakulta Univerzity Komenského v Trnave, vedúci Katedry ruského jazyka a literatúry.

Slovensko-ruský prekladový slovník II. /1957/; Slovensko-ruský slovník /1959/, spoluautor; Rusko-slovenský slovník /1960/, spoluautor; Rusko-slovenský vreckový slovník I. - IV. /1961. - 1972/, spoluautor; Veľký rusko-slovenský slovník II. - V. /1963 - 1970/, hlavný redaktor; Vreckový slovensko-ruský slovník /1965, 1966, 1967/, spoluautor; Vreckový slovensko-ruský a rusko-slovenský slovník /1971/; Slovenko-ruský slovník /v tlači/, spoluautor; Gramatika slovenského jazyka /v tlači/.

Krajčovič Rudolf, 22. 7. 1927, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin /1964/; Náčrt dejín slovenského jazyka /1964, 1971/; Technika jazykovej interpretácie /1966/; Slovenčina a slovenské jazyky I. Praslovenská genéza slovenčiny /1974/; Historical Phonology of Slovak /1975/; Svedectvo dejín o slovenčine /v tlači/.

Michálek Ján, 12. 3. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry etnografie a folkloristiky FFUK.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, prísloví a rozprávok /1962/; Havran a líška. Slovenské ľudové rozprávky /1964, 1966/; Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/; Spomienkové rozprávanie a historickou tematikou

/1971/; Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1973/; SNP v ľudovej tvorbe /1974/, spoluautor.

Miko František, 13. 4. 1920, PhDr., DrSc., univ. docent, vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Sloh, skriptum /1955, 1961/; Rod, číslo a pád podstatných mien /1961/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Estetika výrazu /1969/; Text a štýl /1970/; The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials /1972/; Od epiky k lyrike /1973/.

Mistrík Jozef, 2. 2. 1921, PhDr., DrSc., univ. docent, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ XI. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu /1968/; Jazykovo-intonáčne prostriedky recitátora, skriptum /1969/; Frekvencia slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače, skriptum /1969/; Štylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970/; Hovory s recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Exakte Typologie von Texten /1973/; Úvahy s recitátorom /1974/; Žánre vecnej literatúry /1975/; Retrográdný slovník slovenčiny /1975/; Kapitoly zo štylistiky /v tlači/; Rétorika /v tlači/.

Mokrý Ladislav, 2. 6. 1932, PhDr., CSc., riaditeľ Slovenskej filharmónie; generálny tajomník Medzinárodnej hudobnej vedy UNESCO.

Hudobná paleografia /1957/; Dejiny slovenskej hudby

/1964/, spoluautor; Malá encyklopédia hudby /1969/, spoluautor.

Ondrus Pavel, 19. 5. 1919, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stradoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike /1956/; Morfológia spisovnej slovenčiny /1964/; Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí, skriptum /1966/; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Vetný rozbor v príkladoch /1971/; Slovenská lexikológia 2 /1972/; Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenia pedagogických škôl /1974/.

Ondruš Šimon, 27. 10. 1924, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky FFUK.

Úvod do slavistiky /1956, 1959/; Szlav népek és nyelvek /1962/, spoluautor; Slovenský etymologický slovník /v tlači/.

Pauliny Eugen, 13. 12. 1912, PhDr., DrSc., univ. prof., člen korešpondent SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenského jazyka FFUK.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zétopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948, 1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny /1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenská /1960/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor.

Peciar Štefan, 15. 10. 1912, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra v Bratislave.

Pravidlá slovenského pravopisu /11 vydaní od r. 1953 do r. 1971/; Slovník slovenského jazyka I - VI /1959 - 1968/, spoluautor a hlavný redaktor.

Peterajová Ľudmila, 3. 7. 1927, PhDr., univ. docentka, Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave.

Viliam Weisskopf /1964/; Ester Šimerová /1965/; Futurizmus /1966/; Donatello /1970/; Secesia /1974/.

Pifko Henrich, 14. 10. 1932, PhDr., CSc., vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Slovník spisovateľov pre deti a mládež /1970/, spoluautor.

Plicková Ester, 2. 7. 1928, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Národopisný ústav SAV v Bratislave.

Banská Štiavnica /1957, 1973/; Pozdišovské hrnčiarstvo /1959/; Lidová hrnčina v Československu /1966/; Dunaj /1965/; Čal. vlastivěda III. Lidová kultura /1968/, spoluautorka; Die slowakische Volkskultur /1972/, spoluautorka; Slovensko, Ľud, II. časť /1975/, spoluautorka.

Porubský Anton, 23. 2. 1918, RNDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Geografický ústav SAV v Bratislave.

Vodné bohatstvo Slovenska /v tlači/.

Rampák Zoltán, 14. 9. 1920, PhDr., DrSc., univ. prof., Vysoká škola múzických umení v Bratislave, dekan Divadel-

nej fakulty VŠMU, vedúci Katedry divadelnej vedy VŠMU.

K charakteru štúrovekej drámy /1947/; Divadelné zápisky /1947/; Náčrt dejín slovenského divadla /1948/; Boj slovenského divadla o realizmus /1954/; Zo živého odkazu minulosti /1954/; Dvaťdesať rokov slovenského činoherného divadla /1966/, spoluautor; Pamätnica Slovenského národného divadla /1960/, spoluautor; Július Barč-Ivan - štúdie o dramatickej tvorbe /1972/; Variácie Júliusa Barča-Ivana /1973/; Dramatik Štefan Králik /1975/; Naši klasici 19. storočia a maďarská dráma /v tlači/.

Ruttkay Fraňo, 4. 9. 1928, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry novinárstva FFUK.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Ľudovít Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1966/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl., 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Ľudovít Štúr /v slov., rušt., angl., franc., nemč. 1971/; Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny /v tlači/; Jozef M. Hurban /v slov., rušt., angl., franc., nemč.; v tlači/.

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr. odborný asistent, Filozofická fakulta P. J. Šafárika v Prešove, Katedra slovenského jazyka a literatúry.

Základy exaktného rozboru verša /1969/, spoluautor.

Sekaninová Ella, 13. 11. 1926, PhDr., CSc., univ. docentka, samostatná vedecká pracovníčka, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Príručný slovník rusko-slovenský /1952/, spoluautorka; Rusko-slovenský pedagogický slovník /1958/, spoluautorka; Veľký rusko-slovenský slovník I. - V. /1960 - 1970/ spoluautorka; Rusko-slovenský slovník /stredný, 1960/, spoluautorka; Rusko-slovenský a slovensko-ruský vreckový slovník /1961/, spoluautorka; Gramatika ruského jazyka /1961/, spoluautorka; Rusko-slovenský školský slovník /1964/, spoluautorka; Príručná gramatika ruského jazyka /1974/, spoluautorka.

Slovák Leopold, 5. 11. 1919 PhDr., CSc., zástupca riaditeľa Čs. rozhlasu na Slovensku a šéf Programového ústredia.

Umelecká literatúra v rozhlase /1965/; Kybernetika a rozhlas /1968/; Žurnalistické žánre v rozhlase I. - II. /1971/; Rozhlasová správa /1972/; Rozhlasový rozhovor /1973/; Základy rozhlasovej žurnalistiky /1974/.

Rozhlasové hry: I. D.; Sonáta pre syna; Pozdná búrka; Rodinný stôl; Kamienky; Láska, ktorá vyháňa.

Stanislav Ján, 12. 12. 1904. PhDr., DrSc., univ. prof., člen korešpondent ČSAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Liptovské nárečia /1932/; Československá mluvnica /1938/; Pribinovi veľmoži /1940/; Kultúra starých Slovákov /1944/; Slovenský juh v stredoveku I-II /1948/; Teória literatúry /1949/, spoluautor; Zo života slov a našich predkov /1950/; Životy slovanakých apoštolov Cyrila a Metóda /1950/; Slovenská výslovnosť /1953/; Z rus-

ko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra /1957/; Slovenská historická gramatika 1, 2, 3, 4, skriptum /1955, 1955, 1956, 1964/; Dejiny slovenského jazyka 1, 2, 3, 4, 5, /1956-1973/.

Šmatlák Stanislav, 28. 11. 1925, PhDr., DrSc., vedúci vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Poézia Ivana Krasku, jej vývin a završenie /1960/; Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky /1961/; Básnik a dieťa /1963/; Dejiny slovenskej literatúry III. Literatúra druhej polovice 19. storočia /1965/, spoluautor; Básnik Laco Novomeský /1967/; Pavol Országh Hviezdoslav /v češt. 1968/; Pozvanie do básne /1971/; 150 rokov slovenskej lyriky /1971/.

Števček Ján, 13. 9. 1929, PhDr., DrSc., univ. prof., Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy.

Baladická próza Františka Šventnera /1962/; Lyrická tvár slovenskej prózy /1969/; Nezbadané prózy /1971/; Lyrizovaná próza /1975/.

Tomčík Miloš, 19. 9. 1922, PhDr., CSc., univ. prof., Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe.

Slovenská nadrealistická poézia /1949/; Na prelome epoch /1961/; Slovenská literatúra 20. storočia /1966/; Od slovenskej moderny k dnešku /1970/; Básnické retrospektívy /1974/.

Truhlář Břetislav, 31. 12. 1926, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bra-

tislave, vedúci Oddelenia histórie literatúry.

Slovenská próza o Povstaní /1952/; Peter Jilemnický - spisovateľ a bojovník I. - II. /1955-1958/; Národný umělec Petr Jilemnický /1959/; Stredoázijské zápisky /1959/; Veľká inšpirácia - literatúra o Povstaní /1967/; Tri portréty: Urx, Jilemnický, Jašík /1969/; Strana a literatúra /1971/.

Wlachovský Karol, 20. 5. 1941, prekladateľ z maďarčiny, literárny kritik, vedúci redakcie svetových literatúr vydavateľstva Tetra v Bratislave.

... a skameneli v bozku. Kytica láboštných veršov /1970, 1974/; Záchvevy. Antológia slov. poézie 20. rokov /1972/.

Preklady: Borís Palotaiová, Trpká láska /Zöld dió/; Miklós Mézőly, Cestovné výjavy /Pontos történetek, útközben/; Imre Dobozs, Desiatnik a tí ostatní /Tizedese meg a többiek/; István Benedek, Pozlátená klietka /Aranyketrec/; Géza Ottlik, Škola na hranici /Iskola a határon/.

OBSAH

PREDKOVOR	5
Miloš Gosiorovský SLOVENSKO V OSLOBODENOM ČESKOSLOVENSKU	7
Albín Bagin POHĽADY NA SÚČASNÚ POÉZIU	19
Ferdinand Buffa O ZHODÁCH MEDZI POĽŠTINOU A SLOVENČINOU	31
Michal Eliáš MATICA SLOVENSKÁ	41
Ľubomír Faldek Z PROBLEMATIKY PREKLADANIA VERŠOV	55
Anton Habovštiak SLOVENSKÉ NÁREČIA Z LEXIKÁLNEHO HĽADISKA	67
Emil Horák KONFRONTÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY A SPISOVNEJ BULHARČINY	81
Emil Horák KONFRONTÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY A SPISOVNEJ SRBOCHORVÁTČINY	99
Ján Horecký SOCIOLOGIA TVORENIA SLOV	117
Dezider Kollár KONFRONTÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY A SPISOVNEJ RUŠTINY	123
Rudolf Krajčovič HISTORICKÝ KOMENTÁR K LEXIKE SPISOVNEJ SLOVENČINY	141
Ján Michálek LOKÁLNE SLOVENSKÉ POVESTI	155
František Miko ALEXANDER MATUŠKA A SLOVENSKÁ ŠTYLISTIKA	167
Jozef Mistrík LEXIKÁLNA BÁZA A SYSTÉM SLOVENČINY	179

Ledislav Mokřý SLOVENSKÁ OPÉRA	189
Pavel Ondrus KU KONCEPCII SYSTÉMU SLOVNÝCH DRUHŮ V SLOVENČINE	197
Pavel Ondrus VÝSKUM SLOVENSKÝCH NÁŘEČÍ V OBDOBÍ SOCIALIZMU	211
Šimon Ondruš PŮVOD ETNONYMA SLOVÁK, SLOVAN, SLOVÉN A ETNONYMA ČECH	221
Eugen Paulíny KONTRASTÍVNA ANALÝZA SLOVENSKEJ A ČESKEJ DEKLINÁCIE	243
Štefen Peciar SPOLOČNÉ ČRTY VO VÝVINE SLOVENČINY A ČEŠTINY	259
Ľudmila Peterajová SLOVENSKÉ MALIARSTVO OD OSLOBODENIA	277
Henrich Rifko SLOVENSKÁ LITERATÚRA PRE DETI A MLÁDEŽ	287
Ester Plicková BANÍCTVO AKO STIMUL K ĽUDOVEJ VÝTVARNEJ TVORBE	305
Anton Porubský PITNÉ, MINERÁLNE A TERMÁLNE VODY NA SLOVENSKU	317
Zoltán Rampák HLAVNÉ ZNAKY SÚČASNEJ SLOVENSKEJ DRÁMY	327
Fraňo Ruttkay SLOVENSKÁ ILEGÁLNA A POVSTALECKÁ TLAČ	349
Ján Sabol SÚSTAVA SUPRASEGMENTÁLNYCH JAVOV SPISOVNEJ SLOVENČINY	373
Ella Sekaninová SLOVESNÉ PREDPONY V SLOVENČINE V POROVNANÍ S RUŠTINOU	395

Leopold Slovák SLOVENSKÁ ROZHLASOVÁ HRA	411
Ján Stanislav ELEMENTY LATINSKEJ A BYZANTSKEJ KULTÚRY NA VEĽKEJ MORAVE A V SEVERNEJ PANÓNII	425
Stanislav Šmatlák TRIDSAŤROČIE SLOVENSKEJ POÉZIE	439
Stanislav Šmatlák TRIDSAŤROČIE SLOVENSKEJ PRÓZY	451
Ján Števdček ŽÁNROVÝ A MYŠLIENKOVÝ PODKLAD MODERNÉHO SLOVENSKEHO ROMÁNU	467
Miloš Tomčík METODOLOGICKÉ OTÁZKY NAŠEJ SÚČASNEJ LITERATÚRY	477
Břetislav Truhlář TRIDSAŤ ROKOV SLOVENSKEJ LITERATÚRY	487
Karol Wlachovský NAJMLADŠIA SLOVENSKÁ PRÓZA	505
INFORMÁCIE O AUTOROCH A ICH NAJVÝZNAMNEJŠÍCH KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH	519

Redakcia interných publikácií

Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou
vydavateľstva

Studia Academica Slovaca 4

Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Bratislava, Hurbanovo nám. 6, v auguste 1975, ako svoju 5735. publikáciu.

Vedecký a zodpovedný redaktor JOZEF MISTRÍK

Rozsah 20,48 AH, 29,95 VH. 1. vydanie. Náklad 300 výtlačkov.

63 - 084 - 75